

**Eszterházy Károly Egyetem
Bölcsészettudományi és Művészeti Kar**

BERECZ ANITA

**VÁLASZTÓK ÉS VÁLASZTOTTAK.
EGER POLGÁRSÁGA A 19. SZÁZADBAN**

Doktori disszertáció

Témavezető: Dr. Gyáni Gábor

**Történelemtudományi Doktori Iskola
Magyarország története a reformkor végétől napjainkig doktori program**

**EGER
2019**

TARTALOMJEGYZÉK

I. Bevezetés	4
I.1. Célkitűzések és értelmezési keretek.....	4
II. A kutatás historiográfiai háttere	13
II.1. A képviselőtestületi tagok, mint városi (helyi) elit.....	13
II.2. Rokoni, házassági kapcsolatok	18
II.3. Egyesületi tagok társadalomtörténeti vizsgálata.....	23
III. A város	29
III.1. A községi jogi szabályozás	29
III.1.1. A községi szabályozás 1848 előtt	29
III.1.2. Az 1848/49. évi és az abszolutizmus kori községi szabályozás	35
III.1.3. Első községi törvény és az országgyűlési vitája	40
III.1.4. Eger jogi helyzete a 18-19. század folyamán.....	46
III.2. A 19. századi városállomány átalakulása. A városok helyzete funkcióik alapján	50
III.2.1. Eger helyzete a funkcionális városszemlélet alapján.....	57
IV. A polgárság helyzetének változása a 18. század végén és a 19. század első felében... 59	
IV.1. A kiváltságolt polgárság helyzetének átalakulása. A polgárság rendi-jogi kritériumai	59
IV.2. A mezővárosok polgárjogú lakosai. Az egri polgárkönyv forrásértéke.....	61
IV.3. Eger polgárjogú lakosai	68
V. Képviselőválasztásra jogosultak köre 1848 és 1872 között..... 79	
V.1. A választójogi szabályozás.....	79
V.2. Területi keretek – a városi választókerületek alakulása	82
V.3. Az egri választópolgárok 1848-1872 között	84
V.3.1. A választókerületek választópolgárainak jogcím szerinti megoszlása	90
V.3.2. A polgárkönyvtől a választónévjegyzékig	101
V.3.3. A megválasztott képviselők és tisztségviselők 1848-1872 között	107
V.4. Két évtized változásai a választópolgárok összetételében	113
VI. Képviselőválasztásra jogosultak köre 1872 és 1914 között..... 120	
VI.1. Az új választójogi szabályozás	120
VI.1.1. Választójoggal rendelkezők száma.....	122
VI.2. A tulajdonviszony-változás városi szinten.....	126

VI.3. Az (ingatlan) census változása választókerületek szintjén	140
VI.4. A képviselőtestületi tagok és városi tisztviselők társadalomtörténeti elemzése	146
VI.4.1. A képviselők fluktuációja	146
VI.4.2. A városi tisztviselők kicserélődési aránya	157
VI.4.3. A képviselők társadalmi összetétele, foglalkozásszerkezet alapján	162
VII. Társadalmi kapcsolatrendszerek, házassági-rokoni kapcsolatok.....	175
VII.1. A család hosszú távú vizsgálata.....	175
VII.2. „Családbokrok.” Családi kontinuitás	180
VII.3. Rokonok. Családi, rokonsági kapcsolathálók	193
VIII. Egyleti tagság és intézményes pozíciók	212
VIII.1. Az egri egyesületek számának és típusainak alakulása a kiegyezéstől az első világháborúig.....	215
VIII.2. A vizsgált egri egyesületek és reformkori előzményeik	218
VIII.2.1. A Kaszinó.....	218
VIII.2.2. A fertálmesterség	219
VIII.3. Az egyleti tagság vizsgálata, választás módja szerint	223
IX. Összegzés	227
Felhasznált források és irodalom.....	231
Melléklet.....	249

I. Bevezetés

I.1. Célkitűzések és értelmezési keretek

Az 1970-es és az 1980-as évek történetíró munkássága révén a várostörténet bekerült az elfogadott diszciplínák közé, ezzel együtt pedig előtérbe került a város és a polgárság kutatása. Az elmúlt három évtizedben Magyarországon is fokozatosan végbement a szemléletváltás és meghonosították az európai történettudományban a második világháború után kialakult újfajta várostörténet-írást. Ezt követően a városbiográfiák helyett a várostörténettel foglalkozó munkák már átfogóbb társadalmi folyamatokkal foglalkoztak és kevésbé vették figyelembe a politikai korszakhatárok által kijelölt időhatárokat, amely hozzájárult egy komplexebb elemzéshez.¹ Disszertációmban a 19. század átalakuló városi társadalmának problémakörét vizsgálom, igazodva a legújabb – alapos, de nem az egész városra kiterjedő – lokális társadalomtörténeti elemzésekhez. A lokális társadalomtörténeti elemzések legnagyobb jelentősége, hogy már nem a makroszintű elemzésekből indulnak ki, ennek köszönhetően pedig az eredmények számos ponton megkérdőjelezhetik az egyes társadalmi rétegek makroszinten megrajzolt kategóriáinak empirikus érvényességét.

A társadalomtörténet-írás az utóbbi évtizedekben a történeti-jogi rendiség jogi kategóriái helyett már a társadalmi határok átlépését, a csoportokhoz tartozók viselkedését vizsgálja.² Ezek eredményeire alapozva megállapítható, hogy az 1848 előtti történeti-jogi értelemben vett kategóriák nem alkottak homogén társadalmi tömböket, a 18. század végére, 19. század elejére kulturális értelemben dezintegrálódtak.³ Ennek értelmében kerül előtérbe Max Weber nevéhez köthető „viselkedésszociológiai rendiség”, amely olyan jelenségeket

¹ Bácskai Vera 2006: Várostörténet. In: Bódy Zsombor, Ö. Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Osiris, Budapest. 243–257., Bácskai Vera 1997: A magyarországi városkutatás helyzete és feladatai. In: Németh Zsófia – Sasfi Csaba (szerk.): Kőfallal, sárpalánkkal... Várostörténeti tanulmányok. Rendi társadalom — polgári társadalom 7. Debrecen. 9-15., Gyáni Gábor 2002: Mai várostörténet-írásunk: teljesítmények és irányzatok. In: Gyáni Gábor: Történetsszinkurzusok. L'Harmattan, Budapest 67-78., Gyáni Gábor 2003: Városbiográfia és mikrotörténet. In: Vonyó József (szerk.): Várostörténet, helytörténet. Elmélet és módszertan. Pécs. 19-28.

² Ezeknek a foglalkozások mentén húzódó határvonalaknak az 1848 utáni átrendeződését vizsgálja Tóth Zoltán Szekszárdról szóló monográfiájában. Tóth Zoltán 1989: Szekszárd társadalma a századfordulón. Történelmi rétegződés és társadalmi átrétegződés a polgári átalakulásban. Akadémiai Kiadó, Budapest. 37.

³ Kövér György 2003: Kulturális rétegződés és társadalmi értékrend a magyar középosztály történetében. In: Vonyó József (szerk.): Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században. Pécs, Pannónia Könyvek – Magyar Történelmi Társulat. 35–44.

helyez előtérbe, mint az életvitel, a formális nevelés, a (földrajzi és társadalmi értelemben vett) származás és a foglalkozás társadalmi presztízse. Az ebben az értelemben vett rendiséget a connubiumban (ki kivel házasodik), a kommenzalitásban (ki kivel ül le egy asztalhoz), a foglalkozásban, hivatásban (amit monopolizál vagy elutasít), illetve a rendi konvenciókban (szabályok) tartja megragadhatónak. Ezt a weberi szemléletet alkalmazta Kövér György is, aki a viselkedésszociológiai értelemben vett rendiséghez kapcsolódó definíció által tartja empirikusan vizsgálhatónak az átalakuló társadalom sokrétűségét.⁴ Amennyiben elfogadjuk bizonyos szintű folytonosságot, figyelembe kell venni, hogy a rendi világ örökségeként, a rendi jogi státusz átszivárgott a polgári korba is, és a rendi társadalmi (presztízis)hierarchiát továbbgörgette a hivatalos - népszámlálási - statisztika is. Tóth Zoltán szerint a foglalkozásstatisztikában „az egyén foglalkozási státusának az egyes, barokk kor óta kialakult csoportok (rendi osztályok) valamikori rendi-jogi hierarchiában elfoglalt helye kölcsönöz értékelt pozíciót.”⁵ A diplomás értelmiség előzményének a honoráciorok tekinthetők. A honoráciorok alatti, de a jobbágyi státusz felett álló társadalmi státusz volt a szabad céhes kézműves iparosság és kereskedőség, akik a céhek feloszlása után is az ipartestületekben és legényegyletekben őrizték meg különállásukat.⁶ Az ágazatok mögött rejlő „felekezeti etnikus tömbök”, a felekezeti hovatartozásra visszavezethető státusz által pedig az iparegyletek megtartották a céhes időkből örökölt katolikus karaktert.⁷ Összességében, a 19. századi átalakulás a társadalomban „újraformázta a csoportokat, a történeti-jogi rendiség tömbjei viselkedésszociológiai „forgácsokra” darabolódva nem álltak össze „új rendekké”, sem „új osztályokká.”⁸

Kövér György a 19. századi magyar társadalomtörténet bemutatásával foglalkozó munkájában, a „lomha átalakulás” folyamatát elemezve azt vizsgálta, hogy az egyes társadalmi csoportok milyen mértékben vettek részt a hatalomgyakorlásban, a politikai participációban. Mindezt a választójogi szabályozás, választójogi cenzusok alapján a korszak társadalmi struktúrájának három tengelyén vizsgálta. A társadalom három tengely mentén való osztályozása: „a gazdasági helyzetéből eredő osztálypozíciót”, a tevékenység-

⁴ Kövér György 2011: A tiszaszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek. Budapest. 101-102.

⁵ Tóth Zoltán 1991: A rendi társadalomszervezet történeti színeváltozásairól. In: Tóth András (szerk.): Rendiség és polgárosodás. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest. 19.

⁶ Tóth Zoltán 1987: Társadalmi státusz és a foglalkozás az osztrák és a magyar társadalomstatisztikában. Statisztikai Szemle, 65. évfolyam 1. szám. 73.

⁷ Tóth Zoltán 1989: Szekszárd társadalma a századfordulón. Történelmi rétegződés és társadalmi átrétegződés a polgári átalakulásban. Akadémiai Kiadó, Budapest. 70.

⁸ Gyáni Gábor - Kövér György 2003: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. 2. kiadás, Osiris Kiadó, Budapest. 110.

foglalkozásszerkezet és rendi állás elsőként Tóth Zoltán munkáiban jelentek meg, majd Kövér György fejtette ki A struktúra és tengelyei című fejezetben. Az elemzés során arra a következtetésre jutott, hogy a vizsgált csoportok politikai integrációja nem történt meg, „még távolról sem álltak össze egységes választói tömbbé, társadalmi heterogenitásukat a közös jog nem szüntette meg.”⁹ A régi jogon választók, ami a korszak társadalmi struktúrájának tehát az egyik tengelyét alkotja, rang és presztízs szempontjából feleltek meg a cenzuskategóriának, ami lényegében a történeti rendi kiváltságokon alapult. A vagyoni és jövedelmi helyzetük, illetve tevékenységszerkezetük révén a politikai participációba bevonni szánt csoportok a választójog vagyoni-jövedelmi (tulajdon vagy jövedelem), illetve értelmiségi cenzuskategóriái révén vehettek részt.

Dolgozatom középpontjába ezt a választói tömböt helyezve, a weberi szemléletet alkalmazva egyrészt azt elemzem, hogy a megadott időszakban kialakult-e egy belülről integrált új egri elit, amely már nem a régi, úgynevezett törzsökös helyi elit, mindenképp a céhes városi polgárság köré szerveződött, hanem az újonnan betelepülő, nagyobb presztízzsel bíró értelmiségi-tisztviselői életpályákat, értékeket követte. Az iparos és kereskedő, vagyis a törzsökös és hagyományos helyi elithez rendelődött-e tehát az új, a választott képviselők által reprezentált helyi elit, vagy éppen ők is ebbe az új formába tagozódtak be némiképpen. A kérdés kielégítő megválaszolásához a vagyoni és jövedelmi elit (a virilisek) csoportját is be kellett vonni a kutatásba. A dolgozatban vizsgált másik kérdéskör, a kontinuitás mértéke, melyet abból a szempontból vizsgállok, hogy vajon a század második felében és végén a helyi elitbe tartozók (választott és virilis jogon bekerült városi képviselőtestületi tagok) törzsökösök (örökösök) vagy homo novusok voltak-e illetve, hogy milyen társadalmi háttérük volt felmenői oldalon.

A célkitűzések alapján a dolgozat szerkezete tehát a következőképpen épül fel. A kontinuitás, illetve diszkontinuitás mértékének kutatásához elengedhetetlen egy, a városban jelentős szerepet betöltő társadalmi csoportnak, a későrendi, polgárjogot nyert személyeknek a beazonosítása és társadalmi összetételének vizsgálata. A vizsgált témát kontextusba helyezve elsődlegesen a városállomány átalakulását kell bemutatni, hiszen a 18. század végén, illetve a 19. század elején a városhierarchia átrendeződését összefüggésbe lehet állítani a polgár fogalmának a megváltozásával. Ebből kifolyólag, rendi-jogi értelmezésben a községek jogi szabályozását, illetve a megváltozott városszemléletnek megfelelően a városok helyzetét funkcióik alapján mutatom be. Ezzel párhuzamosan kitérek arra a kérdésre, hogy mindez

⁹ Gyáni - Kövér 2003: 114.

hogyan érintette a vizsgált város, Eger jogi helyzetét, illetve azt, hogy Eger helyzete a funkcionális városszemlélet alapján hol helyezkedett el az országos városhierarchiában.

A későrendi korszak polgárságára az 1980-as évektől egyre több figyelem irányult, a polgárjog felvételének, tartalmának, gyakorlati jelentőségének, a polgárság összetételének, származásának vizsgálatával azóta is élénken foglalkozik a társadalomtörténet-írás. Ám kevés azoknak az empirikus vizsgálatoknak a száma, amelyek a földesúri tulajdonban álló, piacközponti funkciókat betöltő mezővárosok polgárjogot nyert személyeit vizsgálná. Pedig ez a megközelítés szoros összefüggésben van a reformkori városfejlődéssel foglalkozó újabb szakirodalmi elemzések egyik központi problematikájával, a városi polgár jelentésének a megváltozásával, illetve azzal, hogy ekkor már nem volt jelentős különbség a szabad királyi városok és a mezővárosok polgárai között. Ezt a megközelítést követve vizsgálom a reformkori városállományban jelentős szerepet betöltő mezőváros, Eger polgárjogot nyert személyeinek társadalomtörténetét, mivel ebben a szabad királyi város mintájára működő, piacközponti funkciót betöltő mezővárosban, jogilag ugyan megalapozatlanul, de használták a polgárjogot. Ezt követően, a városi helyi elitként értelmezett képviselőtestületi tagokat elsődlegesen a választásra jogosultak felől közelítem meg. Benda Gyula a társadalom mozgásának leírásakor a polgárosodáshoz kapcsolódó változások között emeli ki az állampolgárrá válás folyamatát, melynek során a földesúri alattvalóból a modern állam, a nemzet tagjává váló egyén (citoyen) keletkezett.¹⁰ Ebben az értelemben válnak fontossá az 1848-as választójogi listák, ugyanis azok már nem rendi álláshoz, hanem vagyoni cenzushoz kötötték a választójogot, a polgárjoggal rendelkezők pedig vagyoni állapotuktól függetlenül régi jog alapján (is) választójogot nyerhettek. Ennek Eger esetében kiemelt jelentősége és mentalitástörténeti vonatkozása is van, hiszen a belvárosi lakosok túlnyomó többségét régi jogon írták össze annak ellenére, hogy püspöki földesúri város lévén Eger polgárai nem feleltek meg a polgárság rendi kritériumainak. A kérdéskör vizsgálata egyrészt rávilágít a polgárjoggal rendelkező személyek kontinuitására is, illetve arra a kérdésre, hogy mi történt velük 1848-at követően. Másrészt, 1848 és 1910 közötti időszak választásra jogosultak körének és a megválasztott, képviselőtestületben pozíciókat betöltő személyek hosszú távú elemzése arra is lehetőséget ad, hogy a városi elitet bibó-i értelmezésben közelítsük meg. Bibó István, Vilfredo Pareto egyéni képességekben, címekben és pozíciókban megnyilvánuló elitelméletét vette át. Bibó az Elit és szociális érzék című tanulmányában az elit fogalmának és társadalmi funkciójának meghatározásakor, a

¹⁰ Benda Gyula 2006: A polgárosodás fogalmának történeti értelmezhetősége In: Uő. Társadalomtörténeti tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest. 341-350.

képességet tekintette az elitbe kerülés lehetőségének legfontosabb alapjaként. Felfogása szerint az elit kiválasztásában társadalmi közmeggyőződésnek kell uralkodnia, ami elfogadja a kiválasztottságot és vezetői szerepbe juttatja ezeket a személyeket.¹¹ Bibó továbbá kijelölte az elitbe való kerülés szempontjait, ami ugyan koronként változhat, de mindvégig domináns a személyes képességekhez való kötődése. A témánk szempontjából, ami még fontosabb az az, hogy ennek valós társadalmi eljárásokban is meg kellett nyilvánulnia. Ez pedig a választás, kiválasztás - felvetve a hatalom legitimációjának a problémáját is - útján lehetséges, a társadalmi közmeggyőződés ezt legitimálja. A bibói értelemben vett, társadalmi közmeggyőződéssel városigazgatásba került személyek mellett tehát azoknak a köre is vizsgálhatóvá válik, akik a törvényi keretek által meghatározott kritériumrendszer alapján választójoggal rendelkeztek. Ennek vizsgálata abból a szempontból válik fontossá, miszerint a városi kerületek közötti választói jogosultság arányeltolódása tükrözte a kerületek társadalmi karakterét, mindezzel együtt a kerületben megválasztható személyek összetételét is alakította, ez pedig visszahatott a megválasztott képviselők társadalmi összetételére.

A kontinuitás és diszkontinuitás kérdésének vizsgálata azonban, attól függően, hogyan határozzuk meg a folytonosságot, elemezhetővé válik a társadalmi tagoltság egyik tényezője, a házasság útján létrejövő kapcsolatok vagy éppen az egyleti körök, a tagság vizsgálata révén. A mikrotörténelem családtörténeti irányultságán belül a család jellemzője, annak nagysága és összetételének kutatása helyett a család tűnik fel magyarázó tényezőként valamely egyéb folyamat értelmezésében.¹² Ezáltal már a kapcsolatok felhasználásának módja kerül a központba, mely lehetőséget ad az egyedi esetek vizsgálatára, a sokféleséget ezáltal meg lehet ragadni és nem tűnik el maga a cselekvő egyén. A kutatásokban tehát már egyre nagyobb hangsúly helyeződik a társadalom tagjai között létrejövő kapcsolati viszonyok elemzésére. Ez az interakciókból kiépülő relációs háló segít felfedni a tényleges társadalmi tagoltságot. A társadalmon belül létező valós csoportokat pedig ezek az intenzív kapcsolatok alakítják ki, melyek sokfélék lehetnek: házassági kapcsolat, házassági tanú, keresztszülőség, szomszédsági viszony.¹³ Az elemzés során ezek közül a kapcsolatok közül kiemelt figyelmet fordítok a házassági kapcsolatokra.

¹¹ Bibó István 1990: Elit és szociális érzék In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. Első kötet (1935-1944). Válogatta Huszár Tibor, (szerk.) Vida István – Nagy Endre. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

¹² Husz Ildikó 2000: Az angolszász családtörténeti kutatások és hatásuk a magyarországi történeti demográfiára. Szociológiai Szemle 2. 81-104.

¹³ Benda Gyula 2006: Patrónusok és komák. A keresztszülői kapcsolathálók Keszthelyen (1740-1849). In: Uő: Társadalomtörténeti tanulmányok, Osiris Kiadó, Budapest. 519-546.

A rokoni kapcsolatokat mintegy kiegészítve, vagy ellensúlyozva épülnek fel a formális alapokon nyugvó társas kapcsolatok. Az egyleti élet 1848 után már a társadalmi presztízs kifejeződésének új formája volt, de a kérdés továbbra is fennállt, hogy a társadalmi és tudati különbségek feloldódtak-e, vagy továbbra is fennmaradtak. A történeti-jogi rendiségből a viselkedésszociológiai rendiségbe való átmenet egyik formájának tekintve az egyesületekben való részvételt, a társaságok szerveződését elsődlegesen az egyletek társadalmi bázisa alapján vizsgálom, a tagság foglalkozási összetételét elemezve.

A dolgozat fejezeteiben felmerülő kérdéskörök vizsgálatához a következő módszereket alkalmaztam. Az elemzéshez rendelkezésemre álló forrásanyag elsődlegesen a kvantitatív vizsgálatot tette lehetővé. Ezek alapján, az egy időpontra vonatkozó vagy közel azonos időszakban készült forrásokat egyeztettem össze, majd rekonstruáltam egy személyi szintű adatbázist. A személyi szintű, nominális adatok összekapcsolását, egymásra vetítésének módszerét, az úgynevezett record linkage révén alkalmazta a rekonstrukcióhoz Tóth Zoltán az 1869. évi népszámlálási lajstromok, földkönyvek, anyakönyvek összekapcsolásához a bodrogi Luka társadalomtörténeti kutatásánál.¹⁴ Ezt a módszert használta továbbá Benda Gyula Keszthely mezőváros lokális társadalmának rekonstrukciójához,¹⁵ illetve Pozsgai Péter a tornai kézműves családok elemzésénél, annak érdekében, hogy a források egyoldalúságát és a foglalkozások rendies fogalomhasználatát korrigálni lehessen.¹⁶ A módszer előnyét abban látom, hogy a személyi szintű adatbázis készítésével, illetve alkalmazásával el lehetett kerülni az idősorok, azaz a strukturális metszetek használatát. A források név szerinti, nominális szintű összekapcsolása tehát a változások személyi szintű nyomon követésére nyújtott lehetőséget. Az adatbázisban rendszerezett források összessége így a statisztikai elemzéseken túl különféle vizsgálatok kiindulópontjaként is szolgáltak, leginkább a prozopográfia (kollektív önéletrajz) módszerével. Lawrence Stone az 1971-ben megjelent cikkében definiálta elsőként a prozopográfia módszerét és jelölte ki annak korlátait.¹⁷ A prozopográfia lényegét úgy foglalkozhatjuk össze, hogy a kutatás lényege az, hogy az adattárban szereplő személyek vagy azok közül egy jól meghatározható csoport előre meghatározott közös tulajdonságait elemezve, a

¹⁴ Tóth Zoltán 1996: Rendei, osztályok, rétegek Lukán a jobbágyfelszabadítás után. In: A társadalomnéprajz eredményei és lehetőségei az Alföldön. Tanácskozás Csongrádon 1. 1993. július 3-4. Csongrád. 9-22.

¹⁵ Benda Gyula 2008: Zsellérből polgár - társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban (Keszthely társadalma 1740-1849). Budapest, L'Harmattan.

¹⁶ Pozsgai Péter 2001: Kézművesek és kézművescsaládok Tornán a 19. században II. Életutak- kontinuitás, földtulajdon, családi stratégiák. Korall 3-4. 266-296.

¹⁷ Stone, Lawrence 1971: Prosopography. In: Daedalus (Journal of the American Academy of Arts & Sciences). 46-79.

csoportra jellemző tipikus életpályákat tudunk feltárni.¹⁸ Ennek következtében, mobilitási csatornák kijelölésével jellemző intergenerációs életpálya alakulásokat lehet modellezni, melyeknek részét képezi a házassági stratégia, a családi kötelek, a foglalkozásváltás és a lakóhelyválasztás. A céloom így longitudinális mozgások megragadása a jellemző vagy annak vélt egyedi esetek mélyfúrászerű rekonstruálásával, a prozopográfia módszerével. A vizsgált személyek, illetve családok példáját azonban nem tekintem mikrotörténeti példának, csupán mikroszintűnek, hiszen az elemzésbe vont személyek teljes kapcsolatrendszerének a feltérképezéséhez, illetve az egyéneket mozgató stratégiák felderítésére nem volt lehetőség.¹⁹

A bemutatott célkitűzések szempontjaihoz, kérdésköreinek vizsgálatához szerteágazó forrásanyagot dolgoztam fel. A vizsgált kérdések elemzését nagyban nehezítette az a tény, hogy Eger társadalmi és gazdasági viszonyainak vizsgálata – egy-egy részterületet kivéve – az elmúlt évtizedekben rendkívül csekély figyelmet kapott a történészek részéről. Ez egyben azt is jelenti, hogy nincsenek előzetes alap kutatások, adatok, felmérések – az országos statisztikai felméréseken kívül – amely valamilyen szintű segítséget nyújtott volna a kutatás különböző fázisaiban. A városról szóló összefoglaló munkák túlnyomó többsége a 19. században íródott, közülük legelsőnek Gorove László Eger városának története című könyv tekinthető.²⁰ Megállapításai sokban elavultak, maga a kötet is inkább forrásjellegű munkának fogható fel. A reprint kiadása sajnálatos módon magyarázó lábjegyzetek nélkül történt meg. A többkötetes, minden vármegyére kiterjedő munka, Borovszky Samu által szerkesztett, 1909-ben megjelent Magyarország vármegyéi és városai, Heves megye kötete már részletesebb képet mutatott a városról – a gazdasági viszonyok mellett többek közt kitért a közegészségügyre, törvénykezésre, oktatásügyre is – mégis, egy összefoglaló munkának tekinthető, szintén kordokumentum jellege van.²¹ A város történetéről szóló legutóbbi munkák közül csupán az 1978-ban kiadott Nagy József Eger története könyvet lehet átfogó jellegűnek tekinteni. A szerző az addigi várostörténeti kutatások eredményeit foglalta össze és csak kismértékben

¹⁸Paksa Rudolf 2013: Prozopográfia vagyis „kollektív biográfiai elemzés”. (A Horthy-kori magyar nemzetiszocialista elit vizsgálata.) In: Ballabás Dániel (szerk.) Módszertani tanulmányok. Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai. Konferenciák, műhelybeszélések VIII. Eger. 7-19.

¹⁹ Szijártó M. István 2006: A mikrotörténelem. In: Bódy Zsombor - Ö. Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Osiris Kiadó, Budapest. 500-521. és Szekeres András 1999: Mikrotörténelem és általános történeti tudás. Századvég, 15. szám. tél. 3-16.

²⁰ Gattáji Gorové László 1876: Eger városának története. Eger. A szerző a város történetét a püspökség 1009. évi alapításától kezdi és a város történetét lényegében a püspökség történeteként írta meg. A könyv azonban csak halála után, 1876-ban jelent meg.

²¹ Borovszky Samu 1909: Magyarország vármegyéi és városai. Heves vármegye. Országos Monográfiai Társaság, Budapest. A Heves vármegyei részt Szederkényi Nándor írta.

támaszkodott saját, levéltári kutatásaira. A munka sok helyen pontatlan és leginkább eseménytörténet-központú, marxista szemléletmódja pedig ma már erősen meghaladott.²²

Ezekon kívül megjelent munkák közül egy-egy csoportra, egyletre vagy gazdasági tevékenység bemutatására fókuszáltak. A legújabb kötet, ami a városban máig élő tisztségről, a fertálmesterségről készült, Petercsák Tivadar nevéhez fűződik, aki a tisztség korszakait, funkcióváltozásait, szervezeti kereteit, jelképeinek, társadalmi kapcsolatrendszerének formáit mutatta be.²³ Kriston Pál Heves megye iparosítása a dualizmus korában és Kozári József munkássága leginkább Eger gazdasági életére és a filoxéra-vész következményeire és hatására terjedtek ki.²⁴ Breznay Imre, a kaszinó történetéről szóló munkája jellemzően, kiemelve a korszak kontextusából, mintegy elszigetelt jelenséggént vizsgálta az egyletet, kevés figyelmet fordítva arra, hogy a polgárok önszerveződésével szoros kölcsönhatásban volt.²⁵

Ebből kifolyólag, a kutatás során a primer, kiadatlan levéltári forrásanyagra támaszkodtam. A témával kapcsolatos levéltári források nagyobb részt a Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltárában találhatóak meg, de kisebb részben az Országos Levéltár iratanyagán alapuló forrásokat is felhasználtam. Egyes kérdések vizsgálatánál nagymértékben támaszkodtam a statisztikai kiadványokra.

A témához felhasznált források részletes bemutatása mellett érdemesnek tartom, hogy kitérjek a record linkage módszeréhez alkalmazott személyi szintű adatbázisom felépítésének ismertetésére. A források feldolgozásához tehát egy Microsoft Access relációs adatbázis kezelő programot alkalmaztam. A kutatás kezdetben az 1887. évi kataszteri térképhez kapcsolódó 500 belvárosi ingatlan telekkönyveihez, tulajdonlapjaihoz kapcsolódó tulajdonjogi változások rögzítésével kezdődött, melynek célja a városi térszerkezet vizsgálata volt. A tulajdonlapok az Egri Járási Hivatal Földhivatali Osztályán találhatóak, mintegy 25 dobozban. Az elemzési szempontok és a vizsgált kérdéskörök alakulásával, formálódásával párhuzamosan bővült a bevont, majd feldolgozott források mennyisége is. Az egri polgárjog szerepének vizsgálatánál az összes elérhető forrás felhasználására törekedtem, így került személyi szintű vizsgálat alá a polgárkönyv, különböző összeírások, egyházi anyakönyvek, városi tanácsülési jegyzőkönyvek, céhnyilvántartások. A választójoggal rendelkező személyeket illetően, a fennmaradt

²² Nagy József 1978: Eger története. Gondolat Könyvkiadó. Budapest.

²³ Petercsák Tivadar 2014: A fertálmesterség. Egy hagyományörző tisztség Egerben. Kossuth Kiadó. Eszterházy Károly Főiskola. Budapest-Eger.

²⁴ Kriston Pál 1992: Heves megye iparosítása a dualizmus korában. Studia Agriensia 13. Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Eger és Kozári József 1987: Földbirtokviszonyok Egerben az 1888-ban keletkezett kataszteri telekkönyv alapján. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Eger. 71-88.

²⁵ Breznay Imre 1934: Az Egri Kaszinó százéves története 1833-1933. Eger, Egri Nyomda Rt.

választónévjegyzékeken szereplő személyek és censusok kerültek feldolgozásra, mind a helyhatósági, mind az országgyűlési képviselőválasztó listákat illetően. Ezeket az adatokat pedig összevettem az 1855/56. évi városi ház- és földadókönyvvvel, a városi adófőkönyvvvel, a város lakosságának vagyoni összeírásával, egyházi anyakönyvekkel és az ingatlan tulajdonosi körrel. A vizsgált személyek foglalkozás adatait a különböző években készült városi adójegyzékekből és anyakönyvekből rekonstruáltam. A képviselőtestületben szerepet játszó személyeket, a választott képviselőket és póttagokat a városi közgyűlési jegyzőkönyvekből állítottam össze. Amennyiben ez néhány esetben nem állt rendelkezésemre, az Eger újságából raktam össze a vonatkozó év névsorát. A legnagyobb adófizetők névsorát viszont a sajtóban közölt listák segítségével gyűjtöttem össze, névjegyzék nem maradt fenn. A társadalmi kapcsolatrendszerek és házassági-rokoni kapcsolatok elemzése az 1828 és 1910 közötti időintervallumban kötött házassági bejegyzésekből, a házassági anyakönyvek vizsgálatán alapszik. Az egyletekhez kapcsolódó elemzésekhez felhasznált források kiterjedtek a Kaszinó tagságra és a fertálmesterség névsorára, emellett felhasználtam a Keresztény Iparoskör, Katolikus Legényegylet tagságának egy-egy időmetszetből fennmaradt tagnévsorát, a tagság foglalkozási összetételének elemzéséhez.

Az adatbázisom jelenleg 9622 városban élt, vagy valamilyen szinten a városhoz köthető személyt, 10208 személyhez kapcsolódó tevékenységet, foglalkozási adatot, 1043 polgárokra vonatkozó, illetve 1200 választójogi bejegyzést, 832 bejegyzett házasságkötést, 4149 tulajdonjogi viszony-változást (öröklés, vásárlás, ajándékozást) tartalmaz. Az adatok különböző táblázatokban szerepelnek, így lekérdezésnél több tényezőt is be lehet vonni a vizsgálatba, ezáltal árnyaltabb, többértű kérdésekre is választ tudunk adni. Mindemellett, az elkészült georeferált térkép a városi belterület, illetve negyedek utca és házhely/kert szintű térbeni megjelenítéséhez ad segítséget. A családfákat a GenoPro programban készítettem el, az egyesületi tagok közötti kapcsolatok feldolgozásához pedig a Gephi szoftvert használtam.

II. A kutatás historiográfiai háttere

A célkitűzések meghatározását követően a három nagyobb témakörhöz – városi elit, rokoni, családi kapcsolatok és az egyletek - kapcsolódó kérdéskör historiográfia áttekintése következik. A fejezetekben felmerülő számos kisebb témát minden esetben az adott fejezetben fejtem ki bővebben.

II.1. A képviselőtestületi tagok, mint városi (helyi) elit

Az elit vizsgálata ugyan már több évtizede a történészek és szociológusok figyelmének középpontjában áll, mégis az elitről szóló definíciók és fogalmi meghatározások legalább olyan széles értelmezési lehetőséget adnak, mint az elitként értelmezett csoportok vizsgálati módszere.²⁶ A helyi önkormányzat múltjával foglalkozó munkák közül elsődleges kezdeményezésnek tekinthetjük a levéltárosok részéről azt a tanulmánykötetet, amely a városi képviselőtestületet vizsgálta a 15. század közepétől egészen a 20. század közepéig átívelő időszakban. A kötetben azonban még úgy került a középpontba egy-egy mezőváros önkormányzatának, rendezett tanácsú város képviselőtestületének összetétele, a választások lebonyolításának, a megyei közgyűlések és bizottságok kérdésének az ügye, hogy a testületi tagokat egyik szerző sem értelmezte a helyi elit tagjaként.²⁷ Vörös Károly a győri törvényhatósági bizottság összetételét, a bizottságban szereplő társadalmi csoportok

²⁶ A magyar elitkutatásról szóló két legutóbbi, részletes és átfogó összefoglalóját lásd Szilágyi Zsolt 2017: Föld és hatalom. Mezővárosi elit Kecskeméten 1920-1939. L'Harmattan. Budapest, illetve Szilágyi Zsolt 2011: Város és elit. A Horthy-kori Kecskemét történeti földrajzi és társadalomtörténeti megközelítésben. (PhD. disszertáció) Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Debrecen és Takács Tibor 2008: Döntéshozók. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a XX. század első felében. L'Harmattan, Budapest.

A magyar elitkutatások elindulásáról lásd Kovács István Gábor 2011: A magyarországi polgári korszakbeli országos elitek empirikus kutatásának historikumához. Történeti elítvizsgálatok az ELTE Szociológiai Intézete szervezésében 1978-tól. In: Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 33-75. A magyarországi elitkutatások kiváló angol összefoglalójára lásd Pál Judit 2014: The Study of the Hungarian Elites of the 19th and 20th Century. Historica - Review in History and Related Sciences, 5, 2. 221-237.

Az elitről szóló fogalmi meghatározások széles lehetősége miatt, az alfejezetben csupán a választott és virilis tagokhoz kapcsolódó elméleteket fejtem ki.

²⁷ Bónis György - Degré Alajos (szerk.) 1971: Tanulmányok a helyi önkormányzat múltjából. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.

érvényesülését és változását elsődlegesen a győri várospolitikai szemszögéből vizsgálta. Ezeken a kereteken belül hasonlította össze a választott és virilis tagok foglalkozási átalakulását az 1886 és 1917 közötti időszakban, párhuzamba állítva az összetétel változását a város igazgatásának irányításában végbement eseményekkel, és a város pénzügyi, gazdasági politikájának kérdéseivel.²⁸ A képviselőtestület választott és virilis tagjainak elemzése különböző városmonográfiákban is szerepet kaptak. Ezek közül érdemes megemlíteni Tóth Zoltán Szekszárd képviselőtestületének vizsgálatát. Tóth munkájában különválasztotta a virilisektől a választott képviselőket, akik túlnyomó többségben gazdákból és önálló iparosokból álltak az adott városban. Az a néhány értelmiségi, aki szintén közöttük foglalt helyet, csak erősítette a virilisektől való elkülönülést, hiszen értelmezésében ők képviselték a tekintélyt, a hatalmat, a vagyon pedig náluk összpontosult. Éppen ezért volt szükség az érdekeik hatékony képviselésére, megnyerni néhány személyt azok közül, akik a legnagyobb adózók között is szerepeltek.²⁹ Részletes elemzést adott Horváth J. András a fővárosi törvényhatósági bizottság előtti közgyűlés társadalmi összetételéről, a reálszférához, a hivatalnok-tisztviselő, és az értelmiségi ágazatok egymáshoz viszonyított arányairól, azt követően pedig az egyes iparágak képviselőiről, társadalmi aktivitásukról, érdeklődési körük változásairól.³⁰

A magyar elitkutatások kezdetén, a helyi elit vizsgálatok legfőképpen a virilizmus került a középpontba. A legnagyobb adózók jegyzékének társadalomtörténeti vizsgálatát Vörös Károly kezdte el, illetve ezek forráskritikáját is elvégezte az 1970-es években.³¹ A kutatók többsége Vörös Károly nyomán a megyei vagy városi virilis jegyzékek alapján vontak le következtetéseket az adott település gazdasági helyzetéről, városfejlődéséről a legnagyobb adófizetőket a helyi elit összességével vagy a helyi gazdasági elittel azonosítva. A virilisek összetétele és gazdasági pozícióik vizsgálata mellett a helyi elit városi képviselőtestülettel való azonosítása csupán az elmúlt évtizedekben történt meg. A képviselőtestület másik felére irányuló kutatásokra, a virilisek és a választott képviselők külön-külön, illetve együttes vizsgálatára ugyanis már jóval kevesebb figyelem irányult a kutatók részéről. A városi képviselőtestületek vizsgálatának fontosságára elsődlegesen Tokaji Nagy Erzsébet irányította a

²⁸ Vörös Károly 1978: A győri városigazgatás és várospolitikai történetéhez 1861-1914. In: Gecsényi Lajos (szerk.) *Tanulmányok Győr és vidéke történetéből*. Győr Megyei Város tanácsa. Győr. 113-127.

²⁹ Tóth Zoltán 1989: Szekszárd a dualizmus korában (1867-1918) In: K. Balog János (szerk.) *Szekszárd város történeti monográfiája*. I. Szekszárd. 309-310.

³⁰ Horváth J. András 1999: Új emberek az újjávarosozásán – Az egyesített főváros első közgyűlésének társadalmi összetétele. *Tanulmányok Budapest múltjából XXVIII.* Budapest. 23-52.

³¹ Vörös Károly 1966: Budapest legnagyobb adófizetői 1903–1917. *Tanulmányok Budapest múltjából*. Budapesti Történeti Múzeum Kiadványa. 17. 145-194. és Vörös Károly 1979: Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917. Akadémiai Kiadó. Budapest.

figyelmet, abban az értelemben, hogy ő azonosította a helyi elit fogalmát a testület tagjaival. Munkájában alapvetően Szombathely városfejlődését és ennek a folyamatnak a részeként a városi polgári elitet vizsgálta. Ezen belül különböztetett meg három csoportot: elsőként, akik választással, presztízs révén, akik vagyonuk alapján végül, akik kizárólag presztízs útján kerültek be a városirányításba. Ezáltal kettéválasztotta a modern foglalkozású csoportokat a gazdasági teljesítményük és a presztízs alapján szerveződő hagyományos polgári foglalkozású rétegekből származó csoportoktól.³² Tóvári Judit munkájában a helyi elitként szintén a városi képviselőtestületet értette, kiegészítve a kört a törvényhatósági bizottság virilis és választott tagjaival. Értelmezésében vagyonuk és kapcsolataik révén azonban a virilisek nagyobb befolyással bírtak a testületre, mint a választott tagok, „akiknek csupán az üléseken való részvétel lehetősége adta meg a döntéshozatal jogát.”³³ Ebből kiindulva elemzésében egyrészt a miskolci városi elit részeként került középpontba az önkormányzat testületének összetétele, a virilis és a választott képviselők szerint. Másrészt vizsgálat alá vette a városi hatalmi elitet, azaz a virilis képviselőtagsággal bíró személyeket, akiket három nagy csoportra osztott: földbirtokosok, birtokos polgárság, illetve gazdasági és szellemi tőkével rendelkezők.³⁴

A hazai társadalomtörténet-írásban a máig legelfogadottabb elit meghatározást Lengyel György dolgozta ki. Lengyel György az elit fogalmát azokra az uralkodó csoportokra használta, amelyek a társadalmi újratermelési folyamatokban megkülönböztetett döntési-befolyásolási kompetenciákkal rendelkeztek, akiknek módjukban állt, hogy személyes döntéseikkel, véleményeikkel érdemben befolyásolják ezeket a folyamatokat.³⁵ Ezt az álláspontot képviseli többek között Szilágyi Zsolt is, aki a két világháború közötti kecskeméti helyi (hatalmi) elitet, Lengyel György nyomán pozíciók alapján vizsgálta. Szilágyi azonban jelentősen kitágította a helyi elit fogalmát. Értelmezésében a pozíció és a hatalom szorosan összefonódott egymással, ezáltal a helyi hatalmi elit (nyílt vagy rejtett pozíciók alapján) igazából a helyi elit összességének is megfeleltethető. A helyi elitet ugyanakkor funkcióját tekintve további három kisebb csoportra bontotta: a városirányítási (törvényhatósági bizottságok, a közgyűlési jelenléti ívek és virilis jegyzékek alapján), gazdasági (legnagyobb adót fizetők, városirányításban részt vevők, vagy mezőgazdasági, ipari, bankszféra területén vezető pozíciót betöltők köre alapján)

³² Tokaji Nagy Erzsébet 1995: Szombathely urbanizációja a századfordulón. Éhen Gyula szerepe a város modernizációjában. In: V. Fodor Zsuzsa (szerk.) Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában, Veszprém. 214-215.

³³ Tóvári Judit 1997: Az elit Miskolc város társadalmában 1872-1917. Stúdium Kiadó. Nyíregyháza. VII-VIII.

³⁴ Tóvári 1997: 22-102.

³⁵ Lengyel György 1993: A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között. ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Budapest.

és társadalmi elite (egyházak helyi vezetői, tanintézmények igazgatósága, művészek, írók, egyletek, kaszinóinak vezetői). Ezek a főcsoportok további két kisebb elitcsoportot alkottak. Egyrészt, léteztek az úgynevezett multifunkcionális csoportok, amelyen belül az elit a főcsoportok metszéspontjaiban helyezkedtek el, mivel a funkciójuk alapján kettő vagy több elitfőcsoporthoz is tartoztak egyszerre. Másrészt, létezett az úgynevezett multipozícionális csoport, amelynek tagjai egyszerre több pozíciót is birtokoltak. Ezeknek a halmazoknak a metszéspontjában pedig a komplex multifunkcionális elit található, azok köre, akik mindhárom elitfunkcióval rendelkeztek. Mindennek alapján két időmetszetben mintegy 550-600 személy figyelembe vételével vizsgálta a multifunkcionális elit szerkezeti tagoltságát, összetételét, elittagok kicserélődési arányát, mobilitását, nyitottságát a városi eliten belül.³⁶ Szilágyi Zsolt értelmezésében tehát a helyi, városi elit az adott település komplex, teljes elitje, ezáltal a fogalmat elválasztotta a helyi elitként értelmezett törvényhatósági testületi tagoktól. Ezzel szemben, Takács Tibor a nyíregyházi *városi elit* kapcsán a döntési és befolyásolási kompetenciákkal rendelkező csoportokat tartotta elitpozícióban lévőknek. Szintén Lengyel György elitfogalmát használva a helyi közösség uralmi viszonyai között szerveződő társadalmi csoportot vizsgálta. Ebből kiindulva próbálta meghatározni a helyi elit definícióját: a városi elit fogalmához kötötte a helyi képviselőtestületi tagságot, mivel a városi önkormányzat keretein belül ez volt az a szerv, amely a helyi közösség egészét testesítette meg, tagjainak felhatalmazása volt a települést érintő legfontosabb döntések meghozatalában, véleményükkel befolyásolták a közösség életét. A „társadalmi közmeggyőződés” alapján ezen belül a városi szinten érvényesülő legitimációs folyamatokat is vizsgálta. A helyi elitet tehát ő is az intézményes pozíciókhoz kötötte, ami nála a városi önkormányzat képviselőtestületében testesült meg, függetlenül attól, hogy virilis vagy választott tagként szerepeltek. Ennek keretein belül a városi tisztviselők elemzése mellett a bekerülés jogcímei alapján kettéválasztotta az elitbejutási stratégiákat. Értelmezésében, a virilizmus egy passzív bekerülési módszer volt, ami nem igényelt közéleti ambíciókat, elegendő volt hozzá a vagyon vagy a jövedelem. A választásoknál azonban szerepet játszott az ismertség, a presztízs, a városon belül, a választókerületben társadalmi, kapcsolati tőkére volt szükség. Ezen belül vizsgálta a foglalkozási, felekezeti és politikai összetételen túl azt a kérdést, hogy az elit milyen formában

³⁶ Szilágyi Zsolt 2011: Város és elit. A Horthy-kori Kecskemét történeti földrajzi és társadalomtörténeti megközelítésben. (PhD. disszertáció) Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Debrecen. 197-198. és Szilágyi Zsolt 2017: Föld és hatalom. Mezővárosi elit Kecskeméten 1920-1939. L'Harmattan. Budapest. 19-61.

felelt meg a saját társadalmi szerepének, milyen módon történt a közösségi célok megfogalmazása, a döntéshozatalnak a mechanizmusa.³⁷

Érdemes röviden kitérni a politikai elitet érintő, a csoport tagjait összekötő rokoni kapcsolatokat vizsgáló írásokra is. Cieger András tanulmányában négy vármegye politikai elitjének rekrutációját és személyi érdekérvényesítés különböző technikáit elemezte a kárpátaljai régióban, a dualizmus korában. A prozopográfiai vizsgálattal mintegy 200 hivatali pozíciót betöltő (főispáni, alispáni, képviselői kar) személy életpályáját elemezte, három legjellemzőbb rekrutációs csatornát kijelölve (rokonok, barátok-ismerősök és befolyásos idegenek igénybe vétele az érdekek érvényre juttatása érdekében). Vizsgálata során arra a következtetésre jutott, hogy még a korszak végén sem lehetett beszélni megyehatárokat átívelő egységes regionális elitről, hanem sokkal inkább egymás mellett élő, szűk lokalitáshoz kötődő zárt helyi elitek léteztek. Az őket összekötő rokoni kapcsolatok pedig nem lépték át a megyehatárokat.³⁸ Pap József szintén a lokális politikai elit kapcsán a Heves megyei főszolgabírók kötődését elemezte a vármegye, illetve a járás lokális közösségéhez, a családi kapcsolataikon keresztül. A karrier utak kategorizálásához a hivatalnokok társadalmi értelemben vett származásának vizsgálatával a korábbi vármegyei nemesség dualizmus kori hivatalviselési esélyeire, vallási hovatartozására, képzettségére, hivatalba való lépésekor betöltött életkorára kereste a választ, illetve arra, hogy mit jelentett a poszt az életpálya alakulásának szempontjából. Vizsgálatával azt az eredményt kapta, hogy nagy jelentősége volt az egymáshoz szorosan kötődő lokális köröknek, melynek tagjai között dominánsan kirajzolódtak a rokoni kapcsolatok, mindez pedig hozzásegítette őket a sikeres karrierhez. Ez volt az a tényező, ami a századforduló környékén oldódni kezdett, hiszen az újonnan érkezők már rokoni szinten nem integrálódtak ezekhez a körökhöz.³⁹ Gerhard Péter munkája a családi-rokoni kapcsolatoknak a politikai részvételben való szerepét vizsgálta úgy, hogy egy család részletes történetén keresztül mutatta be, kikből válhattak a helyi politikai viszonyokat meghatározó, jelentős szerepet játszó személyek.⁴⁰

³⁷ Takács Tibor 2008: Döntéshozók. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a XX. század első felében. L'Harmattan, Budapest.

³⁸ Cieger András 2003: Érdekek és stratégiák. A helyi politikai elit érdekérvényesítési lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában. Korall, 13. 87-106.

³⁹ Pap József 2016: Rokonok. Családi kapcsolati hálózatok a dualizmus kori Heves vármegye főszolgabírói karában. In: Pap József – Tóth Árpád (szerk.) Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon. Rendi társadalom – polgári társadalom 28. Budapest. 468-485.

⁴⁰ Gerhard Péter 2010: A politika személyessége. In: Budapesti Negyed. 68. 181-209.

Ezek a kereteken belül, illetve ezekhez a kutatásokhoz igazodva a továbbiakban, leginkább Takács Tibor értelmezéséhez kapcsolódva, a városi képviselőtestületi tagokat, mint a presztízst és a tekintélyt birtokló személyeket értelmezem a városi helyi elitként.

II.2. Rokoni, házassági kapcsolatok

Az élet, illetve családtörténeti módszer alkalmazásának egy (kisvárosi) közösség rekonstrukciójához, a legkiemelkedőbb példaként tartjuk számon Benda Gyula Keszthely mezővárosról szóló monográfiáját. Felfogása szerint a közösséget a társadalmi kapcsolatok sajátos rendszere alkotta, melyen belül azt vizsgálta, hogy ezek a közösségek kapcsolatrendszerüket tekintve mennyire különültek el, milyen társadalmi rendszert rajzolt ki a hálózatuk. Értelmezésében a házasság révén megvalósuló kapcsolat alapvető a társadalom szerveződésében, a házasodók egyben státuscsoportokat is kijelöltek, hiszen törekedtek a homogenitásra. A módszer továbbá lehetőséget adott arra is, hogy a foglalkozási és társadalmi helyzet homogenitásának kérdésére is választ adjon. A végbement változások nyomán követéséhez, a társadalmi kapcsolatok rendszerének vizsgálatához pedig leginkább a házassági, rokonsági és műrokonsági kapcsolatokat tartotta meghatározónak.⁴¹ A mintavételek helyett éppen ezért léptékváltást alkalmazott és a teljes időszakra (1700 és 1850) vonatkozó összes házasságkötést figyelembe vette, ami lehetőséget adott továbbá a többgenerációs családrekonstrukciós módszer alkalmazásához is. Elemzésében, többek között rámutatott arra, hogy a házastárs kiválasztásánál inkább a foglalkozási-társadalmi helyzet dominált, az iparosoknál fontos volt a szakmai, céhes szellem, a szőlőművesek azonban nyitottabbaknak mutatkoztak a választásnál. A társadalmi tagoltságot a házastársak, keresztkomák hálózatán kívül még két tényező, a foglalkozási és vagyoni rétegződés mentén vizsgálta.⁴² Hasonló módszert alkalmazott kutatása során Pozsgai Péter, aki az összes tornai kézművescsalád kontinuitását, házassági stratégiáit, mobilitásuk irányát vizsgálta az elérhető összes, nominális szinten összekapcsolható forrás hasznosításával. A családtörténeti módszer alkalmazása egyben arra is lehetőséget nyújtott, hogy a kvantitatív adatok elemzése mellett kitapinthatóvá váljanak a bemutatott egyének életük során hozott döntéseik mögött álló stratégiák is. Ezek alapján

⁴¹ Benda Gyula 2006: Patrónusok és komák. A keresztszülői kapcsolathálók Keszthelyen (1740-1849). In: Társadalomtörténeti tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest. 519-546.

⁴² Benda 2008: 273-294.

vizsgálta a mezőváros kézműveseinek összetételének változását három időmetszetben, az 1852 és 1869 közötti időszakban. Így tudta különböző csoportokba különíteni és részlet gazdag példákkal alátámasztani a törzsökös tornai családokon belül a régi, többgenerációs tornai családokat, az első-és másodgenerációs lakosokat, illetve az újonnan betelepülőket. Emellett kitért a családon belüli mesterség kontinuitására, diszkontinuitásának kérdésére.⁴³

Tóth Árpád a pozsonyi polgárság vizsgálatánál azt a kérdést járta körbe, hogy a pozsonyi közösségben élő evangélikus családokra milyen társadalmi törekvések voltak jellemzőek a 19. század első felében. Elsődlegesen a város népmozgalmi adatait mutatta be különböző időmetszetekben, majd közel 250 család családrekonstrukciós vizsgálatával a népesedés szerkezetét befolyásoló tényezőket vette számba, mint például a nupcialitás, az első házasság időpontja, házasság termékenységet, újraházasságot. Ezt követően került elemzésre a város foglalkozásszerkezeti felépítése, a rendiség szerepének a kérdése és a hatalmi szerkezet sajátossága a városon belül. Mindezt a városi háttérrel figyelembe véve vizsgálta a polgárság kiházasítási, taníttatási és pályaválasztási stratégiáit, döntéseiket, figyelembe véve az elvándorlás szerepét is. Az elemzéshez, módszertanilag a prozopográfiai megközelítést alkalmazta, melynek segítségével képes volt a főbb családi döntések mintázatának megrajzolására, a tipikus jelenségek bemutatására, ezáltal el tudott térni a mintaévekre alapozott elemzéstől. Arra a következtetésre jutott elsődlegesen, hogy a házasság útján kirajzolódott rokoni hálózat semmiképp nem tekinthető statikus rendszernek. A polgárok életük során hozott döntéseik alapján, nyomon követhetővé vált a felfelé való törekvés mind társadalmilag, mind gazdaságilag. Másrészt, a több gyermeket felnevelni képes családok a városokat összekötő rokoni hálózatok kiépítésére törekedtek és olyan városok felé vették az irányt, amelyek gazdaságilag felemelkedőben voltak. A környezetéhez aktívan viszonyuló polgárság tézisével pedig sikerült megcáfolni a rendi értelemben vett polgárság negatív megítélését is.⁴⁴

A családtörténeti módszeren belül egy család tagjainak részletes életút elemzését is nyomon tudjuk követni különböző források alapján. Bácskai Vera a Havel család négy generációjának sorsát követte végig az irathagyatékban fennmaradó családi napló és egyéb források felhasználásával annak érdekében, hogy kiderítse, a régi polgárságnak milyen esélyei voltak az új tőkés viszonyokba való beilleszkedésre, milyen mobilizációs lehetőségek álltak a

⁴³ Pozsgai Péter 2001: Kézművesek és kézművescsaládok Tornán a 19. században II. Életutak - kontinuitás, földtulajdon, családi stratégiák. Korall 3-4. 266-296. A tanulmány előzménye Pozsgai Péter 2000: Kézművesek és kézművescsaládok Tornán a 19. században I. Az iparosok személyi körének meghatározása. Korall 2. 23-42.

⁴⁴ Tóth Árpád 2009: Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között. Pozsony.

rendelkezésükre. Az esettanulmánnyal azt az elterjedt nézetet cáfolta meg, mely szerint a régi polgárság többsége nem tudott középosztályi státuszba emelkedni. Igaz, általános érvényű következtetéseket nem tudott levonni, de kiemelte az egyéni teljesítmény, értékrend fontosságának és a mobilitás intézményes csatornáinak vizsgálati fontosságát. Összességében, az egyéni életutak vizsgálatának középpontba helyezését.⁴⁵ Csekő Ernő egy viszonylag rosszabb forrásadottságokkal rendelkező szekszárdi Leopold család két generációjának szerepét és „karrier történetét” vizsgálta a város életében, 1850 és 1930 közötti időszakban. Az önkormányzati, közigazgatási és vállalati iratok elsődlegesen a család tagjainak közéleti és gazdasági tevékenységének nyomon követéséhez nyújtott adatokat, míg az izraelita felekezeti, állami anyakönyvekből, árvaszéki iratokból a család rokoni, házassági kapcsolatait sikerült rekonstruálni. Mindennek segítségével a család életében három szakaszt különített el: a gazdasági tevékenység megalapozása, tevékenységek szétválása, majd a századfordulóra kiépülő mezőgazdasági nagybérletek családi rendszerének működése, végül az 1910-es, 1920-as évek fordulóján a borkereskedelemre való áttérés nyomon követése. A család gazdasági tevékenységére vonatkozó adatok egyben arra is rávilágítottak, hogy bár a család tagjai egy dinamikus utat jártak be a városi és megyei életben, útjuk mégsem hasonlítható össze a zsidóság körében megfigyelhető egy-egy családi karrierrel.⁴⁶ Horváth Gergely Krisztián a redempcióban részt vett jászalsószentgyörgyi Tóth család öt generációjának példáján keresztül mutatta be a család közösségben elfoglalt helyét és az örökösök sorsát. Kutatása nyomán kísérhetjük végig a magas népességszaporulat, a fiúági örökösödés okozta feszültségek és az 1831-es kolera járvány következtében bekövetkezett nehéz gazdasági helyzetből való kiútkeresést, több generáción keresztül bemutatott számos újrakezdési törekvést egészen az 1950-es évekig. A tágan értelmezett időhatároknak köszönhetően a szokásos forrásokon (árvaszéki iratok, népesség összeírások, anyakönyvek) kívül lehetőség nyílt családtaggal való interjú készítésére is.⁴⁷ Tóth Zoltán a szekszárdi árvaszéki és hagyatéki iratok elemzésekor a vagyoni felhalmozás és a mobilitás kérdését helyezte középpontba. 272 feldolgozott mintán keresztül vizsgálta a mobilitás három főbb formáját: a házasságot, a foglalkozás változtatást és az elvándorlást. Ezeken a kereteken belül tudjuk nyomon követni esettanulmány formájában Schiszler Károly kádármester családi kapcsolatait, iparos tevékenysége folytatása során kialakult szakmai

⁴⁵ Bácskai Vera 2001: „Csak saját erőmre és teljesítményemre utalva.” A „self-made manek” világa. *Aetas* 3-4. 159-181.

⁴⁶ Csekő Ernő 2006: A szekszárdi Leopoldok. Pillanatfelvétel egy saját irathagyatékkal nem rendelkező család kutatásának állásáról. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 17. 449-466.

⁴⁷ Horváth Gergely Krisztián 2000: Elbukás és újrakezdés. Egy jászági redemptus család öt generációjának története. *Korall* 2. 43-60.

kapcsolatait, ingatlanának településen belüli elhelyezkedését, lakásának berendezését, felszereltségét. Arra a következtetésre jutott, hogy az életforma belső elemei hasonló rétegződést mutattak, mint a külső kapcsolatok rendszere. A család intergenerációs mobilitásának elemzésével kimutatta, hogy a lassan mozduló hagyományos viszonyok között a házasság gyakori mobilitási formaként szolgálhatott az egyén számára.⁴⁸

Az élettörténeti módszer alkalmazásánál a közösségi szintről az egyéni szintre lépő vizsgálathoz leginkább a házassági anyakönyvek alkalmazását lehet kiemelni. Ezek feldolgozásával a 19. század második felére vonatkozó városi társadalom rétegződése során alapvetően a házastársak születési, lakóhelyi, illetve foglalkozás megoszlásának alapján kimutatható endogám és exogám kapcsolatokat lehet előtérbe helyezni. A házassági anyakönyvek társadalomtörténeti szempontból történő hasznosítása, forrás értékének, felhasználhatóságának vizsgálta elsődlegesen Bácskai Vera nevéhez kötődik. Bácskai a 18. századi és a 19. század eleji pesti lakosság összetételének elemzésekor abból a feltételezésből indult ki, hogy a házasságot kötők összetételének változása tükrözi a város gazdasági életében végbement folyamatokat, mivel a házasságok reagáltak leginkább a gazdasági változásokra. Egyéb források hiányában az anyakönyvek mellett kiegészítő forrásként használta az adóösszeírást és a polgárkönyvet, hogy össze tudja vetni a házasságot kötők adózókhoz viszonyított arányát, illetve beazonosítsa a hiányzó foglalkozási, származási adatokat. Ötéves időmetszetekben, 1735 és 1830 között vizsgálta a házasságkötések számát, a vőlegények és menyasszonyok származási helyét, a kibocsátó városok és jelentősebb mezővárosok rangsorát, a pesti, illetve külföldi és az ország egyéb részeiről betelepültek foglalkozási összetételét. Emellett leginkább a társadalmi mobilitás mértékét elemezte, aszerint, hogy házassági kapcsolatok milyen esetekben eredményeztek társadalmi emelkedést vagy éppen süllyedést.⁴⁹ A társadalmi mobilitás kérdését tette a vizsgálat középpontjába Faragó Tamás is, aki a szentendrei kézművesek házassági tendenciáit vizsgálta 1856 és 1865 között. 111 házasságkötési bejegyzést elemezve viszonylag gyenge foglalkozási endogámiát tapasztalt a kézműveseknél, akik társadalmi kapcsolataikat tekintve nem határolódtak el jelentős mértékben a mezőgazdaságtól. Ugyanakkor a kereskedő, értelmiségi rétegekkel való összeházasodásuk nem volt jellemző. A nemzedékek közötti mobilitás tekintetében zártság volt jellemző, az adatokból pedig arra következtetett, hogy a mobilitásban a házasság nagyobb szerepet játszott,

⁴⁸ Tóth Zoltán 1989: Szekszárd társadalma a századfordulón. Történelmi rétegződés és társadalmi átrétegződés a polgári átalakulásban. Akadémiai Kiadó, Budapest.130-159.

⁴⁹ Bácskai Vera 1979: Pest társadalomtörténetének vizsgálata a házasságkötések alapján (1735-1830). In: Tanulmányok Budapest Múltjából 21. 49-104.

mint a foglalkozásváltás.⁵⁰ Örsi Julianna 65 település házassági szokásait vizsgálta és vont le általános következtetéseket országos szinten a házassági anyakönyvekből az endogámia és exogámia kérdéséből kiindulva. Vizsgálat során sorra vette azokat a tényezőket, amelyek befolyásolhatták a házassági kapcsolatok exogámiáját, amit úgy értelmezett, mint a közösségek felbomlási folyamatának fokmérőjét. Az adatok alapján elsődlegesen arra jutott, hogy a (vizsgált) települések a házassági kapcsolatokat tekintve a 18. században nyitottabbak voltak, csupán a 19. század második felében növekedett a zártságra való törekvés. Az ilyen jellegű kapcsolatokat befolyásoló további tényező volt a születési és lakóhely szerinti exogámia (lokális exogámia), melynek elemzése lehetőséget adott a gazdasági okokból történt és a párválasztás miatt történt betelepülés megkülönböztetésére is. A házassági körzetet továbbá erősen befolyásolhatta a szomszédos települések távolsága, az adott település földesúrhoz való tartozása, jogi státusza, földrajzi helyzete, szerepet játszhattak a közigazgatási egységek, természetes határok, vallási, nemzetiségi hovatartozás és a foglalkozási viszonyok.⁵¹ Tóth Árpád az egyházi anyakönyvekből kirajzolódó házassági és másodlagos rokoni kapcsolatok vizsgálatát helyezte az előtérbe annak érdekében, hogy kimutassa, hogyan alakult a pozsonyi evangélikus polgárság kapcsolatrendszer, és ez a kapcsolatháló milyen szerepet játszott a társadalmi stratégiákban. A tekintélyhez és presztízshez kapcsolt városi evangélikus elit csoportjainak meghatározása és lehetséges kapcsolódási pontjainak kijelölése után azt vizsgálta, hogy az említett csoportok között mennyire volt intenzív kapcsolat. A házassági és keresztelési anyakönyvek feldolgozásával azt az eredményt kapta, hogy az evangélikus elitesz csoportokat sűrű kapcsolati háló fogta össze. A rangos házasságaik, ezeknek és személyes teljesítményüknek köszönhetően a sikeres beágyazódást követően komoly tekintélyt vívhattak ki, ami a saját közösségükön kívül is rangot jelentett.⁵²

Ezekben a kereteken belül a házassági anyakönyvekből kirajzolódó családi, rokoni kapcsolatokat a családtörténeti módszer alkalmazásával a városi közösség (egy részének) rekonstrukciójához használok fel, melynek során egy-egy család kiházasítási tendenciáit, a családon belüli foglalkozás folytonosságának kérdését követem nyomon, egy-egy jellemzőnek vélt család tagjainak részletes bemutatásával.

⁵⁰ Faragó Tamás 1995: A szentendrei kézművesek társadalmi mobilitása a 19. század közepén a házasságkötések tükrében. In Á. Varga László (szerk.): Vera (nem csak) a városban. Rendi társadalom-polgári társadalom. Supplementum. Salgótarján, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 125-159.

⁵¹ Örsi Julianna 1983: Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII-XX. században. Demográfia, 26. évf.4. szám 572-597.

⁵² Tóth Árpád 2012: Az evangélikus polgárság és nemesség kapcsolatai és rokoni hálózatai Pozsonyban a 18. században. Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv 7. 263–282.

II.3. Egyesületi tagok társadalomtörténeti vizsgálata

Az 1980-as évek második felétől elinduló magyarországi egyesületkutatásnak sokféle értelmezése és irányzata létezik. Kezdetben leginkább statisztikai szempontú megközelítést alkalmaztak, feltérképezve az ország egyleteinek alapítási éveit, típusait.⁵³ Az egyesületkutatás másik értelmezésében a politikátörténet kapott központi szerepet, melyek alapján Pajkossy Gábor vizsgálta összefüggéseiben a reformkori sajtót és az egyesületeket. Ezekben, mint politikai folyamat színtereként, kereteként értelmezve, a politikai nyilvánosság fejlődésének feltételeit látta.⁵⁴ Szabó Dániel, a társadalom és a politika, a politikai magatartás társadalmi meghatározottságának vizsgálatakor szintén kiemelte az egyesületek fontosságát, abból a szempontból, hogy a polgári társadalom szerveződése, egyesületi struktúrája nagyban befolyásolták a politikai döntéseket.⁵⁵ Korábbi tanulmányában azonban kifejtette, hogy a dualizmus korában a párt és az egyesület kifejezés tartalmilag „egybeeshet, de nem okvetlenül esik egybe még a politizálás területén sem. Van olyan párt, amely nem tekinthető egyesületnek, és van olyan politikai egyesület, amely nem tekinthető pártnak.”⁵⁶

A magyarországi egyletek társadalomtörténeti irányultságú kutatását Bősze Sándor kezdte el a Somogy megyei egyesületek kutatásával.⁵⁷ Vizsgálata során kitért az egyesületek jelentőségére, társadalmi szerepükre, az egyleteken belüli szocializációra, továbbá magának az egyesület fogalmának meghatározására, különböző egyesület típusok körbehatárolására. Figyelmet fordított az alapszabályok alapján kilenc egyesülettípusba osztott egyesület bemutatására, néhány településtípus egyesületeire, gazdasági alapjainak részletes elemzésére. Az egyesületek tagsági összetételének, az egyes társadalmi rétegek történeti-szociológiai

⁵³ Ezek közül csak néhányat említek meg. Pór Edit a vidéki egyesületek címtárát állította össze a reformkortól 1945-ig. Pór Edit 1988: A magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig. 1–3. kötet. Budapest: Művelődéskutató Intézet. Pajkossy Gábor az 1848 előtti egyletek listájáról készített kimutatást és elemezte azokat levéltári források és korabeli statisztikák alapján. Pajkossy Gábor 1993/4: Egyesületek Magyarországon és Erdélyben 1848 előtt. *Korunk*. 3–4. 4. 103–109. A dualizmuskori egyletek statisztikájáról pedig Reisz László készített feldolgozást. Reisz László 1988: Egyletek a dualizmuskori Magyarországon. *Statisztikai Szemle*. 10. 930–946.

⁵⁴ Pajkossy Gábor 1991: Polgári átalakulás és nyilvánosság a magyar reformkorban. Előadások a Történettudományi Intézetben 14. Budapest, MTA. 4.

⁵⁵ Szabó Dániel 2006: Politikai társadalomtörténet – a politika társadalomtörténete. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Osiris, Budapest, 373–388.

⁵⁶ Szabó Dániel 1992: A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. *Történelmi Szemle*, 3-4.

⁵⁷ Monográfiájának, Bősze Sándor 1997: „Az egyesületi élet a polgári szabadság...” Somogy megye egyesületei a dualizmus korában. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, előzményeiként a korábbi írásokat lehet tekinteni: Bősze Sándor 1985: A Somogy megyei egyesületek története a dualizmus idején – az 1867–1918 között alakult Somogy megyei egyesületek katasztere. In: Somogy megye múltjából. 16. 401–483 vagy Uő. 1987: Egyesülettípusok a dualizmuskori Somogyban. In Somogy megye múltjából. 18. 247–289.

elemzése során rávilágított arra a tényre, hogy a kiegyezést követő társadalomszerkezeti átalakulás, az egyesületek számbeli növekedésének ütemében és a különböző egyesülettípusokban is megnyilvánult, nyomon követhető. Ezek a társulatok értelmezésében továbbá alkalmasak voltak a társadalmi rétegtudat kialakítására, a helyi társadalom önszerveződésére, a tagságot betöltő személy részére pedig pozitív társadalmi megítélést biztosított.⁵⁸

Az egyesületkutatás másik irányzataként lehet tekinteni azokat a vizsgálatokat is, amelyek azt a kérdést helyezik a középpontba, hogy a városi elit formálódásában, életében milyen szerepet kaptak az egyesületek. Az elitkutatások megindulásával többé-kevésbé állandó vizsgálati szempontnak bizonyult az elit egyletekben való részvétele, ám ezek vizsgálata legtöbbször csak egy mellékszálát jelentettek a kutatások során. Esettanulmány példaként említhetjük Nagy Beáta munkáját, amely a kaszinók és társaskörök társadalmi összetételét elemezte. Négy egyesület (Nemzeti Casinó, Országos Kaszinó, Lipótvárosi Társaskör, Rotary Club) két világháború közötti kiadványainak alapján, véletlen mintavételi eljárással összeállított tagnévsor foglalkozás szerinti összetételét vizsgálata.⁵⁹ Gyáni Gábor egy lokális, városi társadalom térbeli szerveződésének keretein belül elemezte a társadalmi térvizonyok és a társas kapcsolatok összefüggéseit, figyelembe véve azt a tényt, hogy mindennek megnyilvánulására kihatással volt a társadalmi tekintély, presztízshierarchia rétegződése. Hódmezővásárhely településmorfológiai elemzését követően az egyes társadalmi rétegek lakóhelyi, vallási, etnikai elkülönülésének vizsgálata során kapott eredményeket vetette össze azzal, hogy az egyleti életben való részvétel, az így kialakult társadalmi kapcsolatok mennyire integrálta azokat a csoportokat, akik esetleg a városon belül, térben egymástól távol kerültek.⁶⁰ Horváth J. András munkájában is szerepet kapott az egyletek jelentőségének vizsgálata, bár a kutatás középpontjában a főváros egyesítését követő újonnan megválasztott törvényhatósági képviselőtestületi tagok álltak. Horváth szerint ennek elemzésére a jelentős személyi összetétel átalakulása miatt volt szükség, hiszen ezzel együtt módosult a tagok mentalitása, szokásrendje. Miután megvizsgálta a régi és új tagok társadalmi összetételét, a kulturális jelleg szempontjából meghatározó tényezőket, rátért a tagok társadalmi tevékenységének színtereire. Elemzésében hangsúlyt fektetett arra, hogy hány egylet és milyen jellegű szervezet munkájában, működésében vállaltak részvételt a tagok, milyen volt az aktivitás szintje. Végül, a szakmai

⁵⁸ Bósze 1997: 69. és 172-173.

⁵⁹ Nagy Beáta 1987: Klubok, kaszinók, társaskörök: az elit társaséletének színhelyei. In: Lengyel György (szerk.) Történeti szociológiai tanulmányok a 19-20. századi magyar társadalomról. MKKE, Budapest. 3-20.

⁶⁰ Gyáni Gábor 1995: Elkülönülés és egyesülés. Szegregáció és egyesületek a dualizmus kori Vásárhelyen. In: Mikó Zsuzsa (szerk.): Mezőváros-kisváros. Csokonai, Debrecen. 181-190.

szervezetek és az önkéntes, kulturális és jótékonyági egyletek közötti arányeltolódásra világított rá.⁶¹ Az utóbbi évek elitkutatásai nyomán azonban már jelentősen kitágult az elit egyletekben való részvételének értelmezése. Jelentős helyet foglal el a munkák között Szilágyi Zsolt kecskeméti elitről szóló munkája, az egyletek vizsgálata szempontjából is. Szilágyi, Lengyel György nyomán pozíciók alapján vizsgálta a kecskeméti elitet, jelentősen kitágítva azonban ennek fogalmát: hivatali, vagyoni pozicionális elit mellett a társadalmi elitet is vizsgálat alá vonta, úgynevezett multipozicionális csoportokat vizsgált. A társadalmi elitcsoportba sorolta az egyházak helyi vezetőit, döntési apparátust, tanintézmények igazgatóságát, a közélet megbecsült tagjait, akik egyben a helyi klub, egylet és kaszinó vezetőségében is szerepet játszottak.⁶²

Az egyesületkutatás sokféle értelmezése, különböző irányzatai, többek között az egyletek szervezeti felépítésének, társadalmi összetételének vagy a városiasodásban játszott szerepének vizsgálata mai napig fontos szerepet játszanak az elemzésekben. Ennek vizsgálata erősen összekapcsolódik azzal a tényezővel, hogy a társadalomtörténet-írás az utóbbi évtizedekben a történeti-jogi rendiség jogi kategóriái helyett már a társadalmi határok átlépését, a csoportokhoz tartozók viselkedését vizsgálja. Ennek értelmében került előtérbe Max Weber nevéhez köthető „viselkedésszociológiai rendiség”. Ezt a weberi megközelítést alkalmazta Tóth Árpád is a pesti Nemzeti Casino reformkori társadalmi összetételének vizsgálata során.⁶³ Tanulmányában azt a célt tűzte ki maga elé, hogy meghatározza - módszertani kísérletként -, hogy milyen mértékben jelentek meg a tagok között a különböző foglalkozású és rendi csoportok. A nyomtatott tagnévsor listáit mintegy önreprezentációs mintának tekintve vizsgálta azt a folyamatot, hogy mennyire volt fontos szempont a tagfelvételnél, valamilyen megfontolásból a tagság elutasítása vagy épp elfogadása. További szempontnak tartotta a lemorzsolódás arányát és annak tényét, hogy mennyire tartották fontosnak a már bent lévő tagok bennmaradását, illetve, hogy a rokoni viszonyok, hálózatok milyen szerepet játszottak a tagok életében. Ennek segítségével tudta vizsgálni azt is, hogy a tagfelvételnél mennyire voltak nyitottak a különböző jogi és társadalmi helyzetű emberek felé. Az új tagok felvételénél általánosságban érvényesült a jogegyenlőség elve, nyitottak voltak, mégis jelen volt a

⁶¹ Horváth J. András 1999: Új emberek az újjáruházán – Az egyesített főváros első közgyűlésének társadalmi összetétele. Tanulmányok Budapest múltjából XXVIII. Budapest. 23-52.

⁶² Szilágyi Zsolt 2017: Föld és hatalom. Mezővárosi elit Kecskeméten 1920-1939. L'Harmattan. Budapest. 123-125. és Szilágyi Zsolt 2011: Város és elit. A Horthy-kori Kecskemét történeti földrajzi és társadalomtörténeti megközelítésben. (PhD. disszertáció) Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Debrecen. 210-211.

⁶³ Tóth Árpád 2011: A pesti Nemzeti Casino reformkori társadalmi összetételének tanulságai. In: Deák Ágnes - Völgyesi Orsolya (szerk.): História mezején. A 19. század emlékezete. Tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged. 56.

viselkedésszociológiai értelemben vett rendiség egyik csoportképző ismérveként számon tartott „kommenzalitás”. A tagok kiválasztásában ugyanis, és már a toborzás során is jelentős szerepet töltöttek be a személyes viszonyok megléte, emellett a tagok élettere is gyakran azonos városrészben volt. A Pesti Jótékony Nőegylet társadalmi bázisának vizsgálata során kapott eredményekből azonban az tűnik ki, hogy ezek a rendi határok az említett egyesületben sokkal könnyebben és hamarabb leomlottak.⁶⁴ Tóth Árpád egy korábbi tanulmánya szövegében is azt a kérdést vizsgálta, hogy mennyire tudott megvalósulni a tagok rendi határokon való átlépése az egyesületben, mint egy szervezeti formán belül. Bár egyértelmű volt a rendi világ nemesi, nem-nemesi csoportjainak elkülönülése, mégis az egyesületnél előfordulhatott, hogy a kézművesek és a főurak feleségei, az adományok összesítése során „egy azonos egyesületben és kiadvány azonos oldalán (betűrendben!) szerepeljenek.”⁶⁵ Még jelentősebb volt a szerkezeti felépítésnél az a tény, hogy a paritás elvét követve, a kerületek élére két-két, nemesi és polgári rendű hölgy került. Ez a felállás akár lehetővé tehetette azt is, hogy arisztokrata és polgár mellérendelt viszonyban legyen vagy éppen a szervezeti hierarchiában a polgár akár a nemes fölött is állhatott. A döntések végrehajtásakor azonban mégsem vált egyértelművé mindez, hiszen adott esetben a nemes nem egy polgár utasítását hajtotta végre, hanem egy másik nemesét. Összegezve, elmondható, hogy „az egyesületek megteremtették a keretet a civil társadalomnak megfelelő belső viszonyok kialakulásához, ugyanakkor fékeket is beépítettek az egyesületek működésébe, amelyek megakadályozták a társadalom elfogadott rendjének felborulását.”⁶⁶

A reformkori pesti egyesületek társadalomtörténeti tematikájú kutatása során Tóth Árpád abból az elgondolásból indult ki, hogy az egyesületek és a városok kölcsönösen hatottak egymásra, hiszen a városfejlődés során felmerülhettek olyan kérdések és szociális problémák, melyek jelenléte életre hívta az egyesületeket. A társaságok tevékenysége azonban vissza is hatottak a város életére. A kérdéskörhöz számos aspektus kapcsolódik, a vizsgálat során a következő szempontokat vette górcső alá: mekkora volt az „egyesületek *tényleges társadalmi jelentősége, súlya*”, illetve, azt, hogy a „*társadalom különféle csoportjai közül melyek és milyen*

⁶⁴ Tóth Árpád 1998: A társadalmi szerveződés rendi és polgári normái. A Pesti Jótékony Nőegylet fennállásának első korszaka (1817–1848) FONS, 4. 411–479. és Uő 2005: Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban. L'Harmattan. Budapest 80.

⁶⁵ Tóth 2005: 80.

⁶⁶ Tóth Árpád 2003: Az egyesületi szerveződés történeti vizsgálata. A kutatás tematikai irányai és a könyvtári/nyomtatott dokumentumok forrásértéke. In: Kiss Bori–Sándor Tibor (szerk.): Önszerveződő helyi társadalom. Történelmi változatok, új formák. A helyismereti könyvtárosok X. országos tanácskozása. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 56.

*módon vettek részt az egyesületek tevékenységében.*⁶⁷ A két vizsgálati szempont jelentősége abban állt, hogy egyrészt az első kérdéssel kapcsolatban, azaz az egyesületek mennyiben befolyásolták a város mindennapi életét - a kortárs(ak) elmarasztaló véleményét leszámítva - nem rendelkezik adatokkal a történettudomány. Másrészt, az utóbbival azt az elterjedt, de alá nem támasztott hipotézist vizsgálta meg, hogy vajon valóban a főnemesek és középbirtokos köznemesek játszottak-e kiemelkedő szerepet az egyesületek tevékenységében, betöltve azt a funkciót, amit más országokban a polgárság. Ennek tükrében vizsgálta, hogy városi léptékben, valamilyen mértékben szorosan a városhoz köthető csoportok, a „régipolgárság”, a modern – burzsoázis – polgárság korai képviselői, és a városba letelepedett nemesség milyen szerepet vállalt a városi egyesületekben, és hogyan alakultak a rendi arányok. Egyes egyesületek keletkezési történetének vizsgálatát pedig alkalmasnak találta a különböző, ám nehezen körvonalazható társadalmi csoportok, mint például a kispolgárság születésének nyomon követéséhez is.⁶⁸

A dualizmus kori egyesületek társadalomtörténeti elemzése során Juliane Brandt tett kísérletet arra, hogy egy protestáns egyesület történetén keresztül a „régipolgárság”, rendi értelemben vett városi polgárok (azaz mint első/második generációs bevándorolt kereskedők és kézművesek) leszármazottjait vizsgálja a dualizmus korában. A tagok és a választmány összetételének, rekrutációjának vizsgálatával lehetőség nyílt egy konkrét polgári csoport – német evangélikusok – városon belüli helyzetének (vagyon és pozíció alapján), illetve szociabilitásának meghatározására, változásának nyomon követésére az ötvenként készített keresztmetszetek vizsgálatával.⁶⁹

A zsombékok metafora alapján, a középosztály, középosztályok, középrétegek fogalmát, mint problémaműhelyt járta körbe Eöry Gabriella, az 1883-ban alakult Országos Kaszinóról szóló tanulmányában. Eredeti koncepciójának megfelelően a tagság jellegének vizsgálata során a tagok középosztályi hovatartozásának beazonosítása került volna középpontba. Az alapszabályokból, évkönyvekből kikövetkeztethető öndefiníciók alapján próbálta meghatározni a tagság identitását, amit a tagok és a tisztikar empirikus vizsgálatával vetett össze. Végeredményben, arra mutatott rá, hogy nem létezett egységesség a tagok között, ugyanis a Kaszinó tagok nem szorgalmazták az őket elválasztó határvonalak átlépését. Ennek

⁶⁷ Tóth Árpád 2005: Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban. L'Harmattan. Budapest 9.

⁶⁸ Tóth Árpád 2001: Önszervezés és önszerveződés. Temetkezési és betegsegélyező egyesületek a reformkori Pesten. Korall. 5-6. szám, Ősz-Tél. 69-70.

⁶⁹ Juliane Brandt 2009: Német polgárok Pesten és helyzetük a városi társadalomban: a protestáns árvaegylet, 1859-1914. In: A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére. Századvég Kiadó, Budapest. 163-174.

okát elsődlegesen a felekezeti és mentalitásbeli különbségekben látta.⁷⁰ A kötetben szereplő másik, „elitképződéshez” köthető tanulmány szintén a mentalitás alakulásában jelölte ki a vizsgálati kontextust. Kiss Zsuzsanna a brit egyesülettörténeti kutatási módszertanra támaszkodva, a mentalitásformálódást helyezte központba, így a csoportképződés, a kulturális alakulás lehetőségeként vizsgálta a Zala Megyei Gazdasági Egyesületet a neoabszolutizmus korában. A politikai megközelítés helyett tehát, többek között az egyesület városi környezetben való vizsgálatával, a tagok szándékait és lehetőségeit próbálta hangsúlyozta. A tagság által gyakorolható jogok köre (alapító, évdíjas, rendes tag), a politikai életben és a közigazgatásban vállalt pozíciók szerint tett különbséget a tagok között, annak érdekében, hogy felderítse, mekkora volt a személyi összefonódás az egyesületi tagság és a megyei politikai életben szerepet vállaló személyek között. Arra a következtetésre jutott, hogy a tagok egyenjogúsága nem minden esetben nyilvánult meg, a fontosabb döntéshozatali területeken fennmaradtak a rendi világ megkülönböztető jelei. Emellett, az egyesület a tagokat, mint heterogén csoportot nem tudta integrálni, így „közös identitásról” sem lehet beszélni, hiszen a tagdíj nagysága, a betölthető pozíció megosztotta a tagokat és az informális kapcsolatok kialakítására is csekély lehetőség adódott.⁷¹

A korábbiakhoz hasonló szempontokat vizsgált Csíki Tamás tanulmánya is, aki kassai egyesületek három nagy csoportba sorolva (Társas-, Közművelődési és önképző-, és Önszervező egyletek) azt a kérdést járta körbe, hogy a város különböző egyleteinek célkitűzései, tagságának összetétele és egy-egy jelentős szerepet betöltő személy tevékenységének bemutatása elegendő információval látja-e el a kutatót az egyesületi élet jelenségeinek bemutatásához, elemzéséhez a 19. század második felében.⁷² Kassa nyelvi, vallási, foglalkozásszerkezeti bemutatása után sorra vette az említett tematikában felsorolt városi egyesületeket. Ezek alapszabályainak és tagság összetételének vizsgálatával arra a következtetésre jutott, hogy a Kassán alapított és működő több mint 60 egyesület a társadalom önszerveződésének sokszínűségéről árulkodik. Az egyesületek pedig többnyire a hivatás- és csoporttudat erősítése, az életforma hasonlósága vagy éppen a folytonos önképzés igénye hozta létre, ami hozzájárult a professzionalizációhoz, a szakmai szocializációhoz és segítette az egyesületi és közösségi-kulturális aktivitást. A zsidó társaskör megalakulása, valamint az

⁷⁰ Eöry Gabriella 2006: Az Országos Kaszinó és a középosztály. In: Kövér György (szerk.): Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Századvég Kiadó, Budapest, 321-351.

⁷¹ Kiss Zsuzsanna 2006: A Zala megyei gazdasági egyesület működése (1861-1869). In: Kövér György (szerk.): Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Századvég Kiadó, Budapest, 255-283.

⁷² Csíki Tamás 2014: Városiasodás és önszerveződés. Egyesületek Kassán a 19. század második felében. Korall 56. 171-193.

izraeliták részvétele a Társalgási Egyletben pedig arra utal, hogy a társadalmi beilleszkedés egyéni stratégiái, a középosztályi egyesületi forma adaptálása, valamint a felekezeti kötődések egymás mellett és nem egymást kizárva voltak jelen.⁷³

Ezek az alapok továbbhaladva tehát a városi képviselőtestületi tagokat, a presztízs és a tekintélybirtoklás alapján a városi helyi elitként értelmezem. A városigazgatásban szerepet betöltő személyek körének társadalomtörténeti elemzése mellett azonban jelentősen kitágítom a vizsgálati szempontot. A városi egyesületi tagok, egyesületekben való részvétel, illetve a házassági anyakönyvekből kirajzolódó rokoni-családi kapcsolatok rekonstrukciójával azt vizsgálom, hogy a weber-i fogalomhoz köthető „viselkedésszociológiai rendiség” milyen mértékben nyilvánult meg a városban.

A kutatás historiográfiai áttekintését követően térjünk át arra a kérdésre, hogyan érintette Egert a 18. század végén, 19. század elején a városállomány átrendeződése, illetve hogyan csoportosíthatjuk a vizsgált várost az országos városhierarchiában, funkcióik alapján.

III. A város

III.1. A községi jogi szabályozás

III.1.1. A községi szabályozás 1848 előtt

A községek ügyével kapcsolatos első törekvés, a rendezettebb viszonyok eléréséhez, Mária Terézia idejében mutatkozott. Az Urbéri Rendeletet tekinthetjük az első központi, és egységes jogszabálynak, ami egységesen kísérelte meg szabályozni a földesúri hatalom álló települések viszonyait. A rendelet szerint a bírói hivatalra a földesúr három személyt jelölt, akik közül a község szabadon választhatott a földesúr vagy tisztje jelenlétében. A bíró és a megye kizárólagos feladata volt az adó kezelése és beszedése, azonban a jegyzők és esküdtek választását a községre bízta. A földesúr hatalma tehát megmaradt, a rendelet értelmében csak a földesúr és jobbágy kapcsolatából származó visszás helyzetek megoldására törekedett.⁷⁴ Az

⁷³ Csíki 2014: 188.

⁷⁴ Dobszay Tamás 1994: A községi igazgatás rendezésének egyes kérdései Magyarországon (1766-1849). In Orosz István-Pölöskei Ferenc (szerk.): Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára. Budapest, 33.

állami adózás tekintetében a községek közvetlenül a megye felügyelete alá tartoztak. A kiváltságos mezővárosok viszonyai ezt követően is változatosak maradtak. II. József uralkodása alatt több rendelettel szabályozta az alsófokú, községi igazgatást, illetve az előjárók tevékenységét. 1785-ben kelt rendeletében ugyan eltörölte az örökös jobbágyságot, azonban ez a földesúr és jobbágy viszonyában lényegében nem változtatott, így nem volt hatással a községek szervezetére és jogállására sem. II. Lipót – a józsefi rendszer bukása után – 1791-ben Sándor Lipót nádort és a közjogi munkálatokért felelős bizottság elnökét bízta meg, hogy dolgozzanak ki egy tervezetet a községek állandó, egységes, rendszeres pénzügyi rendjéről. Az ügyet végül az úrbéri operátumban tárgyalták, céljuk pedig a földesúri hatalom súlyának további erősítése volt, az önkormányzattal szemben. Ennek értelmében, a földesúrnak kinevezési jogköre lett volna a jegyzők és az esküdtek felett is, a bírói tisztelet három évre akarták emelni, a megyei ellenőrzést pedig továbbra is fenn akarták tartani és szükségesnek látták a költségvetés megtervezését. Mivel az operátumok nem kerültek megtárgyalásra, törvény sem született belőle. A kérdést illetően tehát az 1791. évi 35. törvénycikk volt érvényben, ami az Úrbéri Rendelet érvényét erősítette meg ideiglenesen.⁷⁵

A kormányzat a községek kérdésében sem volt hajlandó semmilyen lényeges kérdés bolygatására, amire utal a községi választójog kialakítása körüli kezdeti vita. Kancelláriai utasításra, 1823-ban a Helytartótanács a megyék és az uradalmak észrevételeinek figyelembe vételével megbízást kapott egy választási norma kidolgozására. Az erre a célra kiküldött bizottság javaslata szerint választójogot a tizedkerületekbe osztott középhelyzetű és tehetősebb, házzal bíró lakosok, mesteremberek kaptak volna. A választójoggal rendelkezők részvételével a szabad királyi városok mintájára működő külső tanács létrehozását célozták meg, amelynek feladata a belső tanáccsal együttműködve, az előjárók megválasztása lett volna. A megyei javaslat szerint a kerületek által választottak számát a bennük lakók számához igazítva kellett megállapítani, emellett a külső tanácsosok létszámára is javaslatot tett.⁷⁶ Ezzel szemben, a Kancellária feleslegesnek találta az állandó külső tanács működését és az elektorokra bízta volna a földesúr jelöltjei közül a bíró és az esküdtek megválasztását. A Kancellária elképzelése

⁷⁵ Az 1792. évi 12. törvénycikk az 1791. 35. törvénycikk hatályát terjesztette ki a következő országgyűlésig, illetve újrashabályozta a törvénykezési eljárást az úrbéri panaszok ügyében. Ez annyit jelentett, hogy ha a jobbágy az úriszéken hozott ítélettel nem volt megelégedve, akkor az ügyet a fő-, vagy alispán vagy a szolgabíró elé lehetett terjesztetni. Az említett törvénycikk hatályát pedig az azt követő országgyűléseken hosszú időn keresztül fenntartották (1796. 3.; 1802. 6.; 1805. 3.; 1807. 3.; 1808. 9. és 1825/27. 10. törvénycikk). Kérészy Zoltán 1942: Községi közigazgatásunk alaptörvényének (1871: XVIII. tc) előzményei. Különnyomat Dr. Viski Illés József Emlékkönyvéből. Budapest, 11.

⁷⁶ Dobszay Tamás 2006: Politikai intézmények és választások a magyar kései rendiség időszakában. In: Gergely Jenő (szerk.): Fejezetek az új- és jelenkori magyar történelemből. Budapest, 54–55.

szerint, az elektorokat a vagyontalanok kizárásával, a legalább házzal bíró, békés magaviseletű lakosok választják, földesúri befolyás nélkül. A választásoknál pedig a járási szolgabíró végezte volna a felügyeletet. Ezt követően, 1825-ben az uralkodó felszólította a Helytartótanácsot, hogy dolgozzon ki egy általános választási utasítást az egész ország mezővárosai, a kiváltságolt, illetve népesebb községei számára, úgy hogy elkészítésekor figyelembe veszi a községek, földesurak jogait, szokásait. A községek belszerkezetében és választási szokásokban megmutatkozó változatos képet látván készült el az a vélemény, hogy nem lehetséges országos normát kialakítani, csupán egy általános, keretjellegű szabály kialakítására van mód.⁷⁷

Az első törvény tehát, ami átfogóan szabályozta az úrbéri jogállású települések helyzetét, az 1832–1836. évi 9. törvénycikk volt. A reformkori országgyűlések hoztak változást a községek és mezővárosok jogi megkülönböztetésében, mivel korábban a törvényhozás nem tett különbséget közöttük. A mezőváros ezáltal jobbágyközségként illeszkedett bele az állami mechanizmus alapjaiba.⁷⁸ Míg a szabad királyi városok a központi hatalom csökkentése és országgyűlési szavazati jog számának növelése érdekében küzdöttek,⁷⁹ addig a mezővárosokban az előjárók hatáskörének növelése és a megválasztásuk módja volt fontos kérdés. A nem szabad királyi városok önkormányzati jogainak növelését azonban a liberális felfogású nemesi követek sem támogatták (többnyire a városok közjogi helyzetének rendezetlensége, illetve az ezeken a településeken élő nemesség befolyása miatt). Emiatt került elutasításra Bezerédi István, Tolna megye követének javaslata az 1832–1836. évi országgyűlésen, miszerint a rendezett tanácsú helységekből eltörölték volna a földesurak előjárói kinevezési jogát és csak a jelölés szabadsága maradt volna fenn. Azt pedig, hogy a rendezett tanáccsal bíró községek szabadon, földesúri jelölés nélkül választhassanak bírót, végképp elvetették.⁸⁰ Az ide vonatkozó 9. törvénycikk meghagyta, illetve tovább erősítette a földesúr jelölési jogait a bíróválasztásban, ráadásul tovább szűkült az a kör, aki részt vehetett a megválasztásban. Ezt követően már csak azok a személyek vehettek részt a választásban, akik a „helységben vagy annak határában házat vagy egyéb fekvő javakat bírtak”.⁸¹ A törvénycikk

⁷⁷ Dobszay: 2006. 57.

⁷⁸ Szócs Sebestyén 1996: A városi kérdés az 1832–1836. évi országgyűlésen. (Várostörténeti tanulmányok). Budapest. 132.

⁷⁹ A szabad királyi városok számának és országgyűlési súlyának növelése ellen a 18. század folyamán mindig tiltakoztak a megyék. Attól féltek ugyanis, hogy a szavazatszámuk emelésével a megyék felé kerekednek. Míg a megyékben egyenkénti szavazást vezettek be, addig a városoknak összesen egy szavazatot juttattak. A megyék a városok sérelmére arra hivatkoztak, hogy a városi követek nem az egész lakosságot képviselik, hanem egy szűk elitet, hiszen a követek választása teljes egészében a belső tanács kezében volt. Éppen ezért a szavazatszám emelését a belső reformhoz kötötték.

⁸⁰ Szócs, 1996. 130-133.

⁸¹ Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár (a továbbiakban CJH) 1836. IX. törvénycikk 1. § A községeknek belső igazgatásáról.

továbbá a jegyzőkre és esküdtekre is kiterjesztette a jelölést és továbbnövelte a megye ellenőrző szerepét. Az 1839–1840-es országgyűlésen az önkéntes örökváltság elfogadásával (1840:7. tc.) a szabad községek, azaz a rendezett tanáccsal bíró, magukat örökösen megváltott községek rendezésének terve még nem oldódott meg, hiszen a kormányzatnak továbbra is gondot okozott a különféle községek jogállásbeli sokfélesége.⁸²

A reformkori „városi kérdést” az egyik legfontosabb közjogi problémák között lehet számon tartani a 19. század harmincas éveinek elején. Vitája során a szabad királyi városok az egyetlen, közös szavazati jog ellen tiltakoztak, amellyel képviseltették magukat az országgyűlés alsótábláján. A 18. század végétől egyre fontosabbá vált a szabad királyi városok szavazati jogának kérdése, hiszen az országgyűléseken általánossá kezdett válni a fejenkénti szavazás gyakorlata. A városok törekvéseivel az első, 1832–1836. évi reformországgyűlésen foglalkoztak, összekapcsolva a városok belső szerkezetének átalakítását és szavazati jogának felemelésének kérdését. A következő, 1839–1840. évi országgyűlésen az alsótábla választmányt alakított az ügyre vonatkozó törvényjavaslat elkészítésére, azonban mégsem került sor ennek megtárgyalására. Az 1843-as országgyűlés viszont már elsődleges feladatai között tartotta számon a városok kérdésének rendezését. Az ekkor felmerült elgondolás alapján a követválasztásokat már nem csupán a tanács és a választott polgárság által akarták végrehajtani, hanem bizonyos feltételekkel az egész polgárságot be akarták vonni.

Az ellenzék többségi véleményét Szentkirályi Móric irányításával megszerkesztett hivatalos városi törvénytervezet foglalta magába. A tervezet a szabad királyi városok között népességszám szerinti sorrendet alakított ki a korabeli statisztikai munkák, Fényes Elek, Bárándy János adataira támaszkodva. Ezek a következőképpen alakultak: 12.000 lakosnál kisebbek a kisvárosok, 12.000 és 30.000 közötti népességűek középvárosok, a 30.000 lakost meghaladók a nagyvárosok voltak.⁸³ A városi polgárjog is ebből az osztályozásból indult ki. A tervezet a polgárjog megszerzését akarta megkönnyíteni, emellett pedig minden, a város területén ingatlannal bíró személy polgárrá vált volna. Az országgyűlési követek megválasztásának jogát tehát minden polgárra ki akarták terjeszteni. A javaslat álláspontja szerint „a városi községnek mindazon tagjai, kik sem gyámi, sem úri hatalom alatt nincsenek, születés és valláskülönbség nélkül, a zsidókat is ideértve, polgárok, ha:

⁸² A szabad községekről szóló törvény előkészítésének és a küldöttségnek a vonatkozó törvényjavaslatok részletes ismertetésére és elemzésére lásd Dobszay Tamás 2005: A szabad községek rendezésétől a szerződött községek felszabadításáig: A községek ügye az 1843/44-es országgyűlésen Századok, 139. évf. 3. szám 545-584.

⁸³ Ehhez az országgyűléshez volt kapcsolható az a szemléletbeli változás, miszerint a városiasság kritériumát azok lélekszám alapú megközelítésében látták. Ezek elemeiből a korabeli városfogalmakra következtet: Czoch 2006: Hogyan határozható meg a város területe? Az 1843/44. évi városi törvény vitái. Korall 24–25. sz. 216–230.

a, vagy város környékéhez tartozó olyan fekvő tulajdont bírnak, mely egyedül és kirekesztőleg őket magukat illeti,

b, vagy a város környékén, mint kézművesek, gyárosok, kereskedők három évig állandóan laktak, tulajdon gyárral, műhellyel, és illetőleg kereskedési teleppel bírnak, és az általuk folytatott keresettől adót fizetnek,

c, ezeken kívül lehetnek polgárok mind azok, kik a város környékén legalább négy évig letelepedve vannak és ha nagy városokban 400; közép városokban 300; kis városokban pedig 200 forint állandó tisztességes és biztos jövedelmet kimutatni képesek, és az általuk folytatott keresettől, vagy ezen jövedelmektől egyenes adót fizettek és fizetnek.”⁸⁴ Azok, akik az első két pont alá tartoztak, polgároknak számítottak, attól függetlenül, hogy ezt elvállalták-e vagy sem. Az utolsó pont alá tartozó jövedelemmel rendelkező személyek viszont dönthettek arról, hogy polgárok akartak-e lenni.

A városi követek azonban a szabad királyi városok támogatásával egy külön reformjavaslatot dolgoztak ki a hivatalos, Szentkirályi-féle javaslattal szemben. A tervezetet hivatalosan az alsótábla ugyan nem tárgyalta, de a viták során ezeket az elveket képviselték a városok. A javaslatukban leginkább a zsidó vallásúaktól akarták megvonni a polgárjog felvételének lehetőségét. Míg a Szentkirályi-féle tervezet szerint minden, a város területén ingatlannal bíró személy polgárrá vált, a városi követek álláspontja szerint csak akkor szerezhettek volna valaki polgárjogot, ha az ingatlana egy bizonyos összeget meghaladt. A tulajdonnal bíró lakosok kategorizálásához pedig a lakosságszám szerinti kis, közép, és nagyváros rangsort állítottak fel. A nagyvárosokban az ingatlanok minimális értékét 1500, a középvárosokban 1000 és a kisvárosokban 500 forintban határozták meg. Nem elhanyagolható különbség a két tervezet között az sem, hogy a városi követek javaslatában a kézművesek, gyárosok és a kereskedők már egy év állandó helyben lakás után polgárjogot szerezhettek volna, azzal együtt pedig politikai jogokat, azaz befolyást a követek és a városvezetés megválasztásában is. Ugyancsak egy éves állandó helyben lakás után kellett volna felvenniük a polgárjogot, a megfelelő jövedelem esetén, a városi tisztviselőknak, orvosoknak, sebészeknek, ügyvédeknek, mérnököknek, gyógyszerészeknek, oktatóknak, tudósoknak, művészeknek, tőkepénzeseknek. Fontos különbség, hogy a városi követek a hajadonoknak,

⁸⁴ Czoch Gábor 2009: A polgárság és a polgárjog változásai Kassán a 19. század első felében. In: „A városok szíverei”. Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Kalligram, Pozsony. 132.

illetve az özvegy nőknek is megadták volna a polgárjogot, amennyiben azok rendelkeznek a megfelelő értékű ingatlannal. Ezzel szemben a hivatalos javaslat nem említette a nőket.⁸⁵

A városlakókat ugyan mindkét tervezet megkülönbözteti és két részre osztotta annak alapján, hogy polgárjoggal bíró személyek voltak-e vagy sem. A városi követek viszont a polgárjoggal rendelkezőknek nagyobb jelentőséget és szerepet tulajdonítottak, hiszen a másik, döntően liberális nemesi ellenzék felfogását tükröző törvénytervezet könnyíteni akarta a polgárjog megszerzését. A két tervezet különbségeire világít rá a képviselőtestület létszámának meghatározása is. Míg a városi követek a képviselőtestület létszámánál csak a polgárjoggal rendelkező lakosok számát vették figyelembe, addig a vármegyei küldöttek nem a polgárok, hanem az összes letelepedett lakos számához akarták igazítani a testület létszámát, ami egy igen nagyszámú önkormányzatot hozott volna létre.

Czoch Gábor értelmezése szerint, a városi követek ebből kifolyólag a polgárjoghoz való folyamodás lehetőségét magasabb vagyonszinthez akarták kötni, ezzel mintegy szűkebbre akarták szabni a polgárok körét.⁸⁶ Mindez rávilágít a polgárokról alkotott fogalmukra is, hiszen a szándék mögött az állt, hogy a megfelelő, biztos anyagi háttérrel bíró, vagyonnal és ingatlannal rendelkező, polgárinak minősített foglalkozást űző személyeket minél szorosabban a városhoz kössék.⁸⁷ A városok reformja végül is a két tábla hosszas üzenetváltását követően, a főrendek ellenállása miatt mégsem került az uralkodó elé, megoldása még váratott magára.

Az 1840-es években a centralisták a megyével szemben a helyi önkormányzatok védelmére keltek. A centralista elképzeléseket a helyi önkormányzatokra vonatkozóan Csengery Antal a Töredék eszmék a községek rendezése körül című cikksorozatában körvonalazta. Csengery a nemesekre is kiterjedő joghatóságú polgári jellegű községi autonómia megteremtését és a képviseleti rendszer kialakítását javasolta. A községek rendezését követően az igazgatást ki akarta terjeszteni minden lakosra, általános cenzust bevezetve, hogy saját ügyeikben kizárólag önmaguk döntsenek. Csengery két testületet képzelt el a községek szerkezeti funkciójában, egy tanácskozó és egy végrehajtó testületet. Elgondolása szerint, a lakosok a tanácskozó testületet közvetlenül választják, mivel elképzelése szerint a nép képes megválasztani képviselőit. A végrehajtó testület azonban közvetve kerül megválasztásra, ugyanis a képviselőinek megválasztására nem mindig képes a nép. A községek hatáskörét a következőképpen képzelte el: maguk kezelik a vagyonukat, jövedelmüket, emellett rendezik a

⁸⁵ Czoch 2009: 133-134.

⁸⁶ Czoch 2009: 134.

⁸⁷ Czoch Gábor 1999: Városfogalom, városok és polgárság a reformkorban. In: Temesi József (szerk.) 50. éves a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. Jubileumi tudományos ülészak. 2. kötet. Budapest. 1179-1192.

háztartásukat, felügyelik a községek közigazgatásának és alapítványainak kezelését. Ezekhez kapcsolódó jogi ügyekben törvényes bíróságot gyakorolnak, szabályokat, illetve határozatokat hoznak, amelyek sem az országos törvényeket, sem a megyei szabályokat nem sérthetik. A széleskörű önkormányzati jogok felügyeletét a megye gyakorolta volna. A megye viszont csak ellenőrző szereppel bírt volna, azaz Csengery elképzelése szerint a megye csak felügyeli a községek adminisztrációját, de beleavatkozni nem lett volna joga. A felügyeletet tisztviselői által gyakorolja, akik jelentést tesznek a közgyűlésen, a községi képviselőknek ugyanakkor részt kell venniük a megyei tanácskozásokban.⁸⁸ A centralisták elgondolásának azonban a gyenge pontja az volt, hogy ezáltal a megye minden politikai megnyilvánulási lehetőségtől el lett volna zárva, és megszűnt volna az egyének és pártok politizálási lehetősége, amivel minden hatalmat a központi szervekre ruházott volna.⁸⁹

III.1.2. Az 1848/49. évi és az abszolutizmus kori községi szabályozás

A városok helyzetének és önkormányzatának rendezése az 1847-1848. évi országgyűlésre várt, a községi önrendelkezés terén pedig az áttörést csak az áprilisi törvényhozás hozta meg. Az 1847-1848-as országgyűlés kikerülve a kormányzat részéről készült javaslat megvitatását, a városi kérdés megoldását egy önálló tervezet formájában látták. A törvénytervezet magába foglalta volna a városok belső szervezeti reformját, illetve azok országgyűlési szerepét is szabályozta volna. A törvénycikk a forradalom hatására lekerült a napirendről, majd az áprilisi törvények már nem egy közös törvényben, hanem két külön helyen szabályozta a kérdést.⁹⁰

Az 1848-ban elfogadott városi törvény ugyan sokat megőrzött az 1843-ban kidolgozott tervezet elemeiből. Törvény ekkor átmeneti jelleggel készült, részletes szabályozását későbbre halasztották. Mindez azonban elmaradt. Szentkirályi Móric 1847 végén két tervezetet vehetett

⁸⁸ Csengery Antal 1884: Töredék eszmék a községek rendezése körül. In: Publicistikai dolgozatok és beszédek. Csengery Antal összegyűjtött munkái. Negyedik kötet. Budapest, 23-40.

⁸⁹ Fenyő István 1997: Csengery Antal és a községek „népelmű” rendezése. In: A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon. Argumentum. 283-289.

⁹⁰ Pap József 2016b: A városi képviselet, városi képviselők a dualizmus időszakában. In: Városok a diétán. Kónya Péter, H. Németh István (szerk.). Presov. 228.

tárgyalási alapnak: az 1843-1844. évi országgyűlésen tárgyalt javaslatot, illetve a kerületi választmány által kidolgozott önálló városi javaslatot, ami nem egyezett az uralkodói előterjesztéssel.⁹¹ Szentkirályi Móric 1848. március 21-én benyújtott törvényjavaslatát a főrendekkel folytatott üzenet váltásokat követően, április 3-án küldték el az uralkodóhoz szentesítés végett. Az 1843-1844. évi országgyűlés óta húzódó városi kérdés vitája úgy rendeződött, hogy az áprilisi törvények a választójog és a városok országgyűlési szerepének szabályozása a népképviselői országgyűlés kérdéskörébe került, a városok belső szerkezetét pedig a városi törvények szabályozta. Az országgyűlési képviselőválasztásra jogosult települések körét lakosságszámhoz kötötték, a megyéknél 15-20.000, illetve 30.000 fő után állapítottak meg minimum két képviselő helyet. Az országgyűlésre képviselőt küldő szabad királyi városok körét azonban jelentős mértékben megrostálták, 58 helyet kaptak a városok és kiesett minden olyan település, melynek lakossága nem haladta meg a 10.000 főt.⁹²

A törvényhozás során az 1848. évi 9. törvények a megyére bízta a földesúr hatósági jogkörét.⁹³ Könnyítve a megyék terheire a megyei tisztviselők hatáskörének egy részét a helyi szervezetekre bízta. A városi önkormányzati választások esetében az 1848. évi 24. törvények (A községi választásokra nézve) számított jogi alapnak. A törvények értelmében az olyan településeken, melyek „első bírósági hatósággal ellátott rendezett tanáccsal” bírtak, a 23. törvényekben (A szabad királyi városokról) meghatározott elveket tette kötelező érvényűvé a választások során. A törvények ideiglenesen szabályozta a községi választásokat, kisebbekben a megye rendezte a választást, az „első bírósági hatású községekre” pedig a szabad királyi városokra vonatkozó szabályok váltak érvényessé. A rendezett tanáccsal nem rendelkező községek elöljáróinak választásáról tehát a megyék intézkedtek. A 23. törvények a városokat a korábbi törvénytervezetekhez hasonlóan a népességszám alapján osztotta négy csoportba: 12.000 lakos alatt kisváros, 12-30.000 lakos között középváros, 30.000 lakosnál több nagyvárosnak számított, továbbá külön szerepelt Pest. A törvények a várost önálló köztörvényhatóságnak tekintette, így a közdolgait minden más törvényhatóságtól függetlenül, a köztörvény szerint igazgathatta. Kimondták, hogy a városnak, mint törvényhatóságnak, rendőri, büntető és magánjogi tekintetben alá vannak vetve a város határában létező egyének és javak, minden különbség nélkül. Ez alól kivételt a megyeszékházak és a hadiszolgálatban álló katonák képeztek. A törvények rendezte a tisztújítás menetét is, a tisztikar és a tisztviselők

⁹¹ A törvényjavaslat első és második vitájának részletes bemutatására lásd Antal Tamás 2011: Város és népképviselő. Az 1848. XXIII. tc. és intézményei Debrecenben, 1848–1872. Szeged. 18-49.

⁹² Pap 2016b: 230.

⁹³ A városigazgatás, a közgyűlés működési szabályzatainak és hatáskörének részletes ismertetésére 1848-ig lásd Kállay István 1989: A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon 1686-1848. Budapest.

választását. A közgyűlések tagjainak minimumát a törvény a következőképpen szabályozta: 30, 82 és 157 képviselőt kellett megválasztani, annak alapján, hogy a népességszám szerint melyik csoportba tartozott a település. A közgyűlés a városi tisztviselőkből és képviselőkből együttesen állt össze, a szavazás (kijelölés nélkül) a választók által titkosan történt. Az 1848-as áprilisi törvényekben szereplő városokról szóló törvényeket a törvényhozók csupán átmenetinek szánták, a városokról és azok közigazgatásáról ideiglenesnek szánt törvényeket alkottak. Ettől függetlenül, 1848. április-májusban a törvény értelmében országszerte mind az országgyűlési, mind a helyhatósági választásokat ezek alapján tartották meg. A törvények pontosabb kidolgozását a népképviselői országgyűlésen tervezték, mindezen azonban az 1848-1849-es eseményeket követően nem került sor.

1849-ben az új alkotmány keretén belül került volna sor a községi igazgatás átfogó rendezésére. 1849. évi márciusi olmützi alkotmányban az uralkodó ígéretet tett az új községi törvény bevezetésére, amely intézkedett volna a községi képviselők választásáról, az új tagok felvételéről, az ügyek önálló intézéséről és a községi képviselők tárgyalásainak nyilvánosságáról.⁹⁴ A törvény egységes szabályozást alkalmazott a településekre, attól függetlenül, hogy azoknak milyen jogi besorolása volt. A törvény azonban nem valósult meg, hiszen a birodalomban ostromállapot volt érvényben, majd az 1851-ben kelt császári rendelet, a szilveszteri pátens pedig kifejezetten hatályon kívül helyezte.

Az abszolutizmus éveiben az önkormányzat és az alsófokú igazgatás teljes felszámolására törekedtek. 1849 júniusa óta ideiglenes jelleggel kiépülő magyarországi közigazgatás a katonai és polgári igazgatás egyesítésére való tekintettel, októberben nyert szabályozást. 1849. októberében az országot öt katonai kerületre osztották, melyeket katonai kerületi parancsnokok irányítottak. A kerületeket megyékre osztották tovább, a városok és a községek pedig ezeknek voltak alárendelve. A kerületi főbiztosok feladata lett a községi előljárók kinevezése is. A bíráskodást pedig alsó fokon is külön kellett választani a közigazgatástól. A katonai és polgári kormányzat szétválasztására irányuló, már véglegesnek szánt magyarországi közigazgatási rendeletet Bach belügyminiszter 1850. szeptemberében adta ki. A rendelet az olmützi alkotmányt figyelembe véve, a birodalmi közigazgatás számára kidolgozott elveket alkalmazta Magyarországgal kapcsolatban. Mindez öt új közigazgatási kerület kialakítását írta elő, melyek bizonyos fokú önállóságot kaptak volna. Az ország

⁹⁴ Az ideiglenes községi javaslat hatálya nem terjedt ki azonban a magyar korona országaira. Erre vonatkozóan Stadion belügyminiszter 1849 áprilisában tett kezdeményezéseket arra vonatkozóan, hogy Magyarországon is kidolgozzák a községi törvényt. Deák Ágnes 2000: „Nemzeti egyenjogúsítás”. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849-1860. Osiris Kiadó, Budapest. 118.

közigazgatási egységét azonban az olmützi alkotmánynak megfelelően meg akarták őrizni. Ennek értelmében a közigazgatás élén a helytartó állt, egy-egy kerület igazgatását pedig a főispán irányította, aki a helytartónak volt alárendelve. A kerületeket megyékre osztották, ezeket a kerületi főispánnak alárendelt megyefőnökök irányították. A közigazgatás alsóbb fokú egységei a járások, élükön a járási biztosokkal, akik a megyefőnököknek voltak alárendelve.⁹⁵ Az 1851. december 31-én aláírt szilveszteri pátenssel azonban az olmützi alkotmányt eltörölték és jóváhagyták a kormányzatra vonatkozó új alapelveket. Ennek értelmében a községek igazgatását teljesen az állami hatóságok ellenőrzése és irányítása alá helyezték. Előírták, hogy a városok és a községek ügyrendjét ki kell dolgozni.⁹⁶ Új tervezetet fogadtak el (kifejezetten a szabad királyi városok és a rendezett tanáccsal bíró városokat illetően), ami a városi autonómia felszámolását vette célba: a városi igazgatás számos területe - rendészet, igazságszolgáltatás - állami szerv fennhatósága alá került, emellett a tisztviselők megválasztását és kinevezésük módját is szabályozták.⁹⁷ 1852 júniusában Albrecht főherceg, Magyarország katonai és polgári kormányzója, a megyehatóságokra bízta a községek felügyeletét, ami magába foglalta a tisztviselők és a szolgák fizetésének megállapítását, illetve a költségvetés meghatározását. A falvaktól megvonták a bíraskodási jogkört, illetve ugyanebben az évben a városi és községi képviseleti gyűlések nyilvánosságát megszüntették. Ezt az 1853. évi rendelet erősítette meg és egészítette ki. A rendelet a megyei hatóságok és szolgabírói hivatalok szervezetét és hatályát körvonalazta és megállapította, hogy ezekhez milyen községi ügyek tartozzanak. A szolgabírói hivatal ezt követően csak felügyeleti joggal rendelkezett, a megye utasításait hajtotta végre.⁹⁸

Az 1850-es évek második felében bizonyos szintű enyhülés következett be az abszolutizmus politikájában. 1859. augusztus 22-én új kormányt neveztek ki, Bachot és Kempent felmentették a belügyminisztérium és a legfelsőbb rendőrhatalóság vezetésétől, emellett elérkezettnek látták az időt az új községi törvény bevezetésére. Az öt kormányzati kerületben bizottságok létesültek a javaslatok kidolgozására. Országos szinten a bizottságok újabb engedményeket tettek, de mindez csekély önállósággal párosult, hiszen továbbra is a centralizáció jegyében született meg minden intézkedés. Az engedmények értelmében 1859. április 24-én tehát új községi törvény bevezetésére tettek kísérletet.⁹⁹ A kihirdetett községi

⁹⁵ Sashegyi Oszkár 1981: A neoabszolutizmus rendszere 1849-1867. In Pölöskei Ferenc - Ránki György (szerk.): A magyarországi polgári államrendszerek. Tanulmánykötet. Tankönyvkiadó, Budapest. 91-92.

⁹⁶ Sashegyi 1981: 114.

⁹⁷ Deák 2000: 118-121.

⁹⁸ Horváth Zoltán 1972: A községi önkormányzat és a parasztság. In Szabó István (szerk.): A parasztság Magyarországon a kapitalizmus időszakában 1848-1914. 2. köt. Budapest. 579.

⁹⁹ Kajtár István 1992: Magyar városi önkormányzatok (1848-1918). Budapest, 53-60. és Horváth 1972: 581-585.

törvény alapján három bírót választhattak, de a kinevezésben az előjáró döntött, illetve a választott községi esküdteknél is ugyanez az eljárás volt érvényben. A községben választójoggal bírtak azok, akik a három csoportba sorolt feltétel alapján valamelyiknek megfeleltek: birtok, foglalkozás és jövedelem. Az első csoportba tartoztak ennek alapján, akik a város határán belül föld vagy házbirtokkal rendelkeztek, a második csoportba azok, akik állandó kereskedelmi vagy ipari vállalatot üztek, amelynek székhelye a városban volt. A harmadik csoportba osztották a többi, szavazatra jogosult személyt.¹⁰⁰ A képviselőtestület fele választott, fele szavazatjoggal rendelkező (amennyiben valamilyen ingatlanal rendelkezett), legtöbbet adózók 2/3-ából állt. 1860-ban három javaslat készült el a falusi községekről, városokról, önálló uradalmakról, azonban a tervezett községi önkormányzati rendszer nem épült ki, hiszen a tervezetet az olasz háborús állapotok miatt soha nem léptették életbe. A települések továbbra is az állami hivatalnokok felügyelete és irányítása alatt álltak.¹⁰¹

A községi autonómiáért való újabb küzdelem az októberi diploma kibocsátása után bontakozott ki. Az olaszországi vesztes háború után kibontakozó kormányzati válság arra kényszerítette Ferenc Józsefet, hogy bizonyos szintű autonómiát biztosítson Magyarország számára. Az 1860. december 13-án államminiszterré kinevezett Schmerling dolgozta ki a birodalmi képviselőről szóló alkotmánytörvényt, amit 1861. februárban 26-án bocsátottak ki. Az októberi diploma és a februári pátens kibocsátását követően elkezdődött a közigazgatási szervezet átalakítása. 1860. évi októberi diploma értelmében megszűnt a területi felosztás, visszaállt a vármegyei rendszer. A megyékben az 1848-as megyebizottmányi névsor alapján a halottak helyére újakat választottak és megválasztották a megyei tisztikart. A városokban, községben szintén megtörtént az előjárók leváltása és az újak megválasztása. A városi jog alapjait újra az 1848:23 törvénycikk szabályozta, illetve az 1848-as állapotok részleges visszaállítására törekedtek. A problémát az váltotta ki, hogy elhúzódott az alkotmányos állapotok visszaállítása és az osztrák-magyar kiegyezés létrejötte. A kiegyezés érdekében az 1865. július 27-én Schmerling államminiszter helyére kinevezett Belcredi gróf végül visszavonta a februári pátent, a megyék élén álló főispánok legfontosabb feladatául pedig az

Az újabb történetírásban megjelentek olyan álláspontok a magyarországi Bach-korszakot illetően, melyek nem kizárólag annak elnyomó jellegét, illetve minden modernizációs kísérlet kiiktatására való törekvését hangsúlyozzák. A témakör szakirodalmi áttekintésére lásd K. Lengyel Zsolt 2008: Neoabszolutizmus vagy önkényuralom? Megjegyzések a magyarországi Bach-korszak újabb historiográfiájához. Aetas. 23. évf. 3. szám 237-255.

Voltak tehát kezdeményezések arra vonatkozóan, hogy Magyarországra vonatkozóan is kidolgozzák és bevezessék a községi törvényt valamint annak alkalmazásának feltételeit. A tervezett községi önkormányzati rendszer azonban nem épült ki, a települések az állami adminisztráció közvetlen felügyelete alatt álltak. Deák 2000: 118-122.

¹⁰⁰ Kérészy 1942: 36.

¹⁰¹ Horváth 1972: 565-616.

országgyűlési választások előkészítését jelölték ki. Az 1861 utáni átmeneti állapotoknak végül a kiegyezés vetett véget.¹⁰²

III.1.3. Első községi törvény és az országgyűlési vitája

Mivel az önkormányzatok ügye régtől sarkalatos pontja volt a magyar politikának, érthető módon a kormányzat és a törvényhozás érdeklődésének központjába, rögtön a kiegyezés után, az önkormányzatok ügye került. Andrássy Gyula kinevezését (1867. február 17.) követően a kormány kénytelen volt a közigazgatás rendezésébe fogni. 1869. novemberében a kormány egy bizottságot állított fel, amelynek az volt a feladata, hogy véleményt nyilvánítson a közigazgatás rendezésének kérdéseiben. A bizottság először Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter, később Rajner Pál belügyminiszter elnöklétével működött. A kormány és Rajner Pál belügyminiszter azon a nézeten volt, hogy a törvényhatóságok és a községek rendezésének kérdését, ha nem is ugyanabban a törvényben, de mindenesetre egyidejűleg kell tárgyalni. A megalakuló bizottságnak a kormány által előterjesztett kérdéseket kellett elsődlegesen véleményezni, tehát nem a törvénytervezet készítésére kaptak megbízást. A bizottság véleményének figyelembe vételével készültek el végül a törvényhatóságok és a községek rendezéséről szóló törvényjavaslatok, amelyeket 1870. április 27-én nyújtott be a képviselőházhoz a belügyminiszter. Ezt követően a képviselőház a két törvényjavaslatot a kilenc osztály előadóiból alakult központi bizottsághoz küldte, akik a törvényjavaslatra vonatkozó javaslataikat 1870. december 6-án küldték vissza. A kormány végül az egyidejű törvénykezési eljárást elejtette, ugyanis belátta, hogy a községi igazgatást addig nem lehet megfelelően rendezni, amíg a törvényhatóságok, leginkább a megyék jogállása és hatásköre tekintetében nem rendelkeznek.¹⁰³ Éppen ezért a törvényhatóságokról szóló törvény jóval hamarabb megszületett (1870. XLII. tc.), mint a községek rendezéséről intézkedő törvény (1871. XVIII. tc.).

A községek rendezéséről szóló törvényjavaslatnak és a központi bizottság jelentésének tárgyalását tehát 1871. március 21-én kezdték meg. A tárgyalás, illetve az ülés kezdetén Királyi Pál előadó összefoglalta, hogy 1869-ben a megyerendezésről szóló törvényjavaslattal együtt az

¹⁰² Kajtár 1992: 62.

¹⁰³ A törvényhatóságokról szóló törvény országgyűlési vitájának bemutatására lásd Gyáni Gábor 2012: Vagyon és polgár, avagy a vagyonos polgár a diskurzusban. In: Az urbanizáció társadalomtörténete. Korunk, Kolozsvár. 98-107.

akkori belügyminiszter beterjesztette a községek rendezéséről szóló törvényt is. A központi bizottság és a kilenc osztály előadója helyeselte ezt a kiinduló alapot: a községek maradjanak a megye kötelékében, másrésztől, olyan önkormányzati szervezetet akart létrehozni, ami biztosítja a községek önállósági feltételeit és a megye beavatkozását. Mindezt a részletes tárgyalás alapjául elfogadták. Miután négy osztálynak eltérő nézetei voltak, a központi bizottság a módosításokat végigtárgyalta, átdolgozta, majd a korábbi belügyminiszter, Rajner Pál elfogadta, illetve Tóth Vilmos belügyminiszter is ezt kérte a tárgyalás alapjául.¹⁰⁴

Az általános vita során a képviselőházban a legélénkebb vita a virilizmus kérdésében folyt, illetve azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy a községi hatóság jogsértő intézkedései ellen történt lépések ügyében a végső döntés joga a belügyminiszternél vagy a független bíróságnál legyen. Az első kérdésben Tóth Vilmos, belügyminiszter álláspontja szerint a községi virilizmus azt a célt tölti be, mint a törvényhatóságoknál: a kormány „az intelligenciának, a vagyonnak és az érdeknek adja a befolyást annak ellenére, hogy a községekben a testület nem dönthet politikai kérdésekben, csak a községi vagyon felett.” Mindez nem fog a szabadelvűség rovására menni, hiszen mindenki, aki adózik, választó, azonban ez nem egyezik a születési arisztokráciával, mert a vagyona utána bárki bekerülhet a képviselőtestületbe.¹⁰⁵ Szüllő Géza, kormánypárti képviselő véleménye szerint is a virilizmus nem arisztokratikus előjog, ugyanis megvagyonosodását követően mindenki részesülhet belőle. Azzal érvelt, hogy aki a legnagyobb terheket viseli, aki a legtöbb adót fizeti, teljes joggal beleszólhat a község ügyeibe, ez nem ellenkezik az egyenjogúsággal, mivel a legtöbb adót fizető is egy szavazattal bír. Emellett, a politikai képesség nem általános tulajdon, mindig a birtokos osztály és a választottak döntöttek a közügyek felől, a nép egyenként soha.¹⁰⁶ Az ellenzék álláspontja szerint a virilizmus viszont ellenkezik az 1848-as törvényhozás által kimondott jogegyenlőség elvével. Schvarcz Gyula képviselő érvei a virilis szavazat ellen az volt, hogy nem azt fogják elérni vele, amit szeretnének: a vagyon külön tényezőként szerepeljen, és az értelmiséget bevonják a testületbe. A falusi községek lakossága ugyanis sok esetben nem több 100-150 főnél, emellett nincs annyi vagyonuk, hogy ez azokat az előnyöket biztosítsa, mint a nagyvárosokban. Mindez, végül csak a különbségeket fogja növelni, és nem vonja be az értelmiséget, akikre amúgy lehetne számítani.¹⁰⁷ Horn Ede a virilis szavazatot a kis községekben még rosszabbnak tartotta, mint a

¹⁰⁴ Képviselőházi Napló 1869. XV. kötet, 1871. március 21. 315. országos ülés. 95.

¹⁰⁵ Képviselőházi Napló 1869. XV. kötet, 1871. március 22. 316. országos ülés. 149.

¹⁰⁶ Képviselőházi Napló 1869. XV. kötet, 1871. március 21. 315. országos ülés. 118.

¹⁰⁷ Képviselőházi Napló 1869. XV. kötet, 1871. március 21. 315. országos ülés. 119.

nagyvárosokban, hiszen miért kellene a kis és szűk érdekekhez a nagy adó. Javaslatuk tehát az volt, hogy a képviselőtestület teljes egészében a község által választott képviselőkől álljon.¹⁰⁸

A községi képviseletről szóló paragrafusok közül, folytatva az általános tárgyalás során felmerült vitatémát, a képviselőtestület felépítését illetően volt a legnagyobb nézeteltérés. A felszólalók közül azt ellenezték a leginkább, hogy a testület fele részben virilisekből álljon. A legtöbben arra próbáltak rámutatni, hogy a virilizmus ellenkezik nemcsak az egyenlőség elvével, hanem az ország törvényeivel, közjogi fejlődésével. A legnagyobb sérelem mégis az volt a felszólaló képviselők szerint, hogy az előterjesztett törvényjavaslat ellent mondott a jogegyenlőség elvének, amelyet 1848-ban kivívtak. Bár az 1832-1836. évi országgyűlés lépéseket tett a jogegyenlőség felé, de a községi törvény alapjaiban sérti meg a jogegyenlőséget. Ebből kifolyólag igazságos képviselet csak akkor valósulhat meg, ha a polgárok közös választás alá esnének és a képviselőtestület teljes egészében a község által választott képviselőkől állna. Ranicher Jakab elítélte, hogy valaki úgy legyen képviselő, hogy ne válasszák meg, hiszen a különböző érdekköröknek minden előjog mellőzésével egyenlő igazságot kell szolgáltatni. Ugyanez a gondolatmenet jelent meg Vukovics Sebő képviselő beszédében is, aki amellet szökölt fel, hogy a jogegyenlőségnek nemcsak az az értelme, hogy mindenki tehetség, érdem és közbizalom útján el tudja nyerni a közéleti szerepet, hanem fordítva is, hogy senki képesség, érdem és közbizalom nélkül ne nyerhesse el, csupán azért, mert születési vagy vagyoni rangja van.¹⁰⁹ Hoffman Pál kormánypárti képviselő bár tagadta, hogy a virilis szavazatokra szükség lenne, a virilizmust a községekben sem pártolta, de úgy gondolta, hogy a községekben ez mégis kevésbé rossz. Úgy gondolta, hogy a törvényhatósági jelleggel nem bíró községeknél a magánjogi jellem a túlnyomó, nem a közjogi, illetve a községekben meg kell védeni a vagyonosokat a tehetetlenek ellen, nehogy veszélynek legyenek kitéve. Véleményének visszasságából kifolyólag sem a törvényjavaslatra, sem a módosított változatra nem szavazott.¹¹⁰ Török Sándor kormánypárti képviselő szerint azonban a virilis szavazat nem jog, hanem funkció, köteleesség, amit minden polgárnak teljesítenie kell. Mivel ebből a körből senki sincs kizárva, fontos, hogy biztosítsák a támogatást, azoknak, akik magasabb műveltségi fokon állnak. A vagyontalanok érdekeinek védelme pedig a képviseleti jogban valósulna meg.¹¹¹ Végül a 34. §-t a központi bizottság szerkezete alapján fogadták el, 150 igen mellett, és 137 nem ellenében.

¹⁰⁸ Képviselőházi Napló 1869. XV. kötet, 1871. március 22. 316. országos ülés. 152.

¹⁰⁹ Képviselőházi Napló 1869. XV. kötet, 1871. március 27. 319. országos ülés. 215.

¹¹⁰ Képviselőházi Napló 1869. XV. kötet, 1871. március 24. 318. országos ülés. 200.

¹¹¹ Képviselőházi Napló 1869. XV. kötet, 1871. március 27. 319. országos ülés. 214.

A községi eljárásokról szóló paragrafusok közül leginkább a tanácsnokok számának minimuma és maximuma került középpontba, illetve az a szempont is felmerült, hogy minden község a népességének arányához, és területének kiterjedéséhez képest ítélje meg, hogy mennyi tisztviselőre van szüksége. A lényeges kérdések közé tartozott, az is hogy a bíró rendes fizetést kapjon vagy rá nézve is az az irányelv legyen mérvadó, a többi eljáróhoz hasonlóan, hogy a község szabályrendelettel határozza meg, hogy kapjon-e fizetést vagy ne. A központi bizottság a bíró fizetésének megállapításánál azt vette figyelembe, hogy a bíró, mivel több község áll egy körjegyzőség alatt, olyan teendőket is el kell látnia, ami nagyobb elfoglaltságot fognak tőle igényelni, mint eddig, ezért díjat fog kapni, de hogy ez mekkora legyen, azt a község fogja meghatározni. Az adott szakaszt Tisza Kálmán javaslata szerint, aszerint módosították, hogy rendes fizetés kap a kis községekben a körjegyző, nagy községben a községi jegyző, és ahol van, a községi orvos.¹¹² Az ehhez tartozó paragrafusok vitájában külön kiemelhető, hogy a titkos és nyilvános szavazás kérdését illetően sem egyeztek a vélemények. Győrffy Gyula indítványában szorgalmazta, hogy a szavazás módja egyenlő legyen kis-, és nagyközségekben valamint a rendezett tanácsú városokban (82.§). Mivel a titkos szavazás a kis-, és nagy községekben nem valósítható meg, mert nem tud minden szavazó írni és olvasni, ezért a visszaélések elkerülése érdekében úgy tervezte átalakítani a paragrafust, hogy a szavazás a szavazó nevének és szavazatának nyilvános feljegyzése útján történjen. Tóth Vilmos belügyminiszter véleménye szerint azonban ez a forma még több alkalmat adna a visszaélésekre. A megoldás az lenne, ha szavazati lapokkal szavaznának, hiszen akkor a szavazó ellenőrizni tudja, hogy olyan cédulát adtak-e neki, akire szavazni akar. Irányi Dániel is a titkos szavazást akarta érvényesíteni, azonban Győrffy Gyula elképzelésével ellentétben úgy, hogy a szavazás a szavazók neveinek feljegyzésével szavazatlapok formájában történjen. Ez által nemcsak a mezővárosok, hanem a kis-, és nagy községek lakosai is élhetnek a titkos szavazással. A többség azonban a központi bizottság által szerkesztett változatot fogadta el, több indítvánnyal együtt elvetették a módosítási lehetőségeket.¹¹³

A községek rendezéséről szóló törvényjavaslatot 1871. március 31-én harmadik felolvasása és a szavazásra bocsátása után a többség elfogadta és felterjesztették a főrendekhez.¹¹⁴ A főrendiház kisebb módosításokat tett, végül június 7-én szentesítette a király és három nappal később kihírdették, mint az 1871. évi XVIII. törvénycikket.¹¹⁵ A községi

¹¹² Képviselőházi Napló 1869. XV. kötet, 1871. március 28. 320. országos ülés. 254.

¹¹³ Képviselőházi Napló 1869. XV. kötet, 1871. március 29. 321. országos ülés. 265-267.

¹¹⁴ Képviselőházi Napló 1869. XV. kötet, 1871. március 31. 323. országos ülés. 321.

¹¹⁵ A községi törvény életbe léptetését késleltette az 1872. évi országgyűlési választási küzdelem, taktikai megfontolásból a főispánok sem siettek vele. Horváth Zoltán 1972: A községi önkormányzat és a parasztság. In

törvény által szabályozott változásokat tehát a következőképpen lehet összefoglalni. Az 1871-es törvény háromfajta községet ismert el: a rendezett tanácsú várost, a kis-, és nagyközséget. Azokat a településeket, amik politikai szerepkörre nem tudtak vállalkozni, csak a községek rendezésének keretei között volt meghatározható. A törvény jelentős hátránya tehát, hogy minden alsófokú közigazgatási egységet a község fogalmába vont és a községeket azonos szinten rendezte, azaz nem vette figyelembe, hogy az eltérő nagyságú és fejlődési szinten álló községek, területük és lakosságuk számában is jelentősen eltértek. Ezek a települések a megyei törvényhatóságok felügyelete alatt álltak, így a kormány és a községek között közvetlen kapcsolat nem volt. Nem foglalkozhattak országos jellegű politikai kérdésekkel sem, továbbá a szabályrendeleteket fel kellett terjeszteni a megyéhez jóváhagyás végett. Belső szervezetüket a városi törvényhatóság mintájára alakították ki.¹¹⁶ Az előjáróság tagjait választhatták – nyílt választás során – tagjai közül pedig csak a bíró kapott fizetést. A törvény továbbá kimondta, hogy a községek az önkormányzat jogát a képviselőtestülete által gyakorolja. A képviselőtestület fele részben a választók választottjaiból, fele részben a legtöbb adót fizető lakosokból állt. A második községi törvény (1886. XXII. törvénycikk) nyilvánvalóan tükrözte az állami befolyás növekedését, a kormány helyi önkormányzatok feletti hatalmának kiterjesztésére való törekvését. Mindezt a megyei szervek bevonásával valósították meg, nagyobb hatalmat adtak az alispánnak felügyeleti és ellenőrzési jogában. A képviselőtestületben az állami egyenes adót fizetők köre bővült, ugyanis a község területén fekvő vagyonuk után legnagyobb adót fizetők köre tágabb lett, bevezették a képviselhető virilizmust: hajadonok, törvényesen elvált, özvegyek és jogi személyek meghatalmazottjaival és gondnokság alatt állók gondnokaival bővült. A virilisek amennyiben nem helyben laktak, megbízottjaik útján gyakorolhatták jogaikat. Jelentős változásként kell még megemlíteni, hogy a belügyminiszter feloszlathatta a képviselőtestületet, amennyiben az olyan magatartást tanúsított, amely az „állam érdekeit vagy a község jólétét” veszélyeztette.

Összességében, még az egykor nagy szabadságot élvező vármegyék a kiegyezést követően fokozatosan kezdték elveszíteni közigazgatási egységként a vezető szerepüket az egyre erőteljesebb irányt vett centralizált közigazgatással szemben. Az 1870–1872. évi és az

Szabó István (szerk.): A parasztság Magyarországon a kapitalizmus időszakában 1848-1914. 2. köt. Budapest. 604.

¹¹⁶ A közgyűlések hatáskörére vonatkozólag az 1848. 23. törvénycikk nem tartalmazott utasításokat, az 1870. 42. törvénycikk is nagyban támaszkodott a városi és megyei életben érvényben lévő házszabályokra. A városi képviselőtestület hatáskörét a következő tárgykörökbe csoportosíthatjuk: közjogi-politikai ügyek; szervezeti jellegű szabályok; jogi jellegű szabályok; pénzügyek kezelése; személyzeti ügyek; rendészeti ügyek; felügyeleti és kiegészítő jellegű hatáskör. Ennek kifejtésére lásd Kajtár István 1992: Magyar városi önkormányzatok (1848–1918). Akadémiai Kiadó. Budapest. 63-65.

1886. évi törvényhatósági közigazgatási szabályozások következtében a központi kormány egyre több ügyben szerezte meg a döntési jogot.¹¹⁷ A községi igazgatásban (kis-, nagyközség és rendezett tanácsú város) azonban a vármegyék továbbra is fenntartották jelentőségüket. A települések ugyanis a megyei törvényhatóságok felügyelete alatt álltak, így a kormány és a községek között közvetlen kapcsolat nem volt. Az autonóm jogokat azonban a községek szintjén is fokozatosan csökkentették. Nem foglalkozhattak országos jellegű politikai kérdésekkel, kizárólag belső közigazgatást láttak el. A szabályrendeleteket jóváhagyás végett a megyéhez kellett felterjeszteni, mégis legnagyobb önrendelkezési jogot ezekben a szabályrendeleti jogalkotásokban kaptak, mivel egységes városi törvény nem létezett.¹¹⁸ A szabályrendeletek azonban nem állhattak ellentmondásban a törvénnyel, a kormányrendeletekkel, illetve a megyei szabályrendeletekkel. A községek önállósága a tisztviselők választásánál bevezetett jelölési rendszerrel tovább csökkent. Bővült ugyanis a főispán kinevezési jogköre, ő elnökölt a közgyűlést előkészítő városi tanácsuléseken, felügyeleti joga volt továbbá a községek közigazgatási ügyeiben.¹¹⁹ Nőtt az alispán felügyeleti és ellenőrzési joga, emellett a belügyminiszter feloszlathatta – a megye meghallgatásával – a képviselőtestületet, ha az állam érdekeit veszélyeztető eljárást követett el. A széles főispáni hatáskör mellett a szakirodalom a virilizmus bevezetését emeli ki hátrányos következményként annak ellenére, hogy a választott képviselőtestületi tagok megválasztásánál szélesebb választójog érvényesült.¹²⁰ A helyi elit pozíciók megszerzésénél - a választással szemben - a műveltség és a vagyon kapott központi szerepet. A megszerezhető elitpozíciók ugyan kibővültek, de ezáltal az elitek kicserélődési folyamata is felgyorsult.¹²¹ A képviselőtestület pedig fokozatosan kezdte elveszíteni kezdeményező és véleményező szerepét, idővel egy

¹¹⁷ A korszak közigazgatására vonatkozó szakirodalma a szervezet működésének egészére koncentrált, leginkább csak ismerteti a hozott törvényeket, részletes elemzésük azonban leggyakrabban elmarad. Sarlós Béla 1976: Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében. Akadémiai Kiadó. Budapest és Csizmadia Andor 1976: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Akadémiai Kiadó. Budapest.

¹¹⁸ A szabályrendeletek előkészítésének, közzétételének és jóváhagyásának folyamatára lásd Kajtár István 2004: A polgári modernizáció közigazgatási autonómiáinak jogtörténeti keretei. In: Gergely Jenő (főszerk.) Autonómiák Magyarországon 1848-1998. Tanulmányok, ELTE, Budapest. 25–41.

¹¹⁹ A főispáni jogkört fokozatosan bővítették, hatalmát pedig azzal is erősítették, hogy rendszerint nem helyi illetőségű személyt neveztek ki, szemben az alispánnal és a polgármesterrel. Az ilyen jellegű életpálya vizsgálatokra lásd Cieger András 2004: A dualizmus kori helyi politikai elit kutatása regionális szinten. In: Mi végre a tudomány? Fiatal kutatók fóruma, I. Budapest 297–311. és Balázs Magdolna 1986: A középszintű közigazgatási apparátus személyi állományának vizsgálata a dualizmus időszakában. Történelmi Szemle, I. 116–124.

¹²⁰ Kajtár István 1992: Magyar városi önkormányzatok (1848–1918). Budapest. 78.

¹²¹ Gyáni Gábor 2009: Az elit fogalma és történeti változékonysága. Korunk.

„mechanikus szavazógéppé vált”.¹²² Az 1886. évi 21. és 22. törvénycikk szabályozással a törvényhatósági és rendezett tanácsú városok törvényi szabályozása a dualizmus korában lezárult.¹²³

Egyedüli változás az ezekben a közigazgatási kategóriákba sorolt települések körét illetően történt. Míg az 1870. évi 42. törvénycikk törvényhatósági jogot adott 20 olyan településnek, amely elmaradottnak számított, addig Tisza Kálmán miniszterelnöki kinevezését követően próbálták feloldani ezeket az ellentmondásokat. Az újonnan bekerültek közül csupán Nagyváradnak, Kecskemétnek és Versecnek sikerült megőrizni a pozícióját. Ezt követően, a valós városi kritériumokkal nem rendelkező szabad királyi városok és más városok kiemelt jogi állását megszüntették. Míg a törvényhatósági jog odaítélése a régi privilégiumok alapján történt, addig ezt követően már népességszám szerint döntöttek a besorolásnál, figyelembe véve a 12.000 fős népességszám alsó határát. Az 1876. évi, Némely városi törvényhatóságok megszüntetéséről szóló 20. törvénycikk 47 kisebb város jogállását szüntette meg és a rendezett tanácsú városok közé sorolta. Több település idővel ebből a kategóriából is kiesett, mert a minimális városi követelményeknek sem feleltek meg. Csak 18 olyan szabad királyi város volt, amely törvényhatósági jogát 1876 után is megőrizte. Mivel a törvényhatósági jogú városok nem tartoztak a megye fennhatósága alá, a rendezett tanácsú városok is ennek a városi jognak az elérésére törekedtek, ez azonban belügyminiszteri döntéstől függött.¹²⁴

III.1.4. Eger jogi helyzete a 18-19. század folyamán

Ezt követően a város jogállásának alakulását szükséges nyomon követni, ugyanis Eger jogi helyzete két korszakra osztható. A török csapatok kivonulását követően, 1688. augusztus 3-án I. Lipót ugyanis beleegyezését adta Eger szabad királyi városi rangra emeléséhez. Ez ellen Fenessy György egri püspök, a káptalan és az egész papság nevében már a kihirdetés napján felszólalt és tiltakozott a rangemelés ellen. Bár az országgyűlés jóváhagyása és a földesuraik beleegyezése nem történt meg, ennek ellenére Eger ezt követően élni kezdett a szabad királyi városi címmel. Fenessy azonban panaszt emelt a Magyar Királyi Udvari Kancelláriához,

¹²² Takács Tibor 2008: Döntéshozók. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a XX. század első felében. L'Harmattan, Budapest. 144-166.

¹²³ CJH 1886. évi XXI. törvénycikk a törvényhatóságokról és 1886. évi XXII. törvénycikk a községekről.

¹²⁴ Pölöskei Ferenc 2005: Városok jogállás a kiegyezés után. In: Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára (szerk.) Angi János és ifj. Barta János, Debrecen. 209-216.

amelyben követelte, hogy a város által törvénytelenül nyert privilégiumot semmisítsék meg. A püspökség Egerre vonatkozó privilégiumait pedig dokumentumokkal sikerült bizonyítania, miszerint a városnak az egri püspökség és a káptalan volt a földesura, amíg a várat és a várost a török el nem foglalta. A küzdelem ezt követően véglegesen eldőlt, hiszen a város semmi érdemlegeset nem tudott felmutatni ez ellen. A kettős földesurak kérelmére 1694. július 14-én visszavonták Egertől a megszerzett privilégiumot.¹²⁵

A város jogállását és önkormányzati kereteit tehát másfél évszázadon keresztül alapjaiban befolyásolta a Fenessy György püspökkel, a város akkori földesurával, 1695-ben kötött örökös szerződés. A szerződés 12 pontban tárgyalta a város jogállását és a letelepedést követően szerezhető kiváltságokat. A szerződésből kifolyólag, Eger újból mezőváros lett. Ez azonban nem felelt meg a városi lakosság igényeinek, hiszen többször próbálkozott a szabad királyi városi rang megszerzésével, de ez 1848-ig nem sikerült. A város feletti földesúri jogokat tehát folyamatosan gyakorolta a püspök és a káptalan. A püspök a város legnagyobb részének a földesura volt, szinte az egész város irányítását ő tartotta kezében. A káptalan a földesúri hatalmat a város csupán kisebb részén gyakorolta.

A Fenessy-szerződés első pontja elsődlegesen leszögezte, hogy Eger nem használhatta a szabad királyi városi rangot és pecsétet. A második pont biztosította az, hogy a fallal körülvett város lakosai önmaguknak bírót és magisztrátust választhattak, akit a püspök - földesúr erősített meg pozíciójában. A harmadik pontja fenntartotta a püspök számára a téglaegető kemencék felállításának jogát, továbbá a püspökség borának árusításához szükséges ház felállításának jogát is megőrizte. Az ötödik pontja szerint a várost kötelezte miszerint minden szőlő után, ami a város határában volt kilencedet és tizedet fog fizetni. A hatodik pont foglalkozott a bormérés jogával, amely szerint Szent Mihály naptól újévig a város, a polgárok és a földesúr egyaránt árulhatott bort, de kizárólag azt, ami a város határában termett. Újévtől március utolsó napjáig csak a polgárok mérhettek bort, amennyiben a helyi elfogyott, idegenből származót is. Emellett a mézsört egész évben árulhatták a polgárok. Április első napjától Szent Mihály napjáig bort, pálinkát csak a püspökség mérhetett, sört kizárólag a püspökség, ami azt jelentette, hogy a sörház felállításának joga is püspöké volt. A várost illető jogok szempontjából a tizedik pont bírt még jelentőséggel, hiszen ez rendelkezett az úrberről. Ezek szerint a város kötelezte magát, hogy census és úrbér váltsága címen évi két részletben 600 forintot fog fizetni, az első részletet Szent György napjáig, a második részletet Szent Mihály napjáig. A tizenegyedik pont rendelkezett arról, hogy a végrendeletek megerősítése, főbenjáró és birtokjogot érintő ítélet

¹²⁵ Nemes Lajos 2001: Eger város önkormányzata 1687–1848. Eger. 7-10.

végrehajtásához a püspök jóváhagyására volt szükség. A birtok adásvétele szabadságot élvezett, fellebbezni a püspöknél lehetett. Utolsó pontjában rendelkezett az eretnekek és a zsidók letelepedésének megtiltásáról.

1695. február 6-án a lakosság elégedetlensége miatt pótszerződés jött létre a város és a püspökség között. Ezzel biztosította a város lakóinak a szabad költözés jogát, amennyiben nem volt adóhátralékuk. Lehetőség nyílt továbbá arra, hogy a főbírón kívül két kisbíró is válasszanak, mivel a város két vármegye területén helyezkedett el, mindkét megyére eső városrészből. Kitért továbbá arra, hogy a püspökség csak egy kocsmában árulhatott bort, Szent Mihály napjától újév napjáig, mikor a lakosság is mérhetett bort. Megegyeztek abban, hogy ha a pálinkaárulást vagy hasonló jövedelmeket a püspökség bérbe adná, a városnak fogja azt legelőször felajánlani. A pótszerződést 1695. április 16-án véglegesítették.¹²⁶

Eger, mezőváros lévén a szabad királyi városok privilégiumaihoz hasonló lokális kiváltságokat gyakorolhatott, az érdekérvényesítés pedig azon múlt, hogy a városi lakosság mennyire tudott élni a földesuraival szemben kivívott jogokkal és engedményekkel. Ezeknek a jogoknak az érvényesítése pedig az önkormányzati szerveken keresztül történt. A lakosok - a többi mezővároshoz hasonlóan - az adó egy összegben történő kifizetését követően, a belső ügyeik nagy részét önmaguk intézhették. A mezővárosok esetében pedig éppen a városi önkormányzat léte – főként a szabad bíró-és tisztviselő választás joga – volt az a tényező, mely szerepet játszott abban, hogy ki tudjanak emelkedni a községek közül.¹²⁷

Egerben, a fejlettebb mezővárosokhoz hasonlóan, két tanács, a 24 főből álló külső és a 12 tagból álló belső intézte a város ügyeit. A városigazgatás és egyben a belső tanács elnöke a főbíró volt, ő a földesúr három jelöltje közül került a bírói székbe és a földesúr erősítette meg a hivatalában. A földesúr által kinevezett személyek hivatalviselési esélyeit a földesúr elvárásai nagyban befolyásolták. A belső tanács tevékenységi körébe tartozott a polgárjog adományozása, az ingatlanok adásvételének, a végrendeleteknek a nyomon követése, emellett pedig az adóösszeírásokat hajtották végre. A választott tanács tagjai első fokú bírósági jogkört láttak el, a lakosságnak fellebbezés esetén az úriszékhez kellett folyamodni. Minden vitás ügy a tanácstól tehát a püspökhöz volt fellebbezhető, a birtokjogot érintő ítélethozatal és a végrendeletek jóváhagyása is szintén a földesúr jogkörébe tartozott. A külső tanács feladata volt a belső tanács munkájának segítése a város gazdasági irányításában. Emellett ez a testület

¹²⁶ A szerződés és az azt követő módosítások részletes közlésére lásd Nemes Lajos 2001: Eger város önkormányzata 1687–1848. Eger. 142-150.

¹²⁷ Csizmadia Andor 1962: Az egyházi mezővárosok jogi helyzete és küzdelmük a felszabadulásért a XVIII. században. Budapest. 10.

a polgárság képviselője volt, és a polgárság ellenőrző hatalmát gyakorolta a magisztrátus felett. A külső tanács élén a szószóló állt, aki a polgárság kívánságait tolmácsolta a belső tanács felé. A 18. század legvégétől tagjai egyre fontosabb szerepet játszottak a város életében, a jegyzőkönyvi feljegyzések alapján tudható, hogy 1822-től egyre gyakrabban tartották egyszerre az üléseket, a döntések pedig sokszor a kettős tanács akaratából születtek meg.

A városi tanácsot a közigazgatási és igazgatásslolgáltatási ügyekben az egyes városrészekben kijelölt köztisztviselőben álló személyek, a fertálymesterek segítették. Feladatkörük szerteágazó volt, bár nem sok önállóságot kaptak. A bíró utasítására tájékoztatták a negyed lakóit a földesúr, a megyei hatóságok és a városi tanács rendeleteiről, intézkedéseiről. Eredeti funkciójuk szerint fontos szerepet játszottak az adóösszeírásban és adóbeszedés során. Ők végezték városrészükben a köz-és tűzrendészeti ellenőrzéseket, felügyelték az előírások betartását, az utcák, a kémények, az udvarok tisztán tartását. Ellenőrizték, hogy idegen személy ne kapjon a városban szállást és vigyáztak az éjjeli csendre.

Eszterházy Károly 1783-ban felkérte a tanácsot, hogy tegyen javaslatot a szavazás rendjének átalakításra. Addig ugyanis a 18. század közepétől jelen volt a város életében az úgynevezett választott község, amelyről annyit tudunk, hogy a tagjai a belváros lakosai közül kerültek ki, az azonban, hogy őket kik választották, már nem egyértelmű. 1783 után a tanács javaslatára 60 kiválasztott került az „electa communitasba”, olyan módon, hogy a belső és külső tanács tagjain kívül mind a 10 városrészből 6-6 embert hívtak meg, akik az egész fertály nevében adták le a szavazatokat. A választott község tehát 60 kiválasztott személyből állt. Eszterházy Károly halálát (1799), illetve az egri érsekség (1804) létrejöttét követően már nem szerepelt a választott község neve a jegyzőkönyvekben. Valószínűleg már nem működött tovább ez az intézmény Egerben.¹²⁸

Az 1848-as szabad királyi városokra vonatkozó törvény három kategóriája közül Eger a 12.000 és 30.000 fő közötti lakossággal rendelkező középvárosi csoportba tartozott és rendezett tanáccsal bíró község lett. Az 1848-as törvények által rendezetlenül hagyott szőlőterületek, mivel nem úrbéri, hanem majorsági földek voltak, továbbra is földesúri tulajdonban maradtak, a szőlődézmát pedig folyamatosan szedték utána.¹²⁹ Eger mezőváros lakosságának és polgárainak zöme a földesúr földjén élő zsellér volt, az 1848-as törvények csak személyükben szabadította fel őket. Csupán az 1850-es években sikerült megszabadulni a

¹²⁸ Nemes Lajos 2001: Eger város önkormányzata 1687–1848. Eger. 37-72. A választott község első említésére 1748-ban került sor.

¹²⁹ Heves megyei úrbér rendezésre lásd Soós Imre 1958: A jobbágyföld sorsa Heves megyében a XVIII. században. Eger.

szőlővel kapcsolatos földesúri terhektől. A problémát 1854-ban sikerült lezárni úgy, hogy a város és az egyház szerződést kötött, ami a szőlődézsma ügyét rendezte. 1854. december 10-én, Bartakovics Béla érsekkel folytatott egyezkedést követően, 50.000 forint váltságdíj kifizetésével a szőlődézsma örökre megváltották.¹³⁰

Az 1870-es évek közigazgatási törvényei által meghatározott törvényhatósági jogú és községek három kategóriája közül a rendezett tanácsú városok közé sorolták a várost. A város így szélesebb jogokkal rendelkezve, hasonlóan a törvényhatósági jogú városokhoz, önállóan intézhette saját belügyeit, szabályrendeleteket (statutumokat) alkothatt. Adókiivetési joggal rendelkezett, illetve kezelhette, hasznosíthatta a városi vagyont. Gondoskodott az iskolákról, árva- és gyámhatóságról, tisztviselőit a városi képviselőtestület választhatta. A képviselőtestületében a rendezett tanácsú városokhoz igazított kategória alapján (48-nál kevesebb és 200-nál több nem lehetett) 100 fő foglalt helyet, fele-fele részben választás és adózás útján. A testület végrehajtó szerve a tanács volt, melynek felépítése is nagyban hasonlított a törvényhatósági jogú városokéhoz.¹³¹ Eger jogállása a vizsgált korszakban nem változott, bár bizonyos keretek között a lehetőség adott volt, hogy törvényhatósági várossá váljon.

III.2. A 19. századi városállomány átalakulása. A városok helyzete funkcióik alapján

A 19. századi településszerkezet átalakulásának vizsgálatakor elsődlegesen elemzett közigazgatási-jogi, illetve a népességszám alapján való beosztást követően az új szemléletű várostörténeti kutatás, szakítva a városfogalom jogi szemléletével, a városi funkciókat tekintette a városi jelleg meghatározó kritériumának. Az újabb kutatások már előnyben részesítették a funkcionális városszemléletet, amelynek során a városi szerepköröket vizsgálták, illetve olyan alapvető városképző funkciókat, mint például az ipar, a kereskedelem, az igazgatási és kulturális funkciók.

¹³⁰ Löffler Erzsébet 1980–1981: Eger város jogi helyzete a török kiűzésétől 1854-ig. Agria XVIII. Az Egri Múzeum Évkönyve. 85–97. A szerződésről részletesebb adatok nem álltak a rendelkezésemre.

¹³¹ Sarlós Béla 1976: Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében. Akadémiai Kiadó, Budapest. 97-106.

Elsőként, túllépve a városok jogi kategóriaként tekintő besorolásán, Magyarországon Dávid Zoltán kísérelte meg a városhálózat állományának komplexebb elemzését. Bár a szabad királyi városokat továbbra is automatikusan a városok közé sorolta, de az elemzésébe bevonta a 2000 főnél nagyobb népességű, központi funkciót betöltő mezővárosokat is. Vizsgálata számos szubjektív tényezőn alapult, munkája során mégis elsőként próbálta meg összevetni a város jogi fogalmát statisztikai, funkcionális elemekkel.¹³² Ezt követő munkában, Rúzsás Lajos a városok kapitalista viszonyok kibontakozása következtében végbement funkcióváltását vizsgálta. Elsődlegesen azt elemezte, hogy a dunántúli városok milyen mértékben tudtak befektethető kereskedelmi tőkét létrehozni.¹³³ Gyimesi Sándor munkájában szintén szakított a város jogi meghatározásával. Munkájának középpontjában az újkori városok funkcióváltozása állt úgy, hogy bevont az elemzésbe minden meghatározott népességszám feletti települést, amennyiben az az iparosok számának és a kulturális-igazgatási intézmények arányából központi funkciót betöltő településnek vélt. A vizsgálatba bevonta az 1720-as összeírást, a II. József-kori népszámlálás adatait, illetve egyéb, a korszakból származó összeírásokat. Ezek alapján vizsgálta, rangsorolta a 18. század és az 1828 előtti időszak városi népességszámának változását.¹³⁴

A funkcionális városszemléletnek egy továbbfejlesztett változata a központi hely elmélet, amely már a városi alapfunkciók térbeli kiterjedését is számításba vette. A magyar városhálózat állományának pontosabb meghatározására, a funkcionális szemlélet következetesebb alkalmazása felé tett lépéseket Bácskai Vera és Nagy Lajos piacközponti szerepkört betöltő településállományának, szűkebb és tágabb környezetre kifejtett hatásának vizsgálata.¹³⁵ Kutatásaik alapján a várostörténeti szakirodalomban régóta megállapított tény, hogy a 18. századi városfejlődés során a gazdasági tevékenység súlypontjai az ország széleiről fokozatosan áthelyeződtek az alföldi térségre, majd ennek következtében a települések jelentősége is átrendeződött. A városhálózat átalakulásával szorosan összefüggő társadalmi és gazdasági változásokkal párhuzamosan pedig nyomon követhető a mezővárosok felértékelődése is, hiszen a városhierarchia, a városhálózat átalakulása a városi szerepkörök új funkciókkal való bővülését hozta magával. A városi jelleg meghatározása során, szakítva a

¹³² Dávid Zoltán 1963: A városi népesség nagysága Magyarországon. Történeti Statisztikai Közlemények, 1963-1964. 110-127.

¹³³ Rúzsás Lajos 1964: Városi fejlődés a Dunántúlon a XVIII-XIX. században. In: Értekezések. A Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete II. Budapest. 279-315.

¹³⁴ Gyimesi Sándor 1975: A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. Akadémiai Kiadó, Budapest.

¹³⁵ Bácskai Vera - Nagy Lajos 1984: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban, Akadémiai Kiadó.

rendi-jogi városi kategóriával, a települések központi szerepköre, gazdasági jelentősége, vonzáskörzetének nagysága került középpontba. Bácskai Vera és Nagy Lajos az 1828. évi *Conscriptio Regnicolaris* alapján a 19. század eleji piacközpontok szerepét betöltő városok hálózatát vizsgálta, illetve vidékük, vonzáskörzetük kiterjedése, jellege, népességszáma alapján rangsorolta azokat.¹³⁶ Az országos összeírás külön kérdőpontban tüntette fel az összeírt települések piachelyeit. Ezt az adatot figyelembe véve arra az eredményre jutottak, hogy a század elején regisztrált 743 település közül a válaszadók csupán 282-t neveztek meg és közülük 138 település egy adott terület egyedüli piacközpontjaként szolgált (úgynevezett tiszta körzet volt). Nem gazdasági központi funkciók figyelembe vételével pedig 57 település felelt meg az általuk felállított városiasság kritériumainak. Ennek alapján kerültek besorolásra a települések piacközponti, illetve alközponti csoportba. A városias jelleg meghatározásánál, értékelésénél tekintettel voltak a helyi iparra, a népességgkoncentrációra, a város igazgatási, kulturális és egészségügyi funkcióira, mely intézményeket súlyuk és jelentőségük alapján csoportosították, majd a piacközpontokat és azok vonzásterületét faktoranalízis segítségével rangsorolták. A vizsgálatuk azzal az eredménnyel zárult, hogy a város jogi fogalma és a tényleges szerepköre kettévált, ugyanis a túlnyomó többségben a városjoggal nem rendelkező mezővárosokból kerültek ki a jelentős piacközponti funkciót betöltő települések.

Bácskai Vera egy későbbi munkájában az 57, városiasság kritériumainak megfelelt piacközpontok és városok típusait helyezte el a központi helyi szerepkört betöltő városok állományába és vizsgálta azok társadalmi szerkezetét.¹³⁷ A kategóriákat, a rangcsoportokat a piacközponti funkció erőssége alapján alakította ki, a központok különböző csoportokban való elrendezésében pedig a központ belső fejlettségi szintje, kézműves-kereskedelmi fejlettsége, tiszta körzet nagysága játszott szerepet. Ezt követően a központi funkciót betöltő települések jellemzői és szerepkörük alapján csoportosította az alábbiak szerint: főváros, elsőrendű kereskedelmi, gyűjtő és elosztó, másodrendű kereskedelmi, közvetítő, elsőrendű regionális, hanyatló külkereskedelmi és másodrendű regionális központba.¹³⁸

A központi funkciókat ellátó helyek rangsorát a jogállással és népességszámmal összehasonlítva még szembetűnőbbé váltak a településhálózat belső ellentmondásai. Mivel a szabad királyi városok egy része elvesztette korábbi jelentőségét – emeli ki a témakör szakirodalma –, ezzel a korszakkal kapcsolatban már elégtelennek bizonyult az a korábbi

¹³⁶ Bácskai - Nagy 1984: 45-151.

¹³⁷ Bácskai Vera 1988: Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején, Budapest, Akadémiai Kiadó.

¹³⁸ Bácskai 1988: 34.

megközelítés, amely a város fogalmát kizárólag a királyi privilégiummal felruházott városokra szűkítette. Zombor, Szabadka, Újvidék szabad királyi városi rangra emelésével megnövekedett az árutermelő mezőgazdasággal foglalkozó „mezővárosias” városok száma, melyek a kedvezmények vonzerejének hatására rövidesen a legnépesebb települések közé emelkedtek.¹³⁹ A földesúri fennhatóság alatt álló Nagykanizsa például a Dél-Dunántúl legjelentősebb kereskedelmi központjává vált, a határszéli kereskedelem csökkenésének következtében átvette a szabad királyi városi rangú Kőszeg külkereskedelemben játszott szerepét is. Az országon belüli kereskedelem felértékelődésével pedig látványos fejlődés indult el Szombathely püspöki városban is, annak ellenére, hogy ott még a század közepén is csekély volt a lakosság létszáma.¹⁴⁰ A társadalmi és gazdasági változásokkal párhuzamosan tehát nyomon követhető a püspöki és földesúri – nem városjogú – települések felértékelődése is.

Bár az erőteljesen fejlődő mezővárosok jelentőségével a kortársak is tisztában voltak, a gazdasági és egyéb funkciók átrendeződését nem követte ezen települések jogállásának változása.¹⁴¹ A jogi felemelkedés útjában álló földesúri hatalom ugyanis megkerülhetetlen akadályt jelentett, emellett a városi szerepkörök jogi elismertetése is jelentős anyagi teherrel járt és nemesi ellenállásba ütközött. Még a földesúri hatalom alól felszabadult községek önrendelkezését is jelentősen megnyirbálhatta a vármegye, ezen pedig csak a szabad királyi városi jogállás segített volna. Voltak ugyan olyan települések, amik megkapták a szabad királyi városi rangot az uralkodótól, de az alsó tábla nem támogatta az újabb szabad királyi városok becikkelyezését. Ilyen település volt Eger, Arad, és Pécs is. Ezek a települések a diétán ugyan nem képviseltették magukat, ám használták a városi címet és a kiváltságos városok mintájára viselkedtek. Többek között, Eger, Szombathely, Vác évtizedeken keresztül eredménytelenül próbálkozott tehát a kiváltságos rang elismertetésével. Míg a szabad királyi városok száma alig növekedett a 18. századi viszonyokhoz képest, addig a nagy népességű városok között megjelentek a nem városjogú települések is.¹⁴² Ezekben a mezővárosokban az úrbéri lakosság a szolgáltatások egy összegben való megváltását követően bizonyos kiváltságokat tudott

¹³⁹ Bácskai 2002: 89-90.

¹⁴⁰ Bácskai Vera 2007: Város és városi polgárság a Dunántúlon (1790-1830). In: Uő.: Városok és polgárok Magyarországon II. kötet. Várostörténeti tanulmányok 8. Budapest 517-523.

¹⁴¹ Szöcs Sebestyén 1996: A városi kérdés az 1832–1836. évi országgyűlésen. (Várostörténeti tanulmányok). Budapest. 132., 255. Erre utal továbbá az a tény is, hogy az országos bizottsági munkálatok előzetes tárgyalásai során felmerült a jelentősebb mezővárosok országgyűlési képviselőjének gondolata is.

¹⁴² Az 1751. évi országgyűlés kapcsán az újonnan szabad királyi városok (köztük Győr) becikkelyezése körül kiobbant vita bemutatására lásd Nagy János 2017: Az új szabad királyi városok becikkelyezésének ügye az 1751. évi országgyűlésen. Fons. XXIV. 1. sz. 69-108.

szerezni, gazdasági lehetőségeik a város központi szerepkörét erősítették.¹⁴³ Az ilyen típusú mezővárosok többnyire megye- és egyházi székhelyek is voltak, ezáltal nagyobb polgárosult réteggel rendelkeztek és a lakosságuk is differenciáltabb volt, mint a kevésbé fejlett falvaké.¹⁴⁴

A dualizmus korszakára, illetve a századfordulót követő időszakra vonatkozó funkcionális városszemlélet vizsgálatához elsődlegesen Vörös Károly írását kell megemlíteni. A tanulmányában a rangszám-módszert alkalmazva Pécs helyét kereste az ország városhálózatában. Ennek során 64 mutató, szempont (mint például a nyomdaüzemek száma, település nagysága, a rendőrség létszáma, a kereső népesség foglalkozási megoszlása, a gyáripari üzemek száma) alapján vizsgálta Pécs helyzetét, összehasonlítva 24 másik törvényhatósági jogú város helyzetével a 20. század elején.¹⁴⁵

Még komplexebb elemzést kapunk viszont a dualizmus-kori városhálózatról Beluszky Pál munkáiból, aki a funkcionális sokrétűséget helyezte előtérbe a kérdés vizsgálatakor. Az általa elvégzett kutatás során 75 városi intézményt vett figyelembe. Hierarchikus szintekbe sorolva a városokat azt vizsgálta, hogy a város a meghatározott mutatók alapján teljes értékű vagy részleges központoknak bizonyultak-e.¹⁴⁶ Egy későbbi tanulmányában, Győri Róberttel 88 városi intézmény meglétét, illetve hiányát vették figyelembe településenként annak érdekében, hogy a századelő városhierarchiáját rekonstruálják. A mutatók előfordulásának gyakorisága alapján sorolták be a településeket, azt vizsgálva, hogy ezek mennyire jelezték egy-egy település város voltát és hierarchikus szintjét. Ezeket a hierarchikus szinteket a következőkben állapították meg: országos szint, regionális szint, fejlett megyeszékhelyek intézményei, megyeszékhelyek intézményei, középvárosi intézmények és járási szintű intézmények. A települések ezek alapján kerültek hierarchiaszintekbe: (főváros), regionális központok, megyeközpontok, középvárosok, kisvárosok, járási szintű funkciókkal rendelkező települések. Az elemzés arra világított rá, hogy az országban a századfordulót követően is jóval több funkcionális értelemben vett város létezett, mint amennyit az államigazgatás városi ranggal elismert. A vizsgálatba vont települések közül ugyanis 425-ben a városi szerepkörök és intézmények száma olyan koncentrációt értek el, amely alapján ezeket a településeket városoknak lehet minősíteni. Városi joggal ugyanakkor 139 település rendelkezett. Annak

¹⁴³ Pálmány Béla 1990: A nógrádi mezővárosok társadalma (1820-1870). In Szabad György (szerk.): A polgárosodás útján. Budapest. 289.

¹⁴⁴ Bácskai 2006: 22.

¹⁴⁵ Vörös Károly 1982: Pécs a 20. század elejének magyarországi városhálózatában. In: Sándor László (szerk.): Tanulmányok Pécs város történetéből Baranya Megyei Levéltár, Pécs. 73-82.

¹⁴⁶ Beluszky Pál 1990: A polgárosodás törékeny váza. Városhálózatunk a századfordulón I. (Városhierarchia – vázlat tényképekkel). Tér és Társadalom 4. 3-4. 13-56.

ellenére tehát, hogy a polgári közigazgatás kialakításakor próbálták a tényleges szerepkörhöz igazítani a jogállást, nyilvánvalóvá vált, hogy a jogállás, a közigazgatási szerepkör és a városhálózat nem volt fedésben egymással. A funkcionális értelemben vett városok köre tehát túllépte a „jogi kereteket”, a városi jogállású települések egy része pedig eljelentéktelenedett, nem látott el a városi funkciókat. A vizsgálatok összességében arra mutattak, hogy a dualizmus évtizedeiben a városállomány stabilnak bizonyult, nem beszélhetünk a városállomány „kicserélődéséről”. Az átalakulás mégis létrejött vagy legalábbis elkezdődött a városállományon belül és ez a funkciókban, illetve a helyi társadalom összetételében nyilvánult meg. A funkcionális és társadalmi váltás csupán a városhierarchia csúcsán volt egyértelmű. A legtöbb város még a modernizációs folyamat elején tartott és jelentős átalakulás kevés városban ment végbe. Sok város, köztük több megyeközpont is (Veszprém, Eger, Szekszárd, Esztergom, Balassagyarmat) még csak a folyamat elején tartott és még viselte a feudáliskori városfejlődés néhány vonását.¹⁴⁷ Az olyan városokban, ahol az iparnak, kereskedelemnek kisebb jelentősége volt, a tisztviselői réteg játszott nagy szerepet a településformálásban. Ezeket az összefüggéseket figyelembe véve kísérelte meg végigkövetni az egykori szabad királyi városok (a püspöki és bányavárosokat is hozzászámolva) pályáját a dualizmus kori városhálózatban. Arra a következtetésre jutott, hogy a meglehetősen homogén csoportot alkotó legfelső szintbe tartozó települések pályája hasonlóan alakult a 20. század elejéig. Az 1848-ig sikeres szabad királyi városok többnyire megőrizték pozícióikat a városhálózatban. Sikerüket pedig abban látta, hogy már a feudális-kor végén rátaláltak azokra a városfejlesztő tényezőkre, melyek versenyképessé tették őket, így közülük kerültek ki a századfordulóra a regionális központok is. A középszintbe sorolt városok többségének kereskedelmi szerepköre csekély volt, a terménykereskedelemben is alig tudtak bekapcsolódni, többnyire a kézművesiparuk sem volt jelentős, lakosságszámuk csekély volt azonban jelentős városi tradíciókkal, tisztviselő réteggel, városias településképpel jellemezhetőek. Az alsó szintbe sorolt szabad királyi városok városi funkciói még szegényesebbek, mint az előző csoportba tartozóké, hanyatlásuk már a 19. század elején is szembetűnő volt.¹⁴⁸

A bemutatott szakirodalmak mellett mindenképp meg kell említeni Demeter Gábor és Szulovszky János szerkesztésében megjelent kötet tanulmányainak eredményeit, arra vonatkozólag, hogy melyek voltak Magyarország periferikus és fejlettebb területei 1910-ben.

¹⁴⁷ Beluszky Pál – Győri Róbert 2003: „A város a láz, nyugtalanság, a munka és a fejlődés”. Magyarország városhálózata a 20. század elején. Korall, 11-12. sz. 199-238.

¹⁴⁸ Beluszky Pál 2006: Az (egykori) szabad királyi városok a dualizmus kori városhálózatban. URBS Magyar Városhálózati Évkönyv I. Budapest. 281-287.

A tanulmánykötetben szereplő írások újdonságaként lehet kiemelni azt, hogy a térinformatikai és többváltozós statisztikai vizsgálatokra támaszkodva más módszerekkel tudták megvizsgálni a megfogalmazott kérdésköröket. Pénzes János tanulmányában a kiszámított fejlettségi mutatók alapján települési, járási és vármegyei szintre vonatkozó eredményeit összesítette, illetve összehasonlítást készített Győri Róbert által kidolgozott módszer eredményeivel. A 2010-es évekre vonatkozóan kidolgozott területi fejlettségi értékek alapján párhuzamban állította Győri Róbert által kialakított fejlettségi értékekkel az 1910-es közigazgatási beosztás szerint. A vizsgálat eredményeként a Győri-féle számításokhoz képest egy eltérő térszerkezetet azonosítottak. Mindez elsősorban a kevésbé fejlett települések esetében mutatkozott meg, illetve sokkal szétszórtabban helyezkedtek el az alsó három tizedbe sorolt periférikus települések. Míg a Győri-féle számítás eredményei alapján túlnyomó többségben az erdélyi megyék jelentek meg a legalacsonyabb települési arányokkal, addig a területi fejlettségi index eredményei alapján legserényebb értékekkel Máramaros, Heves, Ugocsa, Szabolcs, Bereg és Bihar vármegyék rendelkeztek.¹⁴⁹ Demeter Gábor, a kötet másik tanulmányában, a hasonló adottságokkal rendelkező területek azonosítására, illetve a homogén történeti régiók lehatárolására tett kísérletet klaszteranalízis segítségével. Ennek során különböző területi egységekre bontotta Magyarország területét 12, illetve 27 változó alapján. A vizsgálat során arra a következtetésre jutott, hogy a keletkezett foltok részben átfedést mutattak a történeti régiókkal, viszont a megyehatárokkal kapcsolatban ugyanez nem mondható el. Az elemzés során a bővített indikátorhalmazzal elvégzett szűrés is azt mutatta ki, hogy a központi alföldi régió elkülönült és Eger, a Nyírség és Észak-Partium szintén levált a központi régióról. A szűkített és bővített indikátorhalmazzal elvégzett elemzés során a bányavárosok, az alföldi központi rész, a Nyírség, Eger és a Dél-Alföld által képzett foltok minden esetben elkülönültek. Ennek értelmében az így kirajzolódó foltokat valódi régióknak tekintette. Összességében az egyenlőtlenségek mind országos szinten, mind járásszinten jelentősek voltak még 1910-ben is.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Pénzes János 2018: Fejlettségi különbségek és centrum-periféria viszonyok a történelmi Magyarországon (1910). Összehasonlító módszertani vizsgálat. In: Demeter Gábor – Szulovszky János (szerk.) Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. Módszerek és megközelítések. Budapest–Debrecen. 85-114.

¹⁵⁰ Demeter Gábor 2018: Hasonlósági (formális) régiók és területi egyenlőtlenségek a történeti Magyarországon (1890–1910). In: Demeter Gábor – Szulovszky János (szerk.) Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. Módszerek és megközelítések. Budapest–Debrecen. 195-218.

III.2.1. Eger helyzete a funkcionális városszemlélet alapján

A városi funkciók, mint a városi jelleg legmeghatározóbb kritériumának vizsgálata során kapott eredmények tükrében vegyük szemügyre, hogy ezek alapján Eger hol helyezkedett el a 19. századi országos városhierarchiában. Az 1828-as országos adóösszeírás iratanyagának alapján készült, cluster analízis segítségével kialakított országos városi rangsorban elfoglalt helye, Egernek a 18. század második felétől elindult fejlődését tükrözi. 1715-ben a rangsorban ugyanis még alközpontként szerepelt, a 18. század közepétől viszont már piacközpontként tüntették fel.¹⁵¹ A tiszta körzetének népességszáma 24.732 főt tett ki, így ezt az adatot tekintetbe vevő lista alapján a második negyedben, a 46. helyen találjuk meg. A várost, a központ és vonzáskörzet kölcsönhatását, piackörzetének nagyságát és annak funkcióinak erősségét figyelembe véve már a II. kategóriába, erős piacfunkciót betöltő központként, a 27. helyen regisztrálták. Azon piacközpontok között, melyek megfeleltek Bácskai Vera által felállított kritériumoknak, a központ fejlettsége alapján Eger úgynevezett gyűjtő-és elosztó központként, a fejlett központok csoportjába sorolható. A település, profitálva az Alföld és hegyvidék közötti földrajzi elhelyezkedéséből, jelentős élelmiszer- és terményforgalmat bonyolított le, azonban szerepköre inkább csak regionálisnak mondható. Vásárainak pedig nem volt nagy jelentősége országos viszonylatban. Eger és Gyöngyös megosztott vonzáskörzetének lélekszáma, a város saját lakóival együtt, 218 ezer fő volt. Azonban még így, összevonva sem előzte meg a jelentősebb városok, például Debrecen vagy Miskolc vonzáskörzetének lakosságát.¹⁵² Eger rendelkezett ugyan jövedelmező szántóterületekkel, de mégis a szőlőtermelés bírt itt is kiemelkedő fontossággal, amely az észak-magyarországi mezővárosok fejlődésében általában fontos szerepet játszott.¹⁵³ Eger kézművesipara, a hasonló vonzásterületű városokéhoz hasonlóan, közepes fejlettségű volt, az ilyen típusú központban főképp vidéken ritkán előforduló mesterségeket írtak össze. Fényes Elek a város lakosságának jellemzésekor a szőlőművelést emelte ki fő foglalkozásként, a kézművesség és a kereskedelem csak ezután következett.¹⁵⁴

¹⁵¹ Ez a fejlődési tendencia figyelhető meg Gyimesi Sándor adatai alapján is, ugyanis a városiassági érték szerinti rangsorban Eger a 1715. évi 24. helyről 1828-ra a 8. helyre került. Gyimesi 1975: 262-264.

¹⁵² Bácskai - Nagy 1984: 46.

¹⁵³ Orosz István 1982: A mezővárosok észak-magyarországi típusai. In: Petercsák Tivadar (szerk.): Mezővárosi kultúra Heves megyében. Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében 3. Eger. 5-14.

¹⁵⁴ Fényes Elek 1851: Magyarország geográfiai szótára. Pest, 1. kötet.

A Beluszky Pál-féle 1910-es hierarchia-vizsgálat alapján Eger a fejlett megyeközpontok csoportban a részleges központok között a városi szerepkör súlya alapján a 28. helyen szerepelt, rendezett tanácsú városként, 28.054 fős lakossággal.¹⁵⁵ A településhálózatban a városok hierarchiája alapján csoportosított megyeközpontok meglehetősen heterogén csoportot alkotott a századforduló első évtizedében. A társadalmi összetételük, foglalkozás szerkezetük, lakosságszámuk, városképük hasonló volt ezeknek a településeknek. Átlagos lakosságszámuk 24.000 fő volt, városi funkciójukban erősen különböztek a regionális központoktól, a gazdasági mutatók is erős szóródást mutattak. Az Eger által ellátott lakosság száma 91.147 fő volt, amely alapján az 50, ebbe a kategóriába sorolt település közül a 13. helyre került. Ez, a vidéken ellátott lakosságszám, illetve az erre jutó hányad közepesnek minősíthető, a városi funkciók sűrűsége viszont az országos városi átlag felett volt. A városi funkciók mennyisége alapján a hasonló városfejlődést mutató Nyíregyháza előzte meg a listán egy helyezettel, a századfordulót követően törvényhatósági jogot nyert Miskolc városa pedig a 2. helyen végzett, közel 180.000 fős lakossággal. A hármas hierarchia szint alapján Eger a „felsőszinthez” tartozott, azon belül pedig a tradicionális csoportba sorolták a várost, bár a csoporton belüli településhálózati szerepe jelentősen csökkent. A századfordulóra Eger szerepe a településhálózati hierarchiában tehát észrevehetően csökkent, ugyanis azok a városfejlesztő tényezők, amelyek versenyképessé tehetnék volna a várost (gyárpar, jelentős vasúthálózati pozíció), nem tudtak kibontakozni.

Annak ellenére, hogy Eger a piacközpontnak minősített települések között fontos helyet foglalt el, lakóinak száma stagnált. A népességkoncentrációból kiindulva megmutatkozott, hogy míg a 18. század végén 17 ezer lakost regisztráltak a városban, amivel a 9. legnépesebb magyarországi település volt, addig 1851-ben a lakosság száma alig haladta meg a 18 ezret, így Eger visszacsúszott a 19. helyre.¹⁵⁶ A népességnövekedés üteme tehát a századfordulót követően lelassult és a 19. század közepére a város demográfiai szempontból is egyre inkább elmaradt a kor fejlődő városaitól. Mindezzel együtt járt a kereskedelmi szerep háttérbe szorulása. A település gazdasági hanyatlását csupán a megyei és egyházi központi szerep ellensúlyozta némiképp.

A kérdés ezt követően az, hogy a 19. század folyamán, mind a városfejlesztő tényezők elmaradásával, mind a népességszám alapján az országos városállományban betöltött szerepének csökkenése révén végbement folyamatok milyen hatással voltak Eger lakosságát és

¹⁵⁵ Beluszky 2006: 278.

¹⁵⁶ Czoch Gábor–Szabó Gábor–Zsinka László 1997: Változások a magyar város- és településszerkezetben 1784 és 1910 között. In: Németh Zsófia–Sasfi Csaba (szerk.): Kőfallal, sárpalánkkal. Várostartörténeti tanulmányok. Rendi társadalom – polgári társadalom 7. Debrecen, 25-49.

társadalmi összetételét tekintve. Mindennek ismeretében vizsgálhatjuk elsődlegesen a 19. század elejére vonatkozóan azt a kérdést, hogy a város fejlődésére jellemző tendencia tükröződött-e a városi polgárjog presztízisértékében, illetve megfigyelhető-e valamilyen átalakulás a polgárjogot nyert személyek társadalmi összetételében.

IV. A polgárság helyzetének változása a 18. század végén és a 19. század első felében

IV.1. A kiváltságolt polgárság helyzetének átalakulása. A polgárság rendi-jogi kritériumai

A vizsgált korszakban a jogi szemlélet kizárólag a szabad királyi városok polgárjoggal rendelkező személyeit ismerte el rendi értelemben polgároknak. A szabad királyi városokban a polgárjoggal rendelkezők köre a középkorban, a kora újkorban többé-kevésbé megfelelt az iparosok és kereskedők, illetve a házzal, földdel rendelkezők tulajdonosi csoportjával. A polgárjog megszerzéséhez ugyanis ingatlantulajdonnal kellett rendelkezni, ami feltétele volt a mesterség üzésének és a kereskedelem nyitásának engedélyezéséhez. A polgárjoggal járó kötelezettségek között szerepelt továbbá az adóterhek vállalása, a fegyveres szolgálat, állandó készenléttel. A polgárdíj befizetésével járó előjogok viszont csak abban a városban érvényesültek, ahol azt elnyerték. A városi szabadságjogokat kizárólag a polgárság gyakorolta, szerepet játszottak a gazdasági életben, beleszólási joggal rendelkeztek a városigazgatásba. A bormérés joga, a sör és pálinka főzése, illetve kimérése a legtöbb városban szintén őket illette. A kereskedelem jogával együtt, ami biztosította a vám-és harmincad mentességet.¹⁵⁷

A témával foglalkozó szakirodalom azonban azt hangsúlyozza, hogy a 18. századtól a 19. század közepéig a rendi kategóriák tartalmának megváltozásával, egy-egy foglalkozás jövedelmezhetőségének és presztízisének megítélésében történt változásának következtében a szabad királyi városok polgárainak vélt és valós helyzetében egyre nagyobb különbségek voltak

¹⁵⁷ A szabad királyi városokban a polgárjog előnyeinek és ezzel járó kötelezettségek időbeli változásának bemutatására lásd Iványi Béla é. n.: A városi polgárjog keletkezése és fejlődése figyelemmel Buda és Pest városokra. Budapesti Statisztikai Közlemények. 84/1. Budapest.

tapasztalhatóak.¹⁵⁸ A késő rendi polgárság megváltozott szerepére és a polgári cím leértékelődésének folyamatára elsőként Oszetzky Dénes hívta fel a figyelmet.¹⁵⁹ A megváltozott szerepük leginkább abban nyilvánult meg, hogy a városi lakosság körében egyre nagyobb arányt tettek ki a polgárjoggal nem rendelkező személyek, illetve magának a polgárjoggal járó előnyöknek is egyre kisebb súlya volt a város életében. A városok növekedésével, a funkciók és a feladatok átalakulásával az állandó hadsereg mellett a fegyvertartási kötelezettség értelmét veszítette, a vámmentesség mellett, hiszen a vámrendszer kiépülése nem volt figyelemmel a privilégiumokra. A kiváltságolt városok polgárságának a városvezetésben való szerepe és befolyása egyre csökkent, a gazdasági életben betöltött súlyukkal együtt. A polgárjog megszerzése mindemellett már nem volt előfeltétele az ipar és a kereskedés gyakorlásának, a folyamodónak ráadásul jelentős költséget is jelentett. A polgárjoggal járó privilégiumok végül elvesztették a jelentőségüket. Ebből kifolyólag a polgárjog megszerzése már egyre inkább a városi társadalomba való meggyökerezésre szolgált vagy éppen ezzel próbálták a lecsúszásukat meggátolva a társadalmi presztízszük erősítését, fenntartását. A kép árnyalásához azonban mindenképp hozzá kell tenni, hogy a legújabb kutatások kísérletet tettek a késő rendi szabad királyi városok polgárságáról kialakított negatív kép árnyalására azt hangsúlyozva, hogy a kiváltsággal járó előnyök beszűkülése helyett, inkább annak tartalmi átalakulását kell figyelembe venni.¹⁶⁰ Ezzel a polgárjog presztízisének újraértékelése is megtörtént, miszerint a polgári cím továbbra is szerepet töltött be a városi társadalom keretein belül.¹⁶¹

A szabad királyi városok lakói a polgárjog devalvációjaként értékelték, hogy számos mezővárosban meghonosították a szabályos polgár felvételi eljárást. Ez, a jogilag meg nem alapozott polgárságtudat kialakulása vezetett a polgárság fogalmának és tartalmának a megváltozásához, melynek révén a polgár cím pusztán jogi kategóriává vált.¹⁶² Ez pedig átvezet

¹⁵⁸ A polgárságot leginkább a csökkenő hatalmukhoz görcsösen ragaszkodó társalmi csoportként ábrázolták, mely elzárkózott a bevándorlók befogadása elől. Már a kortárs közvélemény is maradi, alkalmazkodni nem tudó, kiváltságaikhoz ragaszkodó csoportnak tartotta a polgárokat. Megítélésük bemutatására lásd Czoch Gábor 2009: A reformkori polgárság történeti emlékezete a 19. század második felében. In: „A városok szíverek”. Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Kalligram, Pozsony. 185-197.

¹⁵⁹ Oszetzky Dénes 1935: A hazai polgárság társadalmi problémái a rendiség felbomlásakor. I. rész. Budapest. 6-50.

¹⁶⁰ Czoch Gábor 2009: A polgárság és a polgárjog változásai Kassán a 19. század első felében. In: „A városok szíverek”. Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Kalligram, Pozsony 94-149.

¹⁶¹ Tóth Árpád 2000: A megőrzött presztízsz. Pozsony rendi polgársága a XIX. század első felében. In: A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára. Osiris, Budapest. 151-176.

¹⁶² Bácskai Vera 2006: A régi polgárságról. In: Kövér György (szerk.): Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Századvég Kiadó, Budapest. 15-37. és Bácskai 1988: 177.

minket a mezővárosok, köztük Eger polgárjogú lakosainak és ennek a kérdéskörnek a vizsgálatához.

IV.2. A mezővárosok polgárjogú lakosai. Az egri polgárkönyv forrásértéke

A 18. század második felétől meginduló városfejlődést követően, a rendi jogi kategóriák erőteljesen veszítettek tartalmukból, melynek következtében a tényleges városi szerepkör és a város jogi fogalma kettévált. Ebből kifolyólag a polgár jogi fogalma sem felelt már meg a korábbi kategóriának. Ez adhatott lehetőséget ahhoz, hogy a földesúri fennhatóság alatt álló lakosok körében is kialakuljon a polgári öntudat, valamint hogy a lakók olyannyira polgárnak tekintsék magukat, hogy meghonosítsák a szabad királyi városokra jellemző szabályos polgárfelvételi eljárást. Nem is alaptalanul tették ezt, hiszen a földesúri tulajdonban álló, piacközponti funkciót betöltő mezővárosok lakói már nem igazán különböztek foglalkozásukat, tevékenységüket tekintve a szabad királyi városok polgáraitól. A polgári öntudat kialakulása, a szabad királyi városok felé irányuló törekvések, azokkal való önazonosságtudat tehát a rendi értelemben vett polgárokhöz kötötte őket. A városi funkciókat betöltő mezővárosok többnyire megye- és egyházi székhelyek is voltak, ezáltal nagyobb polgárosult réteggel rendelkeztek és a lakosságuk is differenciáltabb volt, mint a kevésbé fejlett falvaké.¹⁶³ Bár a mezőváros lakói polgárnak nevezhették magukat, ennek csak az adott város határain belül volt jelentősége, hiszen rendi értelemben jobbágnak vagy zsellérnek számítottak. A polgárság rendi kritériumainak tehát nem feleltek meg. Ezért volt szükséges a jogi elismertetés, a szabad királyi városi rang megszerzése, azonban ezt nemcsak az ezzel járó súlyos anyagi terhek nehezítették meg hanem, a nemesek ellenállása a szabad királyi városok számának szaporításával szemben.

Ebből adódóan vált a reformkori városfejlődéssel foglalkozó újabb szakirodalmi elemzések egyik központi problémájává a „városi polgár” jelentésének a megváltozása. A változás lényege éppen ez, a jogilag meg nem alapozott polgártudat kialakulása volt, hiszen számos földesúri település lakói polgároknak tekintették magukat. Éppen ezért értékelték a szabad királyi városok a polgárjog devalvációjaként ezt a folyamatot. Mindemellett pedig a

¹⁶³ Bácskai 2006: 22.

legtöbb városban már többségben voltak a polgári foglalkozást űző, de polgárjoggal nem rendelkező lakosok.¹⁶⁴

Ilyen keretek között fontos a reformkori városállományban jelentős szerepet betöltő mezőváros, Eger polgárjogot nyert személyeinek vizsgálata, mivel ebben a szabad királyi város mintájára működő, piacközponti funkciót betöltő mezővárosban, jogilag ugyan megalapozatlanul, de mégis használták identitás kifejező elemként a polgárjogot.¹⁶⁵ A polgárok jelenléte a városban és a polgárjog lokális jelentősége nem ismeretlen a helytörténeti irodalom számára sem, azonban a polgárjog felvételének dinamikája, a polgárjog tartalmának, gyakorlati jelentőségének, a polgárság összetételének, származásának vizsgálatára kevesebb figyelem fordult. Az egri polgárjog jelentőségét érintő tanulmányok közül említésre érdemes Löffler Erzsébet munkája. Ő foglalkozott az egri „purgerekkel”, illetve néhány példa alapján a külső és belső tanácsstagok életpályájának kérdésével. Löffler arra a következtetésre jutott, hogy míg a 18. században a város önkormányzatában jelentős szerepet töltöttek be a kézművesek, addig a 19. század elejétől kezdve egyre inkább kiszorultak a hivatalokból. Azokat a tisztségeket pedig, amelyeket továbbra is ők viselhettek, már kisebb presztízsű feladatokkal jártak.¹⁶⁶ A különböző társadalmi csoportokról készült összeírásokat (legfőképp a II. József-kori népszámlálás) és a teljes adózó lakosságot számba vevő adóösszeírásokat hasznosítva igyekezett feltárni a helyi társadalom jellemzőit Nemes Lajos. Nemes az adatokat többnyire összesítő jelleggel közölte, leginkább a foglalkozási és a származási megoszlást vizsgálta, a kapott eredmények értékelését, a többi, hasonló jogállású városhoz való viszonyított elemzését viszont nem tartalmazta a munkája.¹⁶⁷ Egerhez hasonló jogállású városokban élő polgárokról végzett társadalomtörténeti elemzést például Hudi József Pápa, Kerecsényi Edit Nagykanizsa, Dominkovits Péter Kőszeg, Tilcsik György Kőszeg és Szombathely esetében.¹⁶⁸ A felsorolt

¹⁶⁴ A kulturális megalapozottságú polgárdefiníció, azaz a szorgalom, tudás, kötelességtudat, takarékoság, családi élet fontossága, források hiányában kevésbé vizsgálható. A polgári értékek megnyilvánuló elemeit vizsgálja a Havel család történetén keresztül Bácskai Vera 2001: „Csak saját erőmre és teljesítményemre utalva.” A „self-made manek” világa. *Aetas* 3-4. 159-181.

A „polgár” további értelmezéséhez lásd Gyáni Gábor 2012: Rendi polgárság, régi-új polgárság, pesti-budai polgárok. In: uő: *Az urbanizáció társadalomtörténete. Tanulmányok.* Kolozsvár. 67-70.

¹⁶⁵ Az egri polgárjog mellett a régi jog kategóriája értelmezhető még ugyanilyen pozíció őrző lehetőségként. Lásd Pap József 2016a: Eger választópolgárai a 19. század közepén. *Történelmi Szemle* I. 149-164.

¹⁶⁶ Löffler Erzsébet 2006: Iparosok Eger közigazgatásában a XVIII. században. *Agria* 42. Az Egri Múzeum Évkönyve. 581-591.

¹⁶⁷ Nemes Lajos 1998: Eger város népessége és társadalma a XVIII. század végén. *Heves Megyei Levéltár közleményei* 15. Eger. 131-155.

¹⁶⁸ Hudi József 1995: Pápa szabadalmas mezőváros polgársága a 18-19. században. In Á. Varga László (szerk.): Vera (nem csak) a városban. *Rendi társadalom-polgári társadalom. Supplementum.* Salgótarján, 95-107.; Kerecsényi Edit 1978: Adatok Nagykanizsa településtörténetéhez a „polgárok lajstroma” (1745–1826) alapján. In: *Zalai Gyűjtemény* 8. Zalaegerszeg, 115–134.; Dominkovits Péter 1997: Kőszeg 18. századi polgársága. *Vasi honismereti és helytörténeti közlemények.* Szombathely. 4. szám 62-82.; Tilcsik György 2004: Adatok Kőszeg és

tanulmányokon kívül, melyeket a kapott adatok viszonyításához használtam fel, a szabad királyi városok polgárságára vonatkozóan, Tóth Árpád és Czoch Gábor elemzési szempontjait és az általuk felvetett problémákat tartottam szem előtt.¹⁶⁹

Annak ellenére tehát, hogy Egerben fennmaradt a polgárokat számba vevő összeírás, illetve több különböző, közel azonos időszakban készült forrás, melynek segítségével különböző időszakban vizsgálhatóvá válnak a 19. század eleji polgárjogot nyert személyek, a kutatók mindeddig nem vállalkoztak a források hasznosítására. A továbbiakban tehát az egri polgárjog szerepét vizsgálom, illetve azt elemzem, hogy kikre gyakorolt vonzó hatást a polgárjog 1786 és 1848 között. Az újonnan felvett polgárok összesítése alapján ugyanis vizsgálhatóvá válik, hogy milyen mértékben törekedtek a polgári cím megszerzésére az egyes foglalkozási és rendi csoportok tagjai. Az elemzés időintervallumát alapvetően befolyásolta a források fellelhetősége. A polgárjogú személyekről korábbi adattal nem rendelkezünk, mint a II. József-kori népszámlálás összesített ívei. A vizsgálat kezdő éve így 1786. évben lett, 1848 jelentősége pedig nyilvánvaló. Az elemzéshez a polgárkönyvben szereplő adatokat megkíséreltem nominális szinten összevetni az 1786. évi II. József-kori népszámlálás és az 1828-as országos összeírás polgárként feltüntetett személyeinek körével. Az utóbbi összeírásban az 1825-1827-es országgyűlésen hozott rendelkezések és utasítások alapján, a szabad királyi városok polgárai kaptak rovatot, tehát azok a családfők kerülhettek be a jegyzékbe, akik ilyen jogállású városban polgárjoggal rendelkeztek.¹⁷⁰ Esetünkben az országos összeírás jelentősége abban áll, hogy a városi jogállástól függetlenül Eger, Rimaszombat, Rozsnyó, Zsolna lakóinak egy részét polgárként jegyezték fel.¹⁷¹ A forrás egyben rávilágít az egri polgárkönyv keletkezésének körülményeire, illetve a kül- és a belvárosi területek problémájára, melynek részletes bemutatására térek rá.

József nádor 1828. szeptember 29-én kiadott utasításának megfelelően Eger város összeírásánál, a település jogi állását figyelembe véve, a két városrészt - belső és külső várost - külön-külön kellett összeírni. Mégpedig úgy, hogy a falon belüli területet a szabad királyi

Szombathely polgárságának etnikai összetételéhez a 19. század első felében. In: Előadások Vas megye történetéről. Mayer László, Tilcsik György (szerk.). Szombathely. 4. 129–169.; Tilcsik György 2000: Adatok Kőszeg polgárságának összetételéhez (1781-1848). In: Bariska István- Söptei Imre (szerk.): Kőszeg 2000. Egy szabad királyi város jubileumára. Kőszeg 129–169.

¹⁶⁹ Tóth Árpád 2009: Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között. Pozsony; Tóth Árpád 2000: A megőrzött presztízs. Pozsony rendi polgársága a XIX. század első felében. In: A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára. Osiris, Budapest. 151-176.; Czoch Gábor 2009: „A városok szíverei”. Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Kalligram, Pozsony.

¹⁷⁰ Bottló Béla 1957: Az 1828. évi összeírás. In: Kovacsics József (szerk.) A történeti statisztika forrásai. Budapest, 242-272.

¹⁷¹ Bácskai 2002: 129.

városok mintájára, a falakon kívüli városrészt pedig a megyei mezővárosokra vonatkozó előírásoknak megfelelően, Gyöngyös mezőváros összeírási mintáját követve.¹⁷² November 3-án azonban az egri városi közgyűlésen leszögezték, hogy rendkívül sérelmesnek tartják a városra nézve, ha a két városrész egymástól elkülönítve kerül összeírásra, illetve jelezték, hogy ez ellen az összeírók és a vármegye előtt is tiltakozni fognak. A sérelem ügyében Pyrker János László érseket - tehát a földesurat - is megkeresték és a Fenessy-szerződésre hivatkozva, azzal érveltek, hogy a külső és belső városrészt egy testnek kell tekinteni, ennek értelmében pedig eszerint is kell összeírni. Álláspontjuk szerint a belvárosi és a külvárosi negyedek egy közigazgatási egységet képeztek, hiszen egy bíróság alá tartoztak, ami azt is jelentette, hogy a szőlőhegyek és a puszták a város elidegeníthetetlen részét alkották. Az összeírási mintával kapcsolatban a legnagyobb probléma az volt, hogy félték attól, hogy a terhek egyenlőtlenül oszlanak majd meg, és a belvárosnak a terhek aránytalanul nagyobb részét kellett volna vállalnia. Következő év márciusában az összeírást mégis megkezdték, a város tiltakozását tartalmazó iratot pedig nem fogadták el. Ezt követően a sérelmek újabb pontokkal bővültek és a polgárok továbbra is arra hivatkoztak, hogy a Fenessy-szerződésben a város olyan egyességre jutott az akkori püspökkel, ami kimondta, hogy minden egri lakos minden megkülönböztetés nélkül, azonos arányban fizesse a megváltott illetőségek bérét, illetve egyforma arányban viselje az uradalmi és más egyéb közterheket. További érvük volt, hogy a külvárosi lakosok a belső városbeliekkel szabad adás-vételi jussal bírtak és mind egymástól elszakíthatatlan test, egy bírósághoz tartoztak. Elleneztek továbbá azt a megkülönböztetést is, ami ezt követően a lakosságot érintette volna, hiszen ebből az összeírásmódból egyenesen következett az, hogy a lakosok nem tartozhattak volna egy bíróság és városi előjáróság alá, ami szintén sértette az egyezmény pontjait. Végso soron, érvelt a város, a külön összeírásból az is következett volna, hogy az eddig egyforma kiváltságokkal bíró egri polgárok elveszítik „költségekkel szerzett és a régi szokásokkal megerősített privilégiumaikból szerzett szabadságukat”.¹⁷³ A következő hónapban érkezett válasz alapján a tiltakozást újra nem fogadták el.¹⁷⁴ Az összeírási szabályozás által sugallt jogi elkülönülés a két városrész között felvetette azt a problémát, hogy a külvárosban élő személyek polgárjoga nem érvényes, így az is felmerült, hogy az addig beszédett polgárdíjakat is vissza kell nekik téríteni. A korban követett egri gyakorlat viszont azt mutatta, hogy a város vezetése ekkor már nem tett különbséget a kül- és belvárosi polgárok

¹⁷²MNL HML V-1/a-95. 1828. Eger város tanácsának iratai. 1827-1831. 1964. Az összeírás alapján végzett elemzéseket Bohony Nándor 1985: Adózó gazdaság és társadalom Egerben az 1828. évi országos összeírás alapján. In: Agrártörténeti Szemle 27. évfolyam. 1-2. sz. 80-83.

¹⁷³ MNL HML V-1/a-96. 1829. Eger város tanácsának iratai. 625-626.

¹⁷⁴ MNL HML V-1/a-96. 1829. Eger város tanácsának iratai. 724.

között. Ilyen okok miatt készített a városi tanács egy helyi, az országos összeírással párhuzamos, de a külvárosra is kiterjedő kimutatást az 1828-ig a városban polgárdíjat fizetett személyekről. Az országos összeírás pedig valóban figyelmen kívül hagyta a külvárosban élő polgárokat, és mezővárosi mintára, zsellér kategóriába sorolta az ottani lakosságot.¹⁷⁵

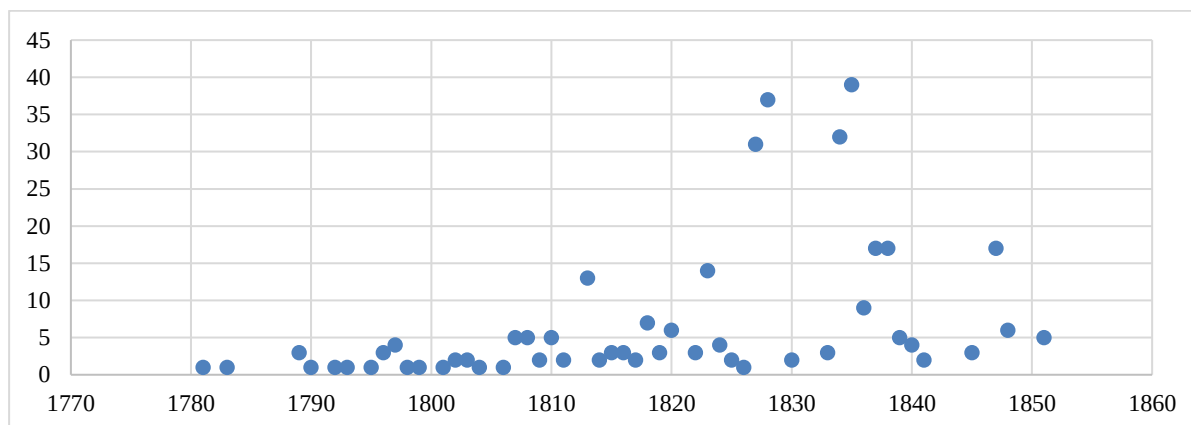
Az egri polgárkönyv első részét tehát visszamenőleg, régi jegyzőkönyvek bejegyzései alapján készítették 1828-ban, így kevesebb adat áll rendelkezésünkre, mint a többi, teljesnek tekinthető polgárkönyvek esetében, melyek általában tartalmazzák az újonnan felvett polgárok vallását, származási helyét, foglalkozását, a kezesek nevét, családi állapotát és a polgárrá fogadás évét.¹⁷⁶ Az Egerben készült polgárkönyv ugyan minden esetben tartalmazza a polgárok neveit, foglalkozását, jogállását, a felvételi döntésről szóló tanácsülés dátumának időbeli megoszlása azonban következtelen, például a polgárjogot nyert személyek csupán 44%-nál tüntették fel a tanácsülés döntésének időpontját. A polgárkönyv az 1786 és 1851 közötti időszakban 650 újonnan felvett polgárt regisztrált, ami – ha figyelembe vesszük a dokumentum elkészítési jellegzetességeit – úgy tevődik össze, hogy 1828 előtt 430 polgárt, azt követően pedig 220 polgárt tüntetett fel.¹⁷⁷ Az évszámmal feltüntetett személyek számának időbeli eloszlása rendkívül változó volt. Az 1780 és 1815 közötti időszakra vonatkozóan csupán 62 személyt írtak össze, de szinte minden évben volt polgárjogért folyamodó személy. Az 1810-es évek közepétől, a polgárkönyv alapján ugyan kismértékben növekedett a polgárok száma, a következő évtizedek mégis nagyobb szóródást mutatnak az új polgárok számát illetően. A két esetben tapasztalható kiugró értékek a város és a földesurak közötti konfliktussal magyarázhatóak. 1828-ban az összeírással kapcsolatban kialakult nézeteltérés valószínűleg ráirányította a figyelmet arra a tényre, hogy a jogi elismertetéshez – hasonlóan a szabad királyi városokban működő gyakorlathoz – szükség lesz a polgárkönyvben regisztrált, polgárjoggal rendelkező személyek összesítésére. A konfliktus következtében ezekben az években kifejezetten fontosnak találhatták azt, hogy mindenki befizesse a polgárdíjat – igazolva ezzel jogalapjukat –, aki magát ehhez a közösséghez tartozónak vélte, ezzel párhuzamosan a polgárkönyvben regisztrált személyek száma is megnövekedett. 1833-ban szintén megugrott az

¹⁷⁵ A nézeteltérésből azonban mégis csak a város került ki győztesen, hiszen a javított, 1832/1833. évi változatban már a külvárosban is fel voltak tüntetve a polgárjoggal rendelkező személyek. MNL HML IV-7/a/17. Országos összeírások. Arra vonatkozóan azonban, hogy hogyan sikerült elismertetni az álláspontjukat, nincsenek adatok.

¹⁷⁶ A polgárkönyvek összehasonlítását nagyban nehezíti az a tény is, hogy ezek nem minden esetben maradtak fenn. Bár a szombathelyi polgárkönyvet 1734 óta vezették, mégis a városi közgyűlési és tanácsülési jegyzőkönyvek kutatásával vált lehetővé a polgárok vizsgálata. Tilcsik 2004: 130. Pápan szintén elveszett a polgárkönyv, amit a városi jegyző kezdeményezésére 1780-ban kezdtek el vezetni. Hudi 1995: 101. Szerencsésebb helyzetben volt Nagykanizsa, ahol fennmaradt az 1745 óta vezetett „polgárok lajstroma”. Kerecsényi 1978: 117.

¹⁷⁷ MNL HML V-2/a/1. k Polgárjogot nyertek nyilvántartása. Egri polgárjogot nyert egyének betűrendes jegyzéke.

új polgárok száma, melynek hasonló okai lehettek, hiszen ekkorra rendeződött a konfliktus. A következő ábra a polgárfelvételek számának időbeli eloszlásának tendenciáját mutatja.

1. diagram A polgárkönyvben regisztrált, évszámmal feltüntetett személyek száma 1781 és 1851 között (az összlétszám 44%-a)

Mivel 1828-ig a polgárkönyvi bejegyzések utólag készültek, a regisztrált személyek számát összevettem a kontroll forrásként használt közgyűlési jegyzőkönyvekével.¹⁷⁸ Az ötévenként elvégzett vizsgálata azt mutatta, hogy a polgárkönyvben regisztrált személyek száma megközelítőleg azonos arányt mutat, így valóban van relevanciájuk a polgárkönyvi bejegyzések vizsgálatának. A két adatsor közötti némi eltérés pedig azzal magyarázható, hogy a polgárkönyvben az 1828-ban még életben lévő, polgárjoggal rendelkező személyeket írták össze. Az a személy, aki ugyan befizette a polgárjog díját, viszont az összesítésekben már nem szerepelt, az vagy meghalt, vagy elköltözött a városból. A regnikoláris összeírásban pedig, az utasításnak megfelelően, a polgáresküt tett, belső városrészben élő személyek regisztrálása történt meg.

A rendelkezésünkre álló három forrás (a II. József-kori népszámlálás, az 1828-as országos összeírás és az utólag készített polgárkönyv) összevetése után megállapíthatjuk, hogy azok megközelítő pontossággal tükrözték a városban élő polgárok számát. A II. József-kori népszámlálás során 553 polgárt regisztráltak a város területén.¹⁷⁹ A népszámlálás adatai mindazonáltal bizonytalanok, hiszen az utasítást az összeírók különbözőképpen értelmezték, a polgárjogot nyert személyek mellett azzal nem feltétlenül rendelkező kézműveseket, illetve háztulajdonosokat is feltüntettek.¹⁸⁰ A polgárok létszáma az 1832/1833-ban készült javított

¹⁷⁸ Az 1793 és 1823 közötti 5 éves időmetszetek forrása MNL HML V-1/a/57., 63., 68., 75., 80., 85., 90.

¹⁷⁹ MNL HML IV-34/1 Népszámlálások (1786-1844) Eger város házakat és famíliákat egybefoglaló II. József-kori népszámlálás.

¹⁸⁰ Dányi Dezső –Dávid Zoltán 1960: Az első magyarországi népszámlálás (1784-87). Budapest. 11.

országos összeírás idejére sem növekedett számottevően, 650 polgárjoggal rendelkező családfő élt ekkor a városban.¹⁸¹ Ez a létszám messze alatta maradt a Pápán 1828. évben már polgárjoggal rendelkező személyek számának (992 fő).¹⁸² Ehhez képest Rozsnyó és Rimaszombat polgárjoggal rendelkező személyeinek száma, a lakosságszámhoz mérten, Egerhez viszonyítva is alacsony volt.

1828	Eger	Rozsnyó	Rimaszombat
Adózó lakosság száma	6898	990	1028
Polgárok száma	650	197	166

1. táblázat Városi kritériumoknak megfelelő mezővárosok polgárainak száma¹⁸³

Az egri polgárok aránya a városi teljes lakosság számához viszonyítva még az 1%-ot sem érte el, elmaradva ezzel a szabad királyi városok polgárainak arányától (Győr 5,7%, Kassa 5-6%, Pozsony 5%).¹⁸⁴ A városlakó nemesek létszámának gyarapodása sem követte a város össznépességének alakulását. Az 1786-os összeírás szerint 378 nemesi származású személy élt a városban, létszámukban a század első felében sem történt érdemi változás, 1841-ben közel 380 személyt regisztráltak.¹⁸⁵ Az ő arányuk tehát a városi összlakossághoz képes 2% alatt maradt. Ezt követően érdemes megvizsgálni, hogy a különböző, foglalkozások alapján képzett társadalmi csoportokban milyen arányban folyamodtak a polgári cím megszerzéséhez Egerben.

A „városi polgárok és falusi mesteremberek” összevonása (későbbiekben polgárok és kézművesek) azonban már szembefordult a falusi lakosok automatikus paraszti/zselléri állapotba állításával. Gyáni Gábor – Kövér György 2003: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. 2. javított kiadás, Osiris Kiadó. Budapest. 71.

¹⁸¹ MNL HML IV-7/a/17. Conscriptio Regnicolarie Archi Eppalis Civitatis Agriensis. A városon belüli eloszlás 1832-ben a következőképpen alakult: a belvárosban összeírt 1003 családfő közül 424 polgárjoggal rendelkező családfőt írtak össze (23%), a külvárosban élő 3414 családfő közül pedig 226 főt (4%).

¹⁸² Ez az adat még szembetűnőbb, ha figyelembe vesszük, hogy a pápai lakosság 1828-ban csupán 13.232 fő volt. Hudi József 1995: Pápa szabadalmas mezőváros polgársága a 18–19. században. In: Á Varga László (szerk): Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65. éves Bácskai Vera tiszteletére. Debrecen. 95–106.

¹⁸³ MNL OL N26 208. Conscriptio Privilegiati Oppidi Rima-szombat és MNL OL N26 214. Conscriptio Eppalis Civitatis Rosnaviensis.

¹⁸⁴ A II. József-kori 16.770 és az 1828-as 17.487 fős egri össznépességhez mérve. Balázs Péter 1980: Győr a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején. Akadémiai Kiadó, Budapest. 107; Tóth Árpád 2009: Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között. Pozsony. 87.

¹⁸⁵ MNL HML IV-7/b 817. Az egri nemes uraknak kik a ház fundusaik után adóznak 1841/42. katonai esztendőben való összeírása. A városban élő nemességről csekély ismeretekkel rendelkezünk, a megyei nemességről szóló könyv egyetlen egri nemes családot sem ismertet. Orosz Ernő 1906: Heves és volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai. Eger.

IV.3. Eger polgárjogi lakosai

A polgári identitás vizsgálatakor figyelembe kell venni az adott település kollektív polgár-felfogásának és annak a közösségben gyakorolt vonzerejét.¹⁸⁶ Az eltérően vezetett polgárkönyvekből származó, eltérő jogállású városok polgáraitól rendelkezésre álló adatok összehasonlítása némi nehézséget okoz, azonban a polgárjog jelentősége és a polgári rang szerepe azzal is mérhető, hogy milyen dinamikája volt az adott városban a polgárjog megszerzésének. Fontosnak tartották-e még a régi szabályok érvényesülését és milyen mértékben tartották be a hozzá kapcsolódó lépéseket, miszerint a céhtaggyá válást követte a saját ingatlan megszerzése és a családalapítás? Egerben az eljárás során a polgárjogért folyamodónak igazolnia kellett törvényes születését, kifogástalan erkölcsét valamint azt, hogy ért valamilyen mesterséghez, amiből el tudja tartani magát. Azt is kötelezővé tették, hogy a leendő polgár háztulajdonnal rendelkezzen a városban, letelepedést követően házat vásároljon. Emellett a kérelmezőnek egy ajánlóra is szüksége volt.¹⁸⁷ Az is hatásosan segítette a kérelem pozitív elbírálását, ha a nem a városban született jelentkező egri lányt, vagy özvegyet vett feleségül. A különböző szakmák esetében a polgárjog megszerzése feltétele volt a mesterré válásnak és a mesterség gyakorlásának.¹⁸⁸ Az újonnan felvett polgárnak a 18. századtól esküt kellett tennie, amelyben kötelezte magát a rá eső terhek viselésére. A polgárjog felvétele az úgynevezett „purger taxa” kifizetése után vált lehetővé, amelynek összege elég jelentős volt. A díj a 18. század végén 12 forint volt, majd 24 forintra emelkedett (emellett pedig a kiállított okmányért is fizetni kellett 2 forintot), a polgárcsaládból származók azonban országszerte kedvezményt kaptak, számukra csak fél taxa megfizetését tették kötelezővé.¹⁸⁹ Pápán a polgár díj összegét 1826-tól a szegényebbek 23, a módosabb polgárjelöltek 33 forintért válthatták meg.¹⁹⁰ Egerben

¹⁸⁶ Czoch Gábor 2011: A későrendi magyarországi polgári identitás területi különbségeinek kérdéséről. In: Cieger András (szerk.) Terek, tervek, történetek. Az identitás történetének térbeli keretei 2. Budapest. 85–100.

¹⁸⁷ „Morand József váci születésű legény, bemutatván jó magaviseletéről és kitanult mesterségéről szóló levelét, Schneffer Antal ajánlotta, egész taxát fizetett, levél kiadatott.” MNL HML V-1/a /101. Tanácsjegyzőkönyvek 1834. év 247. „Dluhapolszki Simon takácsmester ajánlotta Ignác fiát, de nem töltötte még ki a vándorlását, így nem tudnak eleget tenni a kérésnek.” MNLHML V-1/a /104 Tanácsjegyzőkönyvek 1837. év 216.

¹⁸⁸ „Zobek János, posztó csináló céhnek semmi ellen vétsége nem lévén és a polgári taxáját lefizeti, polgárnak és mesternek bevéteik, másképpen hogy mesterségét űzhesse, meg nem engedtetik” MNL HML V-1/a /102 Tanácsjegyzőkönyvek 1835. év 83.

¹⁸⁹ Löffler Erzsébet 1981: Eger város jogi helyzete a török kiűzésétől 1854-ig. Agria XVIII. Az Egri Múzeum Évkönyve. 85–97.

¹⁹⁰ A külföldieknek az elbocsátó levél mellett letelepedési engedélyért is folyamodniuk kellett. Polgárjogot kizárólag a belső városi tanács adományozott, de hasonlóan Egerhez, ez nem zárta ki, hogy külvárosiak is tagjai legyenek a „purgerségnek”. Hudi József 1995: Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730-1847). Fejezetek Pápa város történetéből 2, Pápa, Pápa Város Önkormányzata, 72-73.

az összeg növekedésével párhuzamosan azonban kiterjesztették azok körét is, akik polgárjogért folyamodhattak: míg a 18. század közepéig a polgárjog csak a belső városrészre korlátozódott és kizárólag a falakon belül élő ingatlantulajdonosok szerezhették meg, addig a 18. század végén már külvárosi lakosok is polgárjogot nyerhettek. Mindez a külvárosi területek és belvárosi házzal nem rendelkező polgárok megítélésének a változását is magával hozta.

A polgárjognak a közösségben betöltött szerepére következtethetünk az újonnan felvett polgárok foglalkozási összetételének vizsgálatából is. Mindez a források sajátosságai alapján három időszakban vizsgálható. Ezek a következők: a II. József-kori viszonyokat tükröző 1786 és 1790 közötti időszak; az 1790 és 1820 közötti időintervallum (az itt szereplő személyeknél a polgárkönyv ugyan nem tüntetett fel évszámot, de az 1828-as összeírásban is regisztrálták őket); végül az 1820 és 1848 közötti időszak (erről a polgárkönyv 1828 utáni, rendszeresen vezetett bejegyzései alapján kapunk teljes képet).

A korszakban polgárrá váló személyek foglalkozási megoszlását áttekintve kitűnik, hogy a döntő többségük mindvégig az iparosok közül került ki, azon belül is a ruházati szakmákhoz köthető személyeknek volt kiemelkedő szerepe. A polgárság foglalkozási összetételének egy időmetszetben való vizsgálatakor természetesen figyelembe kell venni azt, hogy ebben az esetben a tanács által az adózás szempontjából legjelentősebbnek ítélt foglalkozást tüntették fel. Ennek értelmében a polgárkönyv a polgárjog odaítéléséhez szükséges jogcímet jelölte meg.¹⁹¹ Az új polgárok között a leggyakrabban előforduló foglalkozások a következők: 23% csizmadia (253 fő), 12% magyar/német szűcs (130 fő) és 14% magyar/német szabó (148 fő). A polgárkönyvben a nemesi származásúként feltüntetetteket is kizárólag a leggyakrabban előforduló iparos szakmák tagjai között találjuk meg: magyar szabó, szűcs, csizmadia, tímár, illetve még feltűnt egy-egy asztalos, hentes, pékmester. Az előforduló mesterségek nem mutatnak nagy eltérést az iparhoz köthető teljes adózó lakosság foglalkozási szerkezetében találhatótól. 1828-ban az országban létező 153 mesterségből a városban 52-t írtak össze.¹⁹² Az 1790 és 1820 közé eső időmetszetben az új polgárok között csupán 22 foglalkozás típust lehetett beazonosítani, a későbbiekben viszont mintegy 41 mesterséget üztek az új polgárok. Az 1820 utáni időszakban tehát növekedett azoknak a szakmáknak az aránya, melyeknek gyakorlói esélyesek lehettek a polgárjogra. Különösen szembeötlő változás a foglalkozási összetételben a 18. század végi viszonyokban tapasztalható. Az 1780-as évek végén a polgárjogot szerzett személyek foglalkozása, a kereskedők jelenléte révén, még

¹⁹¹ Tóth 2009: 75.

¹⁹² Bácskai - Nagy 1984: 179.

tükörözte a város 18. század közepén elindult gazdasági fellendülését. A 19. század elejétől azonban szinte már csak iparosok szereztek polgárjogot. Feltűnő továbbá a föld- és szőlőműves, illetve az értelmiségi-tisztviselői csoport hiánya is: csupán az 1830-as években folyamodott polgárjogért egy aljegyző és egy gyógyszerész.¹⁹³

FOGLALKOZÁS	1786	1790-1820	1820-1848	Összesen	
	Fő	Fő	Fő	Fő	%
<i>Ipar összes</i>	355	389	213	957	95
Élelmiszer	12	8	19	39	3
Ruházati	216	298	138	652	64
Bútor és fa	48	37	20	105	10
Építő	13	-	2	15	1
Fém	19	13	9	41	4
Üveg és bőr	27	30	7	64	6
Kőfaragó, kőpíró	8	-	-	8	0,7
Órás	1	-	-	1	0,1
Orgonakészítő	2	-	-	2	0,1
Könyvkötő	-	-	1	1	0,1
Cukrász	-	-	3	3	0,2
Egyéb	9	3	14	26	2
<i>Kereskedelem összes</i>	34	2	7	43	4
Bor és pálinka	2	-	-	2	0,1
Vasáros	1	-	-	1	0,1
Kocsmáros	6	-	2	8	0,7
Kereskedő	25	2	5	32	3
<i>Értelmiség összes</i>	-	-	3	3	0,1
Kántor	-	-	1	1	0,1
Aljegyző	-	-	1	1	0,1
Gyógyszerész	-	-	1	1	0,1
<i>Földműves összes</i>	-	-	2	2	0,1
<i>Összesen</i>	389	391	225	1005	

2. táblázat A polgárok foglalkozási megoszlása 1786-1848 között

A meglévő adatokból arra is következtetni lehet, hogy Egerben a polgárjog felvétele egy kis csoportnál kiegészült a házasságkötések időpontjával is: az 1828 és 1840 között polgárként regisztrált, Egerben házasságot kötő személyek közül 82 fő ugyanabban vagy az azt követő egy

¹⁹³ Részletesen nem térek ki a város vezetőinek elemzésére, azonban az egy fontos szempont, hogy a város vezetői a polgárság részét alkották-e? Az 1790 és 1850 között vezetett egri polgárkönyv alapján megállapítható, hogy a vizsgálható 188 külső vagy belső tanácstag közül 51-en (27%) rendelkeztek polgárjoggal, amit rendszerint a városvezetésbe kerülését megelőzően szereztek meg. Ebből az alacsony arányból arra következtethetünk, hogy a tisztségviselésnek nem volt feltétele a polgárjog megszerzése. Ugyanez a tendencia figyelhető meg Pozsonyban is, viszont Győrben a tisztségviselők kevés, de mérhető aránya polgárjogot szerzett a kinevezésük előtt.

évben a polgárjogot is megszerezte. Az egri polgári cím és házasodás összefüggéseinek vizsgálatához azonban jelenleg csak a fent jelzett időszakban állnak rendelkezésre adatok. A fenti 82 fő az ebben az időszakban polgárjogot szerzett 220 személy 37%-a, levonható tehát a következtetés, miszerint a század második negyedében fontosnak tartották a házasodással azonos időben a polgárjog megszerzését is.¹⁹⁴ Pozsony esetében az esküvőjük idején már polgárjoggal rendelkezők aránya az 1820-as évektől csökkenni kezdett és növekedett azoknak a vőlegényeknek a száma, akik csak esküvőjüket követően váltak polgárrá.¹⁹⁵

Annak megállapításához, hogy milyen hatással volt a városba érkező, majd az ott letelepedett emberek létszámának stagnálása az új polgárok társadalmi összetételére, megvizsgáltam, milyen változásról tanúskodik az egri polgárok születési helyének alakulása. A vizsgálat során számos lényeges kérdés megválaszolására – mikor vándoroltak be és mennyi idővel később tettek polgáresküt, polgárok voltak-e már korábban egy másik városban, továbbá milyen jogállású településről érkeztek – a források adottságai miatt nincs lehetőség.¹⁹⁶ A polgárkönyvben az esküt tevő személyek születési/származási helyére vonatkozó adatokat egyáltalán nem tüntették fel, 227 személy esetében ez azonban azonosítható a közgyűlési jegyzőkönyvek, illetve a házassági anyakönyvek segítségével. 1797 és 1828 között az új polgárok 41%-a más településről érkezett (110 főből 46). Ez az arány ezt követően jelentősen csökkent: a következő évtizedekben már csak 28% volt a más településről származó új polgárok aránya (117 főből 33) azonban ők is a szűkebb környezetből, Heves és Külső-Szolnok vármegye (11 fő) különböző településeiről érkeztek.¹⁹⁷ Eger vonzáskörzete ebben a tekintetben leginkább két területre koncentrálódott: kimagaslóan sok bevándorló érkezett a szomszédos vármegyékből, (Borsod, Jászság, Szabolcs, Zemplén, Bihar) és többen érkeztek még az északi részekről, Abaúj, Bars, Trencsén, Zólyom, Árva és Nyitra megyékből is. A származáshelyek között szerepel még 1-1 fővel Hunyad, Baranya; és egy csehországi, ismeretlen településről is érkezett polgárjogot nyert személy. Ezzel szemben az egri születésű új polgárok mindkét időmetszetben messzemenően felülreprezentáltak, a helyi rekrutáció mintegy 59 és 72%-ot tett ki. A helyben született polgárok aránya különösen akkor szembeötlő, ha összehasonlítjuk a

¹⁹⁴ Egerben, a 19. század elején, az újonnan felvett polgárok átlagéletkora 24–27 év volt. Az új polgárok átlagéletkorát azonban jelentősen befolyásolhatták azok a személyek is, akik nem szándékoztak polgárjogért folyamodni.

¹⁹⁵ Tóth Árpád 2009: Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között. Pozsony. 100-101.

¹⁹⁶ Nyíregyháza esetében letelepedési taxa is létezett a polgárjog mellett, amit szükséges volt megszerezni, Egerben ez nem volt jellemző. Kujbus Éva 2008: „Kegyeskedjenek Nyíregyháza városa kebelibe bévenni...” Lakos-és polgárjog Nyíregyházán (1753-1848). Memoria Rerum – Tanulmányok Bán Péter tiszteletére. Eger 315-324.

¹⁹⁷ A kis elemszám óvatosságra int azonban a többi, vizsgált tényezővel összeegyeztetve azonos irányba mutató tendenciát rajzol ki.

szombathelyi adatokkal (14%), de az egri arányszám messze felülmúlta a Pápán megfigyelhető is (51%).¹⁹⁸ Egerhez hasonló magas arány leginkább a szabad királyi városokra volt jellemző: Székesfehérváron a helyiek aránya az 1840-es évekre elérte a 70%-ot.¹⁹⁹

Mindent összevetve az eddigi adatokból kirajzolódik, hogy a betelepülő új polgárok számának csökkenésével párhuzamosan növekedett a helyi születésű, iparos tevékenységhez köthető polgárok száma. Mivel a helyi polgárság aránya ilyen nagy, fontos kérdés az is, megfigyelhető-e közöttük egyes családok folytonossága, illetve kimutatható-e a családnevek között egyfajta dinamika, különösen, ha figyelembe vesszük azt a körülményt is, hogy a már polgárcsaládból származó egyén kedvezőbb elbírálásban részesült a polgárdíj megállapításánál. Mindhárom, a források jellegzetességei által meghatározott időszakokban szembetűnő, hogy az új családok számának aránya csökkenő tendenciát mutat. Míg 1786 és 1790 között 238 család kizárólag ebben az időmetszetben szerepelt, későbbiekben már nem, addig 1820 után ez a szám csupán 109.²⁰⁰ A vizsgált családok 35%-át tehát csak az 1786-os évben, az első időmetszetben találjuk a polgárok között, amiből arra tudunk következtetni, hogy ezekben az években történt a legjelentősebb átalakulás a polgárjoggal rendelkező személyek körében. Ez az adat azonban rávilágít arra a tényre is, hogy az 1790 után polgárjogért folyamodókat (169 új család 191 fővel) nem a könnyített feltételek motiválták a polgárjog megszerzésére, hiszen a fél taxa kihasználásához szükséges lett volna, hogy már a jelentkező apja is polgárjoggal rendelkezzen a városban. Csupán 60 olyan család volt, amely mind az 1786–1790, illetve az 1790–1820 közötti időmetszetben egyaránt szerepelt, ráadásul ezeknél is megszakadt a folytonosság 1820 után.

Az 1790-es évekre jellemző átalakulás, a családok eltűnésének oka – az örökösök hiánya mellett – lehetett az is, hogy a következő generáció már más városokban keresett megélhetést, hiszen szembetűnő, hogy az apjuk foglalkozását folytató fiúk mesterségénél legnagyobb számban az építkezéssel és ehhez kapcsolódó, egyéb iparágakkal kapcsolatos szakmákat tüntettek fel.²⁰¹ Egerben azonban a 18. század végére már lezajlottak a jelentősebb egyházi- és magánépítkezések, így feltételezhetően az ezzel foglalkozó személyek idővel elhagyták a

¹⁹⁸ Tilcsik 2000: 129–169. és Hudi 1995: 95-107.

¹⁹⁹ Bácskai Vera 2003: Befogadás és bevándorlás a dunántúli városokban a 19. század első felében. Korall. Társadalomtörténeti folyóirat, 11–12. Május. 105.

²⁰⁰ A vizsgált 675 család a három időmetszetben a következőképpen alakult új és régi család viszonylatban: 238 család szerepelt kizárólag 1786-1790 között, 169 család 1790 és 1820 között és 123 család 1820 és 1848 között. A régi családok száma 1786 és 1820 között 60, 1820 után 33. Mindhárom időmetszetben szereplő családok száma 25.

²⁰¹ A tradicionális iparágként említhetjük például a csizmadia, magyar szűcs, gombkötő foglalkozást az „egyéb” kategóriában a kőműves, ács, kőpíró vagy vasáros foglalkozást.

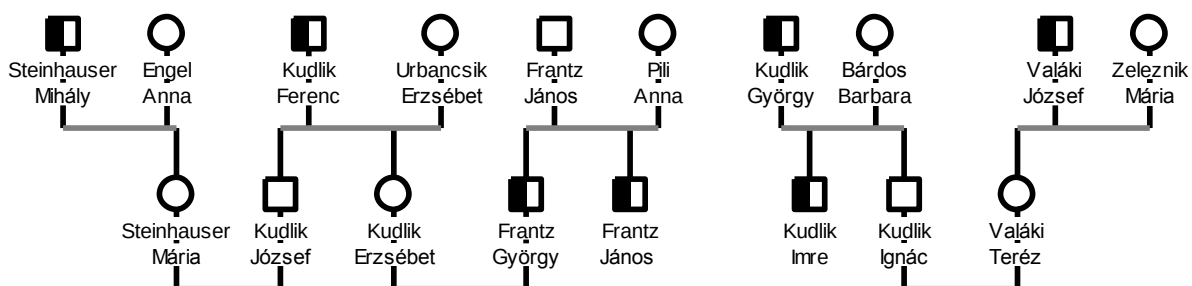
várost. Erre utal az a tény is, hogy nem bizonyítható körükben a tartós elköteleződést jelentő viszony, a házassági kapcsolat megléte, másrészt a családfők körében az életkorukból kifolyólag magas volt a halálozási arány. Ahogy jeleztem, a kontinuitást mutató családoknak a folyamatossága is megtört végül. 1820 után már többségben új családokból kerültek ki az új polgárok (1820 és 1848 között 123 új családot lehet regisztrálni 132 fővel), míg a régi családok száma a felére csökkent (33 család, 83 fővel). A családi folytonosság tehát nem volt jelentős az egri polgárok között, hiszen minden időmetszetben magas volt az újonnan polgárjogot nyert új családfők aránya. Éppen ezért érdemes megvizsgálni a régi családokat, azokat, amelyeknek tagjai legalább két időmetszetben szerepeltek. Ehhez a vizsgálathoz azonban fel kellett térképezni a tagok családi kapcsolatait.²⁰²

Az 1828 és 1840 között házasságot kötött polgárok kapcsán 82 családról állnak rendelkezésre adatok. Az első időmetszetben (1786–1790) a forrásadottságok miatt a családi kapcsolatok hipotetikus rekonstrukciójára csupán a vezetéknévek azonossága ad lehetőséget, az 1820 utáni házassági anyakönyvek azonban genealógiai jellegű információkat is közölnek, sőt, az innen megtudható nagyszülő – apa – gyerek, illetve testvér jellegű kapcsolatok sok esetben visszavezetnek a korábbi időmetszetben szereplő nevekhez is. A polgárjogot nyert egyének házassági kapcsolatainak elemzésénél ezáltal két csoport rajzolódott ki. Az egyik csoportban megfigyelhető, hogy a második generáció nem minden esetben rendelkezett polgárjoggal, azonban a házasságkötésnél minden jel szerint figyelembe vették, hogy a menyasszony polgárcsaládból származzon. A házasság útján létrejövő rokoni kapcsolatok egyben rávilágítanak a polgárjog családon belüli presztízisére és megszerzésének dinamikájára is.

Ehhez a csoporthoz tartozott például Kudlik Ferenc, aki 1820 körül szerzett bodnárként polgárjogot, majd 1824-ben külső tanácstaggá választották, mely tisztséget 12 éven keresztül töltötte be. (*1. családfa*, a félbevágott négyzet azokat a személyeket jelöli, akik polgárjoggal rendelkeztek). Urbancsik György csizmadia polgár lányával, Erzsébettel kötött házasságából született egyetlen fia, József (sz.1813). A fiú ugyan polgárjogot nem szerzett, de a polgárcsaládból származó Steinhauser Máriát vette feleségül 1835-ben. Kudlik Ferenc lányát, Erzsébetet a rézműves foglalkozású, szintén polgárcsaládból származó Frantz Györgyhez adta feleségül (1835), aki házasságkötése előtti évben szerzett polgárjogot. Kudlik Ferenc testvére, ifj. György (18?-1843) édesapjuk, az 1778-ban csizmadiaként céh taggá váló id. Kudlik György

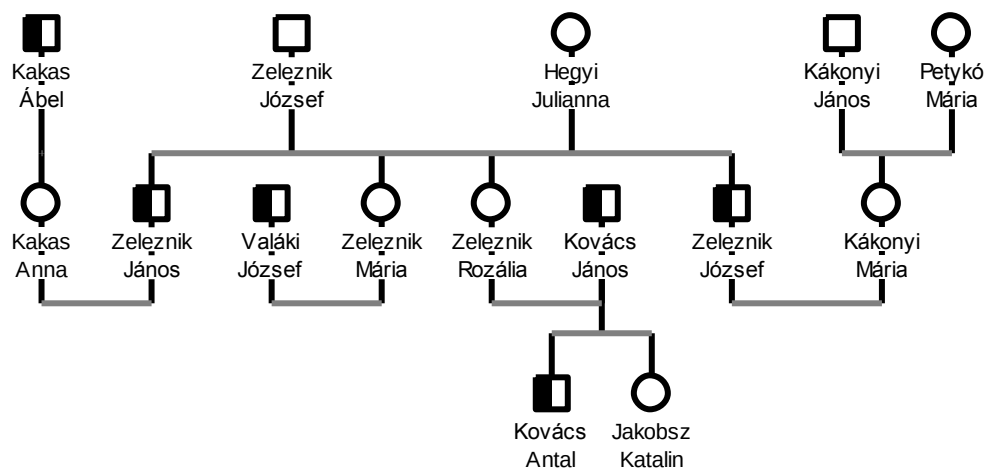
²⁰² A családoknál szereplő adatok a már említett források mellett a következőből került feldolgozásra: MNL HML IV-416. 141–158.

foglalkozását folytatva, 1804-ben vált céltaggá. Ifj. György polgárjogot nem szerzett, azonban a polgárcsaládból származó Bárdos Barbarával kötött házasságot. Két fia közül Imre (1817-1857) némettímárként tudott jogosultságot szerezni 1835-ben. Testvérét, Ignácot (sz.1814) azonban nem regisztrálták a polgárkönyvben, felesége viszont, Valáki Teréz polgárcsaládból származott.

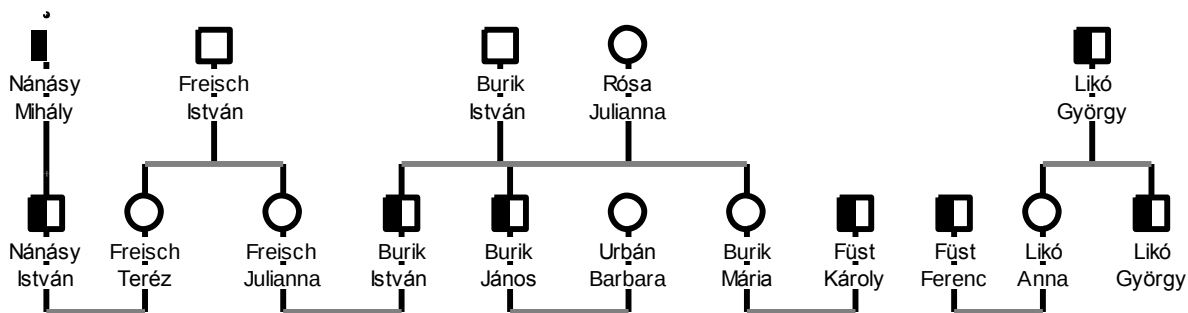
1. családfa A Kudlik család rokoni kapcsolatai

Hasonló folyamat figyelhető meg az eddigi családokhoz kapcsolható Zeleznik család esetében is. (2. családfa, a félbevágott négyzet azokat a személyeket jelöli, akik polgárjoggal rendelkeztek). Id. Zeleznik József (1778-1856) és Hegyi Julianna házasságából két fiú és két lány született. Mária testvére, János (1816-1885) csizmadiaként folyamodott polgárjogért, ugyanabban az évben, amikor a szintén csizmadia foglalkozást űző és polgárjoggal rendelkező Kakas Ábel lányát, Annát (sz.1818) feleségül vette, illetve céltaggá vált (1838). Bátyja, ifj. József (1812–1882) szintén tovább vitte apja foglalkozását. 1834-ban regisztrálták céltagként, 1835 januárjában pedig a polgárcsaládból származó Kákonyi Máriával kötött házasságot. Polgárjogot viszont csak három évvel később szerzett (1838 júniusában). Testvérüket, Rozáliát édesapjuk a szintén polgárcsaládból származó, tímár foglalkozású Kovács Jánoshoz adta feleségül, aki a polgárjog megszerzését követő évben (1835) házasodott meg.

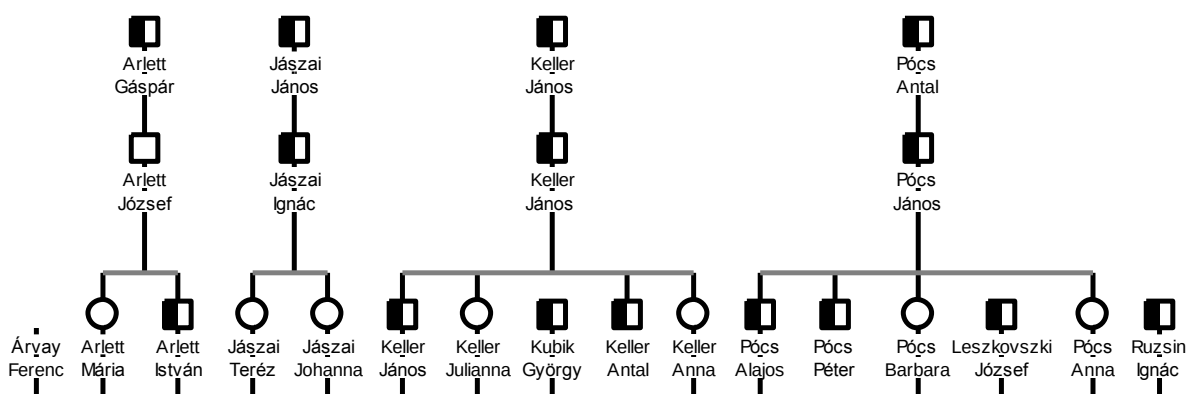
2. családfa A Zeleznik család rokoni kapcsolatai

A második csoportba tartozó családok példája már másfajta házassági szokásokat világít meg. Az ide tartozó személyeknél arra következtethetünk, hogy a házasságkötésnél fontos volt a házastárs polgárcsaládból való származása. A családon belül pedig a testvérek édesapjukhoz hasonlóan polgárjogért folyamodtak. Ide sorolható például ifj. Burik István, aki mézeskalácsosként szerzett polgárjogot 1828 januárjában, ugyanebben az évben házasságot kötött Freisch Juliannával. (3. családfa, a félbevágott négyzet azokat a személyeket jelöli, akik polgárjoggal rendelkeztek). 1836-ban, édesapja halálát követően „megörökölte” annak külső tanácsstagi pozícióját (1827-1833). István testvére, János (sz.1811) 1836 májusában német szabóként folyamodott polgárjogért, majd ugyanabban az évben feleségül vette a polgárcsaládból származó Urbán József lányát, Barbarát. Testvérük, Burik Mária a Füst családba házasodott be. Mária férje, Károly (1798-1855) 1821-ben szerzett polgárjogot, az országos összeírásban egyedül dolgozó szabóként regisztrálták. Sógora, Ferenc (sz. 1809), szintén magyar szabóként folyamodott polgárjogért 1834-ben, ugyanabban az évben, amikor feleségül vette a polgárcsaládból származó Likó György gombkötő lányát, Annát.

3. családfa A Burik család rokoni kapcsolatai

Ugyanezt a csoportot reprezentálja a polgárcsaládból származó, magyar szabó foglalkozású Pócs János, aki 1792-ben szerzett polgárjogot. (4. családfa, a félbevágott négyzet azokat a személyeket jelöli, akik polgárjoggal rendelkeztek). Pócs János fiai közül, Péter, 1834-ben asztalosként céhtaggá, és polgárrá vált, Alajos (sz.1803) pedig 24 éves korában aranyművesként szerzett polgárjogot. Három évvel később házasságot kötött a szintén polgárcsaládból származó, asztalos foglalkozású ifj. Keller János lányával, Annával. Két testvérük kiházásításánál szintén fontos szempont volt a polgárcsaládból való származás. Barbara, az asztalosként polgárkönyvben regisztrált Leszkovszki József felesége lett, Annát pedig a tímárként polgárjogot szerző Ruzsin Ignác vette el. Érdekes megvizsgálni mellettük Alajos felesége, Anna révén a rokonsághoz kapcsolódó Keller családot is. Anna testvérei közül, Julianna, a kistályai születésű Kubik György (1800-1857) kerékgyártó mester felesége lett, Antal 1828-ban szappanosként, János pedig ugyanabban az évben rézművesként szerzett polgárjogot. János csak két évvel később házasodott meg, a polgárcsaládból származó, csizmadia foglalkozású Jászai Ignác lányával, Johannával. Johanna testvérének kiházásításánál szintén fontos volt a polgári származás. Terézt, Arlett József fiához, a takács foglalkozású Istvánhoz adták, aki házasságkötésének évében, 1834-ben a polgárjogot is megkapta. István édesapja ugyan nem folyamodott polgárjogért, azonban ő maga is polgárcsaládból származott, hiszen apját, Arlett Gáspárt 1786-ban takácsként az összeírásban találjuk.

4. családfa A Pócs család rokoni kapcsolatai

A rendelkezésünkre álló adatok alapján megállapíthatjuk, hogy Eger a reformkori városállományban jelentős szerepet betöltő mezőváros volt, 1828-ban a piacközponti tiszta vonzáskörzetének nagysága szerint kialakított rangsorban a 46. helyet foglalta el. A 18. század végén még az ország 9. legnépesebb településeként lehetett számon tartani. A népességszám

növekedésének üteme a századfordulót követően azonban lassulni kezdett, és ezzel együtt mind a demográfiai mind a kereskedelmi, gazdasági szerep szempontjából egyre inkább elmaradt a kor más, gyorsabban fejlődő városaitól. Ez a folyamat pedig hatással volt a polgárjogot nyert személyek társadalmi összetételére is. Mindehhez hozzájárulhatott persze az a tény is, hogy a 18. század végén átalakult a városigazgatás, ugyanis Eszterházy Károly püspök halálát (1799) és az egri érsekség megalakulását (1804) követően megszüntették a választott község intézményét, legalábbis a jegyzőkönyvek már nem említették a választott község szerepét. Ezzel együtt a polgárok feltételezhetően kevesebb konkrét beleszólási lehetőséget kaptak az ügyek intézésébe. A városigazgatásra gyakorolt befolyás gyengülésével pedig polgárjogot nyert személyek köre is átalakulhatott. A rendelkezésünkre álló adatok alapján megállapítható, hogy a 19. század elejétől az újonnan polgárjogért folyamodók foglalkozási összetételében elkezdődött egy átalakulás. A kereskedők²⁰³ és építőiparral kapcsolatos mesterséget űzők eltűnése a polgárjogot igénylők köréből, feltételezhetően összefüggésben volt Eger gazdasági szerepének fokozatos változásával, visszaesésével is. Ennek a folyamatnak a részeként a városfejlődés egyre inkább stagnáló irányba mozdult el, ami egy zártabb, befelé forduló közösséget eredményezett. Míg a 18. század végén Eger országos szinten is a nagy népességű városok között szerepelt, addig a 19. század elejétől a népességszámban mutakozó csökkenéssel párhuzamosan a helyi születésű személyek aránya is megnövekedett a polgárjogú személyek között. 1828-tól az újonnan letelepedők már főként a szomszédos falvakból, vagy mezővárosokból érkeztek nagyobb számban. Bácskai Vera által használt kategóriák szerint, amennyiben egy település befogadónak bizonyult a bevándorlók irányába és a helyi születésű új polgárok száma 50% alatt maradt, illetve az új polgárok közé elsősorban városi, polgári foglalkozású személyeket vettek fel, akkor nyitott városnak tekinthető. A másik csoportban jellemző módon, többnyire helyi születésű személyeket részesítettek előnyben, nehezítve a bevándoroltak beilleszkedését. Ez többnyire a kevésbé dinamikusan fejlődő, inkább bezárkózó városokra volt jellemző.²⁰⁴ Ha a helyi törzsökös polgárok számát Bácskai Vera által használt kategóriákhoz viszonyítjuk, akkor a várost a zárt települések közé sorolhatjuk. Teljesen zárt településnek azonban mégsem tekinthetjük, hiszen a helybeli polgárok többsége nem polgárcsaládból származott.

²⁰³ Ezzel szemben a teljes városi lakosság foglalkozási összetételében viszonylag magas volt a kereskedők száma, az 1828-as országos összeírásban 33 kereskedelemmel foglalkozó személyt írtak össze. 1841-től, a zsidók letelepedését követően hozzájuk köthető a kereskedelmi tevékenység nagy része. MNL HML V-44/c 5. A letelepedett zsidók foglalkozásának részletes elemzésére lásd Orbánné 2005: 33–34.

²⁰⁴ Bácskai 2003: 103–110.

Pápához, Nagykanizsához és Szombathelyhez viszonyítva, amely települések vonatkozásában rendelkezésünkre állnak hasonló elemzések, a legnagyobb különbség abban mutatkozott meg, hogy míg az említett városokban a helyi születésű polgárok csökkenésével párhuzamosan növekedett az értelmiségiek, tisztviselők és esetleg a nemesek aránya, addig Egerben ezzel ellentétes folyamat játszódott le. A 19. század elejétől szinte már csak az iparosok folyamodtak polgárjogért, az értelmiség száma elenyésző volt.

Bizonyosra vehetjük, hogy egyes foglalkozási ágakban, leginkább a népes, több taggal rendelkező céhek esetében tekintélyt, hasznot jelentett polgárnak lenni, és bizonyos szakmákban a polgárjog, illetve a mesterség üzése még szorosan kapcsolódott egymáshoz. A tradicionális és mindennaposnak tekinthető szakmát (csizmadia, szűcs) űző polgárcsaládok fiai törekedtek a polgárjog elnyerésére. A tradicionális foglalkozásokat űző személyek azonban nem tartoztak a legmagasabb átlagos adót fizetők kilences csoportjába, melyek Egerben a következők voltak: tímár, kalapos, gombkötő, lakatos, asztalos, üveges.²⁰⁵ Egyes foglalkozási ágakban tehát a polgárjog a 19. század elején is őrizte a presztízsét, hiszen a bemutatott családi példák is rávilágítottak, hogy bár nem mindenki tudott polgárjogért folyamodni, ennek megléte fontos volt számukra. A családfő polgárjoggal nem rendelkező fiai a legtöbb esetben polgárcsaládból származó feleséget vettek el, így családon belül maradtak a polgárjoggal járó kiváltságok. A több generációra visszavezethető családi múlt pedig fenntartotta a polgári tradíciót. Figyelembe kell venni továbbá azt is, hogy az új családok számának csökkenésével együtt egyrészt nem növekedett számottevően a polgárjog elnyerésére törekvő személyek száma, másrészt erősödött a családi kapcsolatok szerepe.²⁰⁶ Történt ez annak ellenére, hogy kiterjesztették a polgárjog megszerzésének lehetőségét a külvárosi lakosokra, azonban ezzel párhuzamosan a polgárdíj összegét is felemelték.

Ezeknek az adatoknak az alapján az látható, hogy bár Eger a 19. század elején piacközponti szerepet betöltő, központi szerepkörű városként jelentős helyet foglalt el a városhierarchiában, a polgárjoggal rendelkezők csoportját a 19. század elejétől fokozatos bezárkózás jellemezte, a házassági kapcsolataikat a polgárjog megszerzésére, a városon belüli társadalmi presztízs fenntartására használták fel. Míg a 18. század végén a városfejlődés következtében újonnan letelepedett személyek próbáltak a privilégiumért folyamodni és ezzel integrálódni a városba, addig a 19. század elejére már a helyi születésű iparosok igyekeztek

²⁰⁵ Bácskai 1988: 88.

²⁰⁶ Erre csupán az elemzett adatokból tudunk következtetni, hiszen nem ismerjük az elutasított kérelmek számát.

megerősíteni a városon belüli pozíciójukat. Mindez pedig a polgárjog tartalmának, illetve a polgárjog funkciójának átalakulására is utal.

A 19. század elején polgárjogot szerzett személyek társadalmi összetételének, rokoni kapcsolatainak vizsgálata és az egyes foglalkozási, rendi csoportok tagjainak polgárjog megszerzésére való törekvésének elemzését követően a városi elitként értelmezett képviselőtestületi tagokat a választásra jogosultak felől közelítem meg első lépésben. Ennek vizsgálata pedig egyben rávilágít az eddig elemzett társadalmi csoport kontinuitására is, illetve arra a kérdésre, hogy mi történt velük 1848-at követően. Ahhoz, hogy megfelelő módon lehessen értelmezni a városi választókerületek választópolgárainak alakulását, főbb jellegzetességeit a vizsgált időszakban és a megválasztott képviselőtestületi tagok társadalmi összetételét, először röviden fel kell vázolni a választójog és választhatóság kritériumait valamint annak formálódását a 19. század közepén.

V. Képviselőválasztásra jogosultak köre 1848 és 1872 között

V.1. A választójogi szabályozás

Mint arról korábban már szó volt, a városok helyzetének és önkormányzatának rendezése 1843-1844-es évektől húzódott, megoldása az 1847-1848. évi országgyűlésre várt. A városi kérdés vitája végül úgy rendeződött, hogy az áprilisi törvények a választójog és a városok országgyűlési szerepének szabályozása a népképviseleti országgyűlés kérdéskörébe került, a városok belszerkezetét pedig a városi törvénycikk szabályozta. A választójogi reform társadalmi hatásának elemzéséhez elsődlegesen be kell mutatni, hogyan szabályozta a törvény a népképviseleti alapon működő országgyűlési képviselők választását. Az 1848. évi V. törvénycikk 5. paragrafusa Egert is képviselőválasztó települések között sorolta fel, így a város egy képviselőt tudott küldeni az országgyűlésbe. A képviselők választhatóságának feltételeit az 1848. 5. törvénycikk három paragrafusa szabályozta. A törvénycikk első paragrafusa rendelkezett arról, hogy a megyékben és a szabad kerületekben az eddig meglévő politikai jogoktól nem fosztanak meg senkit: „az országgyűlési követek választásában eddig szavazattal

bírtak, e jog gyakorlatában ezennel meghagyatnak”. A 2. paragrafus értelmében, választójoggal rendelkeztek azok a 20. életévüket betöltött férfiak, akik törvényesen bevett vallást követtek, illetve nem álltak gyámi, gazdai hatalom alatt, hűtlenség, csempészség, rablás, gyilkosság, gyújtogatás miatt fenyíték alatt nem voltak. Ezeken kívül vagyoni cenzusnak is meg kellett felelni. Ezek a cenzusok a következők voltak: a szabad királyi városok, vagy rendezett tanáccsal ellátott községek lakosainak legalább 300 ezüstforint értékű házzal, egyéb községekben úrbéri értelemben vett $\frac{1}{4}$ telekkel²⁰⁷ kellett rendelkezniük. Kézművesként, kereskedőként, gyárosként műhely, telephely, gyár tulajdonlását írták elő vagy ide tartoztak azok, akik legalább egy segéddel dolgoztak. Választójoggal rendelkeztek, akik földbirtokukból vagy tőkéjükből 100 ezüstforint állandó jövedelmet tudtak felmutatni. A vagyoni cenzus mellett műveltségi cenzus tartozott a jövedelmi viszonyaiktól függetlenül, a következő foglalkozásokra, amennyiben az adott kerületben állandó lakásuk volt: tudorok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, akadémiai művészek, tanárok, a magyar tudós társaság tagjai, gyógyszerészek, lelkészek, segédlelkészek, községi jegyzők és iskolatanítók. A paragrafus e) pontja biztosította a választójogot azoknak, akik korábban „városi polgárok voltak, ha a fentebbi pontokban leírt képességgel nem bírnak is.” A választhatóságot 24. életév betöltéséhez, és a magyar nyelv ismeretéhez kötötte.

A városok választójogi modernizációjáról, belső szerkezetéről, tisztújítási módjáról, illetve a képviselők választásáról - a korábban bemutatottak alapján - a 23. törvénycikket kellett figyelembe venni. Mivel Eger „első bírósági hatósággal ellátott rendezett tanáccsal” rendelkezett ezt a szabályozást kellett mérvadónak tekinteni. A helyhatósági választójog kérdéséről a 6. paragrafus rendelkezett, tehát fontos kiemelni, hogy a helyhatósági és országgyűlési választásokra vonatkozó szabályok nem egyeztek. A helyhatósági választásnál teljesítendő vagyoni cenzust az országgyűlési választójognál jóval magasabban húzták meg.²⁰⁸ Egerben, mint középvárosban, a következő keretek között került sor a választásra. Önkormányzati választójoggal rendelkeztek a törvényesen bevett vallást követő, önálló, büntetlen előéletű férfiak. A helyhatósági választójog vagyoni cenzusát a következőben határozták meg: a város határához tartozó, telekkönyvbe bejegyzett, egy éve tulajdonban álló házzal vagy földdel rendelkezett, ha az ingatlan értéke a kisvárosban 300, középvárosban 700, nagyvárosban 1000, Pesten pedig 2000 forint értékűnek megfelelt. Az egy éves birtoklási időintervallumot csak abban az esetben lehetett figyelmet kívül hagyni, amennyiben az ingatlan

²⁰⁷ Egy jobbágytelek az úrbéri rendelet (1767) után a föld minőségétől függően szántóból 26-32, rétből 8-12 magyar hold volt. A szántó és a rét területét egybeszámítva a negyed telek 9-11 magyar hold földet jelentett (esetlegesen a legelő és erdőhasználattal együtt).

²⁰⁸ Ennek részletes kifejtésére lásd Pap József 2016b: A városi képviselet, városi képviselők a dualizmus időszakában. In: Kónya Péter, H Németh István (szerk.) Városok a diétán. 224-258.

örökség útján került az adott személy tulajdonába. Kézművesek, kereskedők, gyárosok esetében egyéves letelepedéshez kötötték a választójogot, emellett saját tulajdonú műhellyel, teleppel kellett rendelkeznie vagy folyamatosan egy segéddel dolgoznia. Az értelmiség választójogát is egyéves letelepedéshez kötötték, továbbá feltételként szabták meg a fizetett lakbér/házbér összegét. A lakbér összege a következőképpen alakult: a kisvárosban 40, középvárosban 60, nagyvárosban 80, Pesten pedig 100 forintot kellett fizetni az értelmiségi jogon választóknak. Ezen kívül választójoggal rendelkeztek, akik kisvárosban 200, középvárosban 400, nagyvárosban 600, Pesten pedig 1000 ezüst forint biztos jövedelmet tudtak kimutatni és két éve a városban éltek. Ebben az esetben is a paragrafus e) pontja rendelkezett azokról, akik eddig is városi polgárok voltak. A jogkiterjesztés elve alapján, ha a fenti pontokban leírt képességgel nem is bírtak, továbbra is választójogosultsággal rendelkeztek. Választható volt, aki választó volt, amellett kritériumként csupán a helyben lakást követelték meg. A törvénycikk rendelkezett továbbá a képviselőtestület számáról, amit a kis városokban legalább 30; közép városokban legalább 82; nagy városokban legalább 157 tagnak kellett betölteni. Minden választás titkosan történt, a képviselőtestület tagjait kijelölés nélkül választották.

A helyhatósági és országgyűlési választójog közötti különbségtétel leginkább arra vezethető vissza, hogy a reformkori köznemesek befolyásának csökkentését a Batthyány-kormány nem érezte szükségszerűnek, azonban a szűk polgári csoport által választott testületeket okvetlenül átalakítandónak tartották. A konzervatív városi elit körében ugyanis a formálódó kormány nem bírt nagy támogatottsággal.²⁰⁹ Összevetve az 1848-ban elfogadott választójogi törvényt az 1843-1844-es törvényjavaslattal, egyértelmű, hogy a városi követek által előterjesztett javaslat még szigorúbban szerette volna az ingatlannal rendelkező polgárokat a városhoz kötni. Legnagyobb különbség az ingatlan értékének a meghatározásának minimumában mutatkozott meg, a nagyvárosokban 1500 forint volt a határ, az elfogadásra került 1000 forinttal szemben, míg a kisvárosban ugyanez az érték 500 és 300 forint között mozgott. Ezt követően térjünk át arra a kérdésre, hogy a választójogi szabályozások hogyan befolyásolták a választójoggal rendelkezők számát és a cenzusok közötti eloszlást városi szinten. A korszakban érvényes választójogi törvény ismertetését követően, mielőtt rátérnék a választójoggal rendelkező személyek számának és összetételének elemzésére, mindenekelőtt a vizsgált kérdés területi keretét jelentő városi választókerületek számának és eloszlásának alakulását szükséges bemutatni.

²⁰⁹ Pap 2016b: 233-234.

V.2. Területi keretek – a városi választókerületek alakulása

A városi politika működésében a választójogot nyert személyek száma mellett alapvetően a városi kerületek befolyásának volt döntő jelentősége. Ez utóbbiak számának meghatározása azért volt fontos, mert visszahatottak az egyes társadalmi csoportok törekvéseire a különböző körzetekben, így a választókat hozzásegítették a városi és kerületi identitás kialakulásához. 1848 előtt a városi politikában az érdekérvényesítés, érdekszerveződés leginkább a városrészi, azaz a bel- és külterületi ellentétben csúcsosodott ki. Az 1843–1844. évi országgyűlésen kidolgozott városi törvény tervezete azonban már tükrözte a város területéről alkotott megváltozott felfogást, annál is inkább, mert a kül- és belvárosi lakosság társadalmi különbségei a 19. század első felében már fokozatosan csökkentek.²¹⁰ A város területéhez tartozó külvárosi lakosság jogi megkülönböztetése 1848-ban megszűnt, így a városi politikában a két városrész együttes szereplése ezt követően meghatározó szerepet töltött be az érdekérvényesítés terén. Az érdekérvényesítés azonban már nem a városrészi, hanem a kerületi szinten volt kérdéses. Az 1848-as törvényhozás a városi kerületek felosztása ügyében csupán annyiban tért ki, hogy a választás megkönnyítése érdekében ezt a feladatot a választók összeírására hivatott városi gyűlés intézi a többi, választással kapcsolatos teendő mellett.²¹¹

Komolyabb szabályozás az 1871. évi első községi törvény keretein belül született, amely a választókerületek számának és kiterjedésének kijelölését a képviselőtestület feladataként állapította meg. Egy-egy választókerületet a házak számának és választók arányának megfelelően osztottak fel, így a kerületekben 200-nál kevesebb és 600-nál több választó nem lehetett. Ennek megfelelően, míg a belvárosban 180 ház után jelöltek ki egy választókerületet, addig a külvárosban, átlagosan 315 ház után húztak határt. Egy-egy választókerületben annyi képviselőt választottak, amennyi a képviselőtestület választás alá eső tagjaiból (100 fő) a kerület választóinak az összes választókhoz viszonyított aránya szerint a kerületre esett. Mindez a póttagok választására is érvényes volt, hiszen az ő számukat is a kerületben választott képviselők számának arányához igazították.²¹² Az a képviselő pedig, akit több választókerületben is megválasztottak képviselőnek, annak a kerületnek az érdekeit

²¹⁰ Czoch Gábor 2009: Lakóhely és társadalmi helyzet. A reformkori külvárosok problematikája Kassa példáján keresztül. In: Cieger András (szerk.) *Kötőerők. Az identitás történetének térbeli keretei*. Budapest. 237- 257.

²¹¹ CJH 1848. évi XXIII. törvénycikk, 19. §

²¹² CJH 1871. évi XVIII. törvénycikk, 37. §

képviselte, amelyiket maga jelölt ki, helyére pedig a sorrendben következő póttag állt.²¹³ Az 1874-ben bevezetett új választójogi törvény, módosítva az addig érvényben lévő 1848. V. törvénycikket, a választhatóság esetében az országgyűlési cenzusnak való megfelelést tette meg követelményként. A tágabb kört felölelő választók (köztük a választhatók is) azonban csak abban a választókerületben kerülhettek fel a névjegyzékre ahol rendes lakásuk volt, és amennyiben ez iránt kétség támadt, az illető maga jelölhette meg, hogy a városrészek közül melyikben akart szerepelni. Azok, akik föld- vagy házbirtok, kereskedő-, ipar- vagy gyártelep alapján több választókerületben is választói jogosultsággal bírtak, szintén kijelölhették, melyik választókerület névjegyzékébe akarták felvetetni magukat.²¹⁴ A választókerületek számának alakulása ezért egyáltalán nem volt érdektelen a választások alkalmával, ugyanis minden, névjegyzékre felkerült választó csak abban a kerületben bírt szavazati joggal, amelyben összeírták, illetve abban a kerületben választhatták meg, ahol élt – amennyiben nem rendelkezett másképp.²¹⁵

A fent leírt gyakorlattal kapcsolatos indokok miatt bontakozhatott ki egy erőteljes érdekharc az új választójogi törvényt követő választásokkor (1878) a kerületek számának megállapítása ügyében.²¹⁶ Fülöp József egri ügyvéd, Szabadelvű párt tagjaként, a közgyűlés elé benyújtott indítványában 12 választókerület kijelölését kérte, a méltányosság elve alapján. Terve szerint a 12 városnegyed közül egyik sem lett volna egy másiknak alárendelve, mindegyik egymástól függetlenül választotta volna meg lakosságárányosan a képviselőit. Az ellenzéki Csiky Sándor²¹⁷ ezzel szemben 10 kerület fenntartását javasolta. A nyilvános szavazáson, szótöbbséggel, Csiky Sándor előterjesztését fogadták el. A szavazást – egyértelmű többséggel – a választott képviselők és az izraelita virilisek döntötték el, akik kevés kivétellel

²¹³ CJH 1871. évi XVIII. törvénycikk, 45. §

²¹⁴ CJH 1874. évi XXXIII. törvénycikk, 38. §

²¹⁵ Az 1870-es évek közigazgatási törvényei és az 1876. évi megyeszervezet átalakításával párhuzamosan átalakították az országos választókerületeket is. Ez a kettős vármegye, Heves és Külső-Szolnok területén abban nyilvánult meg, hogy 1848-ban nyolc választókerületre osztották, Eger és Gyöngyös pedig önálló képviselőválasztási jogot kapott. 1876. 33. törvénycikk 1.§ értelmében a megye területe Heves és Jász-Nagykun-Szolnok vármegyére módosították. Heves megye pedig hét választókerület kialakítására kapott lehetőséget (egri, gyöngyösi, gyöngyöspatai, pétervásárai, nagyfügedi, kápolnai, poroszlói). Pap 2014: 313-314.

²¹⁶ Fontos szem előtt tartani azt is, hogy az érdekérvényesítést a kerületek elnökei is könnyen a kívánt irányba tudták terelni, befolyásolva a választások eredményeit. A kerületek elnökeinek tényleges szerepének megállapítására a választások alkalmával még további kutatásokat igényelnek. A kerületi klikkrendszer sajátosságaira lásd Sipos András 1996: Várospolitika és városigazgatás Budapesten, 1890-1914. Budapest.

²¹⁷ 1861-től Eger polgármestere majd 1872-ig országgyűlési képviselő. A Határozati Párt tagjaként a szélsőbalhoz csatlakozott, azonban 1869-től 1875-ig a Balközép irányzatot képviselte az országgyűlésen. Az 1875-ös választásokon már nem nyert mandátumot. Kovács Melinda 2011: Tisztviselői adattár (1849-1919). In: Heves megye történeti archontológiája (1681-) 1687-2000, Eger. 362.

Csiky indítványát támogatták, a nem izraelita virilis tagok Fülöp indítványa mögé álltak.²¹⁸ Ennek értelmében az első községi törvényt követő választást még 9 választókerülettel tartották meg, az első hatéves ciklust követően, 1878-ben 10-ben határozták meg a kerületek számát és csak a századforduló környékén tartottak választásokat a korábban javasolt 12 kerülettel. Ezt követően a belvárosi négy negyeden kívül,²¹⁹ a külvárosi negyedek a következőképpen alakultak a korszak egészében: Hatvani 1-4, Maklári, 1-2, Felnémeti és Cifrasánc.

Általánosságban így a háromévenként tartott választások alkalmával minden negyed 4 képviselőt juttathatott be a testületbe, a maklári első és a belvárosi második negyeden kívül (5-5 fő). A külvárosi választókerületek és az ott élő választók számának növekedésével tehát idővel túlsúlyba kerültek a külvárosból bekerült képviselők a képviselőtestületben. Az a tendencia, ami a kül-, és belterület választóinak arányában történt eltolódást okozta, az 1860-as évek előtti időszakra nyúlik vissza. Ekkorra ugyanis a választójoggal rendelkezők körében lakóhelyi átstrukturálódás történt, melynek következtében minden külvárosi negyedben növekedett a választójogúak aránya, ezzel szemben a belvárosi választók elveszítették meghatározó szerepüket a még rendies viszonyokat tükröző 1848-as viszonyokhoz képest. A következő két fejezetben ezeknek a folyamatoknak a részletes ismertetésére térek ki.

V.3. Az egri választópolgárok 1848-1872 között

Az elmúlt évtizedek város- és társadalomtörténeti irodalma több esetben foglalkozott a választók és megválasztottak kérdéskörével, a választásra jogosultak összetételéről kiterjedt szakirodalom áll rendelkezésünkre. A választók társadalmi viszonyainak elemzése, különösen az 1848 és 1872 közötti időszakra fókuszálva, kevesebb figyelmet kapott a kutatók részéről. A következőkben erre az időszakra vonatkozó, választók összetételével foglalkozó munkákat mutatom be, melyeket az adatok viszonyításához, összehasonlításához használok fel a továbbiakban. Az 1848-as pesti választójoggal rendelkező személyek meghatározásának és társadalmi összetételének problematikájával foglalkozó munka Bácskai Vera tollából született.

²¹⁸ Eger. Politikai és vegyes tartalmú hetilap 17. 1878 12. 1. Ennek okairól a hírlap részletesebben nem számolt be.

²¹⁹ A belvárosi választókerületi beosztás a következőképpen alakult: I. negyed 1-182; II. negyed 183-360; III. negyed 361-541; IV. negyed 542-715. házszám.

Bácskai az országgyűlési választó névjegyzék elemzésével arra kereste a választ, hogy melyek voltak azok a csoportok, akik a gazdasági-politikai céljaik megvalósulását a választójoguk érvényesítésében látták. Számos forrás bevonásával határozta meg a választók foglalkozás szerinti megoszlását negyedenként lebontva, a választók számát a városi lakosság foglalkozási csoportjain belül, a népesség összeíráshoz viszonyított arányukat, és a korábbi polgárjoggal rendelkezők számát. Mindennek elemzésére többek között a pesti polgárkönyvet használta fel, az 1857. évi összeírást, az 1840 körül készült jegyzéket, ami a pesti háztulajdonosokról készült, valamint a lakcímet tartalmazó 1848. évi címtárat. Arra a következtetésre jutott, hogy a választásban az a csoport vett részt legaktívabban, amelyik már korábban is befolyást gyakorolt a város irányítására. Ez a csoport, azaz a polgárjoggal rendelkező választók és a céhes érdekek által befolyásolt kézművesek továbbra is meg tudták őrizni a befolyásukat, mivel az 1848. évi választójogi törvények meghagyták a korábban polgárjoggal rendelkezők választóképességét. Amellett, a törvény jelentősen módosította az új választók foglalkozási összetételét.²²⁰

Péterné Fehér Mária is hasonló kérdéseket elemzett az 1848-as kecskeméti képviselőválasztásról szóló tanulmányában, azonban vizsgálatában figyelembe vette azt a tényt, hogy 1848-ban a választójogi névjegyzékre való felkerüléshez a választójogosultaknak személyesen kellett jelentkezniük. Módszertanilag tehát mindenképp újdonságnak számított az, hogy a potenciális választójogosultak létszámának megállapítására is kísérletet tett. Azoknak a körének megállapítására tehát, akik az adott kritériumoknak megfeleltek vagy a cenzushatárt meghaladták. Tanulmányában az 1847-1848. évi városi vagyonösszeírást alapul véve, azt az eredményt kapta, hogy a legtöbben a birtokot, a tulajdont választották jogalapnak. A nemesség nem használta fel a politikai jogaik gyakorlására a régi jogot, a jövedelmükből élők pedig szinte egyáltalán nem vetették fel magukat a névjegyzékre. Ebből kifolyólag, alapvetően kevesek kezében összpontosult a közélet irányítása.²²¹

Tilcsik György kutatásai során a Vas vármegyei országgyűlési választójogi névjegyzékek alapján kísérlete meg a társadalmi összetétel átalakulásának nyomon követését. Tilcsik az öt jogcím alapján próbálta meghatározni a névjegyzékek társadalomtörténeti hasznosíthatóságát úgy, hogy a különféle cenzusokat egymással párhuzamosan készített összeírásnak fogta fel. Kutatása során azt az eredményt kapta, hogy leginkább a kedvező forrásadottságok miatt, az értelmiség kategória a névjegyzékek legjobban hasznosítható

²²⁰ Bácskai Vera 1972: Pest társadalma és politikai arculata 1848-ban. (A választók és megválasztottak alapján). Tanulmányok Budapest Múltjából, 19. 283–325.

²²¹ Péterné Fehér Mária 1992: Az első országgyűlési képviselőválasztás Kecskeméten. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): Bács-Kiskun megye múltjából XI. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 152–217.

adatsora a választók név és lakóhely szerinti azonosítására. A többi censussal viszont az a probléma, hogy a minimális censusnak megfelelő ingatlantulajdonosok köre nem illeszthető össze az 1840-es években készült nemesi-, és adóösszeírásokkal. A névjegyzék az iparosok és kereskedők 1848 előtti számának, foglalkozási megoszlásának meghatározására sem alkalmas, hiszen az egyedül dolgozó vagy saját műhellyel nem rendelkező iparosokat nem írták össze. A jövedelmük alapján névjegyzékbe került személyek körének elemzésével pedig az a gond, hogy nem létezik korábbi, hasonló forrás, amivel összehasonlíthatóvá válna. A régi jogon választók vagyoni helyzetéről pedig nem lehet következtetéseket levonni, hiszen ezt a censzust nem lehet összevetni a nemesi és polgári lajstromokkal.²²²

Az egri választó névjegyzékek forrásértékével kapcsolatban további módszertani problémákat is figyelembe kell venni. A névjegyzékek alapján elmondható, hogy általános jelenség volt, hogy a választók több jogcím után is választójoghoz juthattak, ez azonban nem jelentette azt, hogy ugyanaz a személy többször felkerült volna a listára. Ettől függetlenül is több alkalommal okozott problémát a névazonosság, a gyakori családnevek pontatlan azonosíthatóságából származó hibaforrás lehetősége. Figyelembe kell venni továbbá, hogy a választójogi törvényben foglalt census mértéke alapján jogosultságot szerzett személyek összetétele csupán arról tájékoztat minket, hogy kik voltak azok, akik a minimális követelményeknek megfeleltek. Arról viszont nem kapunk információt, hogy a valóságban mekkora földbirtokkal vagy mekkora jövedelemmel rendelkeztek. A választójogosultak meghatározásánál másrészt számításba kell venni azt a tény is, hogy az összeírtak és a választásra jogosultak valódi számának összevetésére nincs lehetőség, hiszen 1874-ig csak azokat írták össze, akik magukat fel akarták vetetni. Emellett, nem ismerjük azok számát, akik valóban éltek választójogukkal és megjelentek a választásokon, illetve azok számát sem, akik távol maradtak a szavazások alkalmával.

Az 1848. évi V. törvénycikket bár ideiglenesnek szánták, mégis négy választást is eszerint tartottak (1848, 1861, 1865, 1869). Ebben az időintervallumban keletkezett névjegyzékek közül Egerben az 1865. évit leszámítva mind megmaradt. Ezek közül az 1848. évi jegyzék forrásértéke a legjelentősebb, hiszen rendelkezésünkre áll mind az országgyűlési mind a helyhatósági névjegyzék. Annak érdekében tehát, hogy nyomon követhető legyen az, hogy ha egy választó a következő választásnál felkerült a listára, csak egy másik censussal, megtörtént a három időmetszet választó névjegyzékének név és census szerinti feldolgozása. A

²²² Tilcsik György 1989: Az első népképviselői országgyűlés választójogi névjegyzékeinek felhasználási lehetőségei a társadalomtörténeti kutatásokban. Rendi társadalom - polgári társadalom 2. kötet. Erdmann Gyula (szerk.) Kutatás – módszertan. Gyula. 371-384.

belvárosi választó kerületekre vonatkozó forrásfeldolgozás, személyi szintű elemzése továbbá lehetővé tette, hogy a városra jellemző általános tendencia meghatározása után, az egyéni és családi életpályák is értelmezhetővé váljanak. Ennek alapján, az adatbázisomban, az 1848-as időmetszetben 573 olyan személy szerepel, aki feliratkozott mind a helyhatósági, mind az országgyűlési követválasztó listára. A két listán való szereplés azonban külön-külön is vizsgálható. Ez a szám 1860-ban 229, a belvárosban helyhatósági választójoggal rendelkező személyre, majd 1869-ben 346 országgyűlési választójoggal rendelkező személyre terjedt ki. 1860-tól arra is lehetőségünk van, hogy a választójoggal rendelkezőket a negyedik negyedre leszámítva, az összes belvárosi kerületben házszám alapján is azonosítsuk. Ennek ismeretében pedig össze lehetett vetni az adatokat az 1855-1856. évi városi ház- és földadókönyvvvel, a városi adófőkönyvvvel, és a város lakosságának vagyoni összeírásával. Az 1869-es képviselőválasztó lista alapján pedig már a választók életkorát is szemügyre vehetjük. A születési anyakönyvekkel összevetve megállapítható, hogy a névjegyzékek a valósághoz közeli életkort tüntettek fel. Ennek ellenőrzése abból a szempontból volt fontos, mert az életkort bemondás alapján regisztrálták.

A fennmaradt választónévjegyzékek forrásértékének alapján és a módszertani problémákat figyelembe véve úgy gondolom, hogy a névjegyzékek alkalmasak arra, hogy segítségükkel elemezhetővé váljanak a választójogot szerzett személyek köre az 1848 és 1872 közötti időintervallumban. Ehhez elsődlegesen azt kell meghatározni, hogy mennyire volt fedésben a helyhatósági és országgyűlési választójog, és a választójoggal rendelkezők csoportja hogyan alakult 1872-ig. Az 1848. évi választójogi reform társadalmi hatásának elemzésekor továbbá össze kell vetni az 1848 előtt polgárjoggal, illetve 1848 után választójoggal rendelkezők körét. Kérdés, hogy a jogkiterjesztés mértéke mennyire haladta meg a korábbi polgárjogúak arányát, illetve a korábbi polgárjogú lakosságnak mennyi esélye volt a várospolitikában való részvételre, választójoguk alapján.

Az 1848-as áprilisi törvények jelentős változást hoztak a város igazgatási, politikai és jogi helyzetében. A választójogi törvény következtében vált lehetségessé a város lakosainak számára, hogy közvetlenül megválaszthassák a városi képviselőtestületi tagokat, illetve az V. törvénycikk értelmében képviselőt küldhessenek az országgyűlésre. Ezért kiindulópontként azt vizsgálom meg, hogy az adott törvény a lakosság mekkora részének biztosított választójogot. Egerben az 1848. évi V. törvénycikk alapján összeírt választójoggal rendelkezők száma 2062 fő volt. Ebből kifolyólag, az országgyűlési választójoggal rendelkező személyek a korabeli városi lakosság 11%-át tették ki. Csizmadia Andor az összeírt választók számának arányát a lakosság létszámához viszonyítva egy kimutatást állított össze. Az elemzés alá vont 57 város

között Eger az első tíz olyan település között szerepelt, ahol az összeírt választók száma a városi összlakossághoz mérve legalább 11% volt, vagy meghaladta azt. A választójoggal rendelkezők aránya még az Egerhez hasonló, tehát a közel 18.600 fős lakosságszámmal rendelkező településeken is alacsony volt. Aradon a lakosság 5,73%-a, Komáromban 4,08%, Jászberényben is csupán a lakosság 4%-a volt választó. Ezekkel az adatokkal összevetve, Egerben igen magas volt a választásra jogosultak aránya. Ez az adat leginkább akkor szembeötlő, amennyiben figyelembe vesszük, hogy az országos átlag is 6% volt.²²³ Még a hasonló jogállású Kecskeméten is 934 fő volt választásra jogosultak száma, ami a 40.419 fős lakosság csupán 2,31%-át tette ki.²²⁴ Az országgyűlési választásra jogosultak létszáma pedig még a sokkal szigorúbb feltételekhez kötött helyhatósági választásra összeírtak számát (1054 személy) sem haladta meg. Péterné Fehér Mária ezt azzal magyarázta, hogy a nyári munkák közeledtével a potenciális választók a megélhetést sokkal fontosabbnak tartották, az egymást követő összeírások között pedig nem tudtak eligazodni. Alacsony választói aktivitásra utal a nyíregyházi példa is, ahol az 1848-ban képviselő választásra jogosultak között 604 személyt írt össze a bizottság, annak ellenére, hogy 1418 választóképes egyén volt.²²⁵ Ezzel szemben Győrben mind a helyhatósági választójogi listán szereplő személyek száma (1316 fő), mind a követválasztásra regisztrált választók száma (1806 fő) magas volt.²²⁶

Egerben ugyan magas volt a képviselőválasztásra jogosultak száma és az össznépeséghez viszonyított aránya, helyhatósági választójoggal mégis csupán 815 személy rendelkezett. Számuk, arányuk messze alulmaradt mind a kecskeméti, mind a győri választónévjegyzéken regisztrált személyek számától. Az 1848 és 1869 közötti időszakról fennmaradt választónévjegyzékek alapján Egerben a választójogosultak számának alakulását a következő táblázat szemlélteti.

²²³ Csizmadia Andor 1963: A magyar választási rendszer 1848–49-ben (Az első népképviselési választások). Budapest. 326-329.

A választójoggal rendelkező személyek országos átlaga Gerő András számításában a következőképpen alakult: 1848-ban az összlakosság 7,1% bírt választójoggal, ami a 11,2 millió lakosságból mintegy 800.000 embert jelentett. Ez az arány 1869-re egyrészt csökkent, másrészt nem tartott lépést az ország lakosságának növekedésével. 1869-ben 13,2 millió emberből 902.000 szerzett választójogot, a lakosság 6,7%-a. Gerő András 1988: Az elsőpró kisebbség. Népképviselés a Monarchia Magyarországon. Gondolat Kiadó. Budapest. 16-18.

²²⁴ Péterné Fehér Mária 1992: Az első országgyűlési képviselőválasztás Kecskeméten. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.) Bács-Kiskun Megye Múltjából XI. Kecskemét. 165-166.

²²⁵ Bene János 1994: Népképviselési választások Szabolcs vármegyében és Nyíregyházán 1848-ban. In: Vinnai Győző (szerk.) Tanulmányok választásokról és önkormányzatokról Szabolcsban (1848-1948). Nyíregyháza, 25.

²²⁶ Balázs Péter 1971: Az 1848-as választások Győrött és Győr megyében. In: Bónis György - Degré Alajos (szerk.) Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Budapest. 190.

	Birtok	Ipar	Jövedelem	Kereskedelem	Értelmiség	Régi jog	Összesen
1848 helyhatósági	428	113	30	-	32	212	815
1848 országgyűlési	1442	133	152	12	96	225	2060
1860 helyhatósági	894	267	9	-	82	27	1279
1869 országgyűlési	1436	167	8	29	171	218	2029

3. táblázat Választójoggal rendelkező száma 1848 és 1869 között²²⁷

Az első dolog, ami szembeötlő a táblázat alapján, az a kétféle jogcímen választásra jogosultak, vagy éppen a feliratkozás céljából jelentkező személyek számában mutatkozó jelentős különbség az 1848. évet illetően. Ezt követően azonban Egerben az 1860. évi helyhatósági névjegyzékre már 1279 személy vetette fel magát, ami lényeges növekedést mutatott az előző választásokhoz viszonyítva. Ezzel szemben, az országgyűlési képviselőválasztó listán szereplő egyének közel 20 év alatt szinte semmilyen változást nem mutatottak, legalábbis számbeli arányukat illetően. Szinte azonos, 2045 országgyűlési képviselőválasztásra jogosultat írtak össze 1865-ben Kecskeméten, ami a lakosság mintegy 4,91%-át jelentette. Míg Kecskeméten jelentős növekedés volt tapasztalható az 1848-as 934 és 1861. évi 1015 személyhez képest,²²⁸ addig Egerben azoknak az aránya, akik országgyűlési képviselőt választottak, szinte alig módosult 1869-re.²²⁹ A következő lépésben azt érdemes megvizsgálni, a választójogosultak száma, és megoszlása hogyan alakult a városi negyedek szintjén, illetve azt, hogy a választójoggal rendelkezők számának stagnálása majd növekedése, hogyan befolyásolta a választásra jogosultak társadalmi összetételét.

²²⁷ MNL HML V-1/b Eger város tanácsának iratai. 506. 1848/704., MNL HML V-44/c. Eger város polgármesterének iratai. 152. 1860. évi szavazók névjegyzéke (1860), MNL HML IV-254/5. Heves és Külső-Szolnok Vármegye Bizottmánya Központi Választmányának iratai (1869)

²²⁸ Péterné Fehér Mária 1994: Az 1865. évi országgyűlési választások Kecskeméten. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.) Bács-Kiskun Megye Múltjából XIII. Kecskemét, 62.

²²⁹ MNL HML IV-254/5 Heves és Külső-Szolnok Vármegye Bizottmánya Központi Választmányának iratai (1861-1869)

V.3.1. A választókerületek választópolgárainak jogcím szerinti megoszlása

A választójegyzékre való feliratkozásnál a személyeknek több jogcím közül is választani lehetett, éppen ezért fontos szempont a különböző jogcímek alapján szereplő választók elemzése. A rangsor a jövedelemforrás társadalmi megítéléséről is árulkodhatott, illetve utalhat bizonyos társadalmi mozgásokra, magatartás- és mentalitás változásokra. Ha az adott személy több kategóriában is megfelelt a törvényben szabályozott minimális censzusnak, a választójog alapja általában a nagyobb társadalmi presztízst jelentő censzus volt. A jogcímek szerinti megoszlás országos átlaga, 1848 és 1872 között a következőképpen alakult: a birtokosok 61%, a kézművesek 6%, a kereskedők 2%, az értelmiségiek 5%, a régi jog alapján 19% jutott választójoghoz.²³⁰ A censzusok közötti megoszlás aránya Egerben, némi eltéréssel, de hasonló tendenciát mutatott. A birtok után választójogosultságot szerző személyek aránya még az országos átlagot is meghaladva, 70% körül mozgott. Nagy számban szerepeltek az iparral és kereskedelemmel foglalkozók is, a második legnagyobb csoportot alkotva a városi választók között. Az összeírtak az ilyen jellegű foglalkozást űző személyek 10%-át tartalmazták. A jövedelem alapján választójogot szerzett személyek városi átlaga azonban jóval alacsonyabb volt. Legkisebb létszámban (172 személy) ők szerepeltek a vizsgált időszakban, ami a városi átlag csupán 3%-át adta. A választójogosultak többi részét az értelmiség és a régi jog alapján választójogot szerzők tették ki. Az értelmiség aránya is - a birtok és az ipar censzus mellett - túllépte az országos átlagot. A régi joron választók arányával közel azonos értéket mutatva, 6 és 8%-ot tett ki az értelmiségi és a régi jogi kategória. A választókerületek választóinak censzusalapját össze lehet vetni továbbá a település lakosságának foglalkozás-szerkezeti adataival. Ennek alapján megkapjuk, milyen kapcsolat volt a választók és a lakosság foglalkozási összetétele között. Az 1857. évi népszámlálás²³¹ kategóriáit figyelembe véve megállapítható, hogy a felnőtt férfi lakosság 17%-a rendelkezett 1860-ban helyhatósági

²³⁰ Boros Zsuzsanna–Szabó Dániel 1999: Parlamentarizmus Magyarországon (1867-1944). Budapest, 129.

²³¹ MNL HML V-44/c 5. Eger város polgármesterének iratai (1857). Az 1857-es népszámlálás adatai a következők: jelenlévő lakosság 17.688 fő, az összlakosság (a távollevő személyekkel és idegenekkel) 18.330 fő. A foglalkozási megoszlás: pap: 129, tisztviselő: 218, katona: 10, tudós és művész: 116, ügyvéd 36, egészségügyi személyek: 31, földbirtokos: 1760, ház és járadékbirtokosok: 263, gyárosok és iparúzők: 736, kereskedők, 97 hajósok és halászok: 5, mezőgazdasági segédmunkások: 166, ipari segédmunkások: 600, kereskedelmi segédmunkások: 51, szolgák: 708, napszámosok: 762. Mindebből a nők és gyermekek száma 10.417.

Ugyanez az elemzés a Dányi Dezső-féle összeírás alapján a következő adatokat mutatja: ingatlanulajdonnal rendelkezők 45%, iparral és kereskedelemmel foglalkozók 27% és értelmiségiek 15%-a rendelkezett választójoggal. Pap 2016a: 163.

választójoggal. Az összeírásban szereplő, ingatlantulajdonnal rendelkezők közül 44%, az értelmiség közül 22%, az iparos foglalkozásúak közül 36% kapott választójogot. Az összeírás alapján megállapíthatjuk, hogy a város társadalomszerkezete még tradicionális képet mutatott a 19. század közepén, ahol a föld és háztulajdon volt meghatározó, annak ellenére, hogy magas volt a városban az értelmiségi jogcímen választójoggal rendelkezők száma.

A jogcímek szerinti megoszlást érdemes a városi negyedek, a választókerületek szintjén is megvizsgálni, hiszen ennek alakulása a negyedek főbb társadalmi jellegzetességeire is rávilágít. Ennek felvázolására a választónévjegyzékek alapján, elsődlegesen az 1848-as, és az 1860-as névjegyzékek segítségével válik lehetővé, összehasonlítási alapként felhasználva az 1869-es névjegyzéket. Figyelembe kell venni azonban, hogy a jogcím rovat nem volt egységes az országgyűlési és helyhatósági választások esetében. A cenzust az alábbi kategóriák szerint tüntették fel a helyhatósági listákon: ingatlanbirtok (föld,- illetve házbirtok), ipar üzlet, értelmiség lakbér, jövedelem, és „régibb jog”. Az országgyűlési képviselőválasztó listán pedig a következő cenzus szerepelt: birtok, kézművesség, gyár, kereskedelem, jövedelem, értelmiség, régi jog. A két összeírás során tehát nem azonos cenzusnak kellett megfelelni, hiszen a helyhatósági választási listára az értelmiség lakbérfizetés alapján kerülhetett fel, illetve az ipar cenzus együtt szerepelt a kereskedelem és gyár kategóriával. Fontos szempont továbbá, hogy a két összeírás nem azonos időszakban készült, ugyanis a helyhatósági választásra jogosult személyeket május közepén írták össze, az országgyűlési képviselőválasztók névsorát pedig július közepén állították össze.

Az 1848-as és 1860-as névjegyzékek cenzusainak elemzésekor Pap József, az adott kérdéskörhöz kapcsolható kutatási eredményeire támaszkodhatunk. Pap amellett, hogy bemutatta az egri országgyűlési és városi választójoggal rendelkezők névsorának keletkezési és összeállításának körülményeit, rávilágított a listák együttes vizsgálatának fontosságára. Ezek mellett, módszertanilag mindenképp kiemelhető, hogy a választó névjegyzékekben rejlő további kutatási lehetőségekre is felhívta a figyelmet. Ilyen többek között a választó tulajdonában álló ingatlan városon belüli elhelyezkedése és annak értékének vizsgálata, vagy az értelmiség lakbérfizetésével kapcsolatban a városi bérleti viszonyok elemzése. Tanulmányában tehát a választók számának és cenzus szerinti összetételének alakulását követte nyomon az 1848 és 1860-as választó névjegyzékek figyelembe vételével. Az így kapott adatokat az 1857. évi népszámlálás foglalkozásszerkezeti soraival vetette össze.²³² A vizsgálat során, ezeken az alapokon továbbhaladva tettem kísérletet a három névjegyzék cenzus, és ami

²³² Pap József 2016a: Eger választópolgárai a 19. század közepén. Történelmi Szemle I. 58. 149-164.

a legfontosabb, név szerinti összekapcsolására, adatbázisban való feldolgozására. A következő táblázat az 1848. évi helyhatósági választójoggal rendelkező személyek számát mutatja be a városi negyedek szintjén.

	Ingatlan	Ipar, üzlet	Értelmiség	Jövedelem	Régi jog	Összesen
I. negyed	69	21	11	26	14	141
II. negyed	57	7	3	1	29	97
III. negyed	49	27	11	1	37	125
IV. negyed	25	15	5	1	67	113
Hatvani IV.	59	1	-	-	5	65
Maklári I.	37	2	-	-	24	63
Maklári II.	51	4	1	-	36	92
Cifrasánc	29	29	1	-	0	59
Felnémet	52	7	-	1	-	60
	428	113	32	30	212	815

4. táblázat Helyhatósági választásra jogosultak száma (1848)²³³

Az egri, 1848-as két választó névjegyzék vizsgálata során a legfontosabb különbség elsődlegesen, ahogy Pap is rámutatott, hogy a belvárosi negyedek esetében a májusban összeírt választók a júliusi listán szereplők 80%-át adták, míg a külváros esetében ez az arány csupán 28% és 46% közé tehető.²³⁴ A legnagyobb átfedés a régi jogon és az ipar alapján választójogot szerzett személyek között volt. Ennek jelentősége abban áll, hogy a belvárosi választók jelentős többsége megfelelt a magasabb követelményeket állító helyhatósági választójogi cenzusnak. Ebből kifolyólag ugyanis, a városi négy negyed egyikében felsorolt választók ingatlanja - háza - 700 forintnál többet értek, a júliusi listán szereplő személyek tulajdonában álló ingatlan értéke viszont 300 forint, vagy annál kevesebb volt. A két lista közötti átfedés tehát a belvárosban volt a legnagyobb. Ez az arány közel azonos Kajtár István által becsült értékhez, miszerint a szabad királyi városokban az országgyűlési választójoggal rendelkezőknek 70-75%-a bírt csak helyi választójoggal, a részvételi arány pedig 60-75% körül mozgott.²³⁵

Egerben 1848-ban, a vizsgált korszakra jellemző városi tendenciának megfelelően, az ingatlan alapján érvényesítették legnagyobb számban a választójogukat. A városi képviselőtestület választására jogosultak között az ingatlant a régi jog, illetve az ipar követte. Ezzel szemben, az országgyűlési követválasztók névjegyzékén szereplők száma, bármelyik cenzust figyelembe véve, meghaladta a májusi listák választóit. A közel azonos

²³³ MNL HML V-1/b 506. 1848/704. A Hatvani I, II és III. negyedről nem rendelkezünk adatokkal.

²³⁴ Pap 2016a: 155.

²³⁵ Kajtár István 1992: Magyar városi önkormányzatok (1848–1918). Budapest. 50.

lakosságszámmal (17.094 fő), ám számban kevesebb választójoggal rendelkező Nyíregyházán, ugyanez a megoszlás volt megfigyelhető. 1848-ban a képviselő választásra jogosultak között összeírt 604 személy közül a legnagyobb arányban (59%-ban) szintén az ingatlanbirtokkal rendelkezők érvényesítették választójogukat. A második legnagyobb csoportot Nyíregyházán is az iparral és kereskedelemmel foglalkozók tették ki (27%-ot). Mellettük, jelentős számban jelentek meg az értelmiség és a régi jogon választók.²³⁶ Az egri képviselőválasztó névjegyzéken szereplő választók negyedenkénti eloszlása a következőképpen alakult.

	Birtok	Ipar	Üzlet	Jövedelem	Értelmiség	Régi jog	Összesen
I. negyed	74	31	6	48	22	9	190
II. negyed	79	1	2	4	16	20	122
III. negyed	98	3	0	4	6	45	156
IV. negyed	52	42	4	3	9	17	127
Hatvani I.	183	-	-	-	-	16	199
Hatvani II.	152	10	0	4	11	18	195
Hatvani III.	109	4	-	19	29	22	183
Hatvani IV.	124	3	-	-	1	12	140
Maklári I.	126	34	-	4	1	7	172
Maklári II.	126	4	-	44	1	33	208
Cifrasánc	140	-	-	-	-	17	157
Felnémet	179	1	-	24	-	9	213
Összesen	1442	133	12	154	96	225	2062

5. táblázat Országgyűlési választásra jogosultak száma (1848)

A két táblázat alapján szembetűnő, hogy megközelítőleg azonos arányban írták össze a helyhatósági választókat a belvárosi első és harmadik negyedben. Az egyedüli lényeges eltérés a két negyed között az volt, hogy az első negyedben az újonnan választójoggal összeírtak közel fele ingatlanbirtok alapján szerzett jogosultságot. Ugyanakkor, azoknak a választóknak a száma, akik ingatlanának értéke meghaladta a 700 forintot, az első negyedben volt a legmagasabb. Ilyen magas arányt csak a belvárosi második negyedben tapasztalhatunk. Az említett második negyedben az ingatlanbirtok mellett, a jövedelem census alapján választásra jelentkezők száma volt kiugróan magas. Szembetűnő jelenség ezzel szemben, hogy a régi jog alapján választójogosultságot szerző személyek több mint a fele, a harmadik és a negyedik negyedben lakók között lett összeírva. A belvárosi két negyed mellett, még a maklári második negyedben volt hasonlóan magas a régi jogi kategória. Ezzel párhuzamosan ezekben a

²³⁶ Bene János 1994: Népképviselési választások Szabolcs vármegyében és Nyíregyházán 1848-ban. In: Vinnai Győző (szerk.) Tanulmányok választásokról és önkormányzatokról Szabolcsban (1848-1948). Nyíregyháza. 25.

kerületekben dominánsan az iparos tevékenységet űző választók voltak jelen, a harmadik és negyedik negyed mintegy tradicionálisabb jellegű kerületekké alakítva. A külvárosi kerületekben is jól kirajzolódtak az egyes negyedek különbségei. A külváros összes kerületében egyhangúan domináns volt az ingatlanbirtok cenzus, annyi eltéréssel, hogy a két névjegyzék közötti eltérés jóval szembetűnőbb, mint a belvárosi negyedekben. Míg a belvárosban a választók legalább fele szerepelt a helyhatósági listán is, tehát a domináns többséget a belvárosi lakosok adták, addig ez az arány a külvárosok esetében 29-40% között mozgott.²³⁷ Az ingatlantulajdonok értéke tehát ezekben a negyedekben nem haladta meg a 300 forintnak megfelelő értékhatárt. Ezzel szemben, magas volt az országgyűlési képviselőválasztó listán, az értelmiségi jogon választók száma a hatvani harmadik negyedben, meghaladva még a belvárosi átlagot is. A legnagyobb eltérés a külvárosi kerületek esetében mégis a jövedelem alapján választóknál figyelhető meg. A júliusi listán számuk messze felülmúlta a májusi listán szereplők számát, azaz a külvárosi választók jövedelme nem haladta meg az évi 400 forintot. A következő lépésben vegyük szemügyre, hogy az 1860. évi választások alkalmával összeírt választók száma hogyan oszlott meg a város negyedein belül, mely negyedekben történt változás, illetve a kapott adatok hogyan viszonyulnak az 1848. évben tapasztaltakhoz. Az 1860. évi választások alkalmával keletkezett helyhatósági választásra jogosult választók névjegyzékének városon belüli eloszlását mutatja be a következő táblázat.

	Ingatlan	Ipar, üzlet	Értelmiség	Jövedelem	Régi jog	Összesen
I. negyed	23	14	18	1	-	56
II. negyed	56	33	6	1	1	97
III. negyed	68	10	12	-	11	101
IV. negyed	12	43	16	2	1	74
Hatvani I.	161	4	2	2	5	174
Hatvani II.	132	3	3	-	2	140
Hatvani III.	67	25	16	-	-	108
Hatvani IV.	83	13	-	-	-	96
Maklári I.	54	22	1	-	6	83
Maklári II.	46	64	5	2	-	117
Cifrasánc	129	27	2	-	1	159
Felnémet	63	9	1	1	-	74
Összesen	894	267	82	9	27	1279

6. táblázat Helyhatósági választásra jogosultak száma (1860)

²³⁷ Pap 2016a: 159.

A leglényegesebb változások közül azt emelhetjük ki, hogy 1860-ra lakóhelyi átstrukturálódás következett be a választójoggal rendelkezők körében. A választójogúak számbeli eloszlásában tehát fontos szempont, hogy az 1848. évi helyhatósági választók 58%-a volt belvárosi lakos, míg ez az arány az országgyűlési választók esetében csupán 29% volt. Ezt követően azonban a belvárosi negyedekben jelentősen csökkent a választójogi cenzusnak megfelelő személyek száma, ugyanakkor a külvárosi területeken minden esetben növekedés volt tapasztalható. A belvárosi választók aránya tehát a városban élő választók létszámához viszonyítva 25%-ra csökkent. Ennek következtében a belvárosi választók elveszítették a meghatározó szerepüket és lokális befolyásukat a választások során.²³⁸

A fennmaradt névjegyzék további jelentős változása, hogy az értelmiségi cenzus után választók, míg 1848-ban a külvárosi negyedekben elszórtan jelen voltak, addig 1860-ra - a hatvani harmadik negyed kivételével - a belvárosi negyedekben koncentráálódtak. Ezzel párhuzamosan, a magasabb követelményeket állító helyhatósági listán minden belvárosi negyedben növekedett a végzettség alapján választójoghoz jutottak száma. A képviselőválasztók között (1848 és 1869) is megfigyelhető az a tendencia, hogy a belvárosi első negyedben az ingatlannal nem rendelkező értelmiség vette át a vezető szerepet, a jövedelem alapján választók csoportjától. Emellett, 1869-ben régi jogon további 25 főt írtak össze kanonokként vagy megyei tisztviselőként, akiket egyértelműen az értelmiségi kategóriához sorolhatunk. A többi negyed képviselőválasztó listáin nem tapasztalunk kiugró eredményeket, a harmadik negyedben az ingatlan az ipar és a kereskedelem jelentőségét is meghaladta, viszont a negyedik negyedben a régi jogon választók csökkenésével párhuzamosan, az ingatlan és az ipar alapján közel azonos számban kerültek választók a névjegyzékbe. A külvárosi negyedekben is mindkét listán domináns volt a házbirtok alapján választók száma.

Mivel a birtok után választójoggal rendelkező személyek a választókerületek szintjén és az egymáshoz viszonyított cenzusok alapján is mindvégig magas maradt, szükséges megvizsgálni, hogy kizárólag az ingatlan jogcím után, foglalkozási csoportokra bontva, kik szavaztak a belvárosban. Az ingatlan választói jogcím mögötti tényleges foglalkozás beazonosítása 192 fő esetében történt meg. Közöttük 109 iparos foglalkozású személy (56%) volt. Azok a választók tehát, akik kizárólag ingatlan alapján szereztek választójogot, túlnyomó többségben az iparosok közül kerültek ki. Ezt követte az értelmiség 23%-os részesedési aránya. Az ingatlan után járó magas választói arány a városi életben a társadalmilag magasabb rangot képviselő háztulajdon társadalmi státuszát is közvetítheti. Hasonló következtetésekre jutott

²³⁸ Pap 2016a: 159., 162.

Koroknai Ákos is, miszerint a tehetősebb kisiparosok és a kereskedők törekedtek a társadalmilag magas rangot kifejező háztulajdon megszerzésére. Emellett, a háztulajdon utáni választójogosultság az értelmiség körében is magas volt. Így a városi közösségben a városfejlődés tradícióinak megfelelően a házingatlan a tulajdonos társadalmi státuszának megítélésében döntő szerepet játszott.²³⁹

	1. negyed	2. negyed	3. negyed	4. negyed	Összesen
Csak ingatlan census					
Iparos	34	35	30	10	109
Értelmiség	15	18	8	4	45
Kereskedelem	10	1	-	3	14
Szőlőműves	-	11	13	-	24
Összesen	59	65	51	17	192

7. táblázat A helyhatósági listán szereplő, ingatlan census után választók foglalkozásszerkezeti eloszlása 1848-ban

1860-ra, ugyan összességében csökkent a belvárosi választók száma, mégis kitűnik, hogy a belvárosi első és második negyedben szinte eltűntek az ingatlan után választójoggal rendelkező iparosok, a harmadik negyedben pedig a korábbi arányuk csaknem a felére csökkent. Egyedül a negyedik negyedben figyelhető meg pozitív irányú változás, ahol duplájára nőtt a számuk. Szembetűnő változás viszont, hogy az iparos tevékenységet űző személyeknél azok, akik a listán megőrizték választójogukat, 1860-ban már nem csupán egyetlen jogcím alapján jelentek meg, hanem mind az ingatlan, mind az ipar kategóriában szerepeltek, együtt tüntetve fel a ház és szőlő utáni jogosultságot. Azonos tendencia zajlott le az értelmiségi foglalkozásúak körében is: a csupán ingatlan jogcím alá rendelt választók száma ugyan csökkent, de ők is fontosnak tartották a kettős jogcím alkalmazását. Ezek mellett még szembetűnőbb a kereskedelemmel foglalkozó személyek eltűnése.

	1. negyed	2. negyed	3. negyed	4. negyed	Összesen
Csak ingatlan census					
Iparos	2	6	21	21	50
Értelmiség	8	12	4	2	26
Kereskedelem	-	3	-	3	6

²³⁹ Koroknai Ákos 1985–1986: Az 1896. évi választások a Délkelet-Dunántúlon. (Módszertani kísérlet a választási statisztikák és a választói névjegyzékek elemzésére.) II. Baranyai Helytörténetírás. 215–299.

Szőlőbirtokos/ szőlőműves	-	6	20	-	26
Összesen	10	27	45	26	108

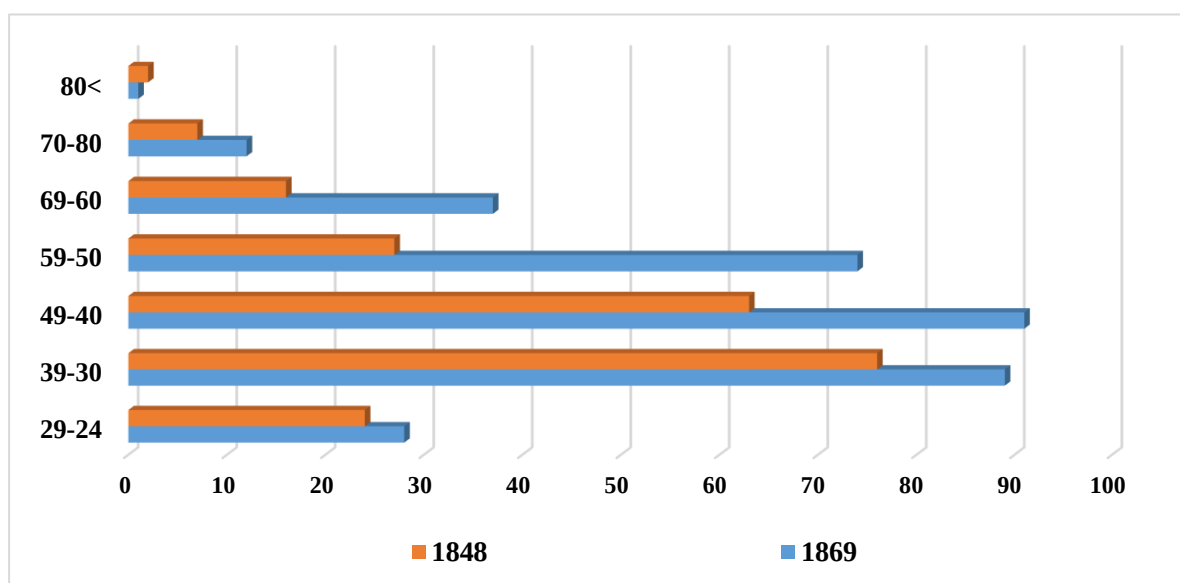
8. táblázat A helyhatósági listán szereplő, ingatlan census után választók foglalkozásszerkezeti eloszlása 1860-ban

Mindent összevetve az adatok alapján kirajzolódik, hogy a legnagyobb átalakulás a belvárosi első negyedre jutott. Egyrészt, 1860-ban ebben a kerületben volt a legnagyobb azoknak a száma, akik az 1848-as listához képest kiestek, hiszen 85 korábbi választó már nem szerepelt az 1860. évi névjegyzéken. Másrészt, az ingatlan után választójoggal rendelkezők száma ebben a negyedben csaknem a felére csökkent 1860-ra. Az iparosként ingatlan után választók a szóban forgó kerületben eltűntek a listákról, és ezzel együtt elveszítették a választójogukat is, hiszen a csökkenés az ipar alapján választók számát nem befolyásolta, számuk nem növekedett az esetleges átstrukturálódás esetében, sőt enyhe csökkenést is mutatott. Jelentős változást lehet nyomon követni a negyedik negyedben is, hiszen a „régí jog” kategóriában szereplő személyek számának csökkenése magával hozta az ipar jelentőségének növekedését, az ingatlan pedig csaknem a felére csökkent. A második negyedben, a birtok után választó iparosok aránya jelentős mértékben csökkent, mivel az ipar alapján választójogot szerzett személyek száma 1860-ra csaknem megduplázódott. Míg a második negyedben a választók száma nagymértékben csökkent, addig a harmadik negyedben a választók létszáma nem változott, inkább kicserélődtek a választójoggal rendelkező személyek.

Az átstrukturálódásból, a választók számának alakulásából tehát arra következtethetünk, hogy számottevő mértékben kerültek fel új választók a helyhatósági listára 1860-ban. A következő lépésben ezért érdemes megvizsgálni az 1869-es képviselő választó névjegyzéket kontrollforrásként felhasználva, hogy a személyek szintjén vizsgált elemzés milyen kicserélődési arányt mutat. A névjegyzékek adatai alapján a legszembetűnőbb változás, hogy 1848-ban választójogosultságot szerző 533 belvárosban élő személy közül 392 fő kizárólag az 1848. évi választójogi listán szerepelt, tehát 1860-ban, a következő választások alkalmával ebből a körből csupán 141 személy volt jelen újra. Ez az arány 1848-hoz viszonyítva 73%-os lemorzsolódást jelentett. A két lista közötti átfedés mégis nagy, hiszen 1860-ban választójogot szerzett új emberek száma (188 személy) csak kismértékben haladta meg a korábbiak számát. Ennek leginkább az az oka, hogy 1860-ban csaknem a felére csökkent a belvárosi választók összlétszáma. A korábbi névsort az 1869-es választónévjegyzékkel összevetve azonban már nagyobb átalakulást tapasztalhatunk a választók között. Azok a választók, akik 1860-ban és 1869-ben is választójogot szereztek, az összlétszám csupán 21%-át (121 személy) adták. 1869-

ben így már túlnyomó többségben új választókat regisztráltak a névjegyzéken, több mint 240, korábban választójoggal nem rendelkező új személy került a választók közé. A három időmetszet közül tehát a legnagyobb átalakulás 1869-ben figyelhető meg.

A lakóhelyi átstrukturálódás, a census jelentős átalakulása mellett tehát jelentős személyi kicserélődés is megfigyelhető. Ha a választók eltűnésének, és választójog elvesztésének okait szeretnénk megismerni, akkor első lépésként azt kell meghatározni, hogy milyen életkori sajátosságok voltak rájuk jellemzőek. Lehetett-e a magas életkor, halálozás a választójog elvesztésének az oka? Amennyiben az 1848-as és 1869-es időmetszeteket nézzük, a választók korösszetételében jelentős változás figyelhető meg. Igaz, a rendelkezésünkre álló létszám is ingadozik, az első évben 216, a második időmetszetben 330 személy életkorát van lehetőség összevetni. 1848-ban az átlagéletkor 42 év volt, majd három évtized múlva 45 évre emelkedett. 1869-re csaknem minden korosztály bővült, de a legnagyobb kilengést mégis a negyvenes éveikben járók között tapasztalhatunk. Jól látható, hogy míg 1848-ban a harmincas éveikben járók voltak többségben, addig 1869-ben már magasabb életkorral lehetett a választók közé kerülni. Kiugróan megnőtt a negyvenes, ötvenes éveikben járók száma, a két korcsoportba tartozók adták a választók létszámának a felét. Ezzel párhuzamosan, a legidősebb korosztály között is létszámbeli emelkedést tapasztalhatunk. A csoportban természetesen jelen voltak az 1848-ban még a harmincas éveikben járó választójoggal rendelkező személyek is. Ezt az eloszlást szemlélteti a következő ábra.

2. diagram A választók korcsoportonkénti eloszlása 1848 és 1869 között

1848-ban a legidősebb választó a 82 éves Feldhoffer Imre szűcsmester volt, aki az első kerületben ingatlan és jövedelem alapján kapott választójogot. A következő névjegyzékre már nem került fel, hiszen 1854-ben meghalt. 1869-ben az 1788-ban született Juhász Ferencet tarthatjuk számon a legidősebbként. 1848-ban szűcsmesterként kapott választójogot, a belvárosi második negyedben ingatlanbirtok és régi jog után. 1860-ban ugyanezekre a jogcímekre, ház és szőlő után választhatott, a következő években valószínűleg eladta a szőlőjét, ugyanis 1869-ben ezt már nem érvényesítette. Eltekintve a szélsőséges esetektől, az életkori adatokból kirajzolódik, hogy ezekben az években generációváltás történt, nemcsak a választók átlagéletkora, hanem a magasabb életkorba lépők aránya és száma is megnövekedett. A halotti anyakönyvekben, 1848 és 1860 között 80 személynél találtam olyan bejegyzést, amely alapján bizonyítható, hogy a soron következő választást már nem élte meg a választó. Ha a névjegyzékről való eltűnés nem is járt konkrét halálesettel, kétségtelen a magasabb életkorba lépők arányának növekedése az 1860-as évek végére. A feltett kérdésre tehát azt a választ adhatjuk, hogy a magas életkor is fontos szerepet játszott a választójog elvesztésében.

A választók számottevő részének kiesése az 1848. évi névjegyzékről elég egyértelműen kötődött az 1854-es, a város és az egyház között kötött szerződéshez, ami a szőlődézsma ügyét rendezte. Mivel Eger mezőváros lakosságának és polgárainak zöme a földesúr földjén élő zsellér volt, az 1848-as törvények csak személyükben szabadította fel őket. Az 1848-as törvények által rendezetlenül hagyott szőlőterületek, mivel nem úrbéri, hanem majorsági földek voltak, továbbra is földesúri tulajdonban maradtak, a szőlődézsma pedig folyamatosan szedték utána. Csupán az 1850-es években sikerült megszabadulni a szőlővel kapcsolatos földesúri terhektől.

A névjegyzékről való eltűnés esetében tehát a következő okokat lehet számon tartani:

- választójog elvesztését követően a külvárosba költöztek;
- elvesztették választójogukat, de maradtak a belvárosban és már csak a városi adójegyzékben tűntek fel;
- elköltöztek a városból;
- korábban használatban lévő föld területe nem felelt meg a választójogi cenzusnak;
- az újonnan bevezetett telekadó következtében az ingatlan után nem akartak nagyobb adóösszeget fizetni;²⁴⁰

²⁴⁰ A ház-és földadót az 1850. március 4-i, a jövedelemadót az 1850. április 25-i császári parancs léptette életbe majd október 30-án az épületadó végrehajtásáról külön rendeletben intézkedtek. Kövér 2011: 123.

- magas életkor miatt nem éltek meg a következő választásokat;
- 1848-ban nem szereztek választójogot, de 1869-ben már újból szerepeltek a névjegyzéken (elvétve találunk rá példát).²⁴¹

	Birtok	Ipar	Üzlet	Értelmiség	Jövedelem	Régi jog		Összesen
						Polgár	Nemes	
I. negyed	43	22	27	61	-	8	21	207 ²⁴²
II. negyed	77	12	-	21	3	9	15	137
III. negyed	129	6	-	15	-	15		165
IV. negyed	53	37	2	22	-	8		122
Hatvani I.	212	-	-	3	-	12		227
Hatvani II.	110	2	-	4	-	10		126
Hatvani III.	147	58	-	43	3	5	36	292
Hatvani IV.	140	5	-	-	-	2	16	163
Maklári I.	144	7	-	1	-	9		161
Maklári II.	109	12	-	1	2	8		132
Cifrasánc	141	3	-	-	-	12		156
Felnémet	131	3	-	-	-	7		141
Összesen	1436	167	29	171	8	218		2029

9. táblázat Országgyűlési képviselő választásra jogosultak száma (1869)

Az 1860-as évek végén készült választó névjegyzéken viszont már feltűnő jelenség, hogy nagymértékben megnövekedett a zsidók és az újonnan betelepült értelmiségi foglalkozású személyek száma.²⁴³ A belvárosi értelmiség esetében szembetűnő, hogy egyrészt számuk megduplázódott, másrészt 1869-re már nem ház és szőlő, illetve értelmiség jogcímen szereztek választójogot, mint korábban, hanem nemesként. A csoport túlnyomó részét a városi gyökerekkel rendelkező ügyvédek tették ki. Ezzel párhuzamosan újra megnövekedett a nemesként régi jogon regisztráltak száma, legnagyobb számban a külvárosi negyedekben. A régi jogi választói jogcím köré csoportosuló választók 1869-re szinte egyöntetűen a nemeseket jelentette Egerben.²⁴⁴ Ezzel ellentétben, Kecskeméten a nemesek közül nagyon kevesen éltek

²⁴¹ A legtöbbször előforduló eseteket részletesen is bemutatom a családok és személyek példáján keresztül a *Két évtized változásai a választópolgárok összetételében* című fejezetben.

²⁴² Az első negyedben régi jogon 54 személy került összeírásra, azonban a nemesek és polgárok mellett 25 fő kanonokként, és (megyei) tisztviselőként regisztrálták. A többi negyedben nem részletezték a kategóriákat.

²⁴³ A zsidók számára az 1867. évi XVII. törvénycikk tette lehetővé a politikai jogok gyakorlását.

1857-es népszámlálás 863 zsidó személyt regisztrált, MNL HML V-44/c 5. Eger város polgármesterének iratai (1857), 1869. évi vallási összetételt vizsgáló kimutatás 1370 főt írt össze a városban. Sebők László 2005: Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai. Teleki László Intézet. KSH Levéltár, Budapest. 79.

²⁴⁴ A nemesi családok 1848 utáni életpályájára külön nem térek ki, hiszen ez szorosan nem kapcsolódik a vizsgált kérdéskörhöz. A korábbi nemesek ugyanis kevés szerepet tölthettek be a városi önkormányzat életében. Ugyanakkor, szerepük meghatározó volt a város életében, ezért a kérdéskör további kutatásokat igényel a

régi jogon a képviselő választó jogukkal. A 152 nemesi háztartásból, az összeírás során csupán 17 főt regisztráltak.²⁴⁵

A rendelkezésünkre álló adatok alapján kirajzolódni látszik az a tendencia, hogy a városban a vizsgált korszakban jelentős átalakulás zajlott le a választók számában és összetételében úgy, hogy mindez a census szerkezeten alapjaiban nem változtatott. A magasabb követelményeket támastó helyhatósági listákon 1848-ban döntő többségben még a belvárosi lakosok voltak jelen. 1860-ra azonban lezajlott egy lakóhelyi átstrukturálódás, melynek következtében a belvárosi lakosok elvesztették meghatározó szerepüket a választások során. A census szerinti átalakulás leginkább a belvárosi első negyedben volt tetten érhető, ahol az iparosok helyét az ingatlannal nem rendelkező értelmiség vette át. Ennek hátterében leginkább az állt, hogy a korábban használatban lévő föld nem felelt meg a minimális census követelménynek. Ezzel párhuzamosan személyek szintjén is nagy kicserélődés volt tapasztalható, a választójoggal rendelkező személyek átlagéletkora folyamatosan növekedett és minden választás alkalmával túlnyomó többségben új emberek szereztek választójogot. A kérdés ezt követően az, hogy a régi jogon választójoggal rendelkezők, hogyan illeszkedtek ebbe, a városban élő választókra jellemző általános tendenciába.

V.3.2. A polgárkönyvtől a választónévjegyzékig

Az 1848-ban kialakított választási rendszerrel, a liberális jogkiterjesztés elve alapján a nemességtől és a polgárjoggal bíró városi polgároktól nem vonták meg a választójogot. A történeti rendi kiváltságokon alapuló régi jog tehát élethosszig biztosította a választójogot - vagyoni, jövedelmi, értelmiségi censusnak való megfelelés hiányában is. A régi jog azonban a szabad királyi városokban élő polgárjoggal rendelkezők és a nemesek számára volt biztosítva. Ennek ellenére, Egerben sajátos jogértelmezésből kifolyólag a lakosság, túlnyomó többségben

továbbiakban. Annál is inkább, mert kevés tanulmány foglalkozik az egri nemesekkel, alapvető alapkutatások hiányoznak. Irányadó kérdéseket vizsgált azonban Kövér György a rendi társadalom örökségeként, a viselkedésszociológiai értelemben vett rendi helyzetről Tiszaeszlár vonatkozásában. Kövér 2011: 57-71.

Egy 1841-ből származó összeírásban 380 nemeset tüntettek fel. MNL HML IV-7/b 817. Az egri nemes uraknak kik a ház fundusaik után adóznak 1841/42ik katonai esztendőben való összeírása. A választójoggal rendelkezők száma tehát így is alulmaradt a városban összeírt nemesekhez képest. A kérdés, hogy mi történt velük 1848 után.

²⁴⁵ Péterné Fehér Mária 1992: Az első országgyűlési képviselőválasztás Kecskeméten. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.) Bács-Kiskun Megye Múltjából XI. Kecskemét, 179-180.

a belvárosban élők egy részét régi jogon írták össze annak ellenére, hogy püspöki földesúri város lévén Eger polgárai nem feleltek meg a polgárság rendi kritériumainak. Pap József szerint a régi jogot ugyan jogilag tévesen, ám egyáltalán nem véletlenül használták, hiszen a korábban polgárjoggal rendelkezők ennek a kategóriának a segítségével biztosították továbbra is a városon belüli lokális befolyásukat.²⁴⁶ Ebből kifolyólag a fejezetben arra keresem a választ, hogy a polgárjoggal rendelkező személyeknek 1848 után szándékában állt-e élni a lehetőséggel, hogy továbbra is részt vegyenek a városirányításban, vagy ami a legfontosabb, tudtak-e ezzel a joggal élni. Ennek vizsgálatához egyrészt figyelembe kell venni, hogy a választójogúak aránya mennyire haladta meg a korábbi polgárjogúak városi arányát, történt-e jelentős átrendeződés körükben. Az erre vonatkozó vizsgálatokra felhasználható választónévjegyzékek személy szintű feldolgozása csak kevés esetben történt meg, viszont hasonló társadalomtörténeti elemzést végzett Czoch Gábor Kassa esetében és Balázs Péter munkájához köthető győri adatok is rendelkezésünkre állnak, amivel összehasonlíthatóvá válnak a kapott eredmények.

A történeti irodalomban vita van arról, hogy az 1848 előtti választójogosult nemesek és városi polgárok közül milyen arányt tettek ki azok, akiknek az új választójogi törvény csak a régi jogi kategóriával tette lehetővé a szavazást. Bár országosan eltérő adatokról van szó, a becslés szerint az 1848-as választójogosultként összeírtak 10%-a tartozott ebbe a kategóriába.²⁴⁷ A lokális társadalomtörténeti kutatások eddigi eredményei egyre inkább azt hangsúlyozzák, hogy nem zajlott le nagymértékű váltás a képviselőtestület soraiban 1848-ban. Annál is inkább, mert a polgárjoggal rendelkező személyek száma megegyezett a választójoggal rendelkezők számával. Ebből kifolyólag, radikális személyi csere nem történt.²⁴⁸ Ezeket az adatokat támasztják alá Balázs Péter hasonló témakörben végzett győri kutatásai is. 1847-ben, Győrben 1040 személynek volt polgárjoga, majd 1848-ban a helyhatósági választójoggal 1316 személy rendelkezett. Összehasonlítva a korábban polgárjoggal bíró személyek számával, ez ugyan mintegy 26,5%-os növekedést jelentett, azonban ők is leginkább az iparosok köréből kerültek ki. Az érdekeik egyezése pedig döntően befolyásolta a választási magatartásukat a tisztújításon.²⁴⁹ Az 1848 után választójogosultságot szerző, korábban polgárjoggal rendelkező személyek beazonosításakor figyelembe kell venni a már ismertetett,

²⁴⁶ Pap 2016a: 157.

²⁴⁷ Boros Zsuzsanna–Szabó Dániel 1999: Parlamentarizmus Magyarországon (1867-1944). Budapest. 125.

²⁴⁸ Czoch Gábor 2015: Városi tisztújítás Kassán 1848-ban. Századok. 149. 5. szám. 1113-1135.

²⁴⁹ Balázs Péter 1971: Az 1848-as választások Győrött és Győr megyében. In: Bónis György - Degré Alajos (szerk.) Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Budapest. 182.

Legnagyobb arányt a pesti polgárok száma mutatja, Bácskai Vera a választói névjegyzékben 1715 korábbi polgárt tudott azonosítani. Bácskai 1972: 300.

Tilcsik György által felvetett módszertani problémákat is, miszerint a konkrét, vagy legalábbis a megközelítő számot nehéz meghatározni a források összeegyeztetésének nehézségei miatt. Eger esetében az összevetést nagyban megnehezíti, hogy a választójogi névjegyzékek készítéséhez közeli időpontban nem rendelkezünk adatokról a polgárjogú lakosság számát illetően, így az arányszámot csak megközelítő pontosságúnak lehet tekinteni. Az egyetlen rendelkezésünkre álló forrás a korábban már ismertetett polgárkönyv. Az 1848. évi helyhatósági választójogi listán 187 (22%) korábbi polgárjoggal rendelkező személyt tudtam azonosítani. Az 1820 és 1848 között polgárjogot szerzett 225 fő 82%-a tehát választójogért folyamodott. A legcélszerűbbnek így ennek az időintervallumnak a polgáraival való összehasonlítás mutatkozik, hiszen túlnyomó többségük ekkor szerezte meg a polgárjogot. Az 1848-as választójogi törvény értelmében összeírt helyhatósági listán szereplő 815 személyhez viszonyítva egyértelmű a korábbi polgárok csekély aránya a választók között. 1848-ban csaknem 630 személlyel többen szavazhattak, mint ahány személy 1820-tól polgárjogot szerzett. Ebből arra következtethetünk, hogy a korábbi polgároknak fontos volt a választójog megszerzése, hiszen a 80%-uk feliratkozott a névjegyzékre. Feltételezhetően, ők alkották a legaktívabb csoportot a választások során és ők azok, akiknek már korábban is nagyobb befolyása lehetett a város életében és ezt továbbra is őrizni akarták. A választójogi törvény alkalmazása azonban egyértelműen új embereket vont be a városi politika gyakorlásának lehetőségébe. A jelentős arányeltolódás miatt érdemes röviden kitérni annak vizsgálatára, hogy milyen jogon írták össze a korábbi polgárokat. A régi joggal kapcsolatban felmerülő presztízs-szemponatok pedig leginkább abban az esetben vizsgálhatóak, ha az adott választó több jogcímen is választójogot kapott.²⁵⁰ Az a társadalmi kategorizáció, ami a kortársak fejében élt ezzel kapcsolatban, a régi jog és a többi jogcím közötti mozgások nyomon követésével képezhető le. Gerhard Péter értelmezésében azonban a jogcímek kategóriáit nem lehet egyértelműen megfeleltetni a kortárs társadalomképnek, hiszen egy-egy jogcím mögötti tartalom hatalmas különbséget takart.²⁵¹ Az egri, korábbi polgárjogú, választójogot szerzett személyek számát a következő táblázat szemlélteti.

²⁵⁰ Budapesten az 1870-1880-as években már szinte egyáltalán nem használták a régi jogot, amiből arra lehet következtetni, hogy a főváros lakói modernnek akartak látszani. Ezzel szemben, a székelyföldi választók túlnyomó többsége régi jogon szavazott, sokan azok közül is, akik esetleg más alapon is rendelkezhetek volna szavazati joggal. Ez egyben a dualizmuskori székelyföldi lakosság szegénységére is rámutat. Gerhard Péter 2019: Deszkafalak és potyavacsorák. Választói magatartás Pesten a Tisza Kálmán-korszakban. Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 10. Korall. Budapest. 56. és Pál Judit 2016: Választók, választási részvétel és választói magatartás Székelyföldön a dualizmus korában. Az erdélyi választójog sajátosságai és a választókerületek átalakulása. Aetas 31. 1. 45-75.

²⁵¹ Gerhard 2019: 56.

Év	Jogcím				Összes
	Birtok	Ipar	Jövedelem	Régi jog	
1848	52 [+33] ²⁵²	13 [+32] ²⁵³	1	56	187
1860	36 [+4] ²⁵⁴	5 [+2] ²⁵⁵	-	10	57
1869	27	2	-	4	33

10. táblázat A korábbi polgárjogú, választójogot szerzett személyek száma

A városokról szóló törvénycikk a közepes nagyságú városokban – ahova Eger is tartozott – már jóval magasabb vagyoni és jövedelmi cenzushoz kötötte a választójog megadását a 12.000 lakos alatti kisvárosi kategóriához képest. Ennek ellenére, a korábbi polgárok közül 52 személy (27%) ingatlan alapján érvényesíteni tudta választójogát, legnagyobb számban a belvárosi első és második negyedben. További 33 ingatlantulajdonosnak a birtok mellett a régi jogi kategória is fel volt tüntetve. A választójogosultak másik legnagyobb részét a régi jog alapján választójogot szerzők tették ki. Ezzel ellentétben, a kecskeméti lakosság körében, a kutatások alapján, úgy tűnik, a régi jog kategória és ezzel a cenzussal való jelentkezés a nemesek körében már 1848-ban sem volt népszerű. Aki tehette, valamelyik másik jogcímet választotta.²⁵⁶ Egerben viszont feltehetően egyféle forrásból nem feleltek meg a választójogi kritériumnak, ebből kifolyólag lett a régi polgárok körében is a régi jog az ingatlan mellett a második legmeghatározóbb választójogosultsági kategória 1848-ban. A korábban polgárjoggal rendelkezők 30%-a (56 fő) pedig más jogcímen nem nyerhetett felvételt a választónévjegyzékre, csupán a régi jog alapján. A kizárólag ipar alapján választók száma nem volt túl magas, 13 fő foglalkozása után kapott választójogot. Mellettük azonban legalább annyi iparos kért a cenzusa mellé a régi jogot, mint az ingatlan kategóriában, feltételezhetően másképpen nem felelt volna meg a választójogi kritériumnak. A polgárkönyvben szereplő, majd választójoggal rendelkezők foglalkozás szerinti megoszlása a következőképpen alakult: csizmadia (46), szabó (35), szűcs (32), asztalos (9), cipész (9), rajtuk kívül még a tímárok és a lakatosok voltak nagyobb számban, 5 fővel. A 32 féle foglalkozásból rajtuk kívül csupán egy-

²⁵² 33 főnek az ingatlanbirtok kategóriában a régi jog is fel volt tüntetve.

²⁵³ 32 főnek az ipar kategóriában a régi jog is fel volt tüntetve.

²⁵⁴ 4 főnek az ingatlanbirtok kategóriában az ipar és a régi jog is fel volt tüntetve.

²⁵⁵ 2 főnek az ipar kategóriában a régi jog is fel volt tüntetve.

²⁵⁶ Péterné Fehér 1992: 201.

két fővel voltak jelen a választónévjegyzéken. Választójogért folyamodni 1848-ban, úgy tűnik, ingatlan alapján volt a legbiztosabb. Azok a polgárok, akiknek 700 forint értékű ingatlan állt a tulajdonukba, egyértelműen előnyben részesítették ezt a kategóriát.

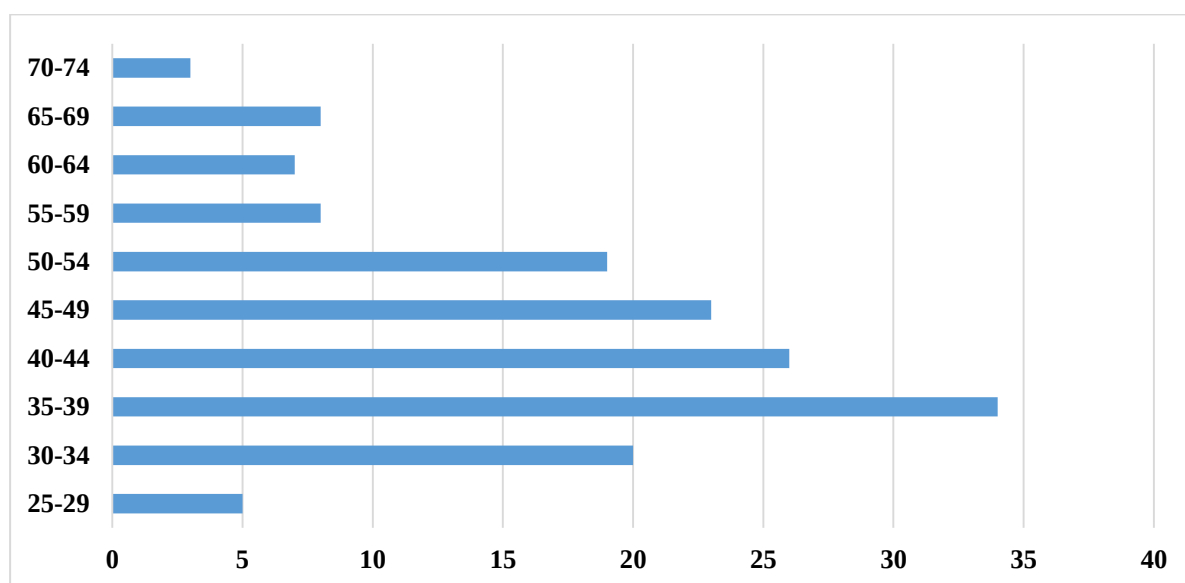
A tiszaezlári gyakorlat szerint az összeírónak gondot okozott 1848-ban az, hogy mindenkit egy jogcím alá rendeljen. 1865-ben ezért még inkább próbálták differenciálni a censusokat, mégis egysíkúbbá vált a kép, „kevert” kategória már alig szerepelt.²⁵⁷ Hasonló folyamatra figyelhetünk fel Egerben is amennyiben szemügyre vesszük az 1860. évi választójogot szerzett személyek számát cenzusonként. Az előző fejezet eredményeire alapozva azonban figyelembe kell venni, hogy pontosan azokban a negyedekben, tehát a belvárosi első és második negyedben csökkent le az ingatlan után választó iparosok száma 1860-ra, ahol a régi polgárok az ingatlan alapján jelentek meg leginkább. A korábbi polgárokat tehát nagyban érintette ez, a városi szinten végbement kicserélődési folyamat. Mindez pedig alátámaszthatja azt a hipotézist, hogy a korábban polgárjogú személyek nem rendelkeztek nagy földterülettel, a használatban lévő föld/szőlő területe nem felelt meg annak a minimális követelménynek, amivel választójogukat hosszú távon érvényesíteni tudták volna. Az iparosok másik részénél viszont erősebbnek látszódott a régi jogi census, ami arra is utal, hogy valamilyen más jogcímen már nem tudtak volna a névjegyzékre kerülni. Így, aki tudott, többféle jogcímmel is próbálkozott. Ez látszódott beigazolódni az 1860. évi választójegyzék vizsgálatánál, hiszen a legnagyobb számban a birtok alapján maradtak a választók között. Az iparosok száma ezzel szemben drasztikusan csökkent, párhuzamosan a régi jog kategóriával. A „régijogot” tehát jogilag tévesen, ám egyáltalán nem véletlenül használták, hiszen ennek a kategóriának a segítségével biztosították törvénytelenül továbbra is a városon belüli lokális befolyásukat. 1860-ra azonban az ilyen jogon összeírtak száma jelentősen lecsökkent, ami egyrészt abból fakadt, hogy más census alapon sokan nem tudtak választójoghoz jutni, másrészt a régi jogra vonatkozó törvényt már sokkal következetesebben használták.²⁵⁸ Az 1860-ra választójogukat elvesztett korábbi polgárok (95 fő) között tehát túlnyomó többségben a harmadik és negyedik negyedben élő, csupán régi jog alapján választójogot szerző személyeket (26 fő) említhetünk meg, illetve az első és második negyedben élő, korábban ingatlannal rendelkező személyeket (33 fő). Emellett közel azonos számban volt jelen egy „kevert” kategória, a harmadik negyedbeli ingatlan és régi jog alapján regisztrált személyek körében (21 fő). Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy más cenzussal megfelelni nem tudók alkalmazták túlnyomó többségben

²⁵⁷ Kővér György 2011: A tiszaezlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek. Osiris, Budapest. 102-110.

²⁵⁸ Pap 2016: 149-164.

a régi jogot, de ha lehetőség nyílt rá, egy „kevert” kategóriával próbálták bebiztosítani a választójoghoz jutás módját. Azoknak, akiknek viszont sikerült megtartani 1860-ban a választójogukat, úgy tűnik, 1869-ben már könnyebben választójoghoz jutottak, hiszen a korábbiak 57%-a szintén szerepelt a névjegyzéken. Számuk viszont az 1848-as évekhez képest már mégis elenyésző volt (33 fő).

Az új választók megjelenését és a korábbi polgárjoggal rendelkezők eltűnését a halálozások is indokolhatták. Ennek pontos vizsgálatához azonban ismernünk kellene a polgárjoggal rendelkezők születési és/vagy halálozás évét, hiszen így meg tudnánk határozni azt a kört, akiknek esélyük volt életkorukból kifolyólag a választójog megszerzésére és megtartására. Mivel a névjegyzékek csupán az 1860-as évek végétől regisztráltak életkort a választók neve mellé, a születési és házassági anyakönyvek segítségével lehetett támaszkodni. Ezek alapján a korábbi polgárok életkorát illetően 154 főről áll rendelkezésünkre születési adat. A korábban polgárjoggal rendelkező személyek 1848-ban betöltött életkora a következőképpen oszlottak meg.

3. diagram A korábbi polgárjogú, választójogot szerzett személyek életkora 1848-ban

A táblázat adataiból jól látható, hogy az 1848-ban választójogot szerzett személyek életkora túlnyomó többségben 35 és 39 éves kor közé tehető.²⁵⁹ A vizsgált személyek további

²⁵⁹ Amennyiben figyelembe vesszük a városi keretek között megfigyelhető átlagos életkort a polgárjoghoz jutáskor, és ahhoz viszonyítva kivonunk 25-26 évet, akkor megközelítően sikerül meghatározni további 52

31%-a a negyvenes éveiben járt és nem elhanyagolható számban voltak jelen az 50, és az 50 év feletti választójoggal bíró személyek. Legidősebb polgárjoggal rendelkező választóként az 1766-ban született id. Ribósy Ignácot tudjuk számon tartani, aki 1797-ben szerzett polgárjogot, magyar szabóként, választójogot az első negyedben ingatlan és régi jog alapján kapott. A következő választásokat már nem élte meg, 1855-ben meghalt. Legfiatalabb Kuczora Ferenc volt, aki 1847-ben szerzett polgárjogot magyar szücsként, következő évben pedig választójogot.

A következő választásig eltelt újabb 12 év, az életkori adatok alapján, láthatóan nagyban befolyásolta a választójogát megtartani képes személyek számát is. Az 1848 és 1861 közötti halotti anyakönyvek alapján az elhunytak aránya 18% (35 fő) körül volt. A korábbi polgárjogúak számának csökkenésében tehát a magas halálozási arány még nagyobb szerepet játszott, mint a városi átlagra jellemző választók között. Ez az adat egyben rámutat arra is, hogy domináns többségben a választójog elvesztése volt a számbeli csökkenés oka, hiszen 187 korábban polgárjoggal rendelkező személy közül 95 fő nem tudta megtartani választójogát, további 35 fő pedig már nem élte meg a következő választásokat.

Kétségtelen, hogy a város életében az 1848. évi választási törvény révén új társadalmi rétegek kerültek be a politikai életbe, ami módosította a várospolitikában szerepet játszóknak összetételét is. A kérdés, hogy hogyan lehet mindezt nyomon követni a megválasztott képviselők társadalmi összetételében, az 1848 és 1872 közötti időszakban.

V.3.3. A megválasztott képviselők és tisztviselők 1848-1872 között

Amennyiben feltételezzük, hogy a jogosultsági kategóriák aránymegoszlása valamennyire tükrözte a kerület általános társadalmi karakterét, akkor nagyvonalakban következtetni tudunk arra, hogy a megválasztottak köre leképezte-e ugyanezt a folyamatot, vagy éppen ellentétes volt azzal. A megválasztott képviselők társadalomtörténeti elemzése során tehát arra kerestem a választ, hogy a választónévjegyzékek cenzusalap változása milyen hatással volt a kerületekben megválasztott képviselők társadalmi összetételének átalakulására.

személy születési évét, illetve életkorát is. Ezeknek az adatoknak az alapján is a negyvenes éveikben járók voltak többségben.

Mielőtt rátérnénk ennek elemzésére, elsődlegesen érdemes bemutatni a városi választások előkészületeinek eseményeit 1860 és 1867-ben.²⁶⁰

Az 1848. júniusában megválasztott képviselőtestület 1849-ben a legtöbb városban beszüntette a működését. 1849. októberében Haynau elrendelte, hogy a községi előjárókat a kerületi főbiztosok nevezzék ki.²⁶¹ 1860-ban az Októberi Diploma nyomán, az újonnan kinevezett főispánok feladata lett a közgyűlések összehívása. A képviselőtestületi választásokra ennek nyomán, 1861-ben került sor. 1860. november 13-án a városi tanácssteremben a megye biztos, Lakner Antal hozzájárulásával, jelenlétével bizottmányi ülést tartottak, amelyen a bizottmányi tagok az 1848-1849. évi helyben lakó, még élő városi tisztviselőkkel és több városi lakossal együtt vettek részt.²⁶² A korábbi polgármester, Csepcsányi Gellért lemondott hivataláról majd elrendelték az 1848-1849. évi, „választók bizalmából” megválasztott városi tisztviselők hivatalaikba való visszalépését. Az 1848-ban megválasztott Schaffner János polgármester a megüresedett bírói állásra Csiky Sándor képviselőt ajánlotta, akit az ülés közfelkiáltással, egyhangúlag megválasztott.²⁶³ A kijelölő választmány megválasztása után 1861. január 12-én Gáhy József ügyvéd jelenlétében lezajlott a tisztújítás. A tisztviselői választásokon a posztokra jelölt 3 fő közül, mindenkit felkiáltással, szótöbbséggel választottak. Titkos szavazást csak abban az esetben alkalmaztak, amennyiben a felkiáltás után a többségi akarat nem volt egyértelmű. 1861. január 20-án már az újonnan megválasztott polgármester, Csiky Sándor és a felesküdt tisztviselők jelenlétében megkezdtek első feladataik egyikét, az új képviselőtestület megválasztását.²⁶⁴ A városi negyedenként működő küldöttségek december 23-án terjesztették elő azoknak a listáját, akik személyesen bizonyították választóképességüket. A törvénycikk értelmében a listát kifüggesztették a Városháza falára. A 102 megválasztandó képviselő nevét az összeírt választók kinyomtatott névsorán kellett aláhúzni, amelyet korábban a fertálmesterek osztottak szét a különböző negyedekben. A szavazatokat személyesen vagy lepecsételve kellett beküldeni a bizottságnak, január 24-e és 25-e között. A földművesek közül többen kenyérkereseti és gazdasági szempontból sérelmezték, hogy két hétköznapi is megjelenjenek a városházán. Január 26-án a városháza nagytermében, a reggeli órákban a

²⁶⁰ Fontos szempont lenne az 1848. évi városi választások bemutatása és megválasztott képviselők összetételének vizsgálata is, azonban az ezzel kapcsolatos források nem maradtak fenn.

²⁶¹ A fejezetben nem térek ki külön arra, hogy a korábbi képviselőtestületből hány személy töltött be hivatalt ezt követően is. A hivatalt betöltő személyek kontinuitásának, illetve diszkontinuitásának alapos vizsgálatára lásd Simonffy Emil 1971: Zalaegerszeg képviselőtestülete és tanácsa a polgári kor első évtizedeiben (1848-1872). In: Bónis György-Degré Alajos (szerk.): Tanulmányok a magyar helyi önkormányzatok múltjából. Budapest. 235-285.

²⁶² Egri Értesítő. 1860. december 9. I. évf. 2. szám. Címlap

²⁶³ MNL HML V-44/c 3. n.d. 1860. évi tisztújítás iratai (5345/7.)

²⁶⁴ MNL HML V-42/2. k 1861 Eger város képviselői gyűlések ülésjegyzőkönyvei.

polgármester elnöklete mellett kezdték meg a szavazatok összesítését, az eredményről pedig a következő napon lettek volna kötelesek tájékoztatni a város lakosságát. A szavazatok összesítésével azonban nem végeztek, mivel több tag beteg volt, vagy hivatali elfoglaltság miatt nem tudott jelen lenni. A még megszámlálatlan íveket ezért felosztották a negyedenként kijelölt, kibővített bizottság között. A képviselőtestület 1861. október 30-án mondott le, miután az adóbehajtás katonai hatalommal akarták kieroszakolni. Ezt követően még intézkedéseket tettek a közügyek ellátása érdekében.²⁶⁵

A következő választásra a kiegyezés után kerülhetett sor, akkor a szabad királyi városok és a rendezett tanácsú városok esetében az 1867. március 8-i határozat azt mondta ki, hogy az új választások előkészületeit az 1861. évi városi képviselőtestület tagjainak kell megtenni, akiket a hivatalban lévő polgármesterek hívtak össze. Az 1861-ben megválasztott képviselőtestület 1867. május 9-én ült össze újból, hogy a tisztújításhoz szükséges előkészületeket megtegyék.²⁶⁶ Fülöp József ügyvéd, illetve választási elnök bevezetésével titkos szavazással megválasztották a kijelölő választmányt és a szavazatszedő küldöttséget.²⁶⁷ A szavazatszedő küldöttségek elnökeit pedig a közgyűlés választotta meg. A szavazókat összeíró küldöttség az 1861-ben megválasztott képviselőtestületi tagok közül került ki, őket felkiáltással erősítették meg, a nem élő személyek helyeit pedig új tagokkal pótolták. A tisztújítás napján, május 21-én, a „nagy számban megjelent választók” a választás helyszínére, a városháza udvarára indultak. Reggel 8 órakor, az 1861-ben megválasztott Schaffner János polgármester a testület nevében lemondott és megkezdődött a választás. A szavazások a választókerületek kijelölt helyein zajlottak: a Városházát leszámítva, a szavazók egy-egy kijelölt polgárházba mehettek leadni a szavazatukat. A választás reggel 8-tól este 6-ig tartott.²⁶⁸

Eger közigazgatásilag a korszakban a lakosság számarányának megfelelően kilenc kerületre oszlott. A képviselőtestület tagjainak száma az 1848-as törvény értelmében, középvárosokban legalább 82 főből állt.²⁶⁹ Ennek értelmében, Egerben 102 tagot választottak meg. A következő választás 1869-ben, a kiegyezés után történt, a választás módja pedig hasonlóképpen alakult, mint 1848-ban és 1861-ben. A vizsgált korszakban tehát két (három) időmetszetben elemezhető a képviselőtestület tagjainak foglalkozásszerkezeti összetétele és a tagok kicserélődési arányának vizsgálata. Egyetlen problémát a képviselők összetételének elemzésével kapcsolatban az okozza, hogy az 1848-ban megválasztott képviselők névsorát a

²⁶⁵ Egri Értesítő. 1861. november 3. II. évf. 43. szám 172.

²⁶⁶ Eger, 1867. május 16. V. évf. 20. szám. Címlap.

²⁶⁷ Eger. 1867. május 23. V. évf. 21. szám. Címlap.

²⁶⁸ Eger, 1878. március 21. 17. évfolyam, 12. szám.

²⁶⁹ CJH 1848. évi XXIII. törvénycikk, 21. § Képviselők választásáról.

közyűlési jegyzőkönyvekben nem regisztrálták. Ebből kifolyólag, csupán egy későbbi bejegyzésből tudjuk rekonstruálni a képviselőtestület névsorának töredékét. A két későbbi névsort elemezve, úgy tűnik, hogy teljes személycsere történt. Az 102 tagú képviselőtestület közel kétharmada (65 személy) már nem volt képviselő 1867. évben, a régiek közül csupán 37 személy játszott szerepet továbbra is a városigazgatásban. Amennyiben figyelembe vesszük, hogy 1869-re zajlott le egy jelentős átalakulás a választójoggal rendelkező személyek között, ezt a magas, képviselőtestületi tagok közötti kicserélődési arányt párhuzamba lehet állítani vele. A választott képviselők személyében bekövetkezett változás pedig nyomon követhető a foglalkozásszerkezeti összetétel átalakulásával is. A következő táblázat a képviselők foglalkozását szemlélteti a különböző időmetszetekben.

ÁGAZAT, FOGLALKOZÁS	1848		1861		1867	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Iparforgalom összes	16	7	52	53	38	37
Ipar	11	5	44	44	35	34
Kereskedelem, vendéglátás	5	2	8	8	3	2
Földműves/szőlőműves összes	2	1	20	20	26	25
Közzszolgálat összes	-	-	8	8	6	5
Értelmiség összes	3	1	17	17	30	29
Ügyvéd, közjegyző	3	1	14	14	26	25
Orvos	-	-	2	-	2	-
Gyógyszerész	-	-	1	-	-	-
Tanár	-	-	-	-	2	-
Egyéb	1	-	1	-	1	-
Összesen	22		98		101	

11. táblázat Választott képviselők foglalkozási megoszlása 1848 és 1867 között

A táblázat legszembevetőbb eredménye, hogy a korszak legdominánsabb csoportja az iparosoké volt, arányuk azonban a következő választások alkalmával csökkent. 1860-ban a képviselőtestület még közel a felét adták (44%), legtöbben a csizmadiák, az asztalosok, a tímárok közül vettek részt a város vezetésben. 1867-re azonban számuk 44-ről 35-re csökkent, az iparral foglalkozók összlétszámában (52-ről 38-ra csökkent) pedig még inkább megnyilvánult elenyésző arányuk. A testület második legnagyobb csoportját az földművesek, szőlőbirtokosok adták, a képviselőtestület tagjainak a 20%-át alkotva. Számuk a következő választások alkalmával tovább növekedett, 1867-ben már 26 fő került be földművesként a képviselőtestületbe. Domináns csoport volt továbbá az értelmiségi foglalkozásúak köre is.

Mindkét évben magas számban képviseltették magukat a szabadfoglalkozású értelmiségiek, azon belül is az ügyvédek. Számuk 1867-ben közel a duplájára növekedett és magas számban vettek részt a képviselőtestület munkájában. A csoporton belül az orvosokat 2 fő képviselte a testületben, egy évben egy gyógyszerészt is beválasztottak. Az előző három csoporthoz képest a kereskedők közül viszonylag kevesen töltöttek be pozíciót a városigazgatásban, számuk és arányuk is csökkenést mutatott. Mellettük, még a közszolgálat kategóriába csoportosított tisztviselők jelenléte volt számottevő. A kapott adatok a fővárosi képviselőtestület társadalmi összetételéhez képest - nem meglepő módon - ellentétes tendenciát mutatnak. Pest esetében Horváth J. András arra a következtetésre jutott, hogy 1848-ban még domináns volt az iparos-céhes réteg, 1861-re azonban kezdtek visszaszorulni. A fővárosban is magas volt a képviselők kicserélődési aránya, mivel a korábbiaknak csupán egyharmada jutott mandátumhoz a következő választások alkalmával. A legnagyobb különbség a két város között az, hogy 1867-ben a fővárosban már a tőkepénzesek voltak többségben, ez pedig az értelmiségi rétegek némi visszaszorulását is magával hozta. A képviselőtestület meghatározó csoportja mégis az ipari és kereskedelmi tőkepénzesek voltak, akiknek száma folyamatosan, egyenletesen növekedett.²⁷⁰ A zalaegerszegi képviselőtestület összetétele, már jobban közelített Eger tradicionálisabb jellegéhez, hiszen a legjelentősebb foglalkozási csoportot ott is - 38-59%-os aránnyal - az iparosok adták. Közöttük is a csizmadiák vettek részt legnagyobb számban a város vezetésében. Annyi különbség mégis volt, hogy ott a testület második nagy csoportját már 1848-ban is az értelmiség alkotta (leginkább az ügyvédek, gyógyszerészek), ami a tagok 15-33%-át adta. Másrészt, Egerrel ellentétben, jellemző volt, hogy a földművelő rétegből viszonylag kevesen vettek részt a testület munkájában.²⁷¹

A közigazgatás változásával átalakulás történt továbbá a városi tisztviselők esetében is. A tisztviselők és a városi hivatalok száma folyamatosan növekedett, de hatáskörük egyre csökkent. A változások elsődleges megnyilvánulása a közigazgatásban szerepet játszó tisztségek átalakulása volt. 1848 előtt a város első embere mind közigazgatási, mind bíraskodási téren a főbíró volt. 1848-ban új tisztségek alakultak és a törvény rendelkezései szerint felosztották a feladatokat. Ezt követően a közigazgatás a polgármester feladata lett, míg a peres ügyekben a főbíró ítélt. A külső tanács szerepkörét a szélesebb jogkörrel bíró képviselőtestület vette át. A korábban részletesen bemutatott városi szerepkörök átalakulásával

²⁷⁰ Horváth J. András 1999: Új emberek az újjáépített főváros első közgyűlésének társadalmi összetétele. Tanulmányok Budapest múltjából XXVIII. Budapest. 23-52.

²⁷¹ Simonffy Emil 1971: Zalaegerszegi képviselőtestülete és tanácsa a polgári kor első évtizedeiben (1848-1872). In: Bónis György-Degré Alajos (szerk.) Tanulmányok a magyar helyi önkormányzatok múltjából. Budapest. 254-256.

a kortársak is tisztaban voltak, hiszen erre utal az a tény is, hogy a Közhaznu Honi Vezér a szabad királyi városokon kívül olyan mezővárosok tisztségviselőit is összeírta, mint például Eger vagy Nyíregyháza. A városigazgatásban szerepet játszó személyek körében végbement jelentősebb cserének vizsgálatára a választott község és a képviselőtestület tagjai között lenne lehetőség. Ez azonban Egerben Eszterházy Károly halálát és az egri érsekség megalakulását követően megszűnt, így ennek vizsgálatára nincs lehetőség.

Lehetőség van azonban az egyes tisztségek, pozíciók közötti személyi kontinuitás vizsgálatára. A tiszti kalendárium alapján 1832-ben 7 tisztség oszlott meg 18 személy között,²⁷² 1844-re 13-ra emelkedett a tisztségek száma, amit 22 személy töltött be.²⁷³ Az áprilisi törvények legalább 12 tisztségben határozták meg a városirányításban szerepet betöltő, választás alá eső személyek számát.²⁷⁴ 1848-ban Egerben 19 tisztséget regisztráltak, melyet 27 személy töltött be.²⁷⁵ A tisztségviselők közül az 1848-as 27 főből csupán 9 személy szerepelt az 1847. évi testület valamelyik pozíciójában: a korábbi főbíró, főjegyző továbbra is ezt a pozíciót töltötte be, a korábbi népszóló, a belső tanácsstagok közül 5 személy, a külső tanácsstagok közül pedig 1 személy lett 1848-ban tanácsnok. Nagy volt tehát a fluktuáció. Ugyanilyen átalakulást tapasztalunk az 1860. évi városi tisztújítás iratai alapján is. Ebben az évben is nagy arányban érkeztek a tisztségviselők közé új emberek. Ebben közrejátszott az a tény is, hogy 1848 óta 7 fő meghalt és 3 személy elköltözött.²⁷⁶ 1848 és 1867 közötti három időmetszetben a 19 és 21 pozíció 51 személy között oszlott meg. Személyek közötti átfedések a gazdasági és jegyzői pozíciók között volt megfigyelhető (gazdasági felügyelő, számvevői poszt).

Amennyiben figyelembe vesszük a választók jogosultsági kategóriáinak és a képviselőtestület tagjai közötti aránymegoszlást, megállapíthatjuk, hogy a megválasztott tagok foglalkozási összetételének átalakulása tükrözte a választók körének átalakulását, mindezzel együtt pedig feltételezhetően a kerület általános társadalmi karaktere is megváltozott. A megválasztott képviselők összetételének alakulása tehát visszavezethető az 1848 és 1867 között városi szinten végbement folyamatokra. A képviselőtestületi tagok közötti fluktuáció, így foglalkozás szerkezeti átalakulással is együtt járt, ami lekövette a census átalakulását. Mindez

²⁷² Közhaznu Honi Vezér. Gazdasági, házi és tiszti kalendárium 1832. esztendőre. Landerer nyomda. Pest. 138. Főbíró, 12 szenátor, népszóló, főjegyző, aljegyző, levéltárnok, orvos.

²⁷³ Monte Degoi Albert Ferenc (szerk.) Közhaznu Honi Vezér. Gazdasági, házi és tiszti kalendárium 1844. évre. Landerer nyomda. Pest. Főbíró, főjegyző, 2 aljegyző, levél és pertárnok, 13 tanácsnok, rendőrkapitány, népszónok, adószedő, pénztárnok, számvevő (betöltetlen 1844-ben), gyámnok (betöltetlen 1844-ben), rendes orvos, seborvos.

²⁷⁴ CJH 1848. évi XXIII. törvénycikk, 15-17. § A tiszti-kar választásáról.

²⁷⁵ MNL HML V-44/c/3. n.d. 1860. évi városi tisztújítás iratai. Polgármester, főbíró, városi kapitány, rendőri kapitány, főjegyző, 3 aljegyző, számvevő, 8 tanácsnok, városi főorvos, sebész, adószedő, gazdasági pénztárnok, vásár bíró, piac biztos, szállásmester, vízen túli hegybíró, vízen inneni hegybíró, ajtónok, város gazdája.

²⁷⁶ MNL HML V-44/c/3. n.d. 1860. évi városi tisztújítás iratai.

leginkább abban nyilvánult meg, hogy az 1860-as évek végére az értelmiségi census révén választójogot szerzett személyek száma erőteljesen megnövekedett, ezzel együtt a megválasztott képviselők között a szabadfoglalkozású értelmiség száma is megduplázódott. Az átalakulás legnagyobb vesztesei azonban az iparosok voltak, számuk és arányuk folyamatosan csökkent párhuzamosan az ilyen jogon, a névjegyzéken szereplő személyek számával. Ennek a folyamatnak a része volt továbbá, hogy a korábban polgárjoggal rendelkező személyek választójogukat nem tudták hosszú távon megtartani. Az adatok továbbá arra mutatnak, hogy már nem volt jelentős különbség a kül- és belterület között, a városrészek tagoltsága már nem utalt erőteljes társadalmi elkülönülésre.

A következő részben az eddigi fejezetekben részletesen körbejárt, városi választókerületi census elemzéssel kapott eredményeket mutatom be, léptékváltást alkalmazva, a választójoggal rendelkező családok és személyek példáján keresztül.

V.4. Két évtized változásai a választópolgárok összetételében

A statisztikai adatok elemzése mellett a választójegyzékek személyi szintű összevetése további tanulságokkal szolgálhatnak, amellyel képet kaphatunk a konkrét társadalmi változásokról is. Az elemzés során a forrásadottságoknak megfelelően az összes egyidejű vagy közel azonos időszakból származó forrást hasznosítani próbáltam²⁷⁷ és kísérletet tettem ezek személyi szintű – nominális - összekapcsolására, amely hozzájárult egy komplexebb elemzéshez. Az elemzésnél természetesen figyelembe kellett venni azt a tényt is, hogy a választói jogcím nem minden esetben esett egybe a foglalkozással, ami hatással volt a választói jogcímek mögötti tényleges tartalomra is.²⁷⁸ Ebből kifolyólag kísérletet tettem továbbá az egyes jogcímek mögötti tartalom felderítésére is, hiszen az egyes kategóriákban, illetve census mögött számtalan egyedi eset állt. A korábbi fejezetekben tapasztalt, választójoggal rendelkező személyek eltűnésének okait a választó névjegyzékekből a választók személyéig lemenően

²⁷⁷ Mint például összeírások, adójegyzékek, választó névjegyzékek, házassági, halotti anyakönyvek, telekkönyvek, kataszteri iratok. MNL HML V-45/b/3. k Eger város lakosai vagyonainak összeírása (1855-1856); MNL HML V-45/b/2. k Eger város adófőkönyve (1854/55); MNL HML V-45/b/6. k Eger város ház-és földadókönyve (1855/56); V-45/b/10. k Eger város betűsoros névjegyzék az adófőkönyvhöz (1867).

²⁷⁸ A censusok mögötti egyedi esetek nyomon követésére tett kísérletet a századforduló előtti évtizedre vonatkozóan Koroknai Ákos 1985–1986: Az 1896. évi választások a Délkelet-Dunántúlon. (Módszertani kísérlet a választási statisztikák és a választói névjegyzékek elemzésére.) II. Baranyai Helytörténetírás. 215–299.

próbáltam követni. Ennek vizsgálatához történt meg a három időmetszet (1848, 1860, 1869) választó névjegyzékének név és census szerinti feldolgozása és adatbázisba való rendezése.

A választójoggal rendelkező személyek összetételének vizsgálatára három típust jelöltem ki, ezeket pedig ahol szükséges volt, további altípusokra bontottam. Az első csoportba soroltam azokat a személyeket, akik polgárjoggal rendelkeztek, de a régi jog vagy más census alapján szerzett választójogot csupán 1848-ban tudták érvényesíteni. Ezt követően magas életkorukból kifolyólag meghaltak vagy ipari tevékenységük, ingatlanbirtokának értéke már nem volt elegendő a census átlépéséhez. A következő személyek esetében azt tapasztaljuk, hogy nem tudtak megfelelni a minimális census követelményeknek, sok esetben pedig a belvárosból is elköltöztek. Amennyiben a régi jogon választók nem tudtak más census kategóriába átcsoportosulni, nagy eséllyel a választójogukat is elvesztették. Valentin György, két segéddel működő varga, harmadik negyedbeli (Nyár utcai), kétszobás ingatlanát még 300 forintra sem becsülték, hiszen csak iparosként, és az 1824-ban szerzett polgárjogára hivatkozva, régi jog alapján nyert választójogot. Az országgyűlési listára is csupán ezzel a „törvénytelen” censussal tudott felkerülni. A század közepén még a belvárosban tűnt fel, azonban 1867-ben már a Maklári hóstyán élt, választójoggal nem rendelkezett, korábbi ingatlana később (1888-ban) a zsidó vallású Fischer József tulajdonába került. Hoffmann Fülöp (sz.1795) mézeskalácsosként került a polgárkönyvbe, a regnicolaris összeírásban egyedül dolgozó gyertyamártóként szerepelt. 1848-ben régi jogon ugyan választójogot szerzett, ezt követően azonban már nem találjuk a listákon. 1867-ben bábsütőként ingatlant bérelt a második negyedben, így sem ingatlan sem a 4 hold szőlőterület után nem rendelkezett választójoggal.

Elvértve bár, de arra is akadt példa, hogy valaki választójogát elvesztette, vagy nem iratkozott fel a névjegyzékre, de mindenesetre 1860-ban nem szerepelt a választók között, csak a következő listán regisztrálták újra. Fábián Pál (sz.1798) 1848-ban régi jog alapján szerzett választójogot, az országgyűlési követválasztó listán a régi jog mellett már feltűnt a birtok és az ipar is. A következő választásokkor az öt szobás, harmadik negyedbeli Dobó utcai ingatlana már nem bizonyult elégségesnek, ugyanis 1869-ben tűnt fel csak újra, ipar alapján, kovácsként.

Az első csoport másik alkategóriájába lehet sorolni azokat a személyeket, akik között előrehaladott korukból kifolyólag nagyobb volt a halálozási arány, így már nem éltek meg a következő választásokat. Ennek a csoportnak a jellegzetes példajaként lehet bemutatni Dobrova Ferencet (Eger, 1788-1859), aki szíj[j]ártómesterként 1828-ban szerzett polgárjogot, majd ugyanebben az évben az országos összeírásban polgárként és két segéddel dolgozó iparosként regisztrálták. 1848-ban birtok alapján nyert választójogot, azonban a következő választások alkalmával már fia, (Dobrányi) Ignác (Eger, 1815-1875), városi főorvos szerzett jogosultságot

az apjától örökölt tíz szobás Széchenyi utcai házuk után. (Fia, 1848-ban még értelmiség (lakbér) jogcímen szerepelt a választó névjegyzéken.) Ide sorolható Árvay Antal (Eger, 1790-1859?) segédek nélkül dolgozó szűcs, akinek az ingatlana szintén nem érte el a 300 forintos cenzust sem, ugyanis a helyhatósági választásokon, ipar alapján került összeírásra a harmadik negyedben, a júliusi névsoron polgárjogára hivatkozva, régi jog szerepelt. 1855-ben a városi összeírásban ugyan a négy hold szőlő után szőlőbirtokosként tüntették fel, de a birtok kategóriába ez alapján sem kerülhetett fel. Az 1860-as választást azonban már nem élte meg, 1859 decemberében a három szobás Servita utcai ingatlanát, lánya, Katalin örökölte férjével.

Vegyük szemügyre azokat a személyeket, akik hosszú távon fenn tudták tartani választójogukat. A második csoportba lehet sorolni azokat a személyeket, akik polgárként 1848-ban választójogot szereztek és sikeresen megőrizve azt a továbbiakban még az 1869-es listán is szerepeltek. Egyben a személyi-családi folytonosságot is képviselték. A választójog megtartására legnagyobb esélyük azoknak volt, akik a régi jog kategóriából átsorolódtak az ingatlan kategóriába, vagy az iparos foglalkozást felhagyva más megélhetés mellett érvényesítették választójogukat. Az egri születésű id. Komáromy Józsefet (sz.1800) a reginicoláris összeírásban egyedül dolgozó szűcsként regisztrálták a negyedik negyedben, ahol 1848-ban szintén feltűnt, régi jogon választójogot szerezve a helyhatósági jogú választásokon, valószínűleg az 1828-ban szerzett polgárjogára hivatkozva. Az országgyűlési követválasztó listán a régi jog mellett viszont az ingatlan is fel volt tüntetve. Ez valószínűsíthetően a háromszobás Dobó utcai házát jelentette, ami ennek alapján csupán a törvényben előírt 300 forint értékű háznak felelt meg, a négy hold szőlő után szintén nem szerezhette volna választójogot. Ő maga az 1860-as névjegyzéken újból feltűnt, ingatlanára hivatkozva, birtok alapján. Fia, ifj. József (sz.1834) ugyanebben az évben első alkalommal, szűcsmesterként foglalkozása után, majd apja halálát követően, örökölve tulajdonjogát, ingatlan alapján. Glósz Ferenc (1796-1870k.) az 1827-ben gombkötőként szerzett polgárjogát érvényesítve 1848-ban régi jogon szerzett választójogot, az országgyűlési követválasztó listán azonban birtok cenzus, a kétszobás Vadász utcai háza alapján szerzett jogosultságot. Ingatlanának értéke tehát az ő esetében sem felelt meg a magasabb helyhatósági követelményeknek. Iparos foglalkozásával valószínűleg felhagyott, ugyanis 1855-ben kiskereskedőként regisztrálták majd szőlőbirtokosként (1867). A választólistákon ezek után már kizárólag (föld)birtok alapján szerepelt. Fia, Károly (sz.1836) 1860-ban tűnt fel először, segédekkel dolgozó pékként, a kilencszobás, második negyedbeli Jókai utcai ingatlana, és az édesapjától örökölt szőlőbirtoka alapján. Ruzsin Ferenc (sz.1793) az 1828-as összeírásban tímárként és házas zsellérként szerepelt. Választójogra a helyhatósági lista alapján régi jog alapján volt jogosult, az

ingatlantulajdonának értéke tehát a 300 Ft értéket érte el, ugyanis a képviselőválasztó listán birtok cenzus is szerepelt. Ezt követően már mindvégig erre hivatkozva szerzett választójogot azonban már nem, mint iparos, hanem mint „szőlőbirtokos”. A hatszobás, harmadik negyedben található Dobó utcai ingatlanát lánya, Franciska örökölte, 1874 áprilisában (ezt egészen az első világháború végéig birtokolta a család). Ugyanezt tapasztaljuk Alagyi Jánosnál, akit az 1828-as összeírásban polgárként, segéd nélküli, házatlan szűcsként tüntettek fel. Ugyanebben az évben szerzett polgárjogára hivatkozva, régi jogon szavazhatott a helyhatósági választásokon, a negyedik negyedben. Az országgyűlési képviselőválasztó listán a régi jog mellett birtokot is feltüntettek, tehát ingatlana nem felelt meg a 700 Ft értékű összegnek, melynek köszönhetően a helyhatósági listán is szerepelhetett volna. 1860-ban már a háromszobás Servita utcai ingatlana alapján rendelkezett választójoggal. Halálát követően, 1878-ban, az ingatlanát lánya, Franciska és férje, a bodnár foglalkozású Permay György örökölte (1900-ig). A takács foglalkozású ifj. Rupiczky János (sz.1818) az édesapjától örökölt háromszobás, Mária utcai ingatlana (negyedik negyed) alapján kapott választójogot. Mivel a ház megfelelt a magasabb kritériumoknak, a júliusi, országgyűlési képviselőválasztó listán már csak régi jog szerepelt, „örökítve” apja 1828-ban szerzett polgárjogát. Választójogra ezt követően mindvégig birtok alapján volt jogosult, amely haláláig a tulajdonában állt (1880k).

Ebbe a kategóriába sorolható továbbá Plank Ferenc, aki bár polgárjoga után régi jogon feliratkozhatott volna, mindezt mégsem tartotta fontosnak. 1828-ban még házatlan zsellérként és egyedül dolgozó könyvkötőként szerepelt, polgárjogot pedig ugyanebben az évben, könyvkötőként szerzett. Az 1848-as választójegyzéken az első negyedben, birtok alapján írták össze, már a többszobás Szent János utcai ingatlana és 22 hold földje (szőlő) után. Halálát követően örökségén három fia osztozott. Három fiából Gyula (sz.1830) vitte tovább apja mesterségét, mellyel iparos jogon 1869-ben választójogot nyert. Második fia, Géza (sz.1846) pékként, 1869-ben szintén ipar alapján szerzett választójogot, illetve édesapja Szent János utcai, négy szobás, gazdasági épülettel rendelkező ingatlanának tulajdonjogát vitte tovább. A hat évvel idősebb testvére, Kálmán, városi tisztviselő, választójogot mégis az édesapjától örökölt szőlőbirtok alapján szerzett.

A második csoport alkategóriájába lehet sorolni a negyedik negyedbeli régi jogon választójogot nyert személyeket, amennyiben foglalkozás alapján tovább árnyaljuk ezt a kategóriát. Ennél a csoportnál jelent meg ugyanis az 1828-ban összeírt kereskedők többsége. Polgárjogot ugyan nem szereztek, de 1848-ban a helyhatósági listán „polgári állásuknál” fogva választójoghoz jutottak, míg az országgyűlési listán már átcsoportosultak birtok kategóriába. Az ingatlanjuk értéke tehát ekkor nem haladta meg a 700 Ft-os összeget, azt követően viszont

sikerrel megőrizték a választójogukat. Erre a típusra lehet példaként felhozni Verlovicz Ferencet, aki az 1828-as országos összeírásban polgárként (bár polgárjogot nem szerzett és ingatlan sem áll a tulajdonában) és hármasklasszisú kereskedőként szerepelt. 1848-ban régi jog alapján szerzett választójogot a helyhatósági listán. Ingatlant is ezekben az években vásárolhatott, ugyanis a júliusi listán már a kisebb kritériumnak megfelelően, birtok és kereskedelmi tevékenységét is regisztrálták. 1855-ben a hatszobás Almagyar utcai ingatlannál vásárusként (és 6 hold szőlővel rendelkezőként) tüntették fel, azonban ingatlanát előnyben részesítve kereskedelmi tevékenységénél vagy, mert a jövedelme nem érte el a minimális cenzushatárt, 1860-ban ingatlan cenzus alapján választhatott. Cséka Ferencet (sz.1812) 1828-ban háztulajdonnal rendelkező polgárként és két segéddel dolgozó szappanfőzőként regisztrálták, emellett pedig kereskedéssel is foglalkozott. 1855-ben az adóösszeírásba kocsmárosként tüntették fel azonban nagyobb presztízssűnek számíthatott a 18 szobás Szent János utcai ingatlana után választójogot szerezni. Az ingatlant 1862-ben eladta és a következő választólistán már valamivel szerényebb körülmények között, a hétszobás, negyedik negyedbeli Almagyar utcában található. Erre az ingatlanra hivatkozva őrizte meg a választójogát.

Az utolsó, harmadik csoportba az újonnan választójogot szerzett személyeket sorolhatjuk, akiknél nagymértékben megjelentek a zsidók és az újonnan betelepült értelmiségi foglalkozású személyek száma. A harmadik csoport első alkategóriájában az 1848-as júliusi listán, túlnyomó többségben a belvárosi első negyedben lakbér alapján választójogot szerzett értelmiséget lehet sorolni. A városban való tartózkodásuk legfőképp átmeneti állapotnak tekinthető. Ezzel szemben, a második negyedben kizárólag az ügyvédek kerültek ki a birtok után választók, a magasabb követelményeket állító májusi listán. A júliusi listán az ingatlan mellett, a presztízst képző értelmiségi cenzus is szerepelt. A csoportra jellemző módon, közös vonásként figyelhető meg a nemesi származás, amely jogalapként csak 1869-ben jelent meg. A csoportban szereplő személyek csupán ekkor szereztek választójogot régi jogon, ami arra is utalhat, hogy az adott személyek városi gyökerekkel rendelkeztek. Példaként hozható fel Babics István, (Kápolna, 1813-1885) akinél 1848-ban feltüntették az értelmiségi jogcím mellett a birtokot, mint választóképesség alapját. 1860-ban már a nyolc szobás, első negyedben található Széchenyi utcai ingatlana alapját szerzett választójogot, de a többi ügyvédhez hasonlóan 1869-ben már csak mint nemes, régi jog alapján szerepelt. Az egri születésű ügyvédekkel ellentétben (1855-ben) szőlőt nem birtokolt.

1869-re, ahogy a cenzus elemzésével is egyértelművé vált, nagy számban tűntek fel a belvárosban az értelmiségi foglalkozásúak, iskolai tanárok, megyei hivatalnokok, akik csupán foglalkozásuk után rendelkeztek választójoggal, ingatlantulajdonnal nem rendelkeztek. Erre

hozható fel példaként Jekkelfalusi Kálmán (sz.1821), aki régi jogon (megyei hivatalnoktelekkönyv vezető) 1869-ben szerzett választójogot, ingatlan nem állt a tulajdonában, csupán egy Széchenyi utcai lakást bérelt. Szvorényi József (Sáta, 1816-1892) káplán, 1856-tól volt az egri gimnázium tanára, majd 1866-tól az igazgatója. 3 évvel később, az első negyedben értelmiség jogcímen szerzett választójogot.

A harmadik csoport második alkategóriájába sorolhatóak az 1867-től választójoggal rendelkező zsidó vallású lakosok. Neumann Márton (Eger, sz.1826k) pálinkafőzőnek, későbbi lisztárusnak, 1855-ben már biztosan a tulajdonában állt az a kétszobás Széchenyi utcai ingatlan (második negyed), amelynek alapján regisztrálva lett az 1869-es választójegyzéken. A telekkönyv alapján 1875 decemberében újabb három szobás ingatlant vásárolt a Zalár utcában, melyet egészen 1914-ig birtokolt feleségével, Neumann Júliával. A szabó foglalkozású Klein Jakab (sz.1821) egyike volt a legkorábban betelepülő zsidóknak.²⁷⁹ 1855-ben még bérlő volt, azonban 1860-ban már megvásárolta a kilencszobás, borházás pincés házat a Jókai utcában (második negyed), melynek alapján 1869-ben választójogot nyert.

Az felsorolt példák alapján is láthatjuk, hogy a korábban polgárjoggal rendelkező személyek közül sokaknak nem állt olyan belvárosi ingatlan a tulajdonában, ami megfelelt volna a helyhatósági lista magasabb követelményeinek. Más cenussal (ipar vagy szőlőterület után) viszont még meg tudták tartani választójogukat 1848 után is, erre azonban a legtöbb esetben foglalkozás váltás után került sor. Sok, korábban iparos foglalkozást űző személyt kiskereskedőként vagy éppen szőlőgazdaként találunk az adókönyvekben. Voltak, akiknél a választójogot apjuk után már az örökösök vitték tovább: vagy a szőlőt, vagy az ipart, vagy az ingatlant örökölve szereztek választójogot. Nagy csoportot alkottak viszont azok, akik semmilyen vagyoni cenussal nem tudtak megfelelni, így számukra, mint láttuk, csupán a régi jog volt opció. 1860-ra ezek a személyek eltűntek a névjegyzékről, hiszen már sokkal következetesebben használták a régi jogot, mint választójogi cenust. Magas életkoruk miatt sokan már nem éltek meg a következő választást, vagy örökösök hiányában ingatlanjuk új tulajdonos kezébe került. Összességében tehát azt láthatjuk, hogy az 1860-as évek elejére a korábbi polgárjogú lakosság már nem játszott jelentős szerepet a város életében, politikai jelenlétük alig volt számottevő.²⁸⁰

²⁷⁹ A zsidóság letelepedését követő térbeli differenciáltságára irányuló vizsgálatra lásd Mazsu János 2013: A zsidók letelepedése Debrecenben (1790–1870). Kísérlet tér- és társadalomszerkezeti rekonstrukcióra és elemzésre. In: Felekezeti társadalom – felekezeti műveltség, Rendi társadalom – polgári társadalom 25. Budapest. 43-72.

²⁸⁰ Ebből kifolyólag is fontos tényező lesz a leszármazottak vizsgálata a század második felében.

Amennyiben a választók összetételének alakulását próbáljuk meg felvázolni, akkor azt látjuk, hogy a régi jog alapján választók aránya drasztikusan csökkent, folyamatosan növekedett viszont az ingatlan és az értelmiségi cenzus aránya. Egerben az újonnan választójoggal bíró személyek döntő többségét az értelmiségi foglalkozásúak tették ki, míg az iparosok száma nem növekedett jelentős mértékben. Ez abból a szempontból is érdekes, hogy a választásra jogosultak lakossághoz viszonyított aránya Egerben az országos viszonyokhoz képest is viszonylag magas volt. A névjegyzékek legszembetűnőbb változása emellett, a városi választók összlétszámának időleges csökkenése az 1860-as évek elején, amit majd a következő időmetszetben egy duplázódás követett. A választók csökkenése leginkább a belvárosi első és második negyedre esett. Ezt követően, a választójoggal rendelkezők számának bővülése, egyre inkább az értelmiség megjelenését hozta magával, területileg ez a belvárosi negyedeket, illetve a hatvani harmadik kerületet érintette. Az ingatlannal nem rendelkező szabadfoglalkozású értelmiségiek pedig éppen azokban a kerületekben jelentek meg, ahol a korábbi polgárjoggal rendelkező személyek 1848-ban még ingatlanuk után birtok cenzus alapján szereztek választójogot. A negyedik negyedbeli régi jogi cenzus csökkenése egyrészt azzal magyarázható, hogy az iparosok száma fogyatkozott, másrészt pedig az ott élő kereskedők, amennyiben lehetőségük volt rá már más cenzussal érvényesítették a választójogukat. Az 1828-ban összeírt kereskedők jelenléte a városban tehát nem volt átmeneti, kötődtek a városhoz, hiszen saját ingatlannal rendelkeztek, a régi jogi kategória pedig tükröz egyfajta mentalitást, a városi élethez való kapcsolódást.

A tendenciát párhuzamba lehet állítani a képviselőtestület átalakulásával is, hiszen magas volt a megválasztottak közötti fluktuáció, ezzel együtt foglalkozás szerkezeti módosulás is megfigyelhető. Ennek elemzése mutatta ki, hogy az értelmiségiek száma a tagok között a duplájára növekedett, az iparosoké pedig stagnált, vagy enyhe csökkenést mutatott. A vizsgált korszakban a cenzusszerkezet változása alapján tehát következtetni tudtunk városrészenkénti bontásban a foglalkozás szerinti megoszlásra, és annak változására. Fontos kérdés továbbá az is, hogy a választójoggal rendelkezők milyen arányban képviselték magukat a megválasztottak között, a különböző foglalkozáscsoportok szerint, valamint az átalakuló cenzusszerkezet milyen hatást gyakorolt a megválasztott képviselők összetételére. Meg kell továbbá azt is vizsgálni, hogy a korszakra jellemző tendenciák hogyan változtak 1872 után, az új választójogi törvény és a virilizmus bevezetésének következtében.

VI. Képviselőválasztásra jogosultak köre 1872 és 1914 között

VI.1. Az új választójogi szabályozás

Bár az 1848. évi törvénycikkek a választójogot is átmeneti jelleggel, ideiglenes szabályozták, a gyakorlatban ennek alapján írták össze a választókat 1874-ig. Ezt követően, 1874-ben elfogadásra került szabályozás - az eredeti törvény ideiglenessége miatt - a magyarországi és az erdélyi választójogi rendszer egységesítésével volt indokolható, illetve a vagyoni követelményeket az adófizetési követelményekkel váltották fel. Az új szabályozás célja tehát elsődlegesen az 1848-as törvények egyértelműsítése lett volna, ez azonban a választójoggal rendelkezők körének szűkülésével járt együtt.

A községi választójogot és a választhatóság kritériumait az 1871. évi XVIII. törvénycikk 38. § szabályozta, amit a későbbi, szintén községekről szóló 1886. XXII. törvénycikk sem változtatott meg lényegében.²⁸¹ Ez a szabályozás az 1929-ben bevezetett újabb közigazgatási törvényig volt érvényes. Az új szabályozás leglényegesebb változtatása az volt, hogy az 1848-as törvényekhez viszonyítva a községi választójogi jogosultság jóval szélesebb körű lett az országgyűlési választójognál. A törvény értelmében minden 20. életévét betöltött községi lakos, aki vagyona vagy jövedelme után már két év óta föld, ház, jövedelem vagy személyes kereseti adót fizetett, választójoggal bírt. Választójoggal (közvetett szavazattal) rendelkeztek a vagyonos kiskorúak, illetve a nők is, akiket gyámjuk vagy meghatalmazottjuk képviselt a választásokon. Választójoggal bírt továbbá a polgármester, a bíró, a jegyző, a rendőrkapitány, a tanácsnokok, az ügyész, az árvaszéki ülnök, a pénztárnok, az orvos és a mérnök. Rajtuk kívül pedig minden testület, cég, intézmény és jogi személy, amennyiben a községben vagyonnal rendelkezett és adót fizetett utána. A választásból azonban kizárták a sorkatonai szolgálatot teljesítőket, a bűntény elkövetőket büntetésük időtartamára, a csőd alatt állókat valamint azokat a tisztviselőket, akik jövedelmük után nem az adott községben fizettek adót. Fontos eleme volt a változtatásoknak, hogy a „régijogi” cenzus már nem szerepelt önálló kategóriaként a névjegyzékben. Ezt követően régi jogon csak azok szerepelhettek továbbra is a névjegyzéken, akik az 1869-es és 1872-es összeírásban is szerepeltek. Emiatt fenn állhatott az a helyzet is, hogy az, aki csak ennek a cenzusnak tudott megfelelni, elvesztette választójogát, de

²⁸¹ CJH 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről és 1886. évi XXII. törvénycikk a községekről.

választhatóságát még régi jog alapján megőrizhette.²⁸² Választhatóság szempontjából ugyanis az országgyűlési választójogi követelményeknek való megfelelést és az írni-olvasni tudást kérték számon.

Az addig érvényben lévő 1848. évi V. törvénycikkben szabályozott országgyűlési választójog vitáját 1874. július elsején kezdték meg, majd szentesítését követően az 1874. évi XXXIII. törvénycikk módosította.²⁸³ Ennek értelmében a választhatóságot a 24. életév betöltéséhez és írni-olvasni tudáshoz kötötték, emellett további szempontoknak is meg kellett felelni. Országgyűlési választójoggal rendelkezők csoportjába azok tartoztak, akik a házadó alá eső legalább három lakrészből álló házzal (bérbe adott ingatlan esetén, amennyiben 105 forint évi tiszta jövedelem után vetettek ki rá házbéradót), vagy legalább 16 forint tiszta jövedelem után földadóval terhelt földbirtokkal rendelkeztek. A választójogot igénybe lehetett venni akkor is, ha az ingatlan még nem állt az egyén birtokában, de kimutatta, hogy az örökösödés jogán őt illeti, továbbá ha az örökösödési eljárás folyamatban volt. Az iparosok és kereskedők esetében legalább évi 105 forintnyi állami adó alá eső jövedelemmel, közalkalmazottaknak évi 500 forintnyi, fizetésből élőkben évi 700 forintnyi adóköteles fizetéssel kellett rendelkezni. Jövedelemre való tekintet nélkül választói joggal bírtak az értelmiségiek. Jelentős változás volt még a választójog terén, hogy az izraelita vallású lakosok választási lehetőséget kaptak az 1867. évi 17. törvénycikk elfogadását követően.

Összességében, az 1874-es törvény nemcsak országos szinten csökkentette a választhatók számát, hanem a helyhatósági választásokon részt vevők körét is szűkítette. Kecskeméti Károly az 1874. évi választójogot valamint a törvényhatóságokat, községeket érintő virilizmus intézményének bevezetéséről szóló törvényeket a dualizmus éveiben állandósuló „demokratikus deficit” kialakulásának kezdeteként értékelte.²⁸⁴ A választójoggal rendelkezők számának csökkenése ellen ugyan tettek lépéseket, többek között ilyen volt az 1899. évi XV. törvénycikk bevezetése,²⁸⁵ ami engedmény tett az adóhátralékosoknak és azt követően már nem zárták ki őket a választók közül. Egészen az 1910-es évekig nem

²⁸² Pap 2016b: 236.

²⁸³ CJH 1874. évi XXXIII. törvénycikk az 1848: V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről.

Az országgyűlési vitájának rövid bemutatásra lásd Ruszoly József 2002: Az országgyűlési népképviselő bevezetése Magyarországon. Az 1848:V. tc. létrejötte. In: Uő.: Újabb magyar alkotmánytörténet. 1848-1949. Válogatott tanulmányok. Budapest. Püski Kiadó. 38-66.

²⁸⁴ Jean Bérenger – Kecskeméti Károly 2008: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918. Napvilág, Budapest. 346.

²⁸⁵ CJH 1899. évi XV. törvénycikk az országgyűlési képviselő-választások feletti bírásokról.

szabályozták újra a választójogosultság.²⁸⁶ A dualizmus kori Magyarországon lényegében 1910 után már nem tartottak általános választásokat, 1913-ban²⁸⁷ majd 1918-ban ugyan még született új választójogi törvény, de ezeknek a gyakorlati bevezetésére már nem került sor.

VI.1.1. Választójoggal rendelkezők száma

A dualizmus korszakában is többféle választójog létezett tehát egy időben az országban. A községi választójog szélesebb körre terjedt ki, mint a megyei vagy az országos, a helyi politikában a nagyobb érdekeltség szintén kiterjedtebb aktivitásra sarkallta az embereket. A községi szinten ráadásul a politikai választójog más választójoggal (egyházközségi, iskolaszéki) szövődött össze, és így - Kövér György értelmezésében - ezek átfedése, illetve kitakarása különösen fontos lehet a társadalomtörténészek számára.²⁸⁸ A politikai választójog kérdésénél maradva, Boros Zsuzsanna és Szabó Dániel számításai alapján a dualizmus időszakában országos szinten a választásra jogosultak aránya 5,5 – 7,5%-a volt.²⁸⁹ Kecskeméti Károly a választók népességen belüli arányát 5,9 – 6,5%-nak feleltette meg, ami a dualizmus korának utolsó választásáig, 1910-ig változatlan maradt.²⁹⁰

Az egri választójoggal rendelkező személyek számának és választásra jogosultak arányának nyomon követésére a vizsgált időintervallumban nincs lehetőség, ugyanis sem az országgyűlési sem a helyhatósági névjegyzék nem maradt fenn. Az 1869. évi országgyűlési választójoggal rendelkező személyek összeírását követően az elemzésbe bevonható névjegyzékek az 1904., 1905. és 1906. évben keletkeztek.²⁹¹ A választások környékén a sajtó azonban gyakran foglalkozott a névjegyzékeken összeírható személyek számával és közölt erre vonatkozó adatokat. Emellett az alispáni jelentések adataira tudunk támaszkodni. Ezek alapján, a korábban tárgyalt 1874. évi választójogi szigorítás radikálisan csökkentette Egerben a

²⁸⁶ Az 1904. évi választójogi felmérés adatait elemezte az érvényben lévő és a tervezett választójogi cenzusok szempontjából lásd Csik Tamás 2014: Cenzusok a századelő választójogában és képviseleti reformterveiben. Levéltári Szemle, 64. 3. szám 19-60.

²⁸⁷ Az 1913-as választójog kiterjesztéséről szóló viták és érdekellentétek lokális (egri) megjelenésére és elemzésére lásd Pap József 2011: A választójog kiterjesztése körül folyó vita és az egri közélet a huszadik század elején. In: Ballabás Dániel (szerk.) Trianon 90 év távolából. Eger. 68-95.

²⁸⁸ Kövér György 2009: A politikátörténet „visszavétele”. Aetas, 24. évf. 3. szám. 147-155.

²⁸⁹ Boros-Szabó 1999: 129.

²⁹⁰ Bérenger – Kecskeméti 2008: 347.

²⁹¹ MNL HML IV-403/14. Heves és Külső-Szolnok vármegye Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának Iratai.

választhatók számát (azokét tehát, akik megfeleltek az országgyűlési választójogi követelményeknek és az írni-olvasni tudásnak). A korábbi, 1869-ben és 1872-ben összeírt, a 19.150 fős összlakosság 10%-t alkotó²⁹² 2.029, illetve 2.222 főről a törvényt követően, 1875-ben csupán 1.213 személyt tartottak számon a névjegyzékek (ami a lakosság 6%-a volt).²⁹³ Ebből kifolyólag az 1875-ös választásokat megelőzően elrendelték, hogy az 1872-es névsort igazítsák ki, ugyanis az azon szereplők közül „már többen elhaltak, szavazati jogukat elveszítették, még ellenben többen vannak olyanok kik 72-es évtől fogva már választói jogosultságot szereztek”.²⁹⁴ A választójogosultsággal rendelkező személyek száma ez után sem növekedett számottevően, egy 1877-es összeírás szerint továbbra is a városi lakosság 6%-a, 1.318 személy rendelkezett választójoggal.²⁹⁵ A századfordulót követő években ugyan némiképp növekedett a jogosultak száma, de egyrészt még ekkor sem közelítette meg a korábbi arányt, másrészt nem követte a város összlakosságának számbeli növekedését. A választójoggal rendelkezők száma még 1906-ban is 1.944 személy volt, majd csupán 1910-ben regisztráltak a korábbihoz viszonyított magas számot, ekkor 2.112 személy élhetett választójogával.²⁹⁶ Mindez a 28.052 fős városi lakosság 7%-át alkotta.²⁹⁷ Míg az 1872-es képviselőtestületbe több, mint 2.000 városi lakosnak, a lakosság 10%-ának volt esélye választás útján bekerülni a képviselőtestületbe, addig ez az arány jelentős csökkenést követően a századfordulót megelőző években is stagnált. Ugyanez a tendencia figyelhető meg az országos, és a gyöngyösi választók száma és népességhez viszonyított arányainak alakulásában is. Míg 1874-ben az ország lakosságának 5,5%-a rendelkezett választójoggal, addig 1910-re csupán 6,4%-ra emelkedett.²⁹⁸ Ugyanezekben az években Gyöngyösön az egrihez képest is jóval kevesebb, 1.700 (1872. év) és 560 (1875. év) választójoggal rendelkező személyt regisztráltak.²⁹⁹ A korábbi magas arányt a századforduló első évtizedében sem haladta meg. Mindebben természetesen az is

²⁹² Thirring Gusztáv (szerk.) 1912: Magyar Statisztikai Évkönyv. 1. évf. Budapest. 53.

²⁹³ Eger, 1875. március 4. 9. szám 14. évf. Címlap.

²⁹⁴ MNL HML V-71/2 Közgyűlési jegyzőkönyv, 206.

²⁹⁵ Eger 1877. május 24. 21. szám 16. évf. 162.

²⁹⁶ Megyei viszonylatban a választójogúak aránya stagnált 1880 és 1908 között: a megye lakosságához viszonyítva 5,45%, 11.445 fő, századfordulót követően 5,65%, 15.303 fő rendelkezett választójoggal. Ugyanez az arány Szabolcs megyében inkább csökkenő tendenciát mutat. Míg 1870-es években a megye lakosságának 6%-a élhetett politikai jogaival, addig 1890-es években már csak 4,4%. A lakosság összlétszáma ugyanakkor majdnem megduplázódott. Pap 2014: 315. és Takács Péter 1994: Adalékok a dualizmus kori választások Szabolcs megyei társadalmi hátteréhez. In: Vinnai Győző (szerk.) Tanulmányok választásokról és önkormányzatokról Szabolcsban (1848-1948). Nyíregyháza, 33.

²⁹⁷ Magyar Statisztikai Közlemények. A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. Új sorozat 42. kötet. 188.

²⁹⁸ Gerő András 1988: Az elsőprő kisebbség. Népképviselő a Monarchia Magyarországon. Gondolat Kiadó. Budapest. 58.

²⁹⁹ Eger, 1875. március 4. 9. szám 14. évf. Címlap.

közrejátszott, hogy az 1874. évi választójogi törvényt követően nem történt változás a választójogosultság szabályozásában.

A dualizmus korszakában, a választásra jogosultak cenzusalap változásának nyomon követése különösen fontos szempont lenne a korábban vizsgált időszakhoz (1848 és 1869 között) hasonlóan, hiszen míg 1874-ig csak azok kerülhettek fel a választólistákra, akik jelentkeztek, addig ezt követően minden választásra jogosult személyt évente össze kellett írni. A választójogi listákat 1874 után már nem csupán a választások előtt írták össze, hanem rendszeres közigazgatási feladat lett.³⁰⁰ A választók névjegyzékét választókerületenként, minden évben kiigazítva, az adókimutatás alapján, egy erre kijelölt bizottság által készítették el. A választónévjegyzékek hiányában erre a vizsgálatra azonban nincs lehetőség viszont érdemes áttekinteni hogyan alakult a századfordulót követő évtizedben a választójogosultak aránya és jogcím szerinti megoszlása a városban és az Egerhez közeli településeken, leginkább a szintén országgyűlési képvisellel rendelkező Gyöngyösön.³⁰¹ Az egri választójoggal rendelkező személyek számát a gyöngyösihez viszonyítva a következő táblázat szemlélteti.

	Eger					Gyöngyös				
Évkör	1902	1903	1905	1908	1910	1902	1903	1905	1908	1910
Értelmiség	217	226	233	252	273	20	15	15	63	37
Házbirtok	540	673	670	502+291	851	265	261	465	190+323	564
Földbirtok	305	209	217	181	163	41	35	47	22	29
Jövedelem	710	702	668	728	786	802	727	538	564	592
Régi jog	10	11	11 ³⁰²	7	5	24	24	15	15	14

³⁰⁰ CJH 1874. évi XXXIII. törvénycikk, 36. § „ki meghatározott választói jogosultsággal bír, a választók névjegyzékébe felveendő, habár személyesen nem jelentkezett is.”

³⁰¹ A dualizmus időszakára vonatkozó, választónévjegyzékeken alapuló kutatások közül a következőket lehet kiemelni: Koroknai Ákos 1986: A dualizmus kori parlamenti választások a dél-kelet Dunántúlon II. rész (Módszertani kísérlet a választási statisztikák és a választói névjegyzékek elemzésére) In Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1985-1986. Pécs. 215-297.; Horváth J. András 1998: Józsefváros választópolgársága az 1884. évi képviselőválasztás tükrében. Fons (5.) 4. 481-525.; Gerhard Péter 2019: Deszkafalak és potyavacsorák. Választói magatartás Pesten a Tisza Kálmán-korszakban. Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 10. Korall. Budapest és Gusztiné Toronyi Judit 2008: A dualizmus kori Nógrád vármegye társadalma a választói névjegyzékek tükrében (1886-1914). A választói elit a dualizmus kori Nógrád vármegyében. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

³⁰² 1905-ben Egerben régi jogon a választói névjegyzéken szereplő személyek a következők voltak: I. negyed Szabó Sándor iparos (64 év). II. negyed Urbán Ignác iparos (71 év). IV. negyed Kovács János nyugalmazott vasúti raktárnok (79 év), Szabó Imre iparos (66 év). Hatvani I. Elek Dezső birtokos (69 év). Hatvani II. Holló Géza nyugalmazott megyei számvevő (60 év), Mezei József városi díjnok (73 év), Petravich Ferenc gazdasági felügyelő (78 év). Hatvani III. Nagy Sándor magánzó (53 év), Szentkirályi Ödön vármegyei főjegyző (65 év). Cifrasánc Elek János iparos (65 év). MNL HML IV-403/13. Heves és Külső-Szolnok vármegye törvényhatósági bizottsága központi választmányának iratai.

Összesen	1782	1821	1799	1961³⁰³	2078	1152	1062	1080	1177³⁰⁴	1236
-----------------	-------------	-------------	-------------	---------------------------	-------------	-------------	-------------	-------------	---------------------------	-------------

12. táblázat Eger és Gyöngyös város választójogi cenzus megoszlása 1901 és 1910 között³⁰⁵

Heves vármegye adatait viszonyítva az országos átlaghoz, már alapvetően egy tradicionálisabb terület képe bontakozik ki előttünk, ahol a birtokalapú cenzus megfelelt az országos átlagnak, viszont a jövedelem és végzettség után választójoggal rendelkezők aránya elmaradt attól.³⁰⁶ A választók cenzusszerkezetének összetételét elemezve jelentős különbségeket tapasztalunk, amennyiben a változás irányát a két város társadalmi és gazdasági karakterének alakulásaként, tükröződéseként értelmezzük. Eger folyamatosan növekvő értelmiségi cenzusa a város oktatási, egyházi és vármegyei jellegét tükrözte, ez az érték az országos átlagot is messze meghaladta. Míg 1910-ben az országos átlag a végzettség alapján 7,4% körül alakult, addig ez az arány Egerben 12,8% volt. Gyöngyösön viszont a kereskedelem és az ipar szerepe volt dominánsabb, inkább a jövedelem cenzus irányába tolódtak el a belső arányok. Két fő eltérés tapasztalható továbbá Eger és Gyöngyös között: az ingatlantulajdonosok között Egerben a földdel rendelkezők aránya volt magasabb, Gyöngyösön pedig a házzal rendelkezők aránya. Mindezzel együtt a két város az ország választókerületeinek cenzusszerkezetének összehasonlítása során a tradicionálisabb, birtok- és jövedelemalapú választókerületei között kapott helyet.³⁰⁷

A korszakban érvényes választójogi törvény ismertetését követően, a városra jellemző cenzusszerkezet országos átlaghoz való viszonyítása és a városban választójoggal rendelkező személyek számának meghatározását követően szükségessé válna a választókerületek és a lakosságuk számának összevetése a választók arányával és összetételükkel a vizsgált korszak egészében. Az egyes kerületek képviselőinek foglalkozás szerinti megoszlásának összevetése a kerület általános társadalmi jellemzőivel sem lenne érdektelen szempont. A választókerületek főbb társadalmi jellegzetességeinek felvázolására azonban kevés lehetőség nyílik, viszont a

³⁰³ 291 fő föld- és házbirtok után.

³⁰⁴ 323 fő föld- és házbirtok után.

³⁰⁵ Majzik Viktor 1902: Hevesvármegye alispánjának jelentése Hevesvármegye 1901. évi állapotáról. Eger, Egri Nyomda-részvénytársaság. 17.; Majzik Viktor 1903: Hevesvármegye alispánjának jelentése Hevesvármegye 1902. évi állapotáról. Eger, Egri Nyomda-részvénytársaság. 16.; Majzik Viktor 1905: Hevesvármegye alispánjának jelentése Hevesvármegye 1904. évi állapotáról. Eger, Egri Nyomda-részvénytársaság. 12.; Majzik Viktor 1908: Hevesvármegye alispánjának jelentése Hevesvármegye 1907. évi állapotáról. Eger, Egri Nyomda-részvénytársaság. 29.; Majzik Viktor 1910: Hevesvármegye alispánjának jelentése Hevesvármegye 1909. évi állapotáról. Eger, Egri Nyomda-részvénytársaság. 16.

³⁰⁶ Pap József 2014: Országgyűlési választások, országgyűlési képviselők Heves megyében a dualizmus korában. In: Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből. Akadémiai Kiadó - Liceum Kiadó. 317-318.

³⁰⁷ Pap József 2013: A dualizmus kori képviselők életpálya-elemzésének dilemmái. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig. Argumentum Kiadó. 422-423.

fennmaradt választónévjegyzékek cenzusalap változásából a kerületek választóinak társadalmi összetételének átalakulására tudunk nagyvonalakban következtetni. Ennek ismerete azért is fontos mert, ahogy Bácskai Vera is rámutatott az 1848-as pesti választások elemzésekor, a választói aktivitást a foglalkozás és a lakóhely közötti kapcsolat is nagyban befolyásolhatta.³⁰⁸

A közbeeső évek névjegyzékeinek hiányában tehát megkísértem összevetni a birtokcenzus változását a belvárosi ingatlanok 1860 és 1920 közötti időintervallumára jellemző eladás-vásárlás alakulásával azt vizsgálva, hogy párhuzamot lehet-e vonni a két adatsorral, és amennyiben igen, abból lehet-e a képviselő kerülethez való kötődésére is következtetni a továbbiakban. Első lépésben azonban érdemes kitérni hogyan alakult az ingatlanvásárlási- és eladási tendencia városi szinten és mindez hogyan befolyásolta a választókerületek névjegyzékein az ingatlan cenzus alapján választójogot szerzett személyek számát és a cenzus mögötti tényleges tartalmat.

VI.2. A tulajdonviszony-változás városi szinten

A várostörténeti szakirodalomban az elmúlt évtizedekben több kísérlet is született az ingatlantulajdonosok változásának különböző időmetszetekben való nyomon követésére, elemzésére. A hasonló jellegű, de mind más megközelítést alkalmazó vizsgálatok kezdetben egy-egy utca, tér esetleg bérház lakóira, lakóösszetételére közelítettek rá. A témában úttörő kutatásnak tekinthető Gyáni Gábor lipótvárosi bérpalota lakóiról és bérlőiről, a ház gondnoka által készített forrásanyag alapján végzett társadalomtörténeti elemzése. A fennmaradt anyag alapján következtetéseket tudott levonni a ház lakóinak vagyoni, jövedelmi helyzetéről, a lakáshasználatról, ami egyben rávilágított az életmódra és a lakás mobilitás jelenségére is.³⁰⁹ Szívós Erika már különféle módszereket alkalmazva a belső-erzsébetvárosi István tér három szomszédos bérházának lakóit és tulajdonosait elemezte az 1900-es évekre fókuszálva: digitalizált budapesti cím- és lakásjegyzéket, közjegyzői okiratokat, házassági szerződéseket, válóperes iratokat vetített egymásra.³¹⁰ Egész belvárosra irányuló, hosszabb időintervallumot

³⁰⁸ Bácskai Vera 1972: Pest társadalma és politikai arculata 1848-ban. (A választók és megválasztottak alapján) Tanulmányok Budapest Múltjából. 19. 283-325. A választói aktivitást, mit a korábban leírt adatokból kitűnik, Eger esetében inkább a választó képesség hiánya, mintsem az akarat befolyásolta.

³⁰⁹ Gyáni Gábor 1998: Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940). Budapest 112-136.

³¹⁰ Szívós Erika 2010: Az István (Klauzál) tér lakói a 19-20. század fordulóján, avagy a zomming in módszere a társadalomtörténetben. In: Bódy Zsombor – Horváth Sándor – Valuch Tibor (szerk.) Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára. Argumentum Kiadó, Budapest, 481-499.

felölélő háztulajdonosi vizsgálat két város, Sopron³¹¹ és Pécs³¹² esetében történt, ezek leginkább adatgyűjteményként, adattárként szolgálnak a kutatók számára. Csekő Ernő Szekszárd házainak tulajdonosaira vonatkozó kutatásával kapcsolatban hívta fel a kutatók figyelmét az ilyen jellegű adattárak jelentőségére. Kiemelte, hogy a közel nyolcvan évet átfogó adattár használatával milyen lehetőség rejlik az egyén- és családtörténeti kutatásokban, a társadalmi rétegződés, társadalmi csoportok térbeli eloszlásának nyomon követésében és az építéstörténeti kutatásokban.³¹³

A fennmaradt források, leginkább a dualizmus korszakát követő időkben készült népszámlálási ívek azonban lehetővé tették azt is, hogy társadalomtörténeti mélyfúrásokat végezve egy-egy jellegzetes városnegyed társadalmi keresztmetszetét lehessen elemezni. Nagy Ágnes Lipótvárosban található, véletlenszerűen kiválasztott hét bérházának társadalmi összetételét vette vizsgálat alá az 1930 és 1960 közötti években, annak érdekében, hogy nyomon tudja követni, hogyan alakult a társadalmi átrétegződés és a városrész státusza. A népszámlálási lakásívek, a választónévjegyzékek, címjegyzékek és lakónyilvántartások felhasználásával közelítette meg azt a kérdést, hogy a lakások újraosztásába közvetlenül beavatkozó politikai hatalom milyen mértékben tudta átalakítani egy-egy negyed társadalmi-térbeli szerkezetét. A lakáspiaci kontextusban vizsgált társadalmi változások rávilágítottak arra is, hogy mindez mennyire tudott tartós átrétegződést kiváltani, illetve hogyan hatott a helyi társadalom önszerveződésére.³¹⁴

A dualizmus korában készült háztulajdonos- és lakójegyzékek, vagy konkrét célból készített ház- és lakásstatisztika,³¹⁵ a lakók és tulajdonosok körének teljes rekonstruálásához alkalmas forrás csak esetlegesen maradt fenn Egerben. Ebből az okból kifolyólag a tulajdonjogi változás városi szinten való nyomon követéséhez a 19. században készült kataszteri térképeket és a hozzájuk kapcsolódó telekkönyveket használtam fel az ingatlanhelyzet hosszú távú, folyamatos megfigyelésére. A kataszteri térképek ugyanis általánosan elfogadott vélemény

³¹¹ Dávid Ferenc - Goda Károly - Thirring Gusztáv 2008: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai, 1488-1939. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron.

³¹² Madas József 1978: Pécs-belváros telkei és házai. Adatgyűjtemény. Janus Pannonius Múzeum. Pécs.

³¹³ Csekő Ernő 2011: Szekszárd házai és háztulajdonosai a 19. század közepétől az 1920-as évekig. (Egy elkészítendő adattár felépítéséről, tudományos és helytörténeti hasznáról) In: Új Dunatáj. Tudományos és Művészeti Szemle. XVI. évf. 4. 39-59.

³¹⁴ Nagy Ágnes 2005: Városnegyedek életciklusa: lakáelosztás - társadalmi rétegződés. Tanulmányok Budapest Múltjából, XXXII. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest. 179-214.

³¹⁵ A korszakbók három nagyobb összeírás létezik az 1893-as, 1906-os és 1911-es évből. Az 1906. évi ház- és lakásstatisztikából használta fel a lakásméret és bérleti díj adatokat Benedek Gábor annak érdekében, hogy kiderítse, a tisztviselők esetében mennyire volt fedésben a lakáspénz a tényleges lakbérékkel. Benedek Gábor 2009: A dualizmus kori tisztviselők lakásvizonyainak történetéhez. In: A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére. Századvég Kiadó, Budapest, 181-191.

szerint kiválóan alkalmasak a városkép és a társadalom topográfia kutatására, hiszen ezek a felmérések a legtöbb esetben megelőzték az iparosítást és a táj, illetve a városkép ehhez kapcsolódó átalakulását.³¹⁶

A belvárosi ingatlanok tulajdonjogi viszonyának nyomon követéséhez, az 1860 és 1920 közötti időszakban tapasztalt változásának elemzéséhez tehát az Egri Járási Hivatal Földhivatali Osztályán található, 1887-ben készült kataszteri térképhez tartozó mintegy 25 doboznyi belvárosi telekkönyvet és főként tulajdonlapokat használtam fel.³¹⁷ Az adatvétel mennyiségét alapvetően befolyásolta a források fellelhetősége. A vizsgálat alá vonható elemszám a két szélsőérték közötti időszakra terjeszthető ki, vagyis az 1860 és 1920 közötti évekre, de leginkább a századforduló időszakára koncentrálnak az adatok. A teljes körűen feldolgozott tulajdoni lapoknak köszönhetően rendelkezésemre áll 500 belvárosi ingatlan tulajdonjogi változása, mely teljes adatsora mögött közel 5000 személy, tulajdonos, valamint 1523 tulajdonjogi változás - öröklés, vásárlás, ajándékozás - áll. Ennek elemzése előtt azonban első lépésként röviden ki kell térni arra, hogyan alakult egy hosszabb időintervallumban városi szinten, mind bel- és külterületet figyelembe véve az adott negyedben élő lakosság és a lakóházak száma.³¹⁸ A következő táblázat ennek alakulását mutatja be.

		Belváros	Hatvani negyed	Felnémeti negyed	Maklári negyed	Cifrasánc negyed	Összesen
1786	Lakosság	5805	4858	2179	2576	1471	16889
	Lakóházak	755	809	401	483	282	2730

³¹⁶ Szende Katalin 2013: Az eltűnt tér nyomában. Kataszteri térképek és várostopográfiai kutatások: Sopron és Győr példája. In: Fedeles Tamás (szerk.) Pécs város topográfiája a kezdetektől a 20. század elejéig. Kronosz Kiadó, Pécs. 11-41.

³¹⁷ A tulajdonlapok alapját az 1886. évi XXIX. törvény, A telekkönyvi betétek szerkesztéséről szóló rendelkezés adta. A törvény értelmében tulajdonlapoknak három részből kellett állniuk: az A) a birtokállási lap, amely az ingatlan tárgyi adatait tartalmazta (helyrajzi szám, ölből megadott terület, utcanév, házszámmal). A B) tulajdoni lapon a tulajdonos neve, a tulajdonszerzés alapja szerepelt (adás-vétel, ajándék, öröklés, csere). Közös tulajdon esetén a tulajdonostársak neve mellett feltüntették az őt megillető tulajdoni hányadot is, tört számmal. A C) teherlapra jegyezték be az ingatlant terhelő jogokat (zálogjog, haszonbérlet). Az 1875. évi VII. törvény által életbe lépett földadó katasztert, az 1886-ban bevezetett telekkönyvekkel hozták összhangba. 1960-ig lényegét tekintve ez a telekkönyvi rendszer volt hatályban. Ekkor szabályozták újra a telekkönyvet és vezették be az állami földkönyvet, majd 1973-ban az egységes ingatlan nyilvántartási rendszert. A nyilvántartás történetére és jogi szabályozására lásd Dr. Petrik Ferenc 2006: Ingatlan-nyilvántartás. Kommentár a gyakorlat számára. Lap-és Könyvkiadó Kft. Budapest vagy Dr. Fenyő György - Dr. Vincze László 1993: A magyar ingatlan nyilvántartás. Erdészeti és Faipari Egyetem Földmérési és Földrendezési Főiskolai Kar, Székesfehérvár.

³¹⁸ 1900-ban a város területén 3.575 lakóházat írtak össze, melyből 3.415 földszintes, 150 egyemeletes, 7 kétemeletes épület volt. Thirring Gusztáv (szerk.) 1912: Magyar Statisztikai Évkönyv. 1. évf. Budapest.

A konkrét belvárost a térkép is egyértelműen jelzi a helyrajzi számozással. A belváros 955 helyrajzi számot, vagyis ingatlant ölelt fel. Ezeken kívül eső területet, a külvárost, vagyis a „hóstyákat” már kivétel nélkül ezres számokkal tüntették fel.

1857	Lakosság	5872	6214	1411	2646	1546	17689
	Lakóházak	718	1288	304	547	335	3192
1900	Lakosság	7402	10667	1925	4536	2277	26807
	Lakóházak	-	-	-	-	-	-

13. táblázat A lakosság és a lakóházak eloszlása negyedek szintjén 1786 és 1900 között³¹⁹

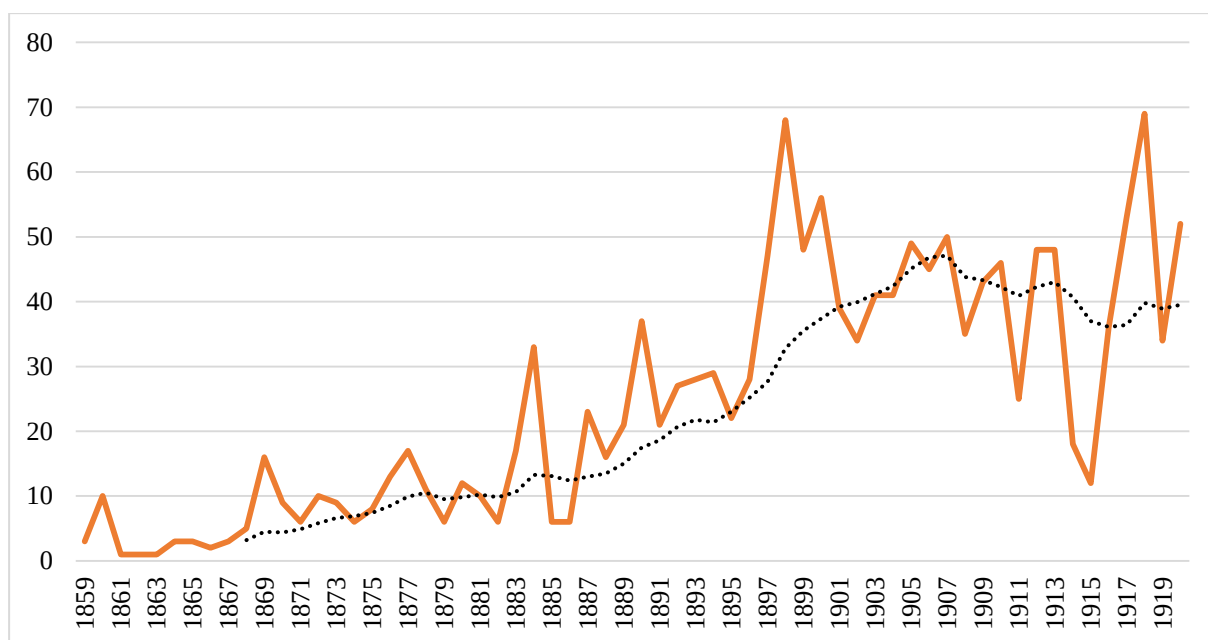
A három időmetszet egyrészt rávilágít arra, hogy a belváros népessége huzamosabb ideig stagnált, majd némi növekedés jelent meg a belvárosi négy negyedben.³²⁰ A külvárosi negyedekben viszont jóval dinamikusabb gyarapodás volt jellemző. Leginkább a hatvani negyedben volt megfigyelhető lendületes emelkedés. Mindezt a növekedést a lakóházak száma - a felnémeti negyed kivételével - túlnyomó részben követte. A vizsgálat szempontjából jelen esetben csak a belvárosi lakóházak számának alakulása válik releváns kérdéssé, hiszen tulajdoni adatokkal csupán a négy negyedet illetően rendelkezem. A belvárosi ingatlanok eladásának, vásárlásának elemzésénél számításba kell venni a belváros területén lévő összes ingatlant. Erre vonatkozóan megközelítő adatokra tudunk következtetni a városi választó- és adókerületek felosztási módszerével kapcsolatban. Ezek alapján az első negyedben 182, a második negyedben 177, a harmadik negyedben 180, a negyedik negyedben 173 ingatlan volt található. Ez mindösszesen 712 belvárosi ingatlant jelentett. A kataszteri térkép 955 belvárosi helyrajzi száma tehát megközelítően 240 kerthelyiséget jelölt. Amennyiben figyelembe vesszük, hogy a század közepén 718 ingatlan volt található a belvárosban, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a századforduló környékén sem mutatkozott magasabb szintű házépítési hullám.³²¹ Ez a terület zártságából is következett, hiszen az utcaszerkezet szinte változatlan volt, ebből kifolyólag a porták további felosztására sem nyílt lehetőség.

A tulajdonviszonyok változásának vizsgálatához az 1860 és 1920 közötti időszak bejegyzéseit vontam be úgy, hogy az első ismert tulajdonváltást és a tulajdonhoz jutás kezdeti évét vettem figyelembe. Az említett időintervallumban tehát 1523 egyedi adat áll rendelkezésemre. Ennek időbeli eloszlását mutatja a következő ábra.

³¹⁹MNL HML IV-34/1 Népszámlálások (1786-1844) Eger város házakat és famíliákat egybefoglaló II. József-kori népszámlálás; MNL HML V-44/c/5.n.d. Egerre vonatkozó népösszeírás irományai és táblázatai (1837-1858).

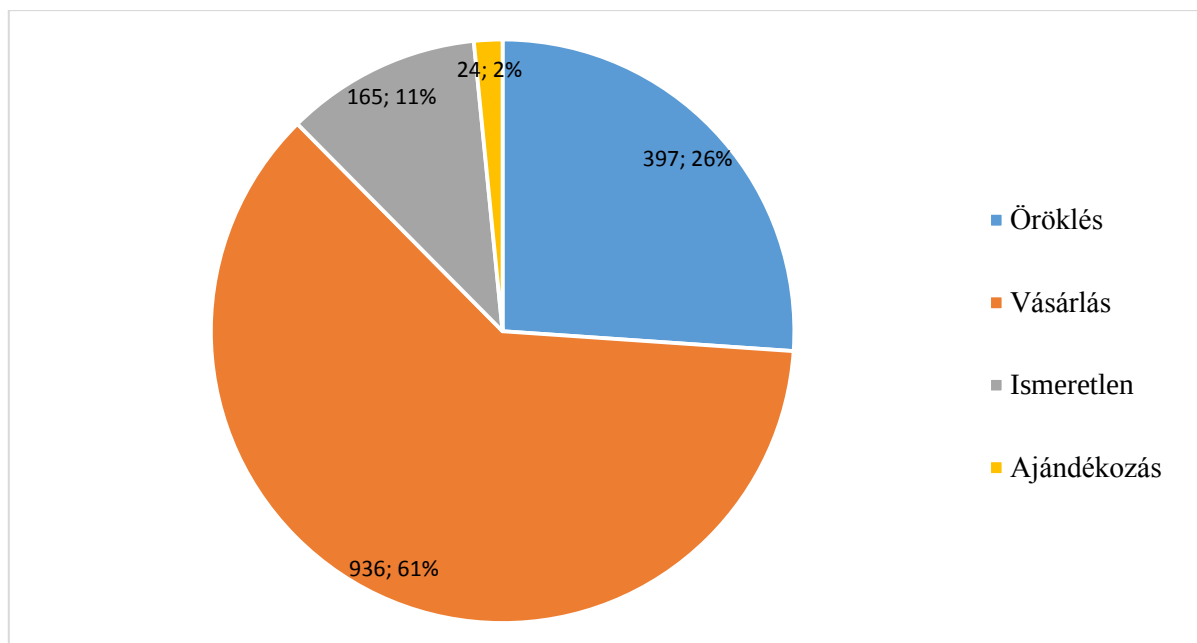
³²⁰ A belvárosi ingatlanpiac folyamatainak elemzésénél figyelembe kell venni, hogy ez egyúttal kísérte és kifejezte Eger belvárosi urbanizációját, infrastrukturális modernizálódását, nagyvárosiasabb jellegű átépülését is, jelenleg azonban ennek részleteire nem térek ki.

³²¹ Az időközben végbement változásokról, az 1893 és 1940 közötti időszakról fenn maradtak az átépítési engedélyek, ezekről azonban nem készültek statisztikai kimutatások. MNL HML V-80. Eger város mérnöki hivatalának iratai 1883-1952. Külön kezelve a V-80. Eger város mérnöki hivatalának iktatott irataiban található építési engedélyek mutatója, utcanevek szerint.

4. diagram Tulajdonviszony-változás (vásárlás, örökség, ajándékozás) időbeli megoszlása városi szinten 1859 és 1920 között, a tíz éves átlagot ábrázoló vonallal

Az ábrán jól látható, hogy az ingatlanpiac alakulása koránt sem volt egyenletes a teljes elemzett időszakban. Míg az 1860-as évek közepétől és az 1870-es években viszonylag egyenletes tendenciát mutatva, évente 10 és 17 ház cserélt gazdát, addig 1880-as évek elejétől jelentős ingadozás vette kezdetét. A századfordulóhoz közeledve azonban korábban nem tapasztalt, kiugróan magas tulajdonviszony-változás volt jellemző városi szinten. A csúcspontot az 1898-as év jelentette, a maga hatvannyolcas értékével majd 1910-ig egy-két év kivételével, évente legalább 35 és 50 ház cserélt tulajdonost. Ezt követően megfordult a tendencia és 1915-ig némi ingadozással, de egy csökkenő trend kezdte jellemezni az ingatlanforgalmat. A mélypontot – nem meglepő módon – az első világháború első éveiben tapasztalhatjuk, de ezt követően újabb fellendülés volt jellemző. A városi szinten tapasztalt jelentős mértékű ingatlanpiaci ingadozás okait keresve fontos megvizsgálni azt is, hogy az ingatlan milyen módon került az új tulajdonos nevére. A tulajdonváltás hátterében álló, a tulajdonszerzés módjának számbeli alakulását szemlélteti a következő ábra.

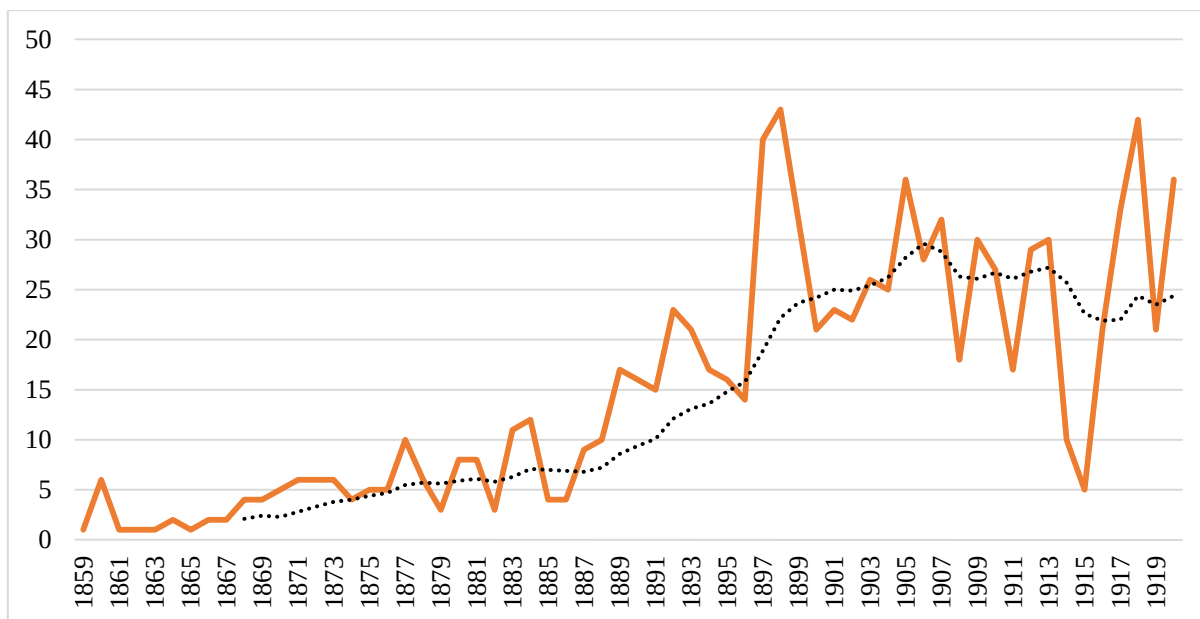
5. diagram Ingatlanszerzés megoszlása 1860 és 1920 között a tulajdonszerzés módja alapján

Ahogy az az ábrából is jól látszódik, a leggyakoribb és legjellemzőbb tulajdonszerzési mód a vásárlás volt (az ingatlanforgalom 61%-a), ami azt feltételezi, hogy az adott korszakban jelentősen kicserélődött a belváros lakossága, hiszen az új tulajdonosok csak az esetek körülbelül negyedében jutottak családi örökség, vagy ajándékként ingatlanukhoz. Bár az öröklések száma jóval alul maradt a vásárlásokétól, összességében nem tekinthető elenyésző elemszámnak, hiszen az esetek 26%-ban az örökösök vitték tovább a tulajdonjogot, ami a generációk közötti örökösödési viszonyokra és szokásjogra is rávilágít a továbbiakban. Következő lépésben arra keresem a választ, hogy megfigyelhető-e valamilyen tendencia a tulajdon szerzés módját és kezdeti évét összevetve, a vizsgált időszak évtizedes bontásában? Kimutatható-e olyan periódus, vagy terület, ahol a vásárlás gyakoribb volt az átlagnál? Meghatározható-e egy konkrét időszak vagy helyek/kerületek, amely esetében nagyarányú lakosság cserére következethetünk? A kérdések megválaszolásához először az egyes évtizedek adatait vetettem össze egymással, 1860-tól az 1910-es évek végéig.

Tulajdonszerzés kezdete	Tulajdonszerzés módja						Összesen
	Vásárlás		Ajándékozás		Öröklés		
1860-as évek	67%	22	6%	2	27%	9	33
1870-es évek	70%	52	1%	1	28%	21	74
1880-as évek	69%	82	3%	3	29%	34	119
1890-es évek	73%	225	2%	5	25%	77	307
1900-as évek	70%	295	1%	6	29%	120	421
1910-es évek	65%	229	2%	6	33%	118	353
Összesen	69%	905	2%	23	29%	379	1307

14. táblázat Tulajdonszerzés kezdete és módja évtizedes bontásban

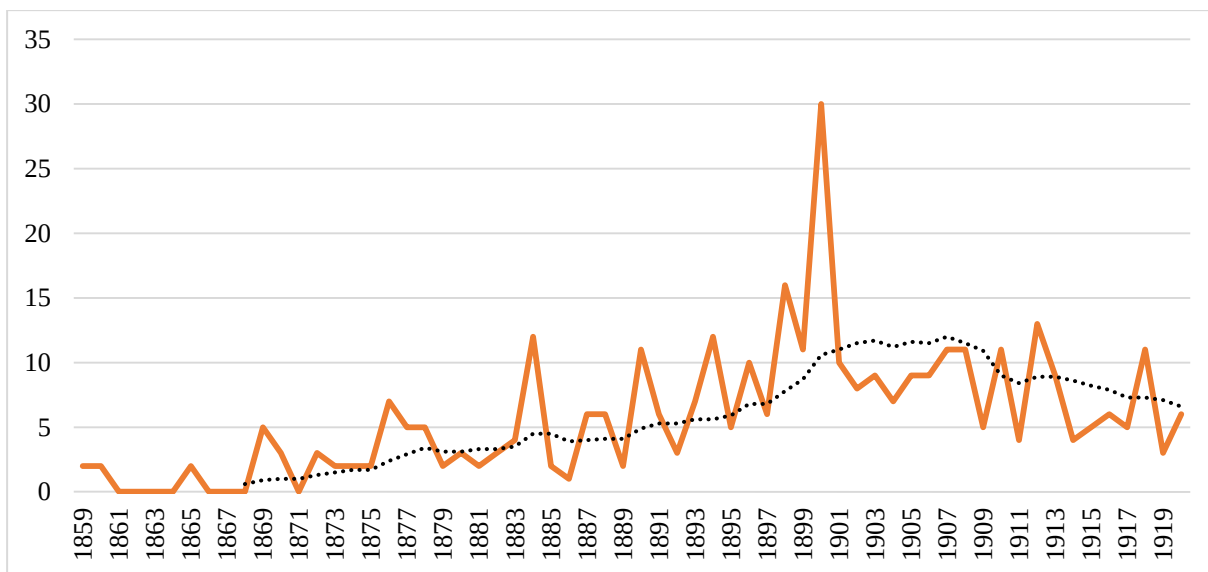
A táblázat adataiból kirajzolódik, hogy a vásárlások aránya viszonylag jelentős változást mutatott, hiszen a maximális és a minimális érték között 8%-os eltérés figyelhető meg, amely az 1890-es években érte el a maximumot és az 1910-es években a minimumot. Ugyanez az arány az öröklés esetében is megfigyelhető. Az 1860-as évektől folyamatosan növekedett az örökléssel megszerzett ingatlanok száma és aránya egészen a századfordulóig, viszont ezt követően az az 5%-os visszaesés nem tapasztalható, mint a vásárlások esetében. A vásárlásokkal ellentétben, az öröklések számbeli aránya ugyan stagnált az utolsó 20 évben, aránya mégis növekedett az 1910-es években. Az ajándékozások száma a vásárlások és öröklés útján megszerzett ingatlanok mellett szinte jelentéktelen. Mivel legnagyobb arányban a vásárlás játszott szerepet, mint tulajdonszerzési forma, így érdemes ezt részletesebben is szemügyre venni. A városi szinten regisztrált 936 vásárlás évenkénti megoszlását a következő táblázat mutatja úgy, hogy egy vásárlás egyszer fordul elő attól függetlenül, hány új tulajdonosa lett az ingatlandnak.

6. diagram Vásárlások időbeli megoszlása 1860 és 1920 között, a tíz éves átlagot ábrázoló vonallal

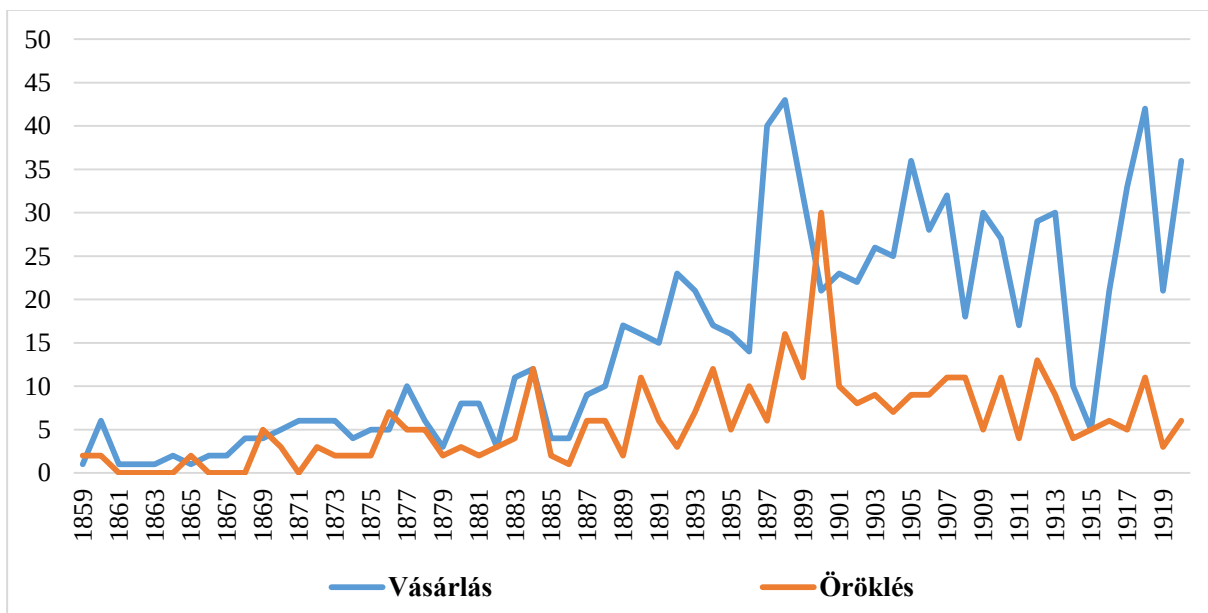
Az ingatlanvásárlások eloszlását ábrázoló táblázat esetében hasonló irányvonal figyelhető meg, mint ami a teljes városi ingatlanpiac esetében volt látható. Az adatok alapján elmondható, hogy 1890 előtt az eladott lakások száma 13 és 1 között változott évente, míg 1888 és 1896 között, egy-két év kivételével 11 fölötti értékeket mutatott. Amennyiben az 1896-ban bekövetkezett drasztikus csökkenést követően megvizsgáljuk a tíz éves átlagot ábrázoló vonal alakulását, akkor látható, hogy a kilencvenes évek második felétől elindult az ingatlanpiaci konjunktúra, korábban nem tapasztalt magas értékeket mutatva. Ez a fellendülés kisebb ingadozásokkal, visszaesésekkel, egészen a század első évtizedéig tartott, majd a visszaesés vált uralkodóvá. A mélypont 1915-ben következett be, amikor csupán öt ház cserélt tulajdonost. Az első világháború utolsó éveire, 1917–1918-ra azonban újabb fellendülés mutatkozott az ingatlanpiacon és éves szinten 30-35 lakás cserélt gazdát.

Az ingatlanpiac alakulását természetesen a halálozási arány is befolyásolhatta, ezért a vásárlások számának alakulása mellett szükséges a második legjelentősebb tulajdonszerzési módot, az öröklések számának időbeli megoszlását is megvizsgálni. Az öröklések alakulását a tíz éves átlagot ábrázoló vonallal és a városi eladások számával együtt a következő táblázatok szemléltetik.

7. diagram Öröklések időbeli megoszlása 1860 és 1920 között, a tíz éves átlagot ábrázoló vonallal

Az 1880-as évektől az öröklések alapján, éves szinten 10-12 ingatlan került az örökösökhöz. Az 1900-ban tapasztalt kiugróan magas örökösödés, amelynek pontos oka ismeretlen, valamennyire csökkentette az 1900-as évek elején a vásárlások jelentőségét is. Ettől függetlenül megállapíthatjuk, hogy a vásárlások ingatlanpiaci jelentősége fokozatosan növekedett városi szinten az 1890-es éveket követően.

8. diagram Eladások és öröklések időbeli megoszlásának összehasonlítása 1860 és 1920 között

Amennyiben az eladások és öröklések időbeli megoszlásának összehasonlítására teszünk kísérletet, megállapíthatjuk, hogy az 1880-as évek közepéig a városi szinten vizsgált örökösödés aránya megközelítően nyomon követte az ingatlan vásárlását azonban az 1890-es évektől kezdve - egy jelentősebb kiugrást leszámítva - meg sem közelítette azt. Feltűnő jelenség továbbá az is, hogy az eladások és öröklések megoszlásának két kiugró értéke között nem lehet párhuzamot vonni. Ugyanis, ha a magas számú örökösödést követően jelent volna meg a kiugró értékű vásárlások aránya, akkor arra lehetett volna következtetni, hogy az örökösök nem tartották meg hosszú távon a megszerzett, megöröklött ingatlant, hanem rövid időn belül továbbadtak rajta. Ezzel ellentétben, már 1896-tól szembetűnő emelkedés kezdett mutatkozni a vásárlások arányában azonban az örökségek száma csupán pár évvel később, 1900-ban közelítette meg a városi szinten tapasztalt maximális értéket. Ezzel a jelenséggel egyben felmerült az a kérdés is, hogy vajon az örökösök mennyi ideig tartották meg a megöröklött ingatlanukat. Annak érdekében, hogy egy hosszabb távú folyamat rajzolódjon ki, az 1920 utáni adatokat is bevontam a vizsgálatba, az öröklések számát pedig egyszer vettem figyelembe, attól függetlenül, hogy hány örökös között oszlott meg a tulajdonjog. Az ingatlanok öröklés utáni sorsát évtizedes bontásban a következő táblázat szemlélteti.

	Öröklések száma 1920-ig	Eladott örökség, teljes adatbázisban	Százalékos arány	Eladás átlagos ideje öröklés után
1860-as évek	9	3	33%	32,7
1870-es évek	21	14	67%	30,4
1880-as évek	34	20	59%	23,2
1890-es évek	77	46	60%	11,3
1900-as évek	120	68	57%	7,4
1910-es évek	118	26	22%	4,6
Végösszeg	379	177	47%	11,8

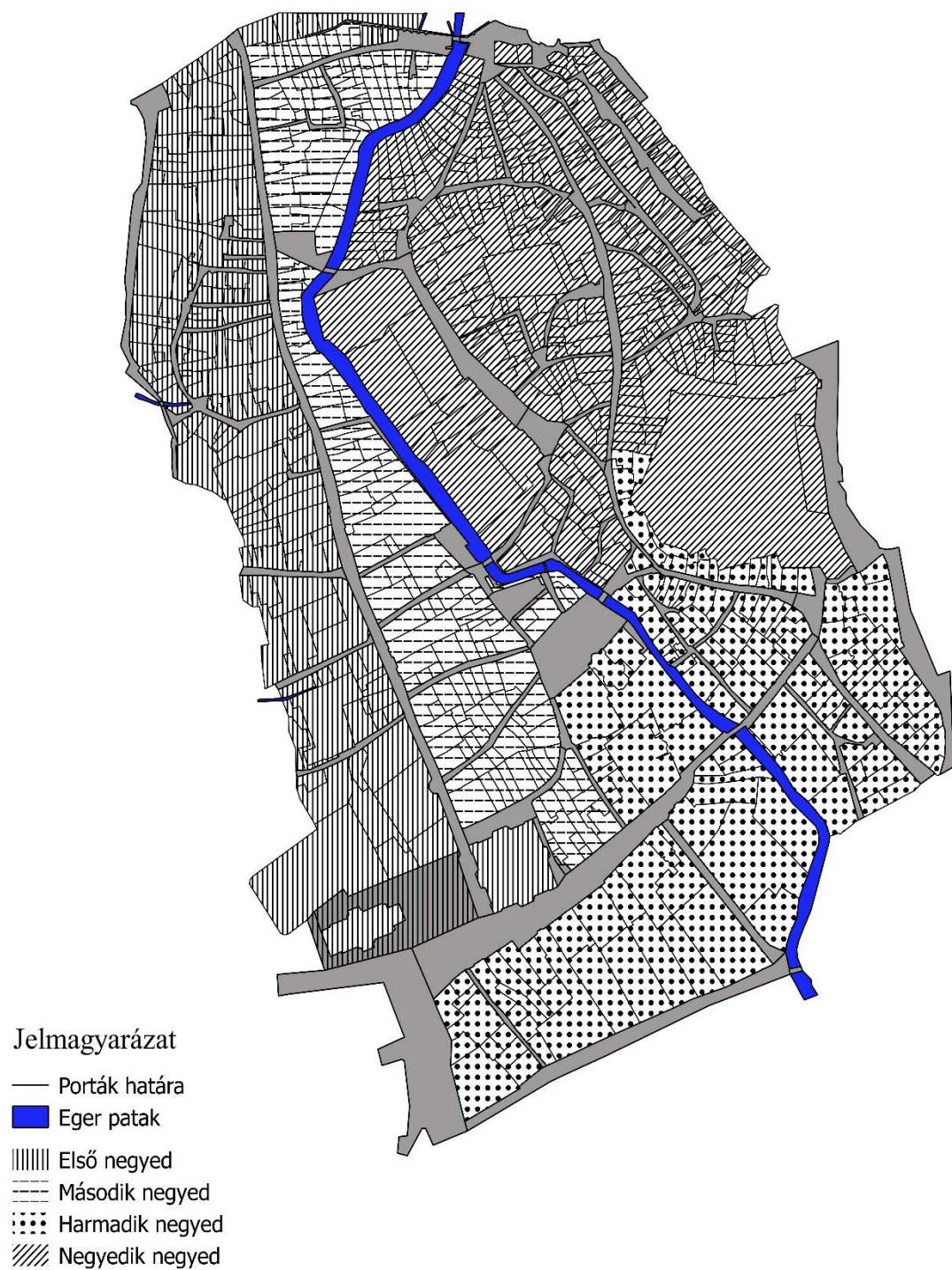
15. táblázat Ingatlanok öröklés utáni sorsa a teljes ismert eladások figyelembevételével

A táblázat legszembetűnőbb jelensége az, hogy az 1880-as évekig az örökösök a tulajdonukba jutott ingatlant hosszú távon megtartották és csupán több évtized után került az ingatlan új tulajdonos birtokába. A századfordulót megelőző évtizedben azonban megfordult ez a tendencia, hiszen a megöröklött ingatlanok több mint a felét szintén eladták, annyi különbséggel, hogy az öröklést követően már jóval hamarabb továbbadták az ingatlanokat. Az

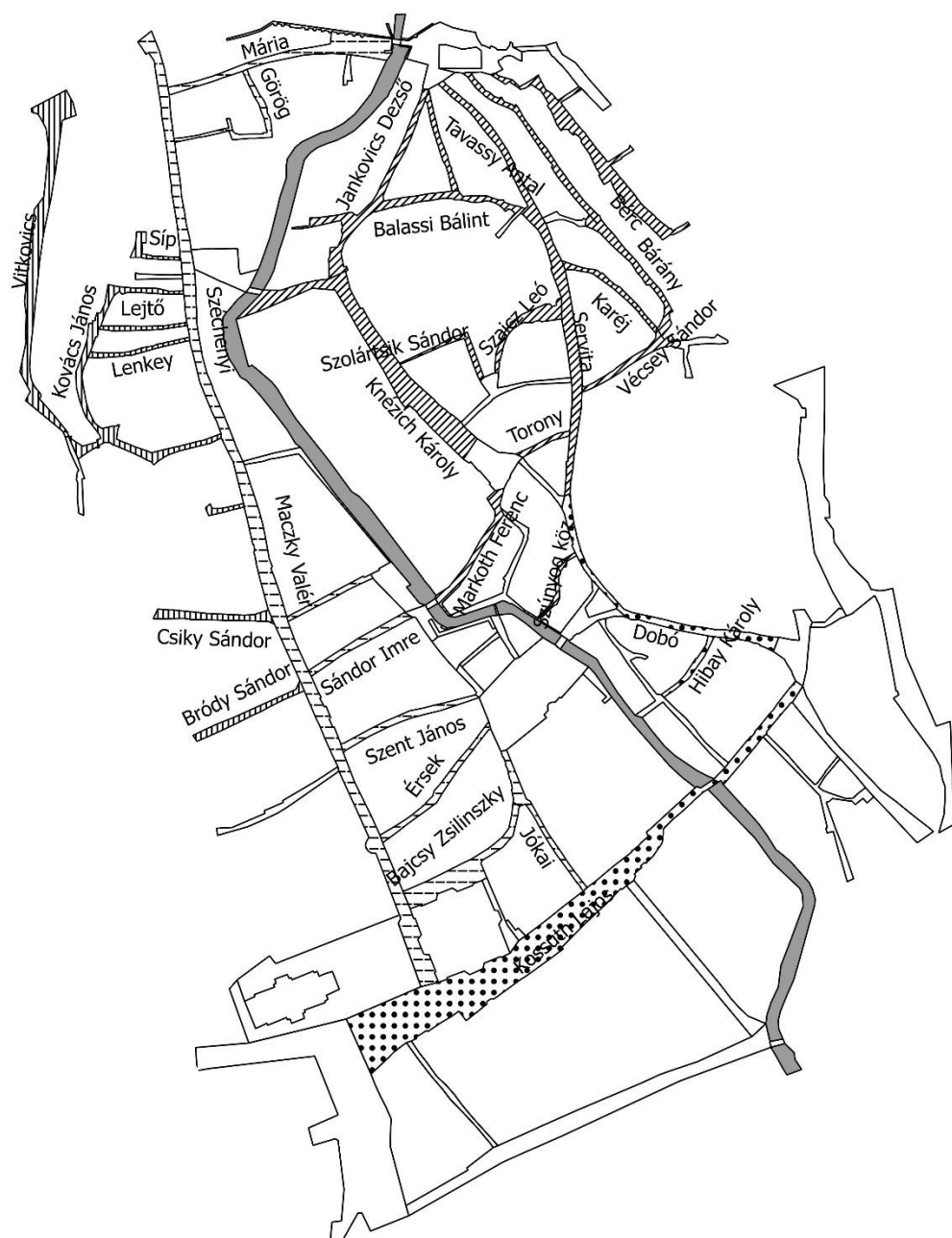
örökléseket követő ingatlan eladási tendencia bár már jelentősebb mértékű volt a századfordulóhoz közeledve, a városi szinten vizsgált vásárlások arányát még így sem közelítette meg. Mindez rávilágít arra a tényre is, hogy kevés volt Egerben azoknak az ingatlanoknak a száma, melyek évtizedeken keresztül, generációkon át egy család tulajdonában állt volna.

Ezt követően a negyedek összehasonlítására térek át és a városi átlagnál kapott adatokat a negyedek szintjén vizsgálom meg. A kataszteri térkép alapján elkészített, szóban forgó belvárosi negyedeket és a gyakran előforduló utcaneveket az alábbi térképek szemléltetik.

Eger belvárosa az 1887-es kataszteri térkép alapján

1. térkép Eger belvárosa az 1887-es kataszteri térkép alapján

2. térkép Eger belvárosa utcák és negyedek szintjén

A kérdés a továbbiakban tehát az, hogy volt-e olyan negyed, ahol a vásárlás jelentősége nagyobb volt az átlagnál. Ezt olyan módon lehet vizsgálni, hogy a negyedben tapasztalható évtizedenként számolt vásárlási arányból ki kell vonni az egész belvárosra jellemző értéket (vásárlás %-os adata), és amennyiben negatív számot kapunk, akkor a vásárlás szerepe a negyedben a városi átlagtól elmaradt, ha pozitív számot, akkor pedig jelentősen meghaladta azt.

Időszak	A város negyedei				%
	I.	II.	III.	IV.	
1860-as évek	-1,0%	2,0%	-0,2%	-0,6%	4,4
1870-es évek	4,9%	-1,3%	0,9%	-4,2%	10,4
1880-as évek	8,2%	0,9%	-6,5%	-1,0%	16,4
1890-es évek	1,6%	-6,8%	2,2%	1,9%	45,0
1900-as évek	-11,5%	11,9%	0,2%	0,2%	59,0
1910-es évek	-2,6%	3,3%	7,0%	-8,1%	45,8

16. táblázat A negyedek ismert ingatlanainak %-a az adott év városi átlagához viszonyítva

A táblázat több érdekes dologra is rávilágít: egyrészt, a vásárlás jelentősége a belvárosban a legnagyobb presztízsű második negyedben³²² és az alacsonyabb presztízsű negyedik negyedben volt a legelenyészőbb egészen a századfordulóig. Ennek ellentétjeként természetesen itt figyelhető meg egy viszonylagos stabilitás ingatlanpiaci tekintetben, ezekben a negyedekben volt a leggyakoribb az öröklés, mint tulajdonátadási forma. A századfordulón azonban jelentős változás kezdődött, hiszen a városi átlagot jóval meghaladó jelentőségre tett szert az ingatlaneladás, leginkább a második negyedben. Ezekből az adatokból arra következtethetünk, hogy a 20. század elején, az addig kiemelt státuszát őrző második negyed jelentős mobilizációs térré alakult át, míg a 19. század második felében inkább az alacsonyabb presztízsű területekre érkeztek új tulajdonosok. A második negyedről eltérő mobilizációt követhetünk nyomon a harmadik negyedben, ahol az 1880-as évek végétől kezdve a századfordulót követően is, minden évtizedben magas volt a városi szinthez viszonyított ingatlanvásárlási arány. Az első és negyedik negyed közötti különbséggént emelhetjük ki, hogy az előbbiben az ingatlanpiac erősen hullámzó tendenciát rajzolt ki a vizsgált korszak egészében.

³²² Az ingatlanok minőségére, és így a negyedek státuszára a házostály adóba sorolt ingatlanok értékéből, az alapterületéből, (bérbe adott) szobák számából és az ezért kapott összeg adójából lehetett következtetéseket levonni. Az így kapott különböző változók elemzését követően került sor a negyedek rangsorolására.

Jelentős különbség az volt, hogy az első negyedben szinte minden évtizedben magas volt az ingatlanok eladási-vásárlási aránya, ami csupán az 1900-as évektől kezdve hagyott alább.

A tulajdonlapok alapján rendelkezésünkre álló adatsorból tehát megállapíthatjuk, hogy a legjelentősebb tulajdonszerzési mód a vásárlás volt, hiszen öröklés útján a vizsgált személyek körülbelül negyede jutott az ingatlanához. Évtizedes bontásban vizsgálva a vásárlások arányát kirajzolódik, hogy számottevő ingatlantulajdonos váltásra városi szinten az 1890-es éveket követően került sor, a vásárlások ingatlanpiaci jelentősége ezekben az években növekedett jelentős mértékben. Az ingatlaneladások és vásárlások dinamikájából pedig nyomon követhető, hogy összességében az 1860 és 1920 közötti időszakban jelentősen kicserélődött a belváros lakossága. A folyamat pedig negyedek szintjén vizsgálva is megmutatkozott, kirajzolva egy-egy kerület tulajdonosainak kicserélődési ütemét. A következőkben a városban tapasztalt tulajdonjogi változás tendenciáját hasonlítom össze a városi választókerületek ingatlan census változásának alakulásával.

VI.3. Az (ingatlan) census változása választókerületek szintjén

A vizsgálat alá vont korábbi választónévjegyzékekből, az 1848 és 1869 közötti időszakra vonatkozóan leginkább az a tendencia rajzolódott ki, hogy a városban jelentős átalakulás zajlott le a választók számában és összetételében úgy, hogy alapjaiban a cenzusszerkezet összetételén lényeges változást nem okozott. A választók összetételében bekövetkezett átalakulást viszont minden negyedben nyomon lehetett követni, de leginkább a belvárosi első negyedben volt tetten érhető, ahol az ingatlantulajdonnal rendelkező iparosok eltűntek a listákról, ezzel együtt elveszítették a választójogukat is, majd helyüket az ingatlannal nem rendelkező értelmiség vette át.

A kapott eredményeket összevetve a századfordulót követő évek névjegyzékeivel és ezek együttes elemzését követően több jelentős változás is megfigyelhető. A legszembetűnőbb átalakulás az, hogy a századfordulót követően a második negyedben már az ingatlannal nem rendelkező értelmiség és a kerülethez kereskedelmük vagy az iparuk alapján kötődő személyek jelenléte tovább erősödött, amire az 1900-as évek kiugróan megnövekedő jövedelem alapú (kereskedelem és ipar) census is utal, magával vonva az ingatlan census jelentőségének csökkenését. Ezzel együtt, míg az ingatlanvásárlás jelentősége az 1890-es évekig ebben a

negyedben volt a legalacsonyabb, addig ezt követően az ingatlaneladások száma a városi átlagot is jelentősen meghaladta. A harmadik negyedben ugyanez a tendencia zajlott le, hiszen míg a század közepén az ingatlan (dominánsan házbirtok) cenzus volt a legmagasabb (129 választó), és az ingatlaneladás mértéke volt alacsonyabb, addig a századfordulót követően a birtok cenzus jelentőségét veszítette, az ingatlan eladás mértéke pedig jóval elmaradt a városi átlagtól. Ezzel együtt áthelyeződött a hangsúly a második negyedhez hasonlóan a kereskedelem és leginkább az ipar számára. Hasonló tendenciát figyelhetünk meg az első negyedben is, annyi különbséggel, hogy a végzettség és kereskedelem után választójogot szerzett személyek számában nem történt változás, amire az 1860 és 1869-es névjegyzék összevetése során kapott eredmények is utaltak, az ingatlan eladások aránya pedig csupán a 1880-as években volt kiugróan magas. A 1870-es évektől megfigyelhető viszonylag élénk ingatlanpiaci mozgást követően a századfordulótól kezdve viszont stagnálás következett be. A negyedik negyedben nem tapasztalunk kiugró adatokat, az ipar és kereskedelem a birtok jelentőségét is meghaladta, ezzel együtt a tulajdonosi mobilitás a 1890-es évek elejétől indult el, majd azt követően stabilizálódott az ingatlanpiaci helyzet. A választójoggal rendelkező személyek számának alakulását cenzusonként és negyedek szintjén a következő táblázatok szemléltetik.

BELVÁROS	Év	Végzettség		Birtok		Jövedelem		Ipar/ Kereskedelem		Régi jog		Összesen
		Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	
Város I.	1848	22	<i>11</i>	74	<i>38</i>	48	<i>25</i>	37	<i>19</i>	9	<i>0,4</i>	190
	1869	61	<i>29</i>	43	<i>20</i>	0	-	49	<i>23</i>	54	<i>26</i>	207
	1904	63	<i>34</i>	42	<i>23</i>	76	<i>41</i>	*	-	1	<i>0,1</i>	182
	1906	73	<i>38</i>	43	<i>22</i>	74	<i>38</i>	*	-	1	<i>0,1</i>	191
Város II.	1848	16	<i>13</i>	79	<i>64</i>	4	<i>0,3</i>	3	<i>0,2</i>	20	<i>16</i>	122
	1869	21	<i>15</i>	77	<i>56</i>	3	<i>0,2</i>	12	<i>0,8</i>	24	<i>17</i>	137
	1904	65	<i>27</i>	15	<i>0,6</i>	156	<i>65</i>	*	-	1	<i>0,1</i>	237
	1906	73	<i>26</i>	20	<i>0,7</i>	179	<i>65</i>	*	-	0	-	272
Város III.	1848	6	<i>0,3</i>	98	<i>62</i>	4	<i>0,2</i>	4	<i>0,2</i>	45	<i>28</i>	157
	1869	15	<i>0,9</i>	129	<i>78</i>	0	-	6	<i>0,3</i>	15	<i>0,9</i>	165
	1904	5	<i>0,5</i>	30	<i>32</i>	57	<i>61</i>	*	-	0	-	92
	1906	7	<i>0,6</i>	44	<i>41</i>	53	<i>50</i>	*	-	1	<i>0,1</i>	105
Város IV.	1848	9	<i>0,7</i>	52	<i>40</i>	3	<i>0,2</i>	46	<i>36</i>	17	<i>13</i>	127
	1869	22	<i>18</i>	53	<i>43</i>	0	-	39	<i>31</i>	8	<i>0,6</i>	122
	1904	17	<i>14</i>	34	<i>29</i>	61	<i>53</i>	*	-	2	<i>0,1</i>	114
	1906	14	<i>11</i>	43	<i>36</i>	60	<i>51</i>	*	-	0	-	117
Összesen		489		876		778		196		198		2537

17/a. táblázat Belvárosi országgyűlési képviselő választójoggal rendelkezők aránya cenzusonként³²³

³²³ MNL HML V-1/b 506. 1848/704.; MNL HML IV-254. 5.; MNL HML IV-403. 5.

Az üresen hagyott négyzetek az adathiányt jelentik. A csillaggal (*) jelölt négyzetek az ipar és kereskedelem összevonását jelenti a jövedelem jogcímen.

KÜLVÁROS	Év	Végzettség		Birtok		Jövedelem		Ipar/ Kereskedelem		Régi jog		Összesen
		Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	
Hatvani I.	1848	-	-	183	91	0	-	-	-	16	0,8	199
	1869	3	0,1	212	93	-	-	-	-	12	0,5	227
	1904	10	0,5	122	67	47	26	*	-	1	0,1	180
Hatvani II.	1848	11	0,5	152	77	4	0,2	10	0,5	18	0,9	195
	1869	4	0,3	110	87	0	-	2	0,1	10	0,7	126
	1904	9	0,4	137	68	52	25	*	-	3	0,1	201
Hatvani III.	1848	29	15	109	59	19	10	4	0,2	22	12	183
	1869	43	14	147	50	3	0,1	58	19	41	14	292
	1904	36	16	62	28	121	54	*	-	2	0,1	221
Hatvani IV.	1848	1	0,1	124	88	0	-	3	0,2	12	0,8	140
	1869	0	-	140	85	-	-	5	0,3	18	11	163
	1904	3	0,2	110	85	16	0,1	*	-	0	-	129
Maklári I.	1848	0	-	126	73	4	0,2	34	19	7	0,4	171
	1869	1	0,1	144	89	0	-	7	0,4	9	0,5	161
	1904	5	0,4	84	68	33	27	*	-	0	-	122
Maklári II.	1848	0	-	126	60	44	21	4	0,1	33	15	207
	1869	1	0,1	109	82	2	0,1	12	0,9	8	0,6	132
	1904	7	0,5	77	64	36	0,3	*	-	0	-	120
Felnémet	1848	-	-	179	84	24	11	1	0,1	9	0,4	213
	1869	-	-	131	92	0	-	3	0,2	7	0,4	141
	1904	1	0,1	97	84	17	14	*	-	0	-	115
Cifrasánc	1848	-	-	140	89	-	-	0	-	17	10	157
	1869	-	-	141	90	-	-	3	0,1	12	0,7	156
	1904	1	0,1	94	83	17	15	*	-	1	0,1	113
Összesen		165		3056		439		146		258		4064

17/b. táblázat Külvárosi országgyűlési képviselő választójoggal rendelkezők aránya cenzusonként

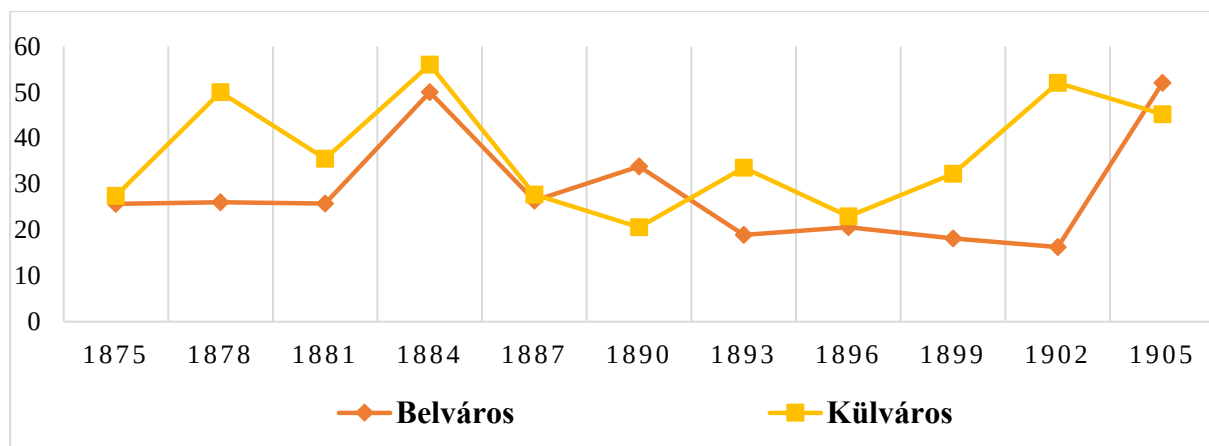
Az első és második negyedben tehát elsődlegesen a végzettség és kereskedelem alapján kerültek a kerület névjegyzékébe a választók, míg a tradicionálisabb harmadik és negyedik negyedben az ipar és a kereskedelem, illetve a ház és földbirtok volt mérvadó. A külvárosi kerületekben folyamatosan magas volt a házbirtok alapján választójoggal rendelkező személyek száma, annyi különbséggel, hogy a hatvani harmadik negyedben már az 1848-as években is jelentős volt az értelmiség száma, a századfordulóra azonban ott is a jövedelem lesz jelentősebb, hasonlóan a maklári első és második negyedekhez.

	I. negyed	II. negyed	III. negyed	IV. negyed
1860-as évek	-1,0%	2,0%	-0,2%	-0,6%
1870-es évek	4,9%	-1,3%	0,9%	-4,2%
1880-as évek	8,2%	0,9%	-6,5%	-1,0%
1890-es évek	1,6%	-6,8%	2,2%	1,9%
1900-as évek	-11,5%	11,9%	0,2%	0,2%
1910-es évek	-2,6%	3,3%	7,0%	-8,1%
Tagok fluktuációja	-14,5	-2,9	10,5	-11,9
	Stabil	Átlagos	Megújuló	Stabil

18. táblázat A belvárosi negyedek ingatlan eladási aránya, a képviselők kicserélődési arányával összevetve

A belvárosi negyedek ingatlan eladási arányát a képviselők kicserélődési arányához viszonyítva is érdekes eredményeket kapunk. Amennyiben az adott kerületben az új emberek száma jelentősen meghaladta a városi átlagot, akkor a „megújuló” kategóriába soroltam, ha elmaradt tőle, akkor a „stabil”, illetve „átlagos” kategóriába, ha csak kevés eltérés volt. A legkiugróbb értéket a megújuló harmadik negyedben figyelhetjük meg, ahol a birtok census a század végére lecsökkent, ezzel párhuzamosan folyamatos volt az ingatlanok eladása, ami pedig hatással volt a magas képviselői fluktuációra is. Míg a második negyedben az ingatlan eladás jelentőségével azonos szinten volt a képviselők fluktuációja is, addig a századfordulót követően, a birtok census csökkenésével feltételezhetően az ingatlannal nem rendelkező értelmiség kapott szerepet. A külvárosi kerületekben viszont viszonylag gyorsan változtak a képviselők, 3 újuló, 4 átlagos és csak egy stabil negyedet kaptunk. Ezt támasztja alá a képviselők fluktuációja is, hiszen a belvárosi negyedekben egy-egy év kiugró értékét leszámítva megegyezést mutat a városi átlaggal, az 1890-es éveket követően pedig alul is maradt attól. Az új képviselők tehát rendszerint a külvárosi negyedekből érkeztek a

képviselőtestületbe, ahol az 1880-as évek közepéig folyamatos volt a kicserélődi arány. Ezt követően stabilizálódott a helyzet egészen a századfordulóig, majd újra elérte a korábbi szintet. A következő táblázat ezt a tendenciát ábrázolja.

9. diagram A bel- és külterületi képviselők fluktuációja

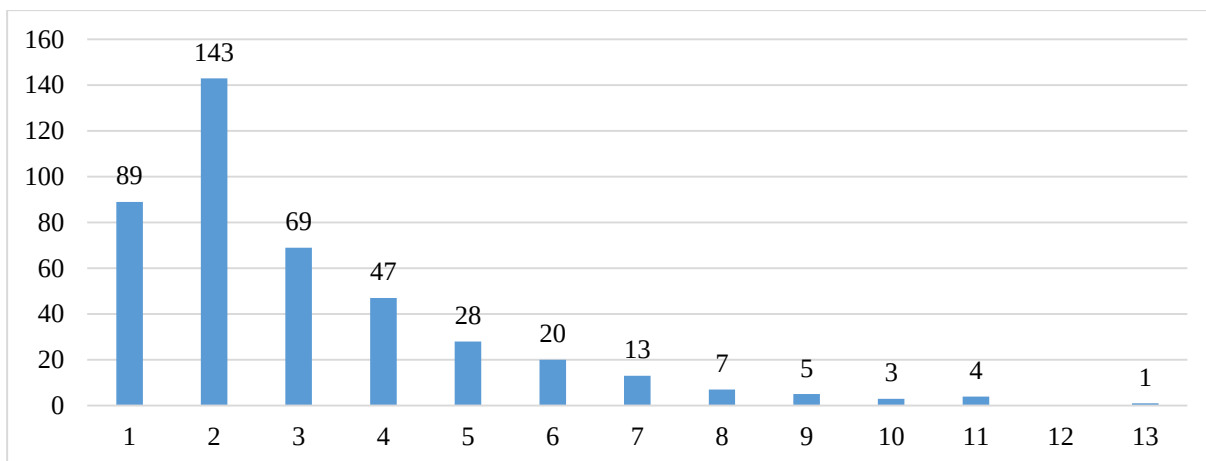
Az eddigi adatokból tehát jól kirajzolódik, hogy a belvárosi kerületek ingatlanvásárlási tendenciáját párhuzamba lehet állítani a választójogi cenzus változásával, ami feltételezhetően összefüggésben volt a kerületek általános társadalmi jellemzőinek átalakulásával is. Mindezzel együtt pedig a kerületben megválasztható személyek összetétele is átalakult és a változás aránya visszahatott a képviselők fluktuációjára és társadalmi összetételére. A kerületek közötti választói jogosultság arányeltolódása tehát tükrözte a kerületek társadalmi karakterét, mindezt úgy, hogy a korszakban a választójoggal rendelkezők számában nem történt jelentős változás. Ezt követően érdemes megvizsgálni részletesen, hogy milyen hatással volt ez a tendencia a városirányításban helyet foglaló tagok személyi állományában bekövetkezett átalakulására és foglalkozási összetételére.

VI.4. A képviselőtestületi tagok és városi tisztviselők társadalomtörténeti elemzése

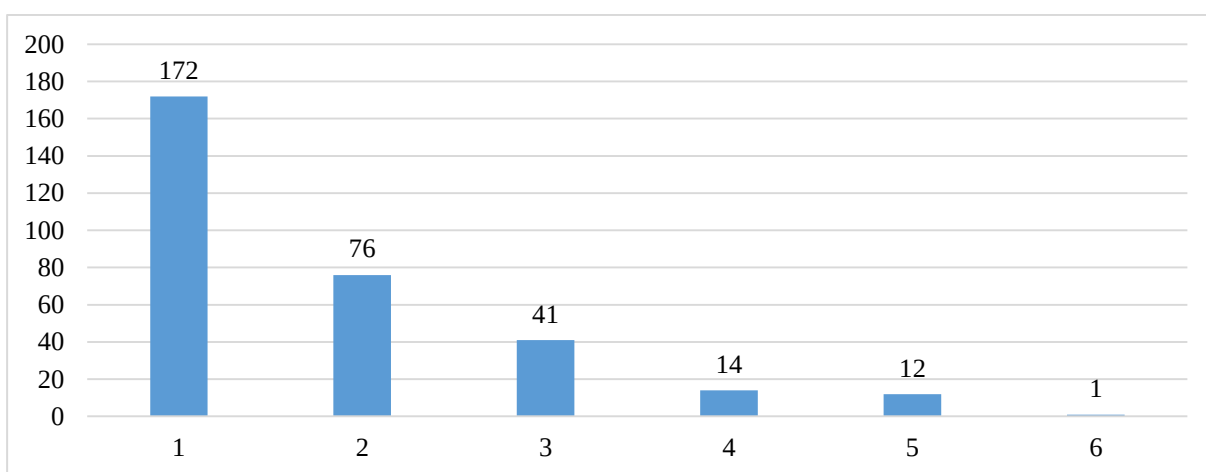
VI.4.1. A képviselők fluktuációja

A képviselőtestületi tagok választása a törvény értelmében úgy zajlott, hogy háromévente 50 rendes és 23-25 póttagot választottak. A képviselői tagság hat évre szólt azonban háromévente új választásokat tartottak és a testület felét megújították, a póttagokkal együtt. A választott és virilis tagok 1872 és 1914 közötti időintervallumra vonatkozó vizsgálatát, elemzését, mintavétellel végeztem. Az első mintaév az 1872. év volt, amely már tükrözte az 1871. évi első községi törvény értelmében átalakított képviselőtestületi változásokat. Ezt követően, igazodva a választási ciklusok törvényileg meghatározott rendszeréhez, minden hatodik év tehát két 3 éves ciklust tett ki. A vizsgált időmetszetek száma összesen hat mintaév, a létszám pedig az adott évben bent maradt és megválasztott személyekből állt össze. Az adatbázisomban a választási ciklusok mintaéveinek alapján így 746 személyt regisztráltam az 1872 és 1910 közötti időszakban. Értelmezésem szerint ők képezték az egri elitet, vagy legalábbis annak egy részét, a 19. század második felében. A képviselők számát a lakosság nagyságához igazították. Ennek megfelelően 100 lakos után kellett választani egy képviselőt. A virilisek és a választott képviselők száma azonban a rendezett tanácsú városokban 48-nál nem lehetett kevesebb, illetve 200-nál nem lehetett több. Az 1870. évi népszámlálás alapján az Egerben regisztrált 19.150 fő után 191 hely járt így nem haladta meg a törvényben maximalizált 200 főt. A létszámuk - a város jogállásából kifolyólag - a korszakban nem változott. A virilisjegyzékeken az állami egyenes adónemekre vonatkozó jogszabályok alapján lehetett szerepelni,³²⁴ a választhatóság kritériumait pedig a korábban ismertetett választójog szabályozta. A testületbe való kerülés ezáltal kétféle jogcímen történhetett: az ún. virilis jogot a vagyon és jövedelem automatikusan biztosította, a megválasztáshoz pedig kapcsolati tőkére és társadalmi presztízssre volt szükség, valamint teljesíteni is kellett a cenzust. Az alábbi táblázatok a két jogcím megoszlását szemléltetik.

³²⁴ A korban Magyarországon 12, illetve 16 adónem tartozott az állami egyenes adók körébe lásd Vörös 1979: 11. Azt viszont nem tudjuk, hogy a virilis listán hányadik helyén szerepeltek.

10./a diagram Választott képviselői jogcímen szereplő tagok előfordulási száma

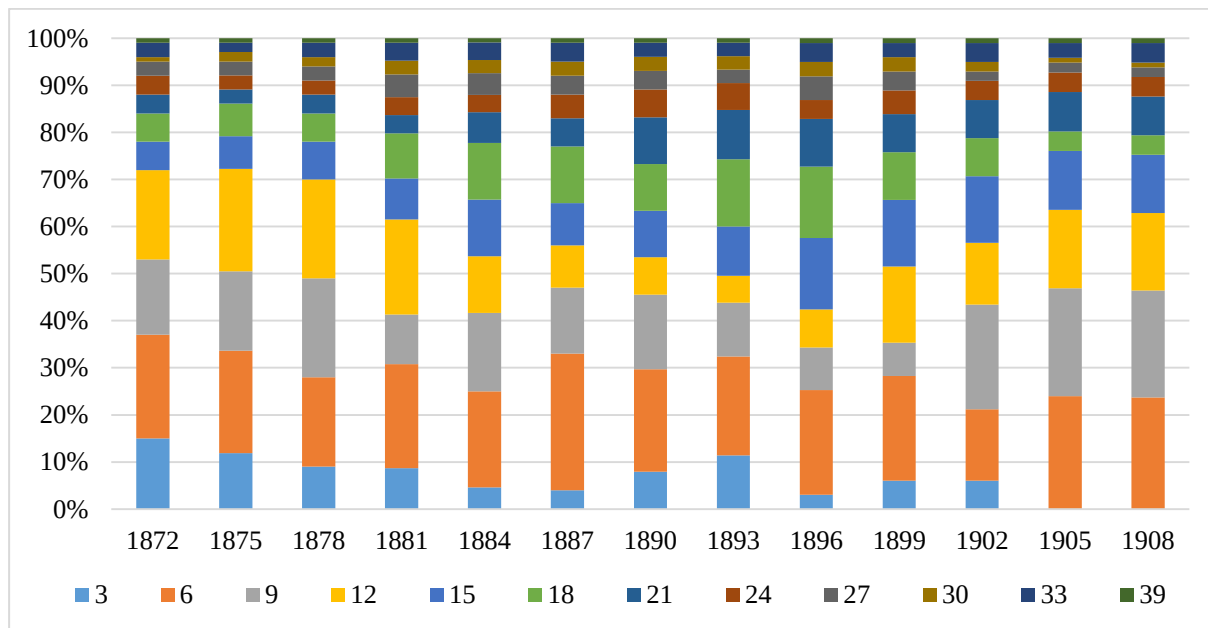
10./b diagram Virilis jogcímen szereplő tagok előfordulási száma

A táblázatban szereplő számok jelentős különbségeket mutatnak a bekerülés jogcímei között, ugyanis a két pozíció szinte teljes mértékben elkülönült egymástól. A választási ciklusok éveinek alapján a háromévente megválasztott 50 képviselő helye a 10 majd 12 városi kerületben 430 személy között oszlott meg. A 430 választott képviselő közül legtöbben - 232 fő, 53% - csupán egy választási ciklusra (6 évre) kerültek be a képviselőtestület soraiba, míg a testület másik fele (47%) személyében folytonosnak bizonyult. 69 személyt háromszor választottak, míg a testület közel ötöde négyszer-ötször is élvezhette a választók bizalmát. Egy csekély számú csoport háta mögött - 55 személy, 12% – azonban már közel két évtizedes tagság állt és csupán egy személyről mondható el, hogy mindvégig tagja volt a testületnek, képviselve ezzel a személyi folytonosságot. A vagyonuk után automatikusan bekerült viriliseknél, 316 személy közül a tagok fele – 172 fő, 54% - csupán egyszer (6 évre) szerepelt a listán, pozíciójuk tehát egyáltalán nem bizonyult tartósnak. Harmaduk ezzel szemben, ha nem is mindig az egymást követő években, akár 10-12 évig tartani tudta pozícióját. Csupán 27 személy őrizte

helyét tartósan, közel 24 évig. Ennek alapján megállapítható, hogy a városirányításban helyet foglaló tagok között viszonylag nagyarányú volt a személyi állományban bekövetkezett változás és egy-egy megszerzett pozíció egyáltalán nem jelentett hosszú távú lehetőségeket viselőjének.

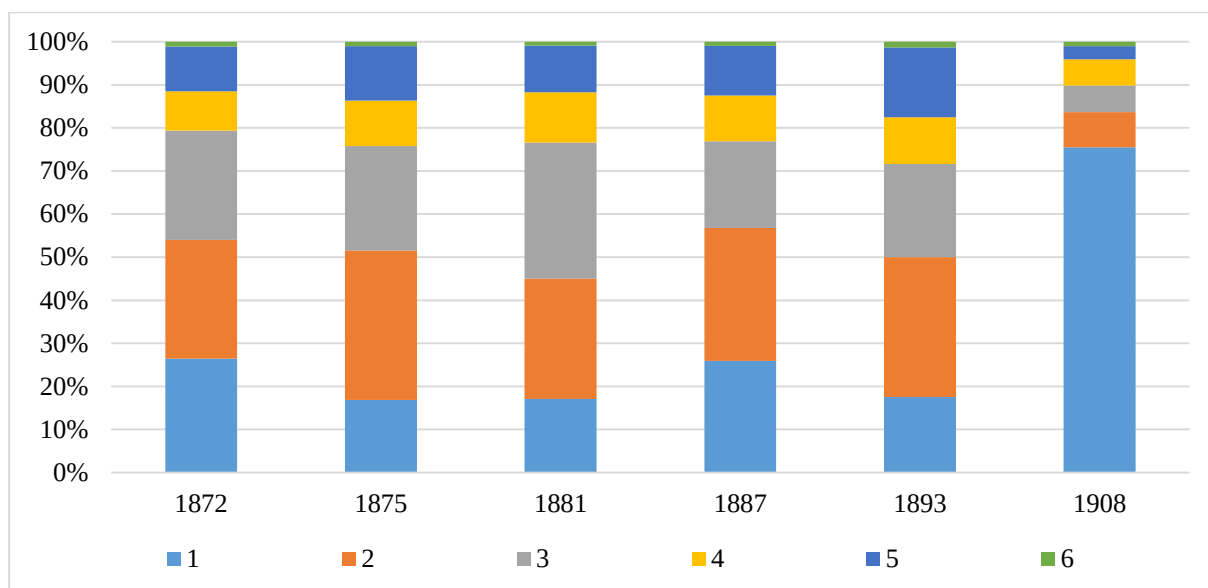
A képviselők kicserélődési dinamikája megegyezett a Nyíregyházán (szintén rendezett tanácsú városban) tapasztalt arányokkal, ugyanis az egymáshoz viszonyított évekhez képest a kicserélődés aránya 30-50% között mozgott. A személyi cserélődés intenzitása a századfordulót követően, 1906 és 1912 között volt a legnagyobb.³²⁵ Ezt magyarázhatjuk azzal is, hogy a képviselőtagság nem számított hivatásnak, tehát a megválasztott tagok kiegészítő tevékenységként, mesterségük gyakorlása mellett végezték munkájukat. Mindezt persze jövedelem sem járt.

Eger esetében a korszak egészében végbement fluktuáció mértékét azonban tovább lehet árnyalni, ha mindezt időmetszetekre lebontva is megvizsgáljuk, elsődlegesen azt elemezve, hogy milyen megoszlást tapasztalunk a választási ciklusokban a teljes életpálya hossza alapján képzett csoportokban. Ennek megoszlását szemléltetik a következő táblázatok a választott képviselők és a legnagyobb adózók esetében.

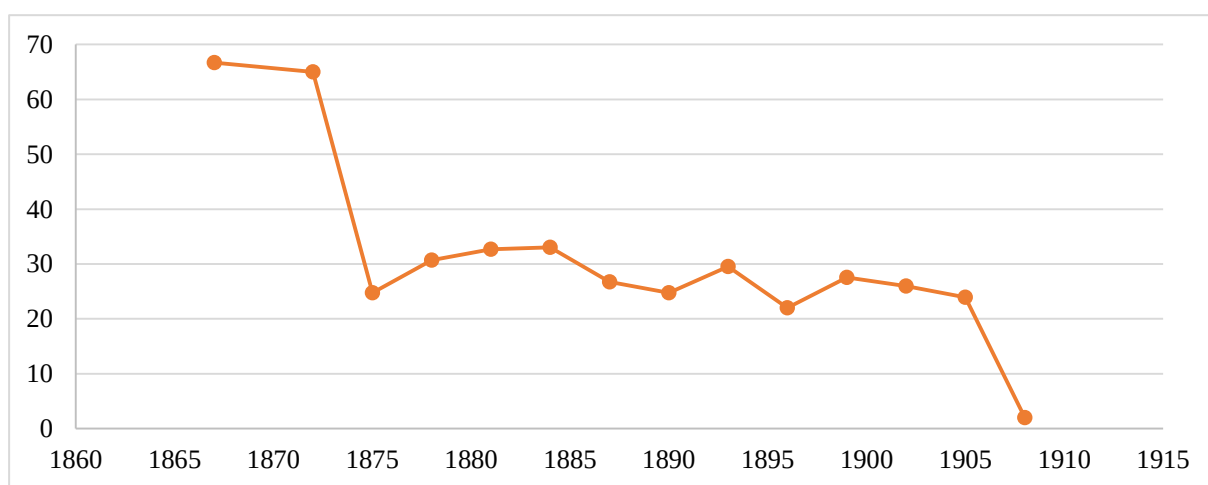
11./a diagram Választott képviselői jogcímen szereplő tagok előfordulási száma évenkénti bontásban

³²⁵ Takács 2008: 51-52.

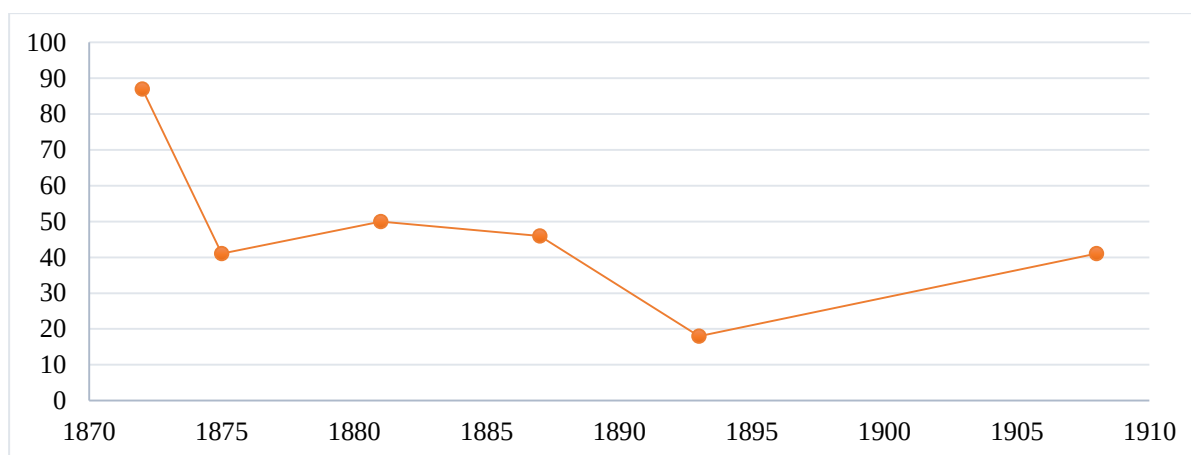
11./b diagram Virilis jogcímen szereplő tagok előfordulási száma évenkénti bontásban

A táblázatból jól látható, hogy a választott képviselőknél átlagosan 28-32 személy szerepelt a testület soraiban, akik csupán egyszer vagy kétszer kerültek megválasztásra, a testület másik felében viszont jelen voltak a többször megválasztott képviselők. Ezzel szemben a viriliseknél egy erőteljesebb kicserélődési arány mutatkozott 1893 után azonban ugyanezt nem tapasztaltuk a választott képviselőknél. Az évtizedenként vizsgált új emberek, a kiesett és bent maradt személyek egymáshoz viszonyított arányából nem a magas kicserélődési dinamika rajzolódott ki, hanem sokkal inkább a folytonosság tükröződik.

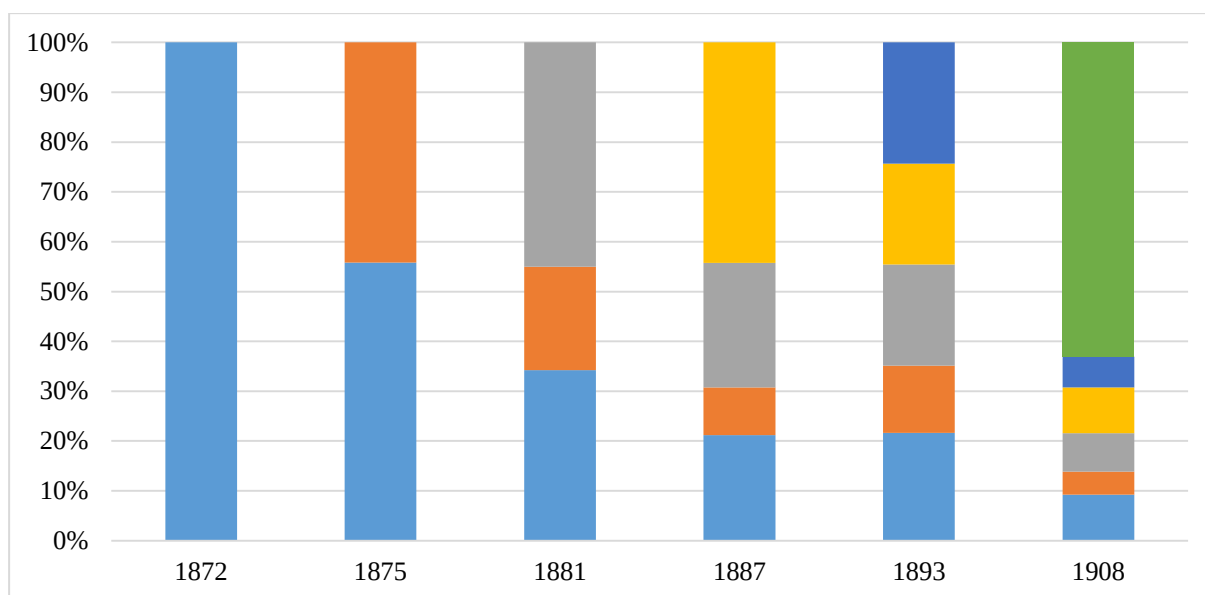
12. diagram Korábban nem szereplő, 1861-es kezdő évhez majd mindig az előző évhez viszonyított új választott képviselők aránya

A legmagasabb fluktuáció az 1861-es képviselőtestületi tagokhoz viszonyított 1867-ben tagságot betöltő személyek és az 1872-ben újonnan megválasztott képviselők esetében tapasztalunk. Mindkét évben közel 70 új ember került be. Ennek okait egyrészt az 1848 és 1869 között választójoggal rendelkező személyek életkorának korábbi vizsgálata során kapott eredményekkel, az átlagéletkor növekedésével, másrészt a virilizmus bevezetésével magyarázhatjuk. A választók között lezajló generációváltás feltehetően befolyásolta a megválasztható személyek körét is, a vagyon után automatikusan betöltött tagság pedig háttérbe szoríthatta azokat a személyeket, akik amúgy választás útján bekerülhettek volna a testületbe. Éppen ezért érdemes szemügyre venni hogyan alakult az 1871. évi első községi törvényt követő szabályozások után a bent maradt és újonnan bekerült személyek aránya. Az 1867-es testület teljes létszámát a következő, 1872-es listával összevetve csupán csekély egyezést figyelhetünk meg: választott képviselőként 28%-uk (31 fő) virilisként pedig a 22% (25 fő) került át a régi képviselőtestületből. Az 1867-es listából (összesen 112 fő) tehát 54 fő kiesett. Legnagyobb különbséget mégis a viriliseknél tapasztalunk, ugyanis az 1872. évi legtöbbet adózó személyei közül csupán 25 fő szerepelt a korábbi testületben, így az újonnan megjelenő személyek száma igen magas, 61 fő volt. Az ezt követő időszakban sem változott ez az átalakulási arány, hiszen a századfordulóig minden vizsgált évben a legtöbbet adózók mintegy fele rendszerint kicserélődött. Igaz, a századfordulót megelőző években mutatkozott némi stabilitás, de ez nem volt tartós. Amennyiben az egyes években újonnan bekerült, előző években még nem szereplő virilisek számát vesszük figyelembe, szintén azt tapasztaljuk, hogy az 1872-ben bekerült személyek bizonyos része az egész korszakban jelen volt, mégis az újak aránya domináns volt minden időmetszetben. A virilizmus bevezetését követően, az újonnan felállított testületben tehát a tagok többsége korábban nem vett részt a város vezetésben. Az 1872. év után legnagyobb adózóként jelen lévő képviselőtestületi tagokat, így mindenképpen tekinthetjük új embereknek a városházán. Ez a jelenség pedig negatívan hatott a korábban tagságot betöltő személyek számbeli arányára.

13. diagram Korábban nem szereplő, 1872-es kezdő évhez majd mindig az előző évhez viszonyított új virilisek aránya

A korábban testületi tagságot betöltő majd kizárólag virilisként részt vevő személyek közül hozhatjuk példaként Volf János (1807k-1890k) esetét. Volf János 1845 körül jelent meg az adóösszeírásban, 1848-ban és 1860-ban a négyszobás Érsek utcai ház tulajdonosaként és szőlőbirtokosként (8hold 620 öl) választójogot szerzett, 1869-ben viszont már csak ház alapján szavazhatott. Ezt a folyamatot az összeírásokból is nyomon lehet követni: 1855-ben a szőlő után mezei gazdaként szerepelt, 1876-ban házassági tanúként birtokos magánzóként tűnt fel, ekkor már nem tartotta fontosnak, hogy a szőlőt is feltüntessék a háza mellett. Az Érsek utcában azonban két ház szerepelt a nevén, amelyeket bérbe adott. 1860-ban és 1867-ben képviselőtestületi tag volt, ezt követően már mindvégig virilisként szerepelt a testületben, haláláig. A folyamatot értelmezhetünk úgy, hogy nem tartotta fontosnak a választásokon való indulást vagy nem látta esélyét annak, hogy az első kerületben megválasszák. A korábbi testületi tagok közül, választás útján továbbra is szereplő tagok között említhetjük a lakatos foglalkozású Fridvalszky Ádámot (sz.1806), aki a harmadik negyedbeli, Knézich Károly utcában lévő ötszobás házára hivatkozva 1848 és 1869 között ingatlanbirtok alapján lett választható. A városon belüli ismertségére, beágyazottságára utal szociabilitása, hiszen több egyesületben tagságot töltött be, illetve a Katolikus Legényegylet védnöke volt. Az egyes években újonnan bekerült, előző években még nem szereplő virilisek %-os arányát az alábbi táblázat mutatja be úgy, hogy az évekhez rendelt színek az adott évben újonnan megjelenő személyek arányát jelenti.

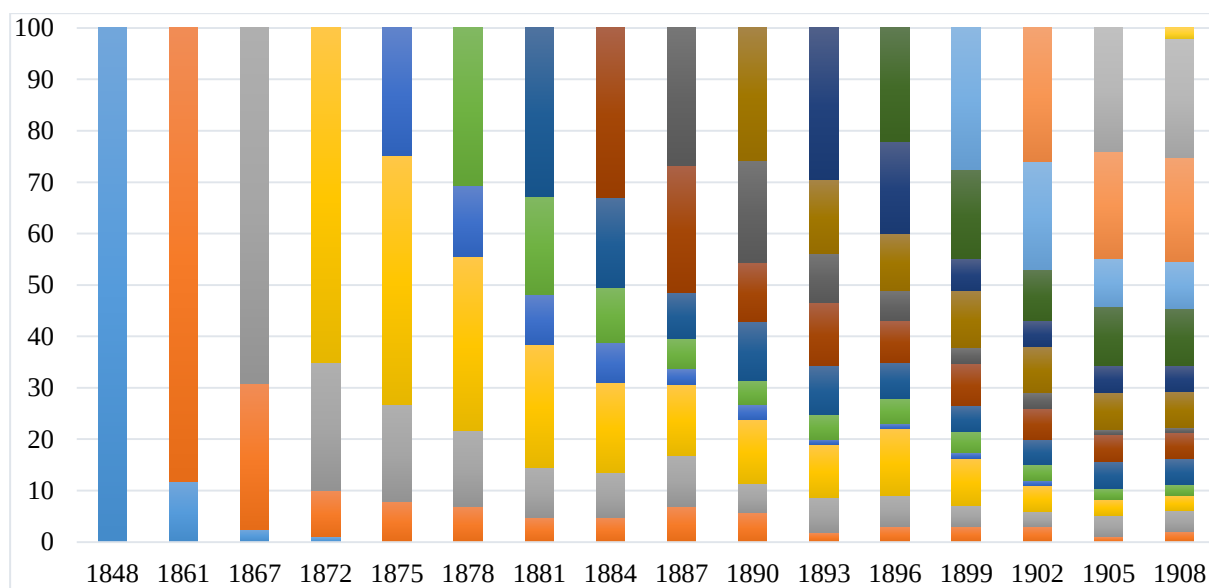

14. diagram Az egyes években (mindig új színnel jelölt) újonnan bekerült, előző években még nem szereplő virilisek %-os aránya

Visszatérve a választott képviselőkhez, a 29./a és a 30. táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy az 1874-es választójogi törvény ugyan a választójoggal rendelkezők számát drasztikusan lecsökkentette, mindez azonban nem volt nagy hatással a testület összetételére és jelentős átalakulás személyi szinten ezek után már nem történt. Hasonló tendencia figyelhető meg a budapesti törvényhatósági közgyűlés tagjai között, hiszen 1873-ban újonnan alakult testületi tagok közel fele korábban nem vett részt a városirányításban. A városeyesítés éveiben bekövetkezett jelentős átalakulást követően, leginkább az alkalmazott „konzerváló választási technika” miatt, 1873-tól csökkent a személyi megújulás korábbi dinamikája, személyileg és jellegében is statikus képződménnyé vált a testület.³²⁶ A kapott egri adatsort azonban szintén tovább lehet pontosítani, ha a választott tagok testületben eltöltött éveinek számát vizsgáljuk meg, hiszen a városirányításban eltöltött évek száma rávilágíthat arra is, hogy valóban jellemző volt-e a stabilitás a testületi tagok között. Ennek vizsgálata pedig valóban érdekes különbségekre világít rá. Az 1872-es évben történt testületi átrendeződést követően - mint korábban tapasztaltuk - egy-egy választás során a testület harmada cserélődött ki folyamatosan, az újonnan megjelent képviselők száma, akik korábban nem szerepeltek a képviselők között, háromévente 28-32 fő volt. A korábbi képviselők szempontjából mindez 72-

³²⁶ Horváth J. András 1999: Új emberek az újjáirosházán – Az egyesített főváros első közgyűlésének társadalmi összetétele. Tanulmányok Budapest múltjából XXVIII. Budapest. 33. és Horváth J. András 2010: A megigényelt világváros. Budapest hatósága és lakossága a városeyesítés éveiben. Disszertációk Budapest Főváros Levéltárból 2. Budapest Főváros Levéltára, Budapest. 132.

68%-os személyi folytonosságot is jelentett. A testület másik felében tehát nagyobb volt a folytonosság, mint az új képviselők fluktuációjának arányából következne. Amennyiben azt vizsgáljuk, hogy a megválasztottak között hány képviselő szerepelt a későbbi választások alkalmával is, akkor a legnagyobb személyi kontinuitást az 1867-es és 1872-es testületi tagok között tapasztaljuk – annak ellenére, hogy ezekben az években volt a legnagyobb a kicserélődési arány is. Ugyanakkor a képviselőtestületben eltöltött évek figyelembe vételével már kirajzolódnak a különbségek is, amennyiben a korszak végén, az újonnan bekerült képviselők számát vesszük figyelembe. A korábban nem szereplő képviselők létszámának összeadásával ugyanis azt tapasztaljuk, hogy a választottak több, mint a felét az 1887 és 1890-es választásokat követően már új emberek tették ki. Az egyes években újonnan bekerült, előző években még nem szereplő választott képviselők %-os arányát az alábbi táblázat szemléltetni úgy, hogy az évekhez rendelt színek az adott évben újonnan megjelenő személyek arányát jelenti.

15. diagram Az egyes években (mindig új színnel jelölt) újonnan bekerült, előző években még nem szereplő választott képviselők %-os aránya

Ha arra a kérdésre keressük a választ a továbbiakban, hogy mi volt az oka annak, hogy a századfordulót megelőzően csökkent azoknak a személyeknek a száma, akik korábban részt vettek a város közéletében, akkor figyelembe kell venni a képviselőtestületi tagok életkorát és származási helyét. Az életkoruk, az esetleges magas mortalitás aránya ugyanis erőteljesen befolyásolhatta a fluktuáció mértékét, ezzel együtt a részvevő tagok jelenlétét, a születési

helyük pedig rávilágíthat a tagok földrajzi értelemben vett rekrutációjára is. Ennek elemzéséhez 326 képviselő születési idejét sikerült beazonosítani. Ennek eredményeit mutatja a következő táblázat.

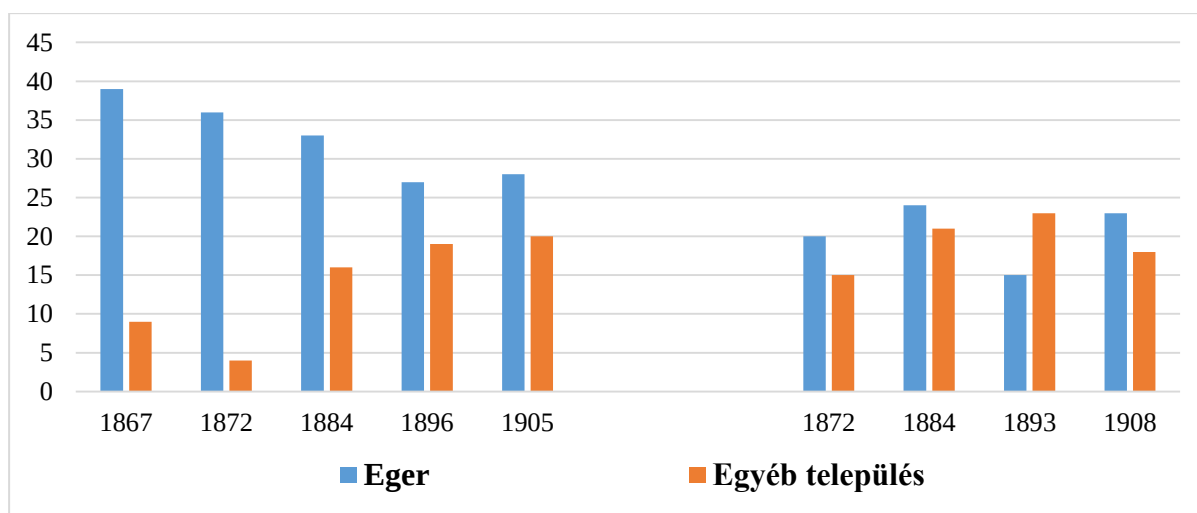
	<i>Választott képviselők</i>				<i>Virilisek</i>			
	1872	1884	1899	1905	1872	1887	1893	1908
80 év felett	0	0	0	0	1	2	0	0
70-80 év	1	3	4	5	3	6	6	7
60-70 év	3	3	11	7	8	10	12	11
50-60 év	13	11	10	8	21	19	12	10
40-50 év	18	19	12	12	18	13	11	13
30-40 év	13	5	5	4	13	6	3	3
20-30 év	2	3	1	0	1	0	0	0
Szélsőérték	24-79	25-73	29-81	33-79	22-81	33-85	33-75	31-79
Átlag	46	47	53	55	49	54	55	55

19. táblázat A képviselőtestületi tagok megoszlása életkor szerint

A táblázatban jól látható, hogy a választott képviselők közé legnagyobb eséllyel a 40 és 50 év közötti korosztály tudott bekerülni, ez a tendencia a vizsgált időszak folyamán mindvégig érvényesült. A legnagyobb szóródást a választások útján bekerült képviselők korcsoportjai között az 1872-es képviselőtestületben figyelhető meg. Ekkor még az 50-es és 30-as éveikben járók azonos aránnyal voltak jelen a testületben azonban a századfordulóra ez az arányszám folyamatosan csökkent és eltolódott egy idősebb korosztály, a 60-as, 70-es éveikben járók felé. Ezzel párhuzamosan a legfiatalabban bekerültek életkora is fokozatosan növekedett. Míg a korszak elején az 1806-ban született idősebb Miticzky János, 72 éves kora után már nem került megválasztásra, ugyan 80 éves korában halt meg, addig a korszak végén a 79 éves Petravich Ferencet még a testület soraiban találjuk, mintegy 20 éves várospolitikai múlttal rendelkezve. A földműves foglalkozású Kelemen Antal, mindösszesen 25 éves volt, amikor megválasztásra került 1872-ben. A testületbe való bekerülésében valószínűleg közrejátszhatott az is, hogy édesapját szintén tagként lehet regisztrálni. A korszak végén a mészáros foglalkozású Strausz Sándor viszont már csak 33 éves korára került be a testület soraiba. 30 éves kor alatt tehát nem volt jellemző a bekerülés, a felső korhatár pedig, egy-két kivételtől eltekintve, 65 év körül mozgott. A virilis tagoknál azonban kiugróan magas volt az ötvenes éveikben járók száma és ez a korszak folyamán folyamatosan tolódott el az idősebb korosztály, a 60-as és 70-es éveikben járók irányába. A szélsőséges eseteket leszámítva 30 éves kor alatt szinte lehetetlen volt bekerülni legnagyobb adózóként a testületbe, így nagyobb eséllyel inkább a 40-es évek derekán

járó személyek tudtak helyi társadalmi befolyást is szerezni, gazdasági pozícióik mellett. A minimum és a maximum átlagéletkor a választott képviselők esetében tehát 46 és 55 év volt, a legnagyobb adózóknál 49 és 55, nagy szóródás viszont a teljes időintervallumot tekintve nem volt tapasztalható. A két csoport esetében a teljes időszak átlaga 50 és 53 év között mozgott. A képviselőtestületi tagok között tehát összességében észrevehető egy erőteljes arányeltolódás az idősebb generáció irányába, ahol az újonnan bekerült képviselők mind magasabb életkorral kaptak szerepet a városirányításba való részvételre.

Az elemzés során vizsgálati szempontként vettem fel a születés helyét is. A mintában szereplő képviselőket így két csoportba soroltam annak alapján, hogy tősgyökeres egri családból származott-e vagy bevándorlóként telepedett le tartósan a városban. A vizsgált korszakban 236 (54%) választott képviselő és 159 (50%) virilis születési helye került beazonosításra. A korszak egészében, az egri születésű személyek száma 245 fő volt (62%) a képviselőtestületi tagok között és bevándorlóként 145 fő (36%) jelent meg. A származási helyek azt mutatják, hogy a nem helyben született személyek aránya 1872-ben volt a legalacsonyabb, 40 beazonosított születési helyű képviselő közül öt volt bevándorló. Az 1884 és 1905 közötti időszakban azonban ez az arány folyamatosan növekedett. A nyolcvanas évektől kezdve meghaladta a 30%-ot a bevándorlók aránya (49 főből 16 bevándorló), ezt követően pedig a 40%-ot is (46, illetve 48 főből 19 majd 20 újonnan letelepedő). A bevándorlók származási helyét illetően nem tapasztalunk egységes rekrutációt, sem megyei sem település szinten. A betelepülők az ország különböző pontjairól érkeztek, de zömmel a környező városokból és falvakból (Kompolt, Gyöngyös, Heves, Kisdána, Mezőkeresztes, Kápolna, Maklár, Poroszló). A virilisek esetében nem tapasztalható nagy számbeli kilengés, közel azonos arányban jelentek meg az egri és más településről letelepedett személyek. Az egri születésű virilisek száma ugyan az 1890-es évek elejének kivételével (meglepő módon pont abban az időmetszetben, amikor az előző évhez viszonyított új virilisek aránya a legalacsonyabb volt) meghaladta az 50%-ot, a betelepülők származási helye viszont nagyobb mértékű szóródást mutatott. Ebből a szempontból tehát nem lehet a képviselőtestület zártságára következtetni.

16. diagram A választott képviselők és a virilisek származási helye

A kis elemszám óvatosságra int azonban amennyiben az 1910-es városi népesség immobil lakosságának vizsgálati eredményeit is figyelembe vesszük, ezek az adatok már nem tűnnek annyira megtévesztőnek. Ezek alapján az egri lakosság 66,4%-a helyben született és a népszámlálás idején is a szülőhelyükön éltek. Ezzel szemben a mobil, más megyéből bevándorló népesség aránya az 5 és 49% között terjedő listán 21,7% volt.³²⁷ Középtájon elhelyezkedve ezzel az alacsonyabb mobilitású alföldi mezővárosok és a felvidéki városok között. A kvázi mobilitás, vagyis azok száma, akik életük során egyszer vagy többször vándoroltak a szülőmegye határain belül, inkább a választott képviselők esetében mutatott nagyobb arányokat. Náluk volt ugyanis a legmagasabb (16 fő) az azonos megye területéről érkezők száma. A településeket városi jogállás alapján csoportosítva megállapítható, hogy leginkább falvakból települtek be, a szintén rendezett tanácsú Gyöngyösről csupán 4 személy származott. Ebben nagy szerepet játszhatott az a tény, hogy a századfordulóra Eger szerepe a településhálózati hierarchiában jelentősen csökkent, ugyanis azok a városfejlesztő tényezők, amelyek versenyképessé tehetnék volna a várost, nem tudtak kibontakozni.

Az eddigi adatok alapján arra tudunk következtetni, hogy a képviselőtestület soraiban eltöltött évek, a választási ciklusok szerint csekély folytonosságot mutattak a tagok között. Amennyiben mindezt már különböző időmetszetekben, mindig az előző évhez viszonyított új emberek arányával együtt vettük figyelembe, akkor már kirajzolódott egy bizonyos szintű kontinuitás, hiszen évente közel azonos számú új ember érkezett. A testület soraiban a legnagyobb átalakulást a virilizmus bevezetése okozta, a tagok összetételét mintegy

³²⁷ Dányi Dezső 2000: A 19. század végi hazai belső vándorlás néhány jellemzője. In: Faragó Tamás – Őri Péter (szerk.): Történeti demográfiai évkönyv 2000, KSH Népeségtudományi Intézet, Budapest. 21–121.

állandósította. Ezt követően már a korszak egészét meghatározó választójogi szabályozás sem módosította lényegében a testület összetételét. Ez a zártág viszont a testületben eltöltött évek számának elemzésével mégsem rajzolódott ki. A korábban nem szereplő képviselők létszámának összeadásával ugyanis az tapasztalható, hogy a választottak több, mint a felét az 1890-es éveket követően már új emberek tették ki. Ezt a tendenciát támasztja alá a tagok átlagéletkorának emelkedése és az újonnan letelepedő személyek számának növekedése a századfordulóhoz közeledve.

A következő lépésben, egy tágabb kontextusba vizsgálva a kérdést arra keresem a választ, hogy ezek a tendenciák, hogyan befolyásolták a megválasztott képviselők és a vagyonuk után tagságot nyert személyek társadalmi összetételét, magyarázatot kapunk-e mindeerre a képviselők foglalkozásszerkezeti átalakulásának elemzésével? Ennek vizsgálata előtt azonban még ki kell térni a városi tisztviselők társadalomtörténeti elemzésére, hiszen a képviselőtestület határozatait és a törvényhatóság rendeleteit a városi tisztviselők hajtották végre. A tisztviselők kicserélődési aránya, ennek okainak vizsgálata, illetve a kijelöléssel megszerzett pozíciók elemzése ebből a szempontból tehát nem lehet érdektelen tényező.

VI.4.2. A városi tisztviselők kicserélődési aránya

A városi tisztviselőket érintő szabályozásra elsőként az 1871. évi, korábban részletesen bemutatott községeket érintő törvénycikkben került sor, majd az 1886. évi 22. törvénycikkben történt ezekkel kapcsolatban módosítás. Az 1871. évi 18. törvénycikk³²⁸ értelmében a rendezett tanácsú városok minden előjáróságát a képviselőtestület választotta hat évre. Egyedül a községi jegyzőt választották élethossziglan. A tisztújításon az alispán elnökölt, a jelölés minden esetben a képviselőtestület joga volt, minden állásra három személyt kellett jelölni. Fontos kitétel volt, hogy városi tisztviselőnek nem lehetett választani lelkészt, tanítót, állami és megyei tisztviselőt. Feltételként szerepelt, hogy szavazni csak arra a jelöltre lehetett, aki a 24. életévét betöltötte, községi választójoggal rendelkezett, korábban legalább 10 városi képviselő ajánlotta, és a községben élt hivatali ideje alatt. A választás szavazás útján történt.

³²⁸ CJH 1871. évi XVIII. törvénycikk A községek rendezéséről. 63-101. § A községi előjárásról.

Az 1886. évi 22. törvénycikk³²⁹ által bevezetett jelölési rendszer a tisztviselők választásánál azonban nagyban csökkentette a városok önállóságát.³³⁰ Ezt követően fontos változás volt, hogy a rendezett tanácsú városok rendőrkapitányait a jegyzőkkel és orvosokkal együtt a főispán nevezte ki, élethossziglani időtartamra. A többi tisztviselőt a képviselőtestület választotta. Feltételként szerepelt, hogy nem lehetett a polgármesteri, főjegyzői, pénztárnoki és számvevői tisztséget betölteni egyidejűleg, amennyiben a tagok egymással rokonok voltak vagy sógorság első fokában álltak. A jelöltek névsorát egy kijelölő bizottmány állította össze, ami az alispánból és a képviselőtestület, illetve az alispán által a testületből kiválasztott 2-2 tagból állt. Ha a szavazatok döntetlenre álltak, az elnök szava döntött. Az alispán ezt követően tehát olyan jelölési joggal rendelkezett, mint a főispán a törvényhatóságokban. A választások során az alispán elnökölt, a tisztviselők megválasztása pedig felkiáltással vagy szavazás útján történt. Egerben rendszerint, ellenjelöltek hiányában közfelkiáltással, több jelentkező esetén szavazattöbbséggel jutottak be a tisztviselők.³³¹ Voltak, akik állásuknál fogva a képviselőtestület szavazati joggal bíró tagjai voltak.³³² A megválasztottak esküt tettek a képviselőtestület előtt. Jelentős változás volt, hogy 1883-tól a városi tisztviselők esetében képzettségi kritériumot írt elő a minősítésről szóló törvény.³³³ Az 1883. évi törvénycikk értelmében ugyanis képzettségi kritérium volt megkövetelhető a rendezett tanácsú városokban a polgármesterektől, a jegyzői, ügyészi állás betöltését vizsga letételéhez kötötték, a rendezett tanácsú városok orvosainak pedig az oklevél mellett két évi orvosi gyakorlat kimutatása is szükséges volt.

Az 1871. évi törvény értelmében a rendezett tanácsú városokban 15 előjáróságot határoztak meg, azonban kikötötték, hogy a község által a helyi igények szerint más tisztviselőket is alkalmazhatnak. A korábbi korszakokat is figyelembe véve, kirajzolódik mind a városi előjárók számának, mind a betöltendő pozícióknak a folyamatos növekedése. 1872-ben 21 tisztséget 23 személy, míg 1908-ban már 26 tisztséget 28 személy töltött be. Ennek függvényében a vizsgált időszakban, 1872 és 1908 között 88 személy fordult meg ezekben a

³²⁹ CJH 1886. évi XXII. törvénycikk a községekről. A községi előjáróságról 62-85. §

³³⁰ Sarlós 1976: 167.

³³¹ A kis anekdota jól szemlélteti mire volt szükség a városi tisztviselői állás betöltéséhez: „Kérem uraságod szavazatát. Én folyamodtam egyik városi tanácsnoki állásra. Ez nagy baj, és valóban sajnálom, de nem ígérhetem. És miért, ha szabad tudnom? Mert magam is ezen állomásért folyamodtam. Ez már igazán baj. Hanem talán kiegyenlíthetnénk a dolgot. Miképp? Úgy hogy én önre adom szavazatomat, ön pedig rám és így quittek leszünk. De ez nem lehet. Miért, kérem alássan. Mert nekem nincs szavazatom. No, akkor igen sajnálom, így nem alkudhatunk.” Eger. Politikai és vegyes tartalmú hetilap. 1878 április 11. 17. évfolyam, 15. szám, 117. Hírfüzér, „Városi választási adomák”

³³² Ők a következők voltak: polgármester, bíró, jegyzők, rendőrkapitány, tanácsnokok, tanácsbeliek, ügyész, árvaszéki ülnökök, pénztárnok, számvevő, közgyám, orvos, körorvos, mérnök és községi erdőtiszt.

³³³ CJH 1883. évi I. törvénycikk a köztisztviselők minősítéséről.

pozíciókban. Amennyiben ehhez hozzáadjuk a korábbi időszak, tehát az 1848 és 1872 közötti időszakban tisztséget betöltő személyek számát akkor összesen 133 városi tisztviselőt lehet vizsgálat alá vonni.³³⁴ A vizsgált korszakban 54 tisztviselő születési helyét (40%) sikerült beazonosítani. Bár kevés tisztviselő születési helyéről áll a rendelkezésünkre adat megállapíthatjuk, hogy körükben a túlnyomó többség (43 fő, 79%) egri születésű volt. A nem egri születésűek változatos helyekről érkeztek a városba: a környező nagyobb városokon (Gyöngyös, Miskolc) kívül, Pestről, Szegedről, illetve Nyitra, Szepes, Somogy, Temes vármegyék településeiről. 78 tisztviselőnek (58%) azonban a születési ideje is ismert. Az átlagéletkoruk folyamatosan növekedett: míg 1848-ban 39 éven kerültek a városigazgatásba a tisztviselők, addig a századfordulót követően 50 éves korra emelkedett ez az arány. A szélsőértékek tekintetében azonban jelentős életkorbeli különbségek voltak az egész korszakban.

	<i>Városi tisztviselők</i>								
	1848	1860	1867	1872	1878	1890	1896	1902	1908
Szélsőérték	24-69	30-53	27-60	26-58	30-64	27-68	30-74	26-76	28-82
Átlag	39	41	42	44	44	42	48	50	47

20. táblázat A városi tisztviselők átlagéletkora

A kijelölési rendszer miatt lehetőség nyílik annak vizsgálatára is, hogy kik voltak azok a személyek, akik a tisztújításnál mintegy potenciális jelöltként tűntek fel. Ezt figyelembe véve a 133 megválasztott képviselő mellett további 205 jelölt vizsgálható. A tisztújításnál, ami rendszerint az adott év képviselőtestületének megalakulását követő pár napban történt, 3 személyt kellett kijelölni az egyes pozíciókban. 1872 és 1908 között 72 személy szerepelt, akiket valamely pozícióra jelöltek ugyan, de megválasztásukra egyik évben sem került sor. Nagy volt tehát a potenciális jelöltek köre, akiből hatévente összeállt az önkormányzatnak ez a része. Éppen ezért érdemes megvizsgálni a posztok közötti fluktuáció mértékét. Ennek elemzésére hat időmetszetben (1872, 1878, 1890, 1896, 1902, 1908)³³⁵ dolgoztam fel a ténylegesen megválasztott városi tisztviselők név szerinti listáját, illetve a jelöltek listáját.

³³⁴ MNL HML V-71/1/2/3/5/7/8/10/13/16/19/25 Eger város képviselőtestületének közgyűlési jegyzőkönyvei (1872-1950) és Eger. Politikai és vegyes tartalmú hetilap. 1884. 23. évfolyam, 18. szám, 157-158.

³³⁵ A vizsgált időszakban egyedül az 1884. évben jelöltek névsora hiányzik, ugyanis a városi képviselőtestületi jegyzőkönyv ebből az évből nem maradt fenn.

Az adatokból arra tudunk következtetni, hogy a fluktuáció meglehetősen nagy volt. Az 1870-es évektől 1890-ig úgy tűnik, nehezebb volt megtartani a pozíciót azoknak, akik ebben az időszakban jutottak be a városigazgatásba. Sokkal nagyobb volt azoknak a személyeknek az aránya, akiket jelöltek ugyan a posztra, de végül nem jutottak be egyik helyre sem. Fekete Sándor, 1872-ben árvaszéki ülnökként vett részt a városigazgatásban, a következő tisztújításnál mindkét helyre jelölést kapott, mégsem választották meg újra. Hasonlóan jártak el a szintén ügyvéd foglalkozású Gebhardt Sándor, Majer Rudolf és Kocsis Ferenc földműves esetében is, akik többszörös jelölés ellenére sem kerültek be a városigazgatásba. A századfordulót megelőző évtizedtől kezdve viszont ez a tendencia változást mutatott, hiszen akiket jelöltek, azokat bizonyos, hogy a tisztviselők között találjuk. A következő tisztújítás során vagy ugyanabban, vagy egy másik pozícióban megtartotta az állását. Fontos kiemelni, hogy megváltozott a jelölések módszere is. A tisztviselők közé való bejutást már többször megelőzte a jelöltség és csak azután került megválasztásra. Ifjabbik Simonyi Károlyt 1890-ben ugyan hat pozícióra (számtiszt, pénztárnok, írnok) jelölték, azonban egyikre sem választották meg. Hat év múlva azonban al-kapitánynak és pénztárnoki ellenőrnek választották. Ugyanez történt Sir Lajos esetében is, aki az al-számvevői posztba csupán a sokadik jelölés után került be. Ez arra utal, hogy a korszak elejéhez képest a gazdasági pozíciókat már nehezebb volt betölteni. Az 1890-es évektől tehát már egy tudatosabb rendszer kiépülésének is szemtanúi lehetünk, hiszen egy-egy személyt több, akár különböző pozíciókra is jelöltek, annak érdekében, hogy minél biztosabb legyen a megválasztása. Emellett, figyelembe kell venni azt is, hogy ezekre a pozíciókra a településen élő, községi választójoggal rendelkező személyek jelentkezhettek, a jelölést pedig a képviselőtestületből is delegált kijelölő bizottmány végezte el. Ennek tükrében feltételezhetjük azt is, hogy már a személyek jelentkezése is ésszerűbben történt. 1890-től azonban már többször előfordult a pozícióváltás is, ami hozzásegítette az illetőt, hogy hosszabb távon a városigazgatásban maradjon. Derszib Ödönt 1890-ben számvevő-jelöltből végül alszámvevőnek választották meg. A következő tisztújításnál (1896-ban) főszámvevőé nevezték ki, amit ő töltött be 1908-ig. Loór Gyulát 1890-ben két pozícióra, közigazgatási tanácsnoknak, illetve árvaszéki ülnöknek is jelölték. Az utóbbit végül be is töltötte és a következő tisztújításnál is rá esett a választás. 1902-ben azonban már több jelölés után fogyasztási és italadó-ellenőrré nevezték ki. Általánosságban megfigyelhető, hogy kevésbé volt jelentős a fluktuáció a szaktisztviselők (orvos, mérnök) esetében, emellett a gazdasági pozíciókat töltötték be a leghosszabb ideig. Petravich Ferenc 1872 és 1908 között volt gazdasági ügyintéző, Plank Kálmán szintén ugyanebben az időszakban volt városi pénztárnok, Szombathelyi Györgyöt közel 20 éven keresztül választották meg az állatorvosi posztra, de nem volt ritka a hegybírói

tisztség (keleti és nyugati szőlőkerületre) hosszú távú megtartása sem. Rajtuk kívül a korszak polgármesterei voltak jelen a város életében a leghosszabb ideig.³³⁶ 1890 után megfigyelhető, hogy a városi tisztviselői állás utat nyithatott a megyei tisztségek felé. Hevesy Gusztávot 1902-ben jelölték ugyan mind a négy közigazgatási tanácsnoki posztra, de végül nem választották meg, ugyanis abban az évben egri járási szolgabíró lett.³³⁷ Danilovich Pált 1878-ban választották meg ellenjelölt nélkül városi főorvosnak, amit 1885-ig, megyei második főorvosi kinevezéséig viselt.³³⁸ Szombathelyi Györgynél azonban a városi állatorvosi poszt a megyei állatorvosi és vágóhídi biztos állás után következett, amit 1872 és 1877 között töltött be.³³⁹ Ezt követően haláláig városi állatorvosként szolgált.

Rátérve a városi tisztviselők folytonosságának kérdésére megállapítható, hogy a tisztviselők hivatalban töltött időszaka növekedett a vizsgált időszakban. Emellett, három nagyobb kicserélődési hullámot lehet kijelölni. 1886-ig általánosságban csupán 7-8 pozíció és személy között volt átfedés, ezekben az években volt tehát a legnagyobb a kicserélődés. Az 1884. évi tisztújításnál az árvaszéki ülnököt és az egyik hegybírót leszámítva, ugyanazokat a személyeket hagyták meg, vagy léptették elő. A pozíciók közötti átjárás is megfigyelhető volt. 1896-ban a korábbi tisztújításhoz viszonyítva mintegy 14 pozíciót azonos személy töltött be. A századfordulót követő tisztújításnál, 1902-ben azonban a tisztviselők jelentős része ismét kicserélődött. Ezek a változások pedig összefüggésben voltak a polgármesterek hivatalviselési idejével. 1867-től Tavassy Antal töltötte be városban a polgármesteri tisztséget. Az 1884. évi tisztújítások ugyan még rendben lementek, azonban 1886-ban a polgármester és néhány közigazgatási tisztviselő ellen fegyelmi eljárás indult és hivatalukból felfüggesztették őket, ugyanis a városi ügyek intézése során több rendbeli sikkasztást, hivatalos mulasztást és visszaélést követtek el. Ezt követően a városi ügyek intézésére alkalmatlannak ítélték, így a helyettesítést és a polgármesteri ügyek ideiglenes vezetését Grónay Sándor városi rendőrkapitányra bízták.³⁴⁰ A sikkasztás ügyében a fegyelmi eljárás eredményét 1890. áprilisában hirdették ki. A probléma forrását az okozta, hogy a város árvapénztárának kezelésénél és a közgyámi állást betöltő személy munkáját illetően éveken keresztül nem tartottak ellenőrzést. Emiatt a polgármestert, a főszámvevőt és a tiszti ügyészt a felügyelet

³³⁶ Schaffner János 1848, Tavassy Antal 1867-1886, Grónay Sándor 1890-1897, Jankovics Dezső 1897-1918

³³⁷ Hevesvármegyei hírlap 1902. február 19. Majd 1906 és 1918 között aljegyzői állást töltött be a vármegyei tisztkarban. Pap József 2011: Tisztviselői adattár (1849-1919). In: Heves megye történeti archontológiája: (1681-1687-2000, Heves Megyei Levéltár, Eger. 190-191.

³³⁸ Pap 2011: 196. A tisztséget haláláig, 1893-ig töltötte be.

³³⁹ Pap 2011: 196.

³⁴⁰ Eger. Politikai és vegyes tartalmú hetilap. 1886. 25. évfolyam, 50. szám, 397-398.

elmulasztása miatt ítélték el és mondatták le hivatalukról.³⁴¹ 1890-es választásoktól tehát Grónay Sándor töltötte be a polgármesteri tisztséget, haláláig 1897-ig. 1897-től a polgármesteri tisztséget Jankovics Dezső töltötte be. Az új polgármester személye pedig úgy tűnik, ismét hatással volt a tisztviselői karra, hiszen a századfordulót követő tisztújításnál nagy tisztviselői fluktuáció volt tapasztalható.

VI.4.3. A képviselők társadalmi összetétele, foglalkozásszerkezet alapján

A képviselőtestületi tagok foglalkozásszerkezeti elemzése során a foglalkozás - mint az egyén társadalmi státuszának egyik, de nem kizárólagos eleme - kategorizálása és fogalmi értelmezése jelenti a legnagyobb nehézséget. A hosszú időintervallumban huzamosan fennálló foglalkozási megnevezések ugyanis nem tudják kellőképpen szemléltetni az időközben végbement belső változásokat.³⁴² Így, egyetlen időmetszetben feltüntetett foglalkozási besorolás nem tud utalni az egyén társadalmi státuszára. A keszthelyi társadalom foglalkozásával kapcsolatban - érzékelve ezt a problémát - Benda Gyula is arra a következtetésre jutott, hogy „az adóösszeírások alapján vizsgált foglalkozás a megélhetés, gazdasági tevékenység pillanatnyi helyzetét tükrözi”.³⁴³ Ennek következtében kettéválasztotta a foglalkozást és a társadalmi hovatartozást. A foglalkozást pillanatnyi állapotnak, a társadalmi hovatartozást pedig tartós helyzetnek minősítette. Azokat, tehát akiknek ismert volt a mestersége vagy már adózott iparűzés után, egy társadalmi csoportba, az iparosok közé sorolta. Ezt az elvet érvényesítette a kereskedők esetében is.

A foglalkozásnevek fogalmi értelmezhetősége miatt az összegyűjtés során a korabeli forrásokban fellelhető pontos megfogalmazások használatára törekedtem, amely egyben tükrözte a kortársak által használt megnevezéseket is. A foglalkozásneveket a városi adójegyzékekből és anyakönyvekből rekonstruáltam, ugyanis a választónévjegyzékben feltüntetett „képesség alapja” csak a kézműveseknél, a kereskedőknél és az értelmiségnél

³⁴¹ Budapesti Hírlap, 1890. 10. évfolyam. 118. szám. 7.

³⁴² Tóth Zoltán 1987: Társadalmi státus és a foglalkozás az osztrák és a magyar társadalomstatistikában. Statisztikai Szemle, 65.évfolyam 1. szám. 62-86.

³⁴³ Benda 2008: 229-230.

tartalmazott pontos megnevezést. A kategorizálást, Kovács I. Gábor egyetemi tanárok apjainak tevékenységszerkezeti megoszlására vonatkozó csoportosításához hasonlóan, a magyarországi népszámlálások 1900-ra kialakult rendszerének alapján végeztem, amely már az ágazati, és foglalkozási főcsoportok struktúráját követte.³⁴⁴ Az így kijelölt csoportokba besorolt tevékenységeket már egy kialakult, konszolidálódott társadalom tevékenységi szerkezeteként is értelmezni lehet.³⁴⁵ Amennyiben feltételezzük a tevékenységszerkezeti kontinuitást, a rovatok egymásra rakódását, akkor egyetlen népszámlálási kategória figyelembevétele nem jelent jelentős hátrányt, az időközben végbement kategorizálás nyomon követhető.³⁴⁶ Az egyes mintaévekben (1872, 1875, 1881, 1887, 1893, 1908) szereplő adatok egyik fele a képviselőtestületbe vagyonuk után, a másik fele választás útján bekerült személyek foglalkozási adatait tükrözi. A két adatsort kettéválasztottam azonban igazodva Takács Tibor kutatási módszeréhez, a viriliseket és a választott képviselőket külön-külön és együttesen is elemeztem.³⁴⁷ A két jogcímen szereplő személyeket tehát szétválasztottam. A mintavétel forrásai a választott képviselők esetében a közgyűlési jegyzőkönyvek³⁴⁸ voltak, a legnagyobb adófizetők névsorát a sajtóban közölt listák segítségével gyűjtöttem össze.³⁴⁹ A mintában szereplő 746 főből 458-nak sikerült azonosítani az adott mintaévben (vagy közel azonos időszakban) üzőtt foglalkozását, így a felderítettség 61%-os. Az alábbi táblázatok a két jogcímen szereplő foglalkozási csoportok arányának megoszlását szemléltetik.

³⁴⁴ Kovács I. Gábor – Kende Gábor 2006: Egyetemi tanárok rekrutációja a két világháború közötti Magyarországon. In: Kövér György (szerk.): Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Századvég Kiadó, Budapest, 473-501.

³⁴⁵ Gyáni - Kövér 2003: 77-113.

³⁴⁶ A népszámlálások adataira alapozva a 19. századi átalakulás vizsgálatának kérdésköréhez leginkább Tóth Zoltán munkáira lehet támaszkodni. Tóth Zoltán 1987a: A századvégi foglalkozásstatisztika ágazati rendszere, mint rendi strukturális örökség. In Á. Varga László (szerk.) Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Salgótarján, Nógrád megyei Levéltár, 407-419.

³⁴⁷ Takács 2008.

A legnagyobb adózók csoportjának számszerű mozgásának alakulását a városfejlődés bizonyos szempontból torzított, de mégsem hamis tükröződésének értékelésére lásd Vörös 1979: 166.

³⁴⁸ MNL HML V-71/1/2/3/5/7/8/10/13/16/19/25 Eger város képviselőtestületének közgyűlési jegyzőkönyvei (1872-1950)

³⁴⁹ A dualizmus korszakában összeállított városi jegyzékek megsemmisültek, ezáltal az adóösszegek arányát és az egyes adónemek szerinti eloszlást sem tudjuk figyelembe venni. Eger 1872. X. évi folyam 13. szám, Eger 1875. XIV. évfolyam 9. szám, Eger 1881. XX. évfolyam 13. szám, Eger 1887. 26. évfolyam 7. szám, Eger 1893. 32. évfolyam 11. szám, Eger Híradó 1908.

ÁGAZAT, FOGLALKOZÁS	1872		1875		1881		1887		1893		1908	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Iparforgalom												
Ipar	9	10	15	17	10	11	13	13	9	13	16	21
Kereskedelem, vendéglátás	14	16	14	16	16	18	22	22	17	25	18	24
Pénz és hitelélet	2	2	3	3	5	5	3	3	4	5	1	1
Iparforgalom összes	25	29	32	37	31	35	38	39	30	44	35	47
Östermelés	3	3	2	2	2	2	3	3	-	-	2	2
Közzszolgálat												
Egyházi szolgálat	4	4	5	5	6	6	9	10	3	4	4	5
Tanügyi szolgálat	0	-	2	2	1	1	1	1	3	4	-	-
Egyéb közigazgatás	8	9	3	3	5	5	8	8	5	7	4	5
Közzszolgálat összes	12	14	10	11	12	13	18	18	11	16	8	10
Értelmiség												
Ügyvéd, közjegyző	31	36	28	32	25	28	20	20	15	22	18	24
Orvos	6	7	7	8	7	8	6	6	5	7	5	6
Gyógyszerész	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	4	5
Mérnök	0	-	0	-	0	-	1	1	2	2	2	2
Állatorvos	1	1	0	-	0	-	0	-	0	-	0	-
Értelmiség összes	39	45	36	41	33	37	29	30	24	35	29	39
Egyéb												
Háztulajdonos, tőkepénzes	6	7	6	6	9	10	8	8	3	4	0	-
Összesen	85		86		87		96		68		74	

21./a táblázat A legnagyobb adózók megoszlása foglalkozási csoportok szerint

ÁGAZAT, FOGLALKOZÁS	1872		1878		1884		1890		1896		1905	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Iparforgalom												
Ipar	32	41	21	37	22	36	21	39	22	33	33	33
Kereskedelem, vendéglátás	8	11	8	15	4	4	4	6	5	10	1	9
Pénz és hitelélet	0	-	2	-	1	-	0	-	1	-	0	1
Iparforgalom összes	40	52	31	53	27	41	25	46	28	43	34	44
Östermelés	20	14	20	16	22	18	16	17	15	13	9	7
Közzszolgálat												
Egyházi szolgálat	0	-	1	-	2	3	2	1	6	5	3	8
Tanügyi szolgálat	1	1	0	3	2	1	5	4	5	4	4	7
Egyéb közigazgatás	9	11	10	12	14	18	16	12	13	17	12	19
Közzszolgálat összes	10	12	11	15	18	23	23	19	24	27	19	32
Értelmiség												
Ügyvéd, közjegyző	5	7	6	12	7	10	8	12	10	11	10	10
Orvos	2	4	3	3	3	4	1	3	2	2	0	3
Gyógyszerész	0	-	0	-	0	-	0	-	0	-	0	-

Mérnök, építész	1	-	0	-	0	1	1	1	2	1	0	-
Állatorvos	1	-	1	-	1	-	0	-	0	-	0	-
Értelmiség összes	9	12	10	15	11	16	10	17	14	15	10	14
Egyéb												
Háztulajdonos, tőkepenzes	0	-	0	-	1	-	0	-	1	-	0	1
Összesen	79		72		78		75		82		72	

21./b táblázat A választott képviselők megoszlása foglalkozási csoportok szerint

A táblázatok legszembetűnőbb eredményei, hogy Egerben a városi elit meghatározó rétege az értelmiség volt, azonban az arányuk a vizsgált korszak végére folyamatosan csökkent és személyi állományukban is változás történt. A korszak elején az összes elitpozíció kétharmadát adták (64%), de arányuk a századfordulóra már jelentősen csökkent, az egyharmad (35%) részt alkották. A szabadfoglalkozású értelmiségiek domináns fölénye – többnyire a kétszeres adóbeszámítás okán –, azon belül is az ügyvédek jelenléte a virilisek között a korszakban mindvégig érvényesült, tükrözve ezzel a megyeszékhely funkciójából (is) adódó adottságokat.³⁵⁰ Az 1870-es években 36% volt az ügyvédek, közjegyzők aránya, viszont a századfordulót követő években ez a szám 24%-ra csökkent. A választott képviselők soraiban azonban ez az arány csupán 7% volt, ami a századfordulóra 11%-ra növekedett. Fontos kiemelni azt is, hogy míg az 1870-es években a legnagyobb adófizető ügyvédek felét képviselőnek is megválasztották egy-egy évben, addig az 1890-es években az arány már 3%-ra csökkent. Szembetűnő folyamat tehát a vagyonuk után megjelenő szabadfoglalkozású értelmiség háttérbeszorulása a választottak között, hiszen az ügyvédi állás maga is biztos pozíciót és anyagi háttérrel jelentett, ami önmagában biztosította a döntéshozó testületbe való bekerülést. Ebből arra következtethetünk, hogy a választott képviselőként megjelenő ügyvédek arányának növekedése a századfordulón, összefüggésben volt a virilisek személyi összetételének változásával, amely leginkább a helyi kötődésű ügyvédek életkorával magyarázható. Az 1880-as évek közepéig jellemzően az egri kötődésű ügyvédek jelentek meg a választmányi tagok között is, ők egyben széles közéleti-politikai területen is tevékenykedtek, hiszen ebből a körből kerültek ki az országgyűlési képviselők is, a választási győzelemhez

³⁵⁰ Az értelmiség magas aránya miatt érdemes kitérni a város oktatásban elfoglalt szerepére és kulturális intézményeire. Egerben székel Heves vármegye törvényhatósága, az egri járás szolgabírói hivatal, a királyi törvényszék és járásbíróház, Pénzügyigazgatóság, Királyi Adófelügyelőség, Királyi Tanfelügyelőség, továbbá Államépítészeti Hivatal, Pénzügyőr-biztosi állomás, Adóhivatal, ügyvédi iroda, Királyi közjegyző, Állami állatorvos, Szőlészeti és borászati állami közeg, Csendőrszakasz-parancsnokság. Tanintézetek közül kiemelendő a Római Katolikus Érseki Jogliceum, Érseki Hittani Intézet, az Állami Reáliskola, Ciszterci főgimnázium, Római Katolikus Papnevelő Intézet. Orbánné Szegő 2005: 48.

ugyanis itt is minden esetben jelentős helyi kötődésre volt szükséges.³⁵¹ Lássunk néhány példát! Csiky Sándor³⁵² - a város polgármestere - tagja volt az 1867-es képviselőtestületnek, az országgyűlési mandátumának lejártával pedig mindvégig vagyona után szerepelt a testületben. 1881-ben, a virilis listán 76 évesen szerepelt utoljára. Dr. Babics István,³⁵³ a Hevesvármegyei Takarékpénztár (1850-1885) és több egyesület (Új Kaszinó, Önkéntes Tűzoltóegylet) elnöksége mellett országgyűlési mandátumot is betöltött. 72 éves korában bekövetkezett haláláig, minden évben tagja volt virilis jogon a testületnek. Az ügyvédek körében az 1890-es évek elejére tehát lezajlott egy generációváltás, amivel magyarázható, hogy a választott képviselők között miért csökkent a helyi kötődésű ügyvédek száma.

A századfordulót követően azonban a választottak között már olyan ügyvédek szerepeltek - mintaévenként csupán 5-6 főről volt szó - akiknek vagyoni viszonyai már nem tették lehetővé, hogy adókétszerezés útján bekerüljenek a virilisek soraiba (Gál József, Szokolay Lajos, Bánóczy József, Ecsedy László). Mellettük megjelentek azonban a nem egri születésű megyei tisztviselők, törvényszéki bírók, főügyészek, akik a városhoz csak kevés szállal kapcsolódtak, amit az mutat, hogy csupán bérlői voltak az ingatlanjaiknak. Az arlóai születésű, ügyvédként működő Kolossy Ágoston és Markovics János törvényszéki bíró így virilisként kapaszkodhatott meg a testület soraiban. Az ügyvédi, illetve ügyészi állás tehát biztos pozíciót és anyagi háttérrel jelentett, ami önmagában biztosította a városigazgatásba való bekerülést. A csoport domináns része római katolikus vallású volt, de ebben a kategóriában is találunk több izraelita ügyvédet. Külön kategóriát képeztek az ügyvédek között az Érseki Jogakadémián tanáraként is megjelenő személyek (példaként hozhatjuk a besztercebányai születésű Martinovics Józsefet), akik feltehetően az adókétszerezés útján kerültek be a testületbe.

Az értelmiségen belül az orvosokat általában 6-7 fő képviselte a testületben és a vizsgált korszak egészében tartották a pozíciójukat. A létszámukban történt változást szintén nem az anyagi viszonyaik ingadozása, hanem már az előrehaladott életkoruk magyarázza. Ez figyelhető meg például Dobrányi Ignác esetében is, aki már az 1867-es képviselőtestületnek is

³⁵¹ Pap József 2014: Országgyűlési választások, országgyűlési képviselők Heves megyében a dualizmus korában. In Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből. Akadémiai Kiadó. 357.

³⁵² 1861-től Eger polgármestere majd 1872-ig országgyűlési képviselő. A Határozati Párt tagjaként a szélsőbalhoz csatlakozott, azonban 1869-től 1875-ig a Balközép irányzatot képviselte az országgyűlésen. Az 1875-ös választásokon már nem nyert mandátumot. Kovács Melinda 2011: Tisztviselői adattár (1849-1919). In: Heves megye történeti archontológiája: (1681-) 1687-2000, Heves Megyei Levéltár, Eger. 362. és Kiss Péter 2007: Hatszáznegyven Eger múltjából 1944-ig. Eger. 57.

³⁵³ Szabadelvű Párt egri választókerületének (1875, 1878) és a kápolnai választókerületének (1878-1881) országgyűlési képviselője volt. Tisztviselői adattár, Kovács 2011. 181. és Kiss 2007. 17.

tagja volt, azt követően haláláig, 60 éves koráig virilisként szerepelt. Az orvosokat övező társadalmi presztízs - a hivatásukból adódóan több emberrel kapcsolatban álltak - mindvégig megfigyelhető a korszakban. Dr. Schvarcz Dávid az 1881. évi hatéves ciklusban választott képviselőként, azt követően pedig adója után szerepelt. Dr. Köszler József viszont 1881-ben még virilisként jelent meg, majd 12 éven keresztül választás útján került a testületbe. A gyógyszerészek és a mérnökök száma – 4 és 2 fő – a város jellegéből adódóan nem volt jelentős, azonban a pozíció birtoklása tartósnak bizonyult. Míg a mérnökök (Száz Géza vagy Wind István) csak az 1890-es évek elején jelentek meg a listákon, addig a gyógyszerészek száma ekkora már megkétszereződött (máramarosszigeti születésű Buzáth Lajos, az egri Köllner Lőrinc és Hibay György a város közéletében is aktív szerepet játszottak).

A tanárok részvétele inkább a választott képviselőtestületben figyelhető meg, létszámuk a századfordulóra növekedett. A (büd)szentmihályi (ma Tiszavasvár) születésű Szőke Sándor, az Érseki Tanítóképző és a Főgimnázium tanárának az anyagi viszonyai nem tették lehetővé, hogy az adókétszerezés útján felkerüljön a virilis listára, viszont foglalkozásának tulajdonított presztízs révén, 12 éven át tagja volt a választott képviselőtestületnek. Fizetett adójuk alapján az Érseki Jogakadémia oktatóinak volt esélyük bekerülni, pozíciójukat azonban nem tudták tartósan fenntartani. Így a szomolnokhutai (Liptó megye) születésű Szolcsányi Hugó, vagy a besztercebányai születésű Martinovics József csupán egy - egy évben volt virilis, illetve választmányi tag a testületben. Az itt szereplők mind vagyonuk után kerültek a képviselőtestületbe.

Domináns csoport volt a - községi közszolgálati egyéb közigazgatási csoportba sorolt - városi tisztviselőké. A korszak egészében jelentős szerepet töltöttek be a választott tagok között a városi tisztviselők, amiben az is közrejátszott, hogy az 1886-os községi törvény értelmében állásuknál fogva tagjai voltak a testületnek. A megyei tisztviselők velük szemben kisebb kategóriát képeztek, találhatunk köztük egy-egy megyei hivatalnokot, főjegyzőt, számvevőt, létszámuk mégis alig mérhető. Az 1872-es választásokat követően még megfigyelhetjük a megyei tisztviselők jelenlétét a város életében, azonban az 1880-as évektől, egy-két főt leszámítva, eltűntek a listákról, akik viszont bent maradtak, azokat minden alkalommal megválasztották. A magasabb beosztású posztokból Zalár József³⁵⁴ főjegyző majd alispán választott képviselőként a vizsgált korszak egészében jelen volt a testületben. Emblematikus

³⁵⁴ Cseh Zita 2011: Tisztviselői adattár (1849-1919). In: Heves megye történeti archontológiája: (1681-) 1687-2000, Heves Megyei Levéltár, Eger 585.

figurának tekinthetjük Szederkényi Nándor³⁵⁵ megyei tisztviselet, aki 12 alkalommal (34 év) került megválasztásra. Első aljegyzői és az országgyűlési képviselői teendői mellett azonban nem vett részt tevékenyen a városi testületi munkában annak ellenére, hogy az országgyűlési és városi képviselőtagsága csupán két alkalommal esett egybe, az 1878-as évben és az 1890-1896 közötti időszakban. Az alacsonyabb posztokból bekerült Simáczius Gusztáv,³⁵⁶ másod, majd első aljegyzői, végül főispáni titkársági tisztsége mellett 24 évig volt - választás útján - tagja a képviselőtestületnek.

A takarékpénztárak hivatalnokait kizárólag vagyonuk után jelentek meg, a választáshoz szükséges presztízsre és elismertségre nem tettek szert. A hitelintézeti és takarékpénztári tisztségek leginkább az ügyvédek körével fonódtak össze, ők nagyszámban rendelkeztek a különböző bankok vagy biztosítótársaságok igazgatóságainak vezető pozícióval. A legtöbb ügyvéd munkája összefonódott a Hevesvármegyei Takarékpénztár és Kereskedelmi és Iparhitelintézet munkájával is. Rendszerint tagjai voltak az igazgatótanácsnak. Fekete Károly az Ügyvédi Kamara tagjaként, 40 éves korában Takarékpénztári titkárként tűnt fel, majd 20 évvel később már az elnöki tisztséget töltötte be. A takarékpénztárak hivatalnokainak aránya kezdetben elenyésző volt, az 1870-es évektől azonban folyamatosan emelkedett (2 főről 5-re), a századfordulóra azonban ismét visszaesett. Az ideiglenesen megszerzett pozícióikat tehát nem tudták hosszútávon biztosítani. Végh Jenőt a házasságkötésének évében (1883-ban) birtokosként regisztrálták, de később már takarékpénztári tisztviseletként jelent meg. A (valószínűleg) földje után viszonylag fiatalon (34 éves) megszerzett legnagyobb adózó pozícióját nem tudta állandósítani, csupán kétszer szerepelt a listákon. Vele szemben, id. Fekete Károlyt, Takarékpénztári ügyvivőt a szőlőbirtoka után mindvégig a virilisek között találjuk, (adóösszeírásban ez alapján tűnt fel, 1867-ben).

Az egyházi szolgálatot³⁵⁷ teljesítők között szinte mindannyian adójuk alapján kerültek be a testület soraiba bár számuk változó volt. Metszetenként 4-6 fő képviselte a csoportot, legtöbben az 1880-as években voltak tagok. A mindenkori érsekek (Bartakovics Béla, Samassa József) szinte kivétel nélkül szerepeltek a listákon, de úgy tűnik, az egyházi szolgálat nem jelentett biztos helyet a testületben. Begovcsevics Róbert és Ferenczy Imre kanonok póttagként szerepelt, Zsendovics József, az Érseki Tanítóképző igazgatója, Szele Gábor érseki helyettes és

³⁵⁵ Pap József 2011: Tisztviseletői adattár (1849-1919). In: Heves megye történeti archontológiája: (1681-) 1687-2000, Heves Megyei Levéltár, Eger. 169, 180.

³⁵⁶ Tisztviseletői adattár 2011: 188, 189, 190.

³⁵⁷ Magyar Katolikus Lexikon. Szent István Társulat, Budapest, 1993-2010.

A képviselőtestületbe való beválasztás évében betöltött pozíciót tüntettem fel a megemlített egyházi személyek esetében.

Lengyel Miklós nagyprépost pedig csupán kétszer került fel vagyona alapján, mindannyian az 1880-as években. Tartósan csupán Stefanovszki Sándor kanonok és Jogakadémiai tanár, illetve Pánthy Endre főkáptalani nagyprépost tudta megtartani pozícióját, ők 1872-től 1890-es évek közepéig virilisként szerepeltek. Választás alapján az egyháziak kizárólag az 1890-es években kaptak lehetőséget nagyobb számban a várospolitikában való részvételhez, egyéb időszakban arányuk szinte jelentéktelen volt. Zsendovicsot az igazgatói székben váltó Vince Alajos csupán egy hatéves ciklusban tűnt fel a választott képviselők között. Leghosszabb ideig Dutkay Pál kanonokok, Katinszky Gyula kanonokok és Érseki Tanítóképző tanára, illetve Luga László egyházmegyei áldozár tudott tagja maradni az önkormányzati közéletnek, mintegy 10-15 éven keresztül a testület soraiban találjuk őket.

A képviselőtestületen belül az értelmiség mellett képviselők legjellegzetesebb körét az iparosok alkották, ők képviseltették magukat egyben a legnagyobb arányban. A választott tagok alapvetően az iparosok köréből rekrutálódtak, a virilisek soraiban némiképp alul reprezentálták magukat. Az iparosok megnövekvő szerepe szembeötlő változás a korábban vizsgált időszak (1848-1867) megválasztott képviselőihez képest, hiszen míg a legnagyobb adózók sorában létszámuk erősen ingadozott addig a választott képviselőként bejutott iparosok száma mindvégig kiegyensúlyozottan magas maradt. A századforduló környékén a szabadfoglalkozású értelmiség létszámában bekövetkezett csökkenés leginkább a vagyonuk után bejutott iparosok térnyerését eredményezte. 1872-ben a virilis iparosok szerepe 10% volt viszont 3 év leforgása alatt ez már 17%-ra emelkedett. Ugyanekkor volt a legnagyobb a választottként bekerültek száma is (6 fő). Ezt követően létszámuk folyamatosan csökkenni kezdett, míg az 1890-es évekre már csak 9 fő került vagyona alapján iparosként a testületbe. A századfordulót követő években azonban létszámuk korábban nem látott méretűre növekedett, melynek oka már az 1895-1896-tól meginduló iparpártolási program hatása is lehet, melynek során 15 éves adómentességet kaptak az új befektetők. Ezen a jogon a vizsgált korszak elején túlnyomó többségben kovácsként, aranyművesként, szűrszabóként lehetett bejutni a képviselőtestületbe, a századforduló környékén viszont inkább már a mészárosok és a pékek dominanciája figyelhető meg. Azonban a bekerült személyek csupán egy, legfeljebb két évben tudták pozíciójukat megtartani, ez a tendencia a személyi állomány változásában is megmutatkozott, összetételük tehát erősen változó volt. A szirmabesenyői Gyubek Alajos ács vállalkozó, a Stemmelveger Rudolf kőműves vállalkozó vagy Burger József aranyműves tevékenysége, várossal való kapcsolata feltehetően nem volt hosszú távú, a századfordulót megelőző évtizedben ugyanis eltűntek a listákról, aminek elköltözés és a magas életkoruk is oka lehetett. Emellett, az iparosok körében megfigyelhető az a tendencia is, hogy az iparos egy

jövedelmezőbb szakmára váltott, ami egyben nagyobb esélyt is kínált a pozíciója megtartásához. Ürményi Antal 1872 és 1875-ben még kovácsként került a legnagyobb adófizetők sorába, a következő listán azonban már kávésként szerepelt. Az iparosok egy másik csoportja, a tevékenységéből származó tőkéjét bérháztulajdonba fektette. Balkay Béla János pék, Károly János Béla mézeskalácsos, Tóth Ágoston szappanos, Strausz Sándor mészáros és Kalmár Gáspár közös tulajdonként 1913-ban vásároltak egy 13 szobás, bérházként funkcionáló Széchenyi utcai ingatlant.³⁵⁸ A választott képviselők aránya kiegyensúlyozottan alakult, egy-egy mintaévben a testület közel fele mindvégig az iparosok köréből került ki. Leginkább a hagyományos iparban tevékenykedők voltak jelen: köztük a hentes, szabó, pék, molnár, szűcs, csizmadia azonban a személyi állományukban végbement változás itt volt a legjellemzőbb.

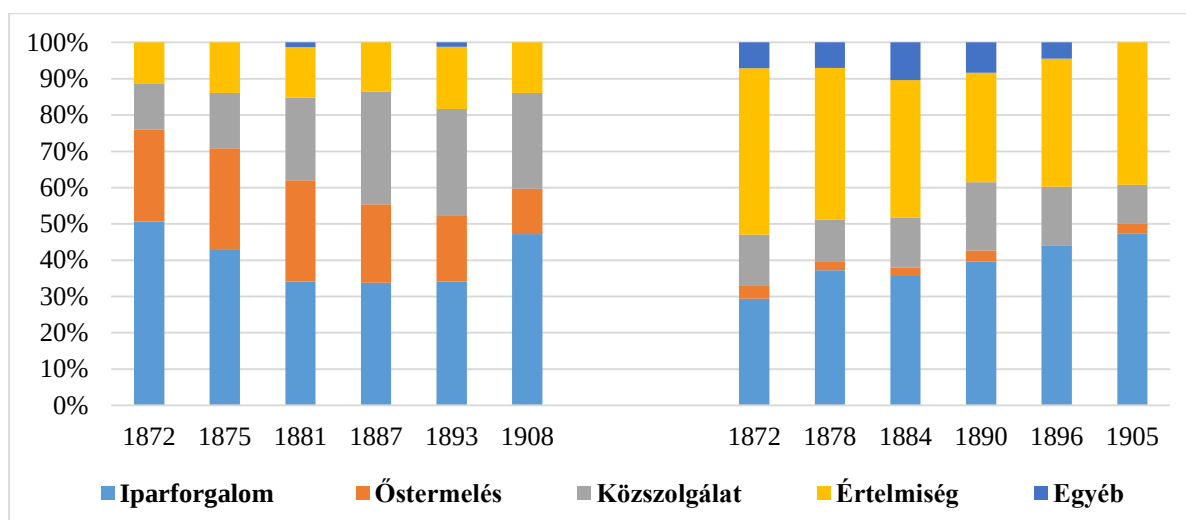
A kereskedők számának alakulása mutatta talán a legváltozatosabb tendenciát. Adófizetés útján 16-20%-uk vetette meg a lábát a testület soraiban, a virilisek egyötödét adták, és mindvégig tartották a pozíciójukat. A választottak soraiban viszonylag szerényebben alakult a szerepük, a kezdeti 7-8 főről számuk drasztikusan lecsökkent, részvételük szinte jelentéktelenné vált a századfordulóra. A vendéglősök többsége izraelita volt, ők szinte minden alkalommal adójuk alapján kerültek be a testületbe (Berger Henrik, Steiner Móric, id. Mózer Antal). Jövedelmező tevékenységükre utal az is, hogy nagy eséllyel hosszú távon meg is őrizték a pozíciójukat. Ebbe a körbe tartozó kocsmárosokról ugyanez már nem mondható el, hiszen egyrészt 1-2 évet leszámítva csupán pótagként szerepeltek, másrészt ők a kocsmáros tevékenységet csak mellékfoglalkozásként üzték. Strausz Károly csupán 1875-ben került adófizetés révén a képviselőtestületbe, azt követő években ugyan még pótagként szerepelt a jegyzéken, a testület soraiból azonban már kicsúszott. Idősebb Miticzky János szűrszabómesterként folytatta a kocsmáros foglalkozást azonban jövedelme még így is csupán 1872-ben tette lehetővé, hogy virilisként szerepeljen, választottként viszont többször bejutott a testületbe. A kereskedők meglehetősen vegyes csoportot alkottak és csak töredék részük szerepelt legalább három vagy négy alkalommal virilisként a testületben. Ez utalhat arra is, hogy foglalkozásukból adódóan kevés szállal kötődtek a városhoz, vagy elköltöztek és más településen adóztak vagyonuk után. Leginkább a szeszgyár és a pálinkafőző/mérő ágazatban szerepeltek legtöbbször (Preszler Sámuel, id. Fischer Dávid), mellettük a gőzmalom tulajdonos Schvarcz Herman, Binét Sámuel, a szappan gyáros Mélay Dániel, vaskereskedő ifj. Gröber Ferenc, Polácsik Herman, Steinhauser István, Ringelhann Imre nagykereskedő, Czigler Soma

³⁵⁸ 1887-es kataszteri térkép 300-as helyrajzi száma. 1870-es évek óta a Hartl család majd 3 évig a Hevesmegyei Agrártakarékpénztár tulajdonában állt.

búza-kereskedő és az üvegkereskedelemmel foglalkozó Gombosi Mór tudták tartósan megőrizni a pozíciójukat. Ebben a csoportban voltak jelen az orvosok mellett a legnagyobb számban az izraeliták, akiknek az 1867-es emancipációs törvény tette lehetővé, hogy az 1869-es és 1872-es képviselő választások után már a helyi politizálásban is részt vegyenek. A gazdasági tevékenységük mellett színre léptek a városi politikában is, jelentős társadalmi súlyt azonban nem képviseltek, hiszen a választás útján bekerült kereskedők száma elenyésző volt. Kivételként említhetjük, az egri születésű, pálinkafőző Neumann Mártont, aki még 1872-ben a választások alkalmával került be a testületbe, azt követően virilisként szerepelt. A megválasztásában bizonyára szerepet játszottak a helyi gyökerei. A fűszerkereskedő Polereczky Gyula pedig, több mint 20 éven keresztül tagja volt a testületnek.

A választott képviselők között növekedett az ügyvédek száma, ami leginkább a kereskedők és a földművesek jelenlétét csökkentette drasztikusan. Míg kezdetben a választottak között az iparosok mellett a földművesek és szőlősgazdák jelenléte domináns volt, arányuk fokozatosan növekedett, 14%-ról 18%-ra, addig az 1890-es évektől, párhuzamosan az egyházi személyek és ügyvédek megjelenésével, létszámuk szinte jelentéktelenné vált. A földművesek, illetve szőlősgazdák tehát nem tudták megtartani azt a meghatározó szerepüket, amit 1872 előtt betöltöttek a városirányításban. Az eredmény nem meglepő, hiszen a korábbi mezővárosi jelleghez képest is alacsony volt földbirtokosok városi létszáma, a századforduló környékén pedig a filoxérának is betudható a további csökkenésük. Említésre méltó az egyéb kategóriába sorolt házbirtokosok – mint foglalkozás – és magánzók megnövekedett képviselete az 1890-es években a virilisek között.³⁵⁹ A vizsgált korszak foglalkozási összetételének alakulását a következő összegző táblázat szemlélteti.

³⁵⁹ Általánosságban elmondható, hogy a viriliseket ingatlanhalmozóként tarthatjuk számon, a többség a belvárosi ingatlanában élt, negyeden belül is egy szűk területre koncentráálódtak a legnagyobb adózók tulajdonai (Jókai, Dobó, Szent János, Zalár és a kissé távolabb eső Káptalan utca).

17. diagram A választott képviselők és a legnagyobb adózók foglalkozási főcsoportok szerinti összesített aránya

Összességében azonban fontos megjegyezni azt is, hogy a századfordulót követően nagymértékben növekedett az ismeretlen foglalkozású, jövedelmükből élő személyek száma, akik ugyan tevékenységük vagy ingatlanuk után adót fizettek a városban, sőt a legnagyobb adózók csoportjában is szerepeltek, mégis feltételezhetően nem voltak állandó egri lakosok. Az ismeretlen foglalkozású személyek számával azonos arányban növekedett a korábban részletezett képviselőtestület újonnan érkező tagjaival. A város közigazgatási szerepének növekedésével az értelmiségi csoportok számbeli aránya növekedett meg, de együttvéve a csoportokon belüli arányok alig módosultak. A változás, az átalakulás tehát a személyi állományban mutatkozott meg leginkább, nem pedig a foglalkozási csoportok szintjén.

Hasonló jogállású településekkel, azonos lépéken (városi jegyzékek) végzett összehasonlítás nyomán azt az eredményt kapjuk, hogy a városi képviselőtestület foglalkozási összetétele azonosan alakult Nyíregyházán, ahol a vizsgált korszak egészében, azaz 1874 és 1912 között, az értelmiség, azon belül a jogi végzettségű csoport volt a legnépesebb. Jelentős különbség volt a két város között, hogy Nyíregyházán a földbirtokosok számában folyamatos csökkenés mutatkozott, ugyanakkor ők alkották a második legnépesebb csoportot az 1880-as évek elejéig a virilis jogcímen szereplők között. A nyíregyházi kereskedelmi életnek megélénkülését követően, növekedett a virilis kereskedők száma, megelőzte ezáltal a földbirtokosokét 1880 után. Emellett jelentős volt a házbirtokosok, iparosok és vállalkozók aránya.³⁶⁰

³⁶⁰ Gottfried Barna 1993: Nyíregyházi virilisek 1874 és 1912 között. In: Gyarmathy Zsigmond (szerk.) Helytörténeti tanulmányok. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai I. Évkönyvek 9. Nyíregyháza 141-168.

A városi elitként értelmezett csoporton belüli foglalkozási arányokat igazából a városi társadalom egészével is össze kellene hasonlítani, azonban ez több nehézségbe ütközik. A kialakított kategóriák ugyan tükrözik a népszámlálási főcsoportok struktúráját, az összlakosság társadalmi összetételéhez képest azonban csak az egyes kategóriák alul- és felülreprezentáltságát lehet vizsgálni. Az 1900-as népszámlálás Egerre vonatkozó adataihoz képest viszonyítva, a szabadfoglalkozású értelmiség és a közszolgalatba soroltak erősen felülreprezentáltak voltak a városi eliten belül, legszembetűnőbb természetesen az őstermelési kategória alulreprezentáltsága.³⁶¹ A kereskedők aránya inkább a választottaknál mutatott valós arányokat, ahol az iparosok száma is közelített a városi értékekhez. Természetesen figyelembe kell venni azt a tény is, hogy a képviselőtestületbe való bekerülést a választójog is erősen szabályozta.

Összegezve a fenti fejezeteket megállapítható, hogy az ingatlanok eladás - vásárlás dinamikája rávilágított arra, hogy 1860 és 1920 közötti időszakban kicserélődött a belváros lakossága. Az 1890-es éveket követően számottevő ingatlantulajdonos váltásra került sor városi szinten, a vásárlások ingatlanpiaci jelentősége ezekben az években növekedett meg jelentős mértékben. Ez a folyamat pedig negyedek szintjén is érzékelhetővé vált. A belvárosi kerületek ingatlanvásárlási tendenciáját párhuzamba lehetett állítani a választók átalakulásával, ez pedig feltételezhetően összefüggésben volt a kerületek általános társadalmi jellemzőinek megváltozásával is. Ebből kifolyólag a kerületben megválasztható személyek összetétele is átalakult és a változás aránya visszahatott a képviselők fluktuációjára és társadalmi összetételére. A kerületek közötti választói jogosultság arányeltolódása tehát tükrözte a kerületek társadalmi karakterét.

Mindez abban nyilvánul meg leginkább, hogy a képviselőtestület egyik felében folyamatos volt a személyi állományban bekövetkezett átalakulás, a másik felében viszont egy erős, családi kapcsolatokkal átszőtt folytonosság volt megfigyelhető. Hiszen a háromévente kicserélődő 28-32 fő a másik oldalról 72-68%-os személyi folytonosságot is jelentett és a testület felében folyamatosan képviseltették magukat a többször megválasztott, legalább két családtaggal szereplő családok. Úgy tűnik, nem volt jellemző, hogy már egy korábban megválasztott, időközben azonban kiesett tag újra bekerüljön. A testületben eltöltött évek átlagos száma valóban kevés volt, a vizsgált korszakban a testület 53%-a két mintaévnél többször nem jelent meg tagként, de az új emberek rendszerint azokból a kézműves és

³⁶¹ Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 2. kötet. A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenként. Budapest, 1904.

földműves családokból érkeztek, akik a testület folytonos részét alkották. Az időközben bekövetkezett átalakulás, a századfordulót megelőző évtizedek társadalmi változásai azonban a testület folytonos felére is kihatással voltak. Ez követte a testület foglalkozási összetételének változása is, hiszen a századfordulót megelőző években kétségtelen növekedést tapasztaltunk az ügyvédek és az egyházi személyek esetében - túlnyomó többségben az első negyedben, ahol a tulajdon census folyamatosan csökkent - ami leginkább a kereskedők és a földművesek szerepének csökkenésével járt együtt. Bár a mezőgazdasági népesség a hasonló jogállású Szekszárdon is csökkent,³⁶² a földműves családok századfordulót követő létszámbeli stagnálásában olyan körülmények is közrejátszhattak, mint például az örökös hiánya vagy az elvándorlás mértéke. Az iparosok testületi aránya kiegyensúlyozott volt mindvégig, így az összlétszám több mint egyharmadát alkották. A dualizmus előrehaladtával az életkori adottságok is változtak, hiszen az 1880-as évektől az életkor folyamatosan eltolódott a magasabb kor irányába, ezt követően már inkább a 60-as éveikben járókat választották meg, ugyanakkor a fiatalabb új képviselők átlagéletkora is folyamatosan növekedett. A származási hely ekkor már kevésbé játszott fontos szerepet. A helyi családokból kikerült tagok ugyan mindvégig domináltak, de jelen voltak a nem egri születésűek is. A századfordulót megelőző években, a városban azonban kétségtelenül növekedett az újonnan letelepedett személyek száma, amivel párhuzamosan a testületben is megjelentek az új emberek.

A 19. század második felében a megszerezhető elitpozíciók ugyan kibővültek, de ezáltal az elitek kicserélődési folyamata is felgyorsult, a kiszélesedett, kibővült politikai pozíciók nagymértékű fluktuációt eredményeztek.³⁶³ Ez a folyamat pedig Egerben is megfigyelhető volt. A virilis képviselőtestületi tagok vizsgálata lehetőséget nyújtott arra, hogy kimutassuk, kiknek tették lehetővé gazdasági pozícióik (akár adókétszerezés útján is), hogy részt vegyenek a város vezetésében, illetve mely társadalmi csoportok ambicionálták és törekedtek arra, hogy választás útján kerüljenek be a képviselőtestületbe. Bár a képviselők – bármilyen jogcímen is kerültek be – a helyi elit intézményes pozíciókhoz köthető tagjai voltak, az elitbe jutásuknak már más alapjai voltak. Az értelmiség estében a presztízs magából a foglalkozásból (és vagyonból) eredt, míg az iparos, kereskedő, földműves választott képviselőknél inkább a törzsökösségből. Erre utal az a tény is, hogy a tősgyökeres, több generációra visszavezethető iparosok aktivitása mindvégig töretlen volt – még akkor is igaz ez, ha személyi szinten gyenge volt az állandóság -, jelenlétükkel egy olyan értékvilágot képviseltek, mellyel a választók nagy része könnyen

³⁶² Tóth Zoltán 1989: Szekszárd társadalma a századfordulón. Történelmi rétegződés és társadalmi átrétegződés a polgári átalakulásban. Budapest. 39.

³⁶³ Gyáni Gábor 2009: Az elit fogalma és történeti változékonysága. Korunk, 2009.

tudott azonosulni. Ezt követően térjük rá a családi kapcsolatok vizsgálatára, hiszen mint láttuk a képviselőtestületi tagok fluktuációjának elemzése rávilágított arra, hogy a képviselőtestület felében jelentős volt személyi folytonosság. Ezt a kört pedig a családi, rokoni kapcsolatok megléte kapcsolta össze.

VII. Társadalmi kapcsolatrendszerek, házassági-rokoni kapcsolatok

VII.1. A család hosszú távú vizsgálata

A család, illetve háztartás fogalmának a meghatározásához és időbeli változásának nyomon követéséhez nem áll rendelkezésünkre egységes forrás, így az összehasonlításukat sem lehet elvégezni. A 18. század végén készült népszámlálás és az egyházi népesség-összeírások família fogalmával kapcsolatban legfőbb probléma az, hogy csupán egy szűkített értelmű háztartásfogalmat lehet belőle rekonstruálni. Ennek vizsgálata pedig félrevezető lehet, amennyiben nem vesszük figyelembe a ház és földbirtok viszonyokat, vagy éppen nem ismerjük a máshol lakó rokoni és nem rokoni csoportokat. A 18. századi viszonyokra használt meghatározás tehát már a korban ellentétben állt a korábbi században használt família fogalommal, ami egy tágabb, rokon és nem rokon tagok gazdálkodási közösségét jelentette. A kvantitatív források jellegéből adódóan azonban ennek a rokoni teljességnek a megragadása is nehézkes.³⁶⁴ A família fogalmának helyettesítésére csupán a 19. század közepén, az osztrák közigazgatás által végrehajtott népszámlálás során vezettek be egy új terminust, a lakófél (Wohnpartei) fogalmát. Ezt sem használták azonban egységesen, hiszen az 1851. évi népszámlálásnál még a nukleáris családok, az együtt élő rokon családmagok (házaspár nem házas gyerekekkel) elkülönítését vették célba, míg a következő, 1857. évinél már inkább a tulajdoni státusz szerint tagolták ezeket az egységeket. Az 1869-es népszámlálás ugyan már a Wohnpartei fogalomból átvett lakófél fogalmát használta, pontosan viszont ez sem definiálta,

³⁶⁴ Pozsgai Péter 2001a: Család és háztartás. Magyarországi történeti demográfiai források fogalomhasználata a 16-19. században. Demográfia. 44. évf. 3-4. sz. 338-340.

hogy mit is kellett érteni alatta.³⁶⁵ A 19. század közepétől a háztartás fogalmát már csak az egy fedél alatt élők meghatározott csoportjaira alkalmazták, így csupán az egy házban élő rokoni csoport családszerkezetét lehet rekonstruálni segítségével. Elsőként az 1880. évi magyar népszámlálás idején használtak számlálólapokat, innentől kezdve pedig már nem a háztartás, hanem az egyén lett a census alapegysége. A családok vizsgálatakor tehát szem előtt kell tartani állandó változását, azaz az időtényező szerepét.³⁶⁶ Éppen ezért az elmúlt évtizedek családtörténeti kutatásai egyre nagyobb figyelmet fordítottak a rokoni kapcsolatokra, a családi viselkedés dinamikus vizsgálati módszerére. Azaz a statikus megközelítés helyett egyre inkább az egyén szemszögéből vizsgált folyamat került a középpontba.

A családfogalom meghatározásának problémái mellett a rokoni kapcsolatok vizsgálatakor szem előtt kell tartani azt is, hogy a 19. század második felében a rokonság funkciója, jellege megváltozott, az együttélés régi formái felbomlottak így a rokonsági rendszer is átstrukturálódott.³⁶⁷ A házassági kapcsolatok számbavételével ugyan rekonstruálhatóak a tényleges rokoni kapcsolatok, de ez a kör nem feltétlenül esett egybe azokkal, akiket valóban rokonnak tartottak, illetve akikkel a rokonsági kapcsolatot ápták. A rokonok számon tartása – a kialakult örökösödési szokások nyomán – szélesebb körű lehetett, azonban ez nem jelentett minden esetben intenzíven áptott rokoni kapcsolatokat.³⁶⁸ A családtörténeti kutatások terén sok esetben nehézséget okoz továbbá, hogy nem rendelkezünk elegendő adattal, amelyből biztonsággal meg lehetne határozni a rokoni kapcsolatok meglétét. Ezért sokszor bizonytalan hatásfokú módszereket szükséges alkalmazni. Ilyen például a nemzetség/családnév vizsgálata, ami arra az alapelvre vezethető vissza, hogy az egy nemzetség/családnévet viselő, azonos vezetéknevvvel rendelkező személyek egy családhoz tartoznak. A módszernek természetesen számos hátránya van, a névegyezés miatt gyakran előfordul tévedés. A túlnépesedett városokban ugyanis jóval több ember használhatta ugyanazt a családnévet, anélkül, hogy valós családi összeköttetés vagy annak tudata lett volna köztük. Emellett, a század második felében megélénkülő mobilitás, az elvándorlás, a változó demográfiai viszonyok erősen befolyásolhatták a családi-rokoni kapcsolatok világát is. Az egy-egy generációba, rokoni csoportba tartozó rokonok számát ugyanis alapvetően meghatározták a termékenységi és halálozási viszonyok.

³⁶⁵ Pozsgai 2001a: 340-341.

³⁶⁶ Pozsgai Péter 2001b: Család- és háztartásciklusok vizsgálatának eredményei a történeti demográfiai kutatásokban. In: KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve 2. Budapest. 265-266.

³⁶⁷ Faragó Tamás 1999: Tér és idő-Család és történelem. Társadalomtörténeti tanulmányok. Miskolc. 185-187.

³⁶⁸ Faragó Tamás 1996: Rokonsági viszonyok a magyarországi falvakban a 18. században. Demográfia. XXXIX. 4. 241-262.

Ezekkel a problémákkal szembenézve, mégis úgy vélem, a rokoni kapcsolatokat feltérképezéséhez Eger esetében segítséget nyújthat a családnévvizsgálat, ugyanis esetünkben a felekezeti házassági anyakönyvek túlnyomó többségben fennmaradt, így azt fel lehet használni a rokonság felderítéséhez. A rokoni kapcsolatok és a házasságkötések társadalomtörténeti kutatásához a házassági anyakönyvek elsődleges és alapvető forrásoknak bizonyulnak.³⁶⁹ Az anyakönyvek feldolgozása által képet kaphatunk a lakosság származáshelyi megoszlásáról, foglalkozási-rendi hovatartozásáról, az egyes társadalmi csoportok házassági esélyeinek alakulásáról, házasság útján létrejövő mobilitási esélyekről és a családok közötti kapcsolatrendszeréről. Általánosan elfogadott nézet szerint ugyanis a házasságok reagáltak leginkább a gazdasági változásokra, így a házaspárok összetételének alakulása tükrözte a város gazdasági életében, ezáltal társadalmi struktúrájában végbemenő változásokat. Hátrányuk viszont az, hogy nem tudjuk velük pótolni az országos adó- és lélekösszeírásokat, csupán a társadalom egy részéről adnak változó pontosságú adatokat.³⁷⁰

Emellett, a házassági anyakönyvek bejegyzéseinek forrásértéke is változó, a vizsgálat kezdeti időszakában, azaz 1828-tól a házasság időpontját, a házaspár nevét, életkorukat (születési idejüket), vallásukat, szülők és a házasság során felkért tanúk neveit, származási, illetve lakhelyüket jegyezték fel csupán. A házasuló pár nevénél amennyiben város, azaz a származási hely nem szerepelt, a helyi kötődésére lehetett következtetni. Azt is figyelembe kell venni azonban, hogy az anyakönyvek általában a házasuló felek házasságkötés előtti lakhelyét tüntették fel, ami nem minden esetben volt azonos a születési helyével. Ritkán tüntették fel együtt az aktuális lakhelyet és a születési helyet. 1852-től azonban már a településen belüli városrészt is (civ. interior, sub. maklár, sub. hatvan), illetve az ingatlan házszámát is feljegyezték, az 1880-as évektől pedig már az utcanév is szerepelt. Rögzítették az egyén állapotát, hajadon, özvegy megjelöléssel, illetve a társadalmi státuszát a nobilis, „con. civ.” vagy „con. pleb.”, „c.pl.” megjegyzéssel. 1869 után áttértek a „polgár”, „mesterember”, „földműves” vagy „tisztesb” megjelölésre. Foglalkozási adatokra csupán az 1870-es évek végétől tudunk támaszkodni. 1895 májusáig alapvetően ezeket az adatokat lehetett feldolgozni a településen házasságot kötő egyénekről. Az állami anyakönyvekre való áttérést követően már jóval több adat állt rendelkezésünkre, ugyanis ekkortól már pontosan regisztrálták a völegény

³⁶⁹ Jároli József 1987: Az anyakönyv, mint a nem nominális és nominális vizsgálatok forrása. In: Erdmann Gyula (szerk.): Kutatás-módszertan. Rendi társadalom-polgári társadalom. 2. Gyula. 466–475.

³⁷⁰ Bácskai Vera 1987: Az 1848 előtti városi társadalom kutatásának főbb forrásairól. In: Erdmann Gyula (szerk.): Kutatás-módszertan. Rendi társadalom - polgári társadalom 2. kötet. Gyula. 10-20. és Bácskai Vera 1979: Pest társadalomtörténetének vizsgálata a házasságkötések alapján (1735-1830). In: Tanulmányok Budapest Múltjából 21. 49-51.

és a menyasszony vallását, foglalkozását, lakóhelyét, születési helyét és idejét emellett a szüleinek, és ami még fontos, a két tanúnak a foglalkozását, lakóhelyét és életkorát, illetve azt a tényt, hogy az anyakönyvezető vagy annak helyettese személyesen ismerte-e őket.

Az anyakönyveket tehát elsődlegesen nem demográfiai céllal dolgoztam fel, még ha a demográfiai viszonyok erősen befolyásolhatták is a vizsgálat alá vont kérdéseket, tendenciákat. A rokon kapcsolatokon alapuló elemzésem szintén a különböző, kvantitatív levéltári források személyi szintű, úgynevezett nominális adatainak összekapcsolásán alapszik.³⁷¹ Az elemzéshez választott módszertani megközelítés, a prozopográfia segítségével pedig lehetőségem nyílt néhány jellemzőnek vélt helyi család bemutatására, illetve annak ábrázolására, hogy kiházasítás szempontjából milyen társadalmi törekvések jellemezték őket. Ez viszont egyben azt is jelenti, hogy az így kapott eredmények statisztikai összesítésre nem alkalmasak, gyakoriságot nem tudok megállapítani belőlük.

Az elemzés előtt elsődlegesen meg kell határozni, hogy milyen csoportot is értek a család és a rokonság alatt. A néprajztudomány által használt, legnagyobb rokonsági csoportot felölelő ágazat fogalmába minden egyenesági férfi és nő vérrokon beletartozott úgy, hogy az egyenesági női vérrokonok gyermekei már az apjuk ágazatába számítottak.³⁷² Ezzel ellentétben, az alapszintű, formálisan nem szervezett rokonság esetében az egyénhez kötődő származási közösség számít, melybe a házasodás révén kapcsolódó rokon személyek tartoztak bele. Ennek alapján rokonnak lehet tekinteni azokat a személyeket, akik a csoport tagjaival genealógiai kapcsolatban álltak.³⁷³ A rokonok körébe tehát nemcsak a férfi egyenesági, hanem az anyai és házastársi rokonok is beletartoztak, ebben a csoportban a családtagok meghatározott családi-rokon szerepeket tölthettek be. A legkisebb rokonsági egységként lehet tekinteni a családra, ami sokkal inkább egy valóságos életkeret jelentett, ami a szülőkből és gyermekekből álló kiscsalád mellett jelenthetett egy közös fedél alatt lakó, több generációt magába foglaló nagycsaládot is.³⁷⁴ A háztartásszerkezeti vizsgálatok elsődlegesen ezeket, a ténylegesen együtt élő és együttműködő emberek csoportjait veszik figyelembe, vizsgálja, akár rokonai voltak

³⁷¹ A családoknál szereplő adatok a már említett források mellett a következőkből kerültek feldolgozásra: MNL HML V-45/b/6. k Eger város ház-és földadókönyve (1855/56), V-45/b/10. k Eger város betűsoros névjegyzék az adókönyvhöz (1867), V-74/23. k Házadólajstrom (1884), V-72/b/50. Eger város birtokos lakosainak névsora 1887-ben, IV-416 141-158 Heves vármegyei felekezeti anyakönyvi másodpéldányok gyűjteménye (1827-1895), V-2/a/1. k Polgárjogot nyertek nyilvántartása. Egri polgárjogot nyert egyének betűrendes jegyzéke.

³⁷² Sárkány Mihály 1992: Rokonsági perspektívák. Egy vegyes lakosságú falu német és magyar rokonsági terminológiája. In: Mohay Tamás (szerk.): Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. Alföldi Nyomda, Debrecen, 245-255.

³⁷³ Faragó Tamás 1999: Tér és idő-Család és történelem. Társadalomtörténeti tanulmányok. Miskolc. 162-165. és Faragó Tamás 1997: Család és háztartás Magyarországon a 18. században. In: Kovácsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (896-1995). Millecentenáriumi előadások. KSH, Budapest, 217-239.

³⁷⁴ Sárkány 1992: 246.

egymásnak, akár nem.³⁷⁵ Az elemzésem során viszont elsődlegesen a másik irányt vettem figyelembe, tehát egy rokonsághoz tartozónak vettem mindkét ág rokonságát és a házastársi rokonokat is, amennyiben találtam erre vonatkozó forrást. A rokoni kapcsolatok megállapításában így az elsődleges kapcsolatokat (vér vagy konszangvinális), a szülő-gyerek, nagyszülő, testvér, illetve a házasság útján létrejövő kapcsolatokat (affiniális) a férj-feleség, vej, sógor hálózatot jelöltem ki. Amennyiben a család törzsökösnek számított, több generációra visszamenőleg is fel lehetett vázolni a vertikális (nagyszülő, szülő, gyerek) kapcsolatokat, illetve a hozzájuk tartozó házassági kapcsolatokat.

Az elemzés során az 1828 és 1910 közötti időintervallumban kötött házassági bejegyzésekből 820 házasságkötést vizsgáltam. Ezek a következőképpen oszlanak meg: 1848-ig 106 házasságkötést elemeztem, az ebből levont következtetéseket az előző fejezetekben már részletesebben kifejtettem. További 714 házasságkötés vonatkozik a század második felére. Ez a kör egyrészt magába foglalja a városban házasságot kötött választott képviselőtestületi tagok és a kisebb részt kitevő virilisek anyakönyvi bejegyzéseit, illetve lehetővé vált egy velük valamilyen rokoni kapcsolatban lévő nagyobb kör elemzése is. Az adathalmaz tehát tartalmazza a vizsgált korszak egészében Egerben házasságot kötött 130 választott képviselő és 50 virilis tag házasságkötési adatait. Emellett, az 1870 és 1895 közötti időintervallumban feldolgozási kritériumnak tekintettem, ha legalább az egyik házastárs a belvárosban lakott, függetlenül attól, hogy egri születésű volt-e az illető. Mindez pontosan 3060 személyt jelent, ami magába foglalja a házasságot kötő pár nevét, a feleség, illetve a férj szüleinek a nevét, amennyiben ez az adat a rendelkezésre állt. Ezt az adathalmazt tekintem az elemzés során az úgynevezett városi minta alapjának.³⁷⁶

Az adatgyűjtés révén lehetőség nyílt annak a kérdésnek a vizsgálatára, hogy a lokális politikai elit mennyire volt beágyazódva a városi társadalomba. Mennyire voltak a házasság útján szerzett kapcsolatok összetartók, elkezdődött-e ezeknek a bomlása és mennyire volt általános jelenség ezeknek a kapcsolatoknak a város keretein való túlnyúlása. Az elemzés során elsődlegesen arra voltam kíváncsi, hogy a házassági kapcsolatoknak, még inkább a családi kontinuitásnak, milyen szerepe volt a helyi politikai élet alakulásában. Valóban a csoportok magjának alapvető szerveződési elve volt-e a családi kapcsolat, és ha igen, ez hogyan nyilvánult

³⁷⁵ A teljesség igénye nélkül példaként lásd Őri Péter – Pakot Levente 2016: Háztartásszerkezet a 19. századi Magyarországon *Korall* 65. 164–192., Őri Péter 2007: Család és házasodás a 18–19. századi Magyarországon. *Korall* 30. szám 8. évf. 61-98., Pozsgai Péter 2000: Család, háztartás és tulajdon Torna vármegyében a 19. század második felében. *Történeti Demográfiai Évkönyv*. Budapest, 166-224.

³⁷⁶ Abban az esetben, ha a házassági tanúkat is hozzájuk számoljuk, akkor a lista további 660 személlyel bővíthető. A házassági tanúk elemzésére azonban nem térek ki.

meg? Ezt követően pedig egy tágabb kört vizsgálva, a megválasztott képviselők és virilisek Egerben megkötött házasságából kiindulva, elemzem a rájuk jellemző tendenciákat, a házasságkötések zártságát (endogámia)/ nyitottságát (exogámia), és ennek időbeli változását a vizsgált időszak egészében (1872 és 1910 között), mindezt pedig összehasonlítottam a városi átlaggal.

VII.2. „Családbokrok.” Családi kontinuitás

A weber-i modell szerint, az önkormányzatok modernitásának koncepciója abban a meggyőződésben gyökerezett, hogy az állam és a bürokrácia lecserélte a helyi honoráciorok tradicionális, oligarchikus rendszerét. Ennek eredményeként, az elit politikai hatalma a jogon, a választási rendszeren és a párt reprezentációján alapult.³⁷⁷ Az önkormányzati kereteken belül történt lokális empirikus kutatások valóban bizonyították a külső és belső tanácsstagok politikai szerveződési elemeinek zárt, oligarchikus kapcsolatrendszerét, ami jellemző volt még a 18. század végén, a 19. század elején is.³⁷⁸ A 19. században gyökerező individualizmus és a modernizáció koncepciója elrejtette a rokoni kapcsolatok politikai aktivitásának erejét, hozzájárulva ezáltal ahhoz, hogy ez a szempont kevésbé érvényesüljön a modern politikai struktúra elemzése során. A vidéki elittársaságok integráló szerepéhez pedig a családi, rokonsági elv nagymértékben hozzájárult. Az egyének házasságok révén próbáltak bekerülni az elittársaságokba és a rokoni kötelékek révén próbálták stabilizálni a helyüket.³⁷⁹ A rokonság mellett ugyanilyen társaságszervező ereje volt a szocializációs vagy hivatásbeli közösségeknek, a hasonló végzettségűek, azonos foglalkozásúak csoportjainak.³⁸⁰ A rokoni és/vagy szakmaspecifikus elvek mentén szerveződő elit intézményes szinten is összefonódott és az integráló szerepe a pozíciók elosztásában is megnyilvánult. A rokonság hanyatlásának elmélete ezáltal nem felel meg annak a társadalmi valóságnak, melyet a lokális - helyi önkormányzati -

³⁷⁷ Max Weber 1987: Gazdaság és társadalom. Budapest. 221-308.

³⁷⁸ Tóth Árpád 2004: "A polgárok józanabb része..." Pozsony evangélikus választott polgárai, 1800-1848. Fons, XI. 2. 235-276.; korábbi idősokra vonatkozólag Tóza-Rigó Attila 2012: A pozsonyi városvezető elit politikai, rokoni és lakóhelyi hálózata. FONS XIX. 3. 279-319.

³⁷⁹ Gyáni Gábor 2012: Az urbanizáció társadalomtörténete. Tanulmányok. 34-36.

³⁸⁰ Kővér György 1995: Kisvárosi elit társaságok. Hajdúböszörmény a két világháború között. In: Mikó Zsuzsa (szerk.) Mezőváros-kisváros. Debrecen. 217-223.

szinten végzett kutatások is alátámasztanak.³⁸¹ Horváth J. András a budapesti törvényhatósági testület rokoni kapcsolatainak elemzésénél erős rokonsági kapcsolatrendszer folyamatos jelenlétét érzékelte, és kiemelte a foglalkozási tradíciók, családi minták, apa-fiú kapcsolatok folytonosságát.³⁸² Ez a minta érvényes volt a debreceni politikai elitre is, ahol „néhány család több nemzedéken át részt vett a város politikai életének irányításában”, míg a gazdasági elit egyes csoportjai szinte látványosan távol tartották magukat.³⁸³

Ebben a fejezetben ezeknek a rokoni kapcsolatoknak a városi politikában való megnyilvánulását vizsgálom. Tény ugyanis, hogy a rokoni kapcsolatok hatással voltak a politika működésére, a döntéshozatal alakulására. Éppen ezért az interperszonális kapcsolatok a nem intézményes, nem formalizált folyamatokra is rávilágíthatnak. Ezért fontos vizsgálni, hogy a helyi politikai élet alapvető szerveződési elve volt-e a családi kapcsolat, és ha igen, hogyan nyilvánult ez meg? Tekinthetőek-e a rokoni kapcsolatok politikát befolyásoló tényezőnek a dualizmus időszakában, lokális szinten, a helyi önkormányzat keretein belül? Egyáltalán, a képviselők törekedtek-e az önrekrutációra abban az időszakban, amikor a városi képviselőtestület fokozatosan vesztett kezdeményező és véleményező szerepéből, idővel pedig egy „mechanikus szavazógéppé vált”.³⁸⁴ A képviselőtestületi tagok közötti kapcsolatok változása vagy épp állandósága egyúttal a régi-új elit megközelítésében is releváns szempont lehet. Ezért válik fontossá, hogy melyek voltak azok a családok, amelyek Pierre Bourdieu által leírt „társadalmi tőkét” mozgósítani tudták és ismertségüket, presztízsüket fel tudták használni a városi politikában való részvételhez.³⁸⁵ A virilizmus passzív bekerülési módszert jelentett, hiszen a testület ezen felének vagyona után automatikusan tagja lett az illető, anélkül történt ez, hogy bármilyen közéleti ambíciói lettek volna. Ezzel szemben a választásokon való részvételhez egyéni ambícióra, mindamellett pedig városon belüli ismertségre és presztízsrre volt szükség, amellyel annak érdekében tudták mozgósítani a kapcsolati tőkéjüket, hogy képviseltesék magukat a testületben.³⁸⁶ A választásokon való indulást persze általánosságban

³⁸¹ A rokonság fontosságának hangsúlyozására a vizsgált korszakot illetően lásd Peter P. Schweitzer 2000: *Dividends of Kinship: Meanings and Uses of Social Relatedness*, London, Introduction, továbbá David Warren Sabean – Simon Teuscher 2007: *Kinship in Europe. A new approaches to Long-term Development*. In: David Warren Sabean – Simon Teuscher – Jon Mathieu (eds.): *Kinship in Europe. Approaches to Long-term Development (1300-1900)*. Berghen Books, New York.

³⁸² Horváth J. 2010: 156-162.

³⁸³ Irinyi Károly 2002: *A politikai közgondolkodás és mentalitás változatai Debrecenben 1867-1918*. Debrecen. 53.

³⁸⁴ Takács Tibor 2008: *Döntéshozók. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a 20. század első felében*. Budapest. 144-166.

³⁸⁵ Pierre Bourdieu 1978: *A társadalmi egyenlőtlenségek újtermelődése. Tanulmányok*. Szerk. Ferge Zsuzsa-Léederer Pál. Budapest.

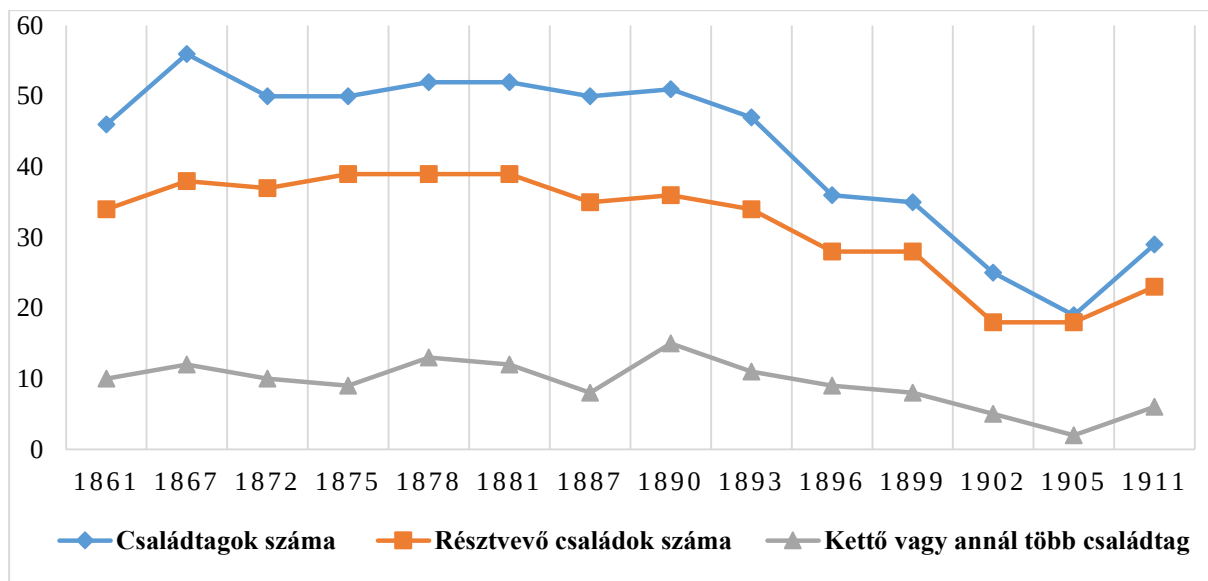
³⁸⁶ A kétfajta bekerülési módszer ilyen értelmezésére és elemzésére lásd Takács 2008.

a családi stratégia is meghatározhatta, mivel többnyire azok a családtagok szerepeltek, akiknek egyébként nem lett volna más esélyük bekerülni a testületbe.³⁸⁷

Az előző fejezetben, a képviselői fluktuáció vizsgálata során arra a következtetésre jutottam, hogy a képviselőtestület egyik felére egy erős folytonosság volt jellemző, tehát a gyakori személyváltások ellenére is egy stabil rendszer – legalábbis a századfordulót megelőző évtizedig – mutatható ki. A kérdés jelenleg az, hogy kik, milyen kapcsolattal rendelkező képviselők voltak azok, akik a testület folytonos részét képezték. Ennek feltérképezéséhez szükséges azonban megvizsgálni a tagok családi kapcsolatait, mivel azoknál a családoknál, akinek legalább két tagja választott képviselőként szerepelt 1872 és 1911 között, a testület összlétszámának 48%-át (207 fő) adta. Ez a rész pedig megközelítőleg megegyezett azzal, akiket a vizsgált korszak egészében többször is megválasztottak. Az ő családi folytonosságuk tehát igen erős volt. A családi kapcsolatokból az apa-fő viszony volt a legjellemzőbb, megközelítőleg 49 esetben lehetett ezt regisztrálni, a testvérekre 27 esetet és 16 esetet találunk a nagyszülő-unoka kapcsolatra. A házasság útján létrejövő kapcsolat sem volt azonban elhanyagolható, de jóval kevesebb esetben fordult elő, hogy a testületi tagságot a korábbi képviselő veje is „megörökölte” vagy a felesége származott a hasonló pozíciókat betöltő családból.

Az adatok alapján tehát azt tapasztaljuk, hogy az 1880-as évek végéig szinte ugyanazok a családok játszottak szerepet a városirányításban, a megválasztott családtagjuk adták a 60-70%-os stabilitást a testületben. Az 1890-es évektől azonban folyamatos csökkenést tapasztalunk a résztvevő családok körében: a korszak végén már kevesebb, mint 20 család volt jelen közülük a testületben. Ezzel párhuzamosan pedig az új, a korábbi családokhoz rokonsági szinten nem köthető emberek száma fokozatosan növekedett. Ezt, a résztvevő családok számának folyamatos csökkenését ábrázolja a következő táblázat.

³⁸⁷ Kővér György 2010: Kiből lett és kiből nem lett virilista? Szabolcs megye, 1883. In: Bódy Zsombor – Horváth Sándor - Valuch Tibor (szerk.) *Megtalálható-e a múlt?* Argumentum Kiadó és Nyomda. Budapest. 282-296. A tagok között ugyan több esetben is megfigyelhető a pozícióváltás, azonban ez leginkább az értelmiségnél jelentkezett. Más esetekben, amennyiben választás helyett vagyona után lett képviselő az illető, mindig feltüntettem.

18. diagram A résztvevő családok és családtagok száma

Érdemes tehát figyelemmel kísérni, hogy mely családok kerültek folyamatosan megválasztásra, illetve mik voltak a további okai annak, hogy a századfordulót megelőzően már kezdtek eltűnni a város közéletéből. Mindehhez családi szinten kell vizsgálni azokat, akik legalább két taggal voltak jelen a testületben, választott képviselőként vagy virilisként. Ezt a kört azonban jelentősen ki kell tágítani, hiszen a családi folytonosságot már az 1861. évtől elemezni tudjuk, teljes képet a vizsgált korszak egészéről csak így kapunk. Ilyen kritériumok alapján az 1861 és 1911 közötti időintervallum között 79 családot találtam, 240 családtaggal, akiknek nevét és a megválasztásuk évét a következő táblázat szemlélteti. A virilisek között azonban nem volt jellemző a több családtaggal való szereplés, ezért az öt virilis családot is ebben a táblázatban szerepeltettem.³⁸⁸

³⁸⁸ Ezek a családok a következők voltak: Fischer, Kánitz, Nánásy, Ruzsin, Schwarcz. Nevüket a táblázatban dőlt betűvel tüntettem fel.

Családnév	1861	1867	1872	1875	1878	1881	1887	1890	1893	1896	1899	1902	1905	1911	Tag
Angyalosy	1					1		1	1						2
Babics	1	1			1	1									2
Balkay	1	1					1		1		1		2	1	4
Balog	2	2	1	1	1	1	1								2
Baranyai			2	2	2	1		1							2
Bárdos							2	2							3
Bartha			1	1	1	1			1						3
Bíró			1	1	1	2	2	2	2	1	1			1	4
Bodnár			2	1	1		1			1	1				2
Bodó						1	1	1	1			2			3
Bóta	1	1			1	2	2	1	1					1	5
Bucher	1	1	1							1					3
Burik	2	1													3
Csank		2					1					1			3
Császár	1	1													2
Cseh				1	2	1		1	1	1	1	1			2
Csepreghy							1	2							2
Csiszár	1	1		1											2
Csőke			1	2	2	2	2	1							2
Csutorás		2	1	1	1										2
Demkó	1									1	1				2
Derbisz		2	2	2		1	1								2
Desper	1		2		1										2
Eisenmann		1			1		1	1							2
Elek	1							1	2	2	1	3	1	2	5
Erdélyi	1	1	1	1	1										2
Farkas	1	2					3	2	3	2	1	2			8
Fischer						1	1	2	1	1	1				6
Gáhy	2	1		1	1	1									5
Gál		1	2	2		1	1					1			6
Gyulai			1	1	1									2	3
Hamza		1	1	1		1									2
Harangozó							1	1						1	2
Hibay			1		1										2
Horánszky	1	1		1	2	2	4	2	4	4	1		1		6
Huszár				1	1			1	1						2
Kajdácsi			1			1	1								2
Kalmár							1	1	1				1	1	2
Károly	1			1		1							1	1	3
Kelemen		1	2	2	3	4	1	2		1	1				5
Kern					1								1	1	2
Kocsis	1		1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	12
Komáromy	1	1					1								2

Koncz		1							1	2	3			1	3
Kormos	1	1	1	1	2	1	1	2	2	2	2	1	1	1	5
Kósa	1					1									2
Lang							1	1	1	1	2		1		3
Lepres						1	1	1	1	1	1				2
Leszkovszki			1	1	1										2
Lukács								1	1						2
Majoros			1					1	2	1					2
Mikó			1	1	1	1								1	2
Miticzky	1	2			2	2					2				4
Morvay		1	1		2	1									2
Nánásy	3	1					1	1	1						4
Okolicsányi									1	1	2		1	1	2
Pallagi	1	1													2
Peró							1	2	1		1				2
Petravich	1	2	1	1	1	1	1	1		1	2	1	1		2
Pirk			1	1									1		2
Plank		1				1	1	1	2	1	1			1	3
Pogonyi					1		1	1	1			1		2	2
Ruzsin	2	2	2	1											2
Schvarcz			1	1		1									2
Siller													1	1	2
Simon			1	1	1	1									2
Sir	2	1		1	2	2									4
Strausz										1	1	2		2	2
Szabó		1			1	1		1	1		1		1	2	6
Szeredi			1	1	1	2	1	2	2	1	2		1	1	4
Szuhányi		2													2
Tóth			1	1		2	1	2	4	2	3	1	3	3	7
Urbán	3	3		1	2										3
Varga	2		1	1	2	1									4
Vas	2		1	2		1		1	1	1	1				4
Vincze			2	2	2	2						1			3
Volf	2														2
Zahorecz		1							1			1			3
Zombori		2	1	1	1										2
Összesen	46	52	50	50	52	52	50	51	47	36	35	25	19	29	240

22. táblázat A résztvevő családtagok alakulásának száma választási évenként

A családokat két típusba sorolva lehet csoportosítani, az egyik csoportba azok a családok tartoznak, akik a korszak elején is a testületben szerepeltek és a századfordulót követően is képviseltették magukat. Mindehhez hat megválasztásra volt szükség, ami több mint 12 évet és az egész korszakhoz képest 43%-os lefedettséget jelentett. Ebben a csoportba 28 családot soroltam. Jellemző volt rájuk a generációs folytonosság, esetenként az unoka továbbörököltette nagyapja tagságát a képviselőtestületben vagy minden gyerek képviselő volt. Másik jellegzetes példa az olyan házassági stratégia, amikor a képviselő testvérek szintén egy másik képviselő családjába házasodtak be.³⁸⁹ 12 iparos, 14 földműves és 2 értelmiségi család tartozott ehhez a csoporthoz. A másik csoport 51 családja kevesebb, mint 12 évig szerepelt valamelyik családtaggal, ami legfeljebb 4 választást jelentett. Pozíciójukat tehát nem tudták hosszú távon fenntartani a testületben. Az ide tartozó 18 kézműves család története túlnyomó többségben visszavezethető az 1828-as évig. A családok többségénél ekkor a családfő már polgárjoggal rendelkezett. Közöttük feltűnően sokan az 1880-as évek végéig szerepeltek a testületben és esetükben regisztrálható a legtöbb apa-fiú kapcsolat. A családok kihullásának okaként a választójog elvesztését vagy az örökösök hiányát említhetjük meg.

Leszkovszki József például 1828-ban két társsal működő asztalosként és polgárként (házas zsellérként) került összeírásra. 1848-ban polgárjogára hivatkozva régi jogon és a harmadik negyedbeli Dobó utcai háza utána szerzett választójogosultságot. Részt vett az 1848-as testületben, ezt követően a választójogát elveszíthette, ugyanis bár 1855-ben még 11 hold földterülettel az összeírásban találjuk, de a választónévjegyzéken már nem tűnt fel. Ezek után már csak fia, a csizmadia foglalkozást űző Mihály képviselte a családot (1872-től). Ő már a hatvani negyedik negyedbe költözött, mivel apja belvárosi házáat időközben megvásárolta egy izraelita főorvos, Brünauer Dávid. Testvérét, Leszkovszki Franciskát apjuk a városban szintén jól ismert iparos családba házasította ki. Férjét, Miticzky Jánost is a képviselőtestületi tagok között találjuk. A másik példánk a tímár foglalkozású Ruzsin Ferenc (1793–1874), aki az 1860, 1867 és 1872-es testületben játszott szerepet, a hatszobás Dobó utcai ingatlana a belvárosi negyedik negyedben állt. A megválasztását követő években, 81 éves korában meghalt. Fia, a pék foglalkozású Ruzsin Bódog, (sz.1836) ugyanazokban az években volt tagja a testületnek, mint az apja (1860, 1867 és 1872-ben), de ő az első negyedben szerepelt. Ezt követően azonban már piac biztosként városi tisztviselőként játszott szerepet a város életében. Desper Antal (sz.1824) apja, Ignác polgárjogát „örökítve” 1860-ban kapott először régi jogon választójogot,

³⁸⁹ Ebben az alfejezetben erre a csoportra és tagjaira nem térek ki, ezeket a családokat a *Rokonok. Családi, rokonsági kapcsolatháló* című fejezetben mutatom be.

ezt követően azonban már ingatlanra is szert tett a harmadik negyedbeli Dobó utcában, amely után már választhatott is. 1872-ben egy hatéves választási ciklusra jutott be a képviselők közé, ezt követően már nem került megválasztásra. Testvére, Ferenc (sz.1817) folytatva apjuk tímár foglalkozását, szintén régi jogon, az 1841-ben szerzett polgárjogára hivatkozva kapott választójogot 1848-ban. Az 1860-as évek előtt tett szert egy hatszobás Almagyar utcai ingatlanra, majd mindvégig erre hivatkozva kapott választási lehetőséget. Tagja volt az 1848-as, 1860-as és 1872-es testületnek is, illetve városi tisztviselő (közigazgatási tanácsnok) is volt. Károly Károly (sz.1810) 1835-ben német szabóként szerzett polgárjogot és szerepet játszott az 1848-as és 1861-es képviselőtestület életében. Fia, ifjabbik Károly (sz.1838), könyvkötőként, mestersége után nyert választójogot az első negyedben, majd 37 éves korától 12 éven keresztül (1875-1887) volt a képviselőtestület tagja. Unokaöccse, János Béla (sz.1869), szintén 37 éves korától mézeskalácsosként szerepelt a városi közéletben, (1905-1911) miután 1899-ben tulajdonába került a negyedik negyedben egy három szobás Dobó utcai ingatlan.

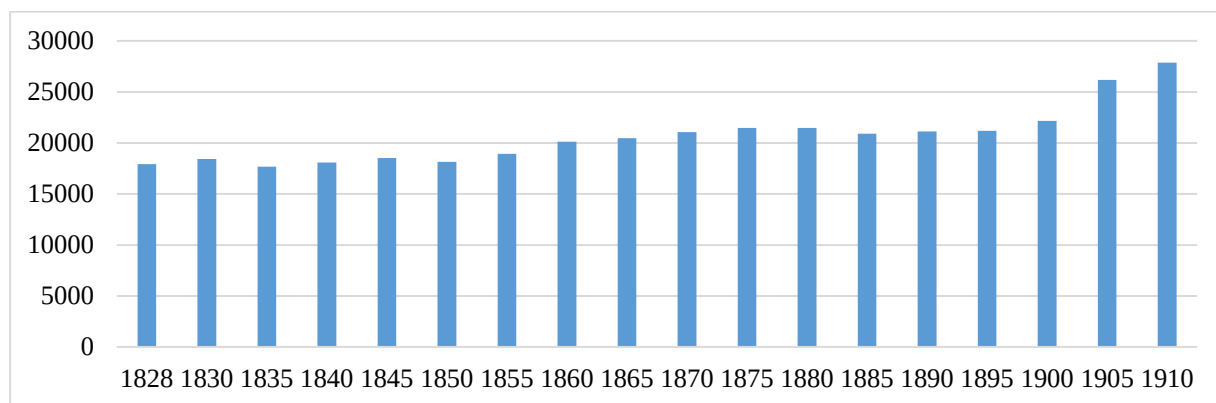
11 értelmiségi család esetében szintén a magas életkor játszott szerepet, annyi különbséggel, hogy a fiatalabb generáció hivatalából kifolyólag rendszerint elkerült a városból. Kósa György (sz.1813) hatvani harmadik negyedbeli takarékpénztári felügyelő, aki 1860-ban ingatlan, 1869-ben szőlő tulajdonos volt, nemes jogcíme is utalt arra, hogy városi gyökerei voltak. 1861-ben és 1867-ben választott képviselőtestületi tag volt. Fia, Kálmán (1842–1913) ügyvéd volt, 1881 és 1887 között szintén választott tag volt, azonban a királyi járásbírói kinevezését követően már nem vett részt a városi közéletben.

A 9 földműves családot reprezentáló példa Gyulai János (1829–1884). Gyulait 1867-ben szőlőbirtokosként regisztráltak az adóösszeírásban, ugyanezekben az években ház és szőlő alapján szerzett választójogot a hatvani második negyedben. Az 1880-as évekig ugyanebből a negyedből választották be. 1884-ben fiai örökölték a negyedik negyedbeli, udvarral és gazdasági épülettel rendelkező három szobás ingatlanát. Fia, a húsvágó foglalkozású Ignác (sz.1864) a belvárosi ingatlan mellett egy hatvani negyedbeli ingatlant is örökölt. A testületbe azonban testvérevel, Miklóssal együtt került be, ő is a hatvani negyedből, 44 éves korában (1908-ban).

Amennyiben figyelembe vesszük a választójoggal rendelkezők átlagéletkorának vizsgálata során kapott eredményeket, miszerint 1869-re jelentősen megnövekedett a negyvenes, ötvenes éveikben járók száma, illetve a legidősebb korosztály között is létszámbeli emelkedést tapasztaltunk, akkor feltételezhető, hogy a családok folytonosságának megszakadásában szerepet játszott a megválasztható személyek életkora is. A fiatalabb generáció, ha a városban is maradt, nem biztos, hogy megválasztásra került. Nagyobb azonban

azoknak az aránya, akik elhagyták a várost, hiszen a szóban forgó személyek sok esetben „eltűntek a szemünk elől”, az adóösszeírásokban már nem lehet őket fellelni. A kapott eredményeket tovább lehet árnyalni amennyiben a városi átlagot a képviselőtestületi tagok házasságkötési tendenciájával részletesebben összehasonlítjuk. Ennek vizsgálatával talán pontosabb választ tudunk adni arra a kérdésre, hogy az új emberek valóban új embereknek számítottak-e vagy éppen felhasználták a házasság útján létrejövő integrációt, beilleszkedési lehetőséget és a városi törzsökös családok leszármazottjaival házasodtak össze.

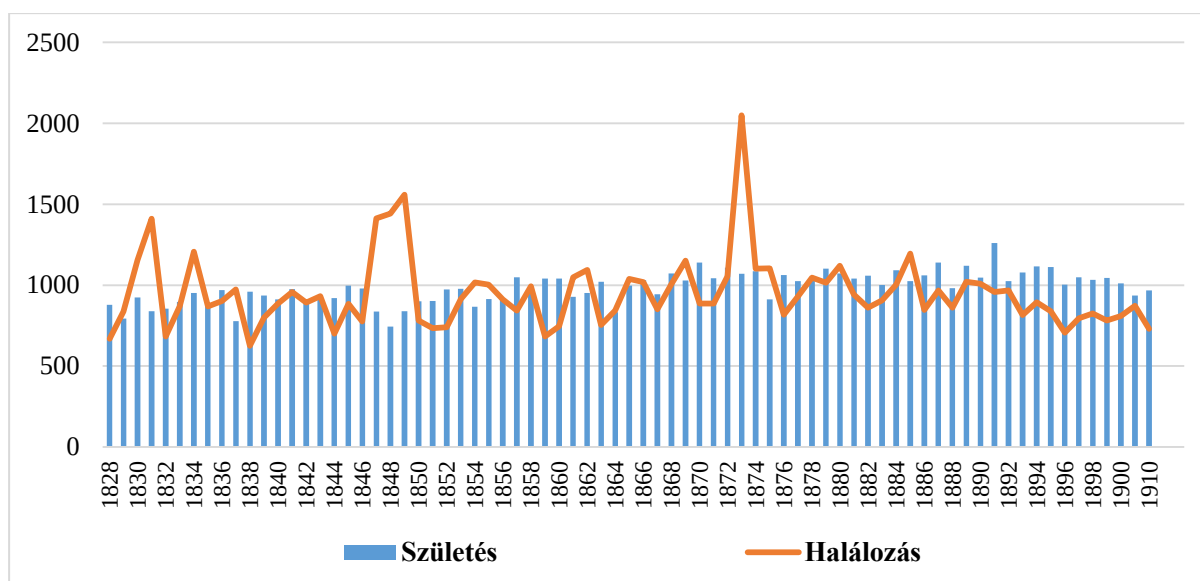
A házastársak kiválasztásának történeti vizsgálatánál elsődlegesen figyelembe kell venni a „házassági piacot” azaz a kínálati oldalt is, hiszen a házassági minták kialakulásában fontos szerepet játszottak azok a kapcsolathálók, melyekben az egyén a lokális közösségen belül élt. Elsődlegesen vizsgáljuk meg a város népességszámát, amiből a későbbiekben majd az endogám/exogám kapcsolatok előfordulási esélyeire is következtethetünk. A következő táblázat a katolikus egyház schematismusainak adatai alapján készült. Még ha szem előtt tartjuk is az ilyen jellegű összeírások forráskritikai megjegyzéseit, miszerint ezek nem tartalmazzak pontos adatokat, egyértelmű a városi lakosság számbeli stagnálása, lassú népességnövekedése.

19. diagram A város népességszámának alakulása 1828 és 1910 között³⁹⁰

A városi népességszám stagnálása mellett érdemes figyelembe venni a népmozgalmi adatokat, hiszen azok sokkal részletesebb képet adnak a városi társadalomról. A következő ábra a születések és halálozások arányának dinamikáját szemlélteti 1828 és 1910 között.

³⁹⁰ Schematismus Cleri Archi-dioecesis Agriensis ad annum Jesus Christi 1828-1910. Agriae. Typis Lycei Archiepiscopalis.

20. diagram A születések és halálozások városi átlagának alakulása³⁹¹

Az adatok azt mutatják, hogy a város népessége az 1860-as évek elejéig alig növekedett, a halálozások száma több esetben meghaladta a születések számát. Két kiugró halálozási arány oka az 1831-es és az 1849-es kolerajárvány volt. Ezt követően némileg pozitív irányt vett a természetes szaporulat. Az 1870-es években újra jelentősen visszaesett a természetes szaporulat aránya, melyben az 1873-as kolerajárvány játszott szerepet. Az 1890-es évek elejétől kezdve azonban megfordult a tendencia, hiszen a következő két évtizedben mindvégig több volt a születések száma. A természetes szaporulat különbözete mintegy 4117 fő volt, 52.314 születésre 48.197 temetés jutott a dualizmus korszakában. Az 1850 és 1900 közötti időszak tényleges és természetes szaporulatának különbözete pedig megközelítőleg 1200 főben határozható meg.³⁹² Ez a szám következő évtizedben sem növekedett számottevően, hiszen 1901 és 1910 között csupán 442 fővel számolhatunk.³⁹³ A meglévő adatok alapján megállapíthatjuk, hogy Egerben a születések aránya az országos átlag alatt volt. Ebből kifolyólag a város népességszámának növekedése a bevándorlási többletnek volt köszönhető.

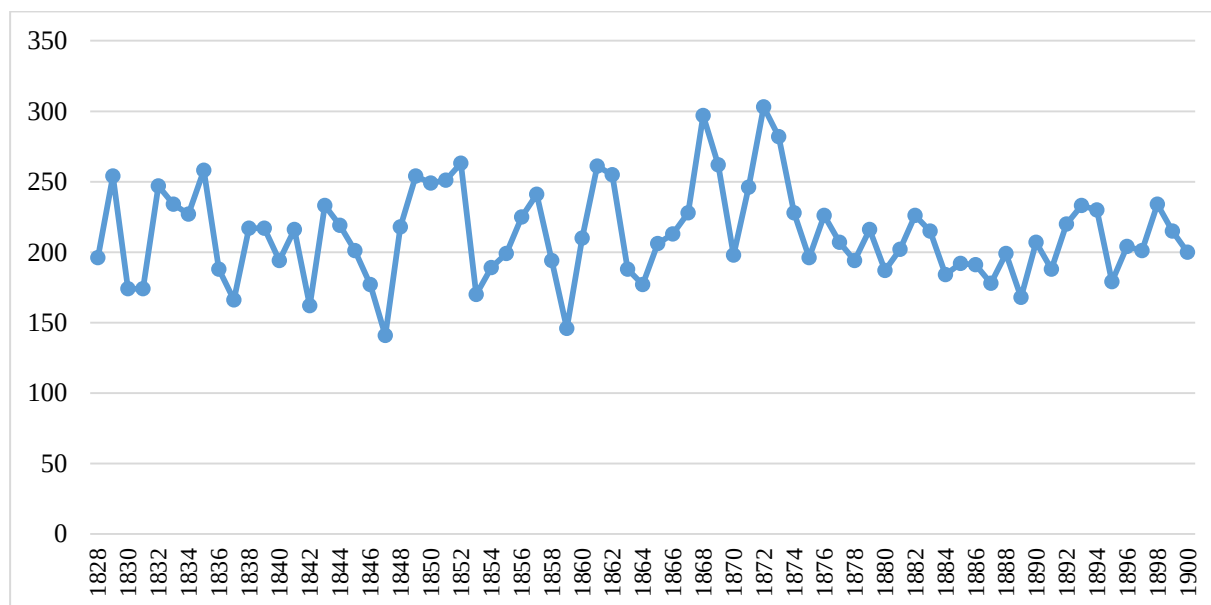
A fentiekkel szemben ellentmondásos képet mutat viszont a városban kötött összes házasság dinamikája, melyben kirajzolódtak ugyan azok a mélypontok, melyek a halálozási görbénél láthatóak, de ezektől függetlenül is nagy kilengések tapasztalhatóak az adatokban. Az

³⁹¹ Klinger András (szerk.) 1979: A népmozgalom főbb adatai községenként, 1828–1900. Heves megye, 6. kötet Budapest. 154-155, 170-171. és Thirring Gusztáv (szerk.) 1912: Magyar Statisztikai Évkönyv. 1. évf. Budapest.

³⁹² Demeter Gábor 2009: A dualizmus kori Eger lassú népességnövekedésének demográfiai hátteréről. In: Demeter Gábor - Bagdi Róbert Asszimiláció és migráció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban 1715-1992. Studia Historico - Demographica Debrecina I. Debrecen. 48-61.

³⁹³ Kovács Alajos 1933: Eger város népességének fejlődése és összetétele. In: Eger város statisztikai megvilágításban. 8. Budapest. 8.

1830-as évek második felétől csökkenő tendencia figyelhető meg, majd 1848 után indult el újra a növekedés. Ez azonban nem volt mentes a visszaesésektől, hiszen az 1850-es, 1860-as éveket szintén a változékonyság jellemezte és csak ezt követően látszódott stabilizálódni a helyzet. Az 1870-es évek közepétől kiugró értékeket már nem regisztrálhatunk. Az Egerben házasságot kötött személyek számának mozgását ábrázolja a következő táblázat.

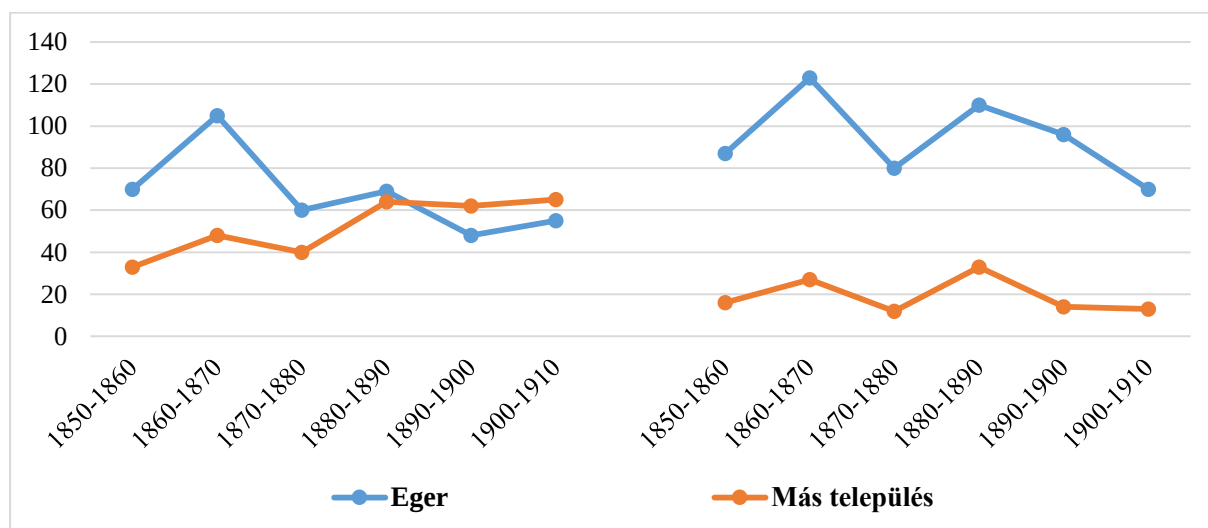

21. diagram Egerben házasságot kötött személyek száma 1828 és 1900 között³⁹⁴

A kapott eredmények után vessük össze a városra jellemző statisztikai átlagot az elemzés alá vont csoport házasodási adataival, méghozzá elsődlegesen a származási helyeket figyelembe véve. A tízéves időmetszetekre bontott, városi mintában (tehát nagyobb körben, a mintegy 3060 személyt jelentő mintában) szereplő menyasszonyok és a vőlegények származását, születéshely szerint megoszlását vizsgálva arra következtethetünk, hogy az egri születésű férjek aránya a századfordulót megelőző évtizedtől kezdve fokozatosan csökkent. A más településről származó házasságot kötő férfiak száma pedig a kezdeti évtizedhez képest szinte megduplázódott és ezzel együtt 1890-től meghaladta az egriek arányát. A legnagyobb különbséget mégis a mintában szereplő menyasszonyok között tapasztalhattuk. Bár az utolsó két évtizedben enyhe csökkenést mutatott, mégis a vizsgált időszakban mindvégig domináns volt a helyi születésű feleségek száma (566 fő), hiszen csupán 115 újonnan betelepülő feleséget lehetett regisztrálni, ami az esetek 16%-át jelentette. A nem egri születésű menyasszonyok száma egyik évben sem közelítette meg a helyiekét. Az 1880-as évek végétől elkezdődött

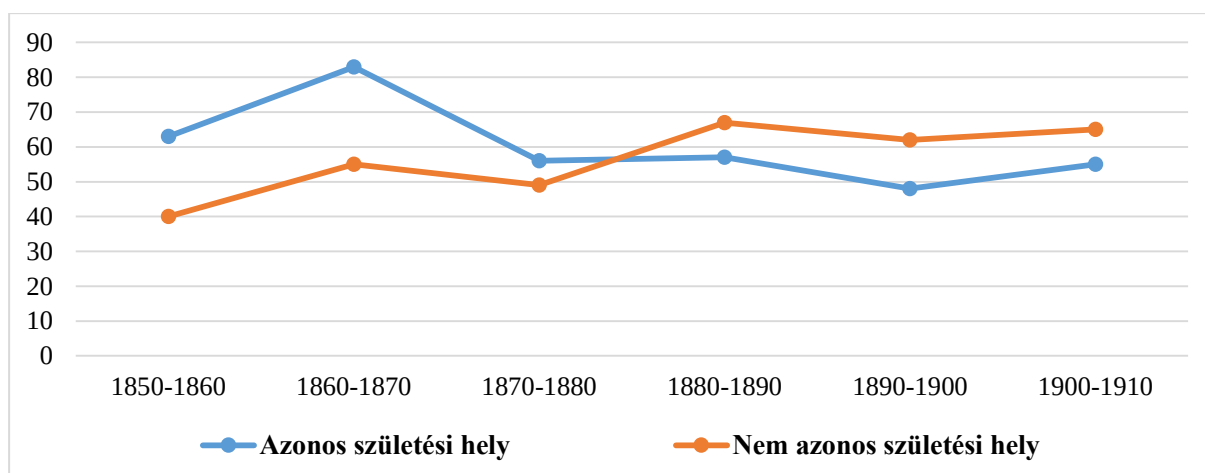
³⁹⁴ Klinger 1979: 162-163.

tendencia alapján tehát az újonnan letelepedett, házasságot kötött férfiak száma folyamatosan növekedett, majd 1890-től meg is haladta a helyiekét, ők azonban szinte minden esetben egri feleséget választottak maguknak. A letelepedett férfiak ezáltal még nem családdal érkeztek és házasság útján igyekeztek integrálódni a helyi társadalomba. A városi mintában szereplő személyek születési helyének városi átlagát az alábbi táblázat szemlélteti, férj-feleség megoszlásban.

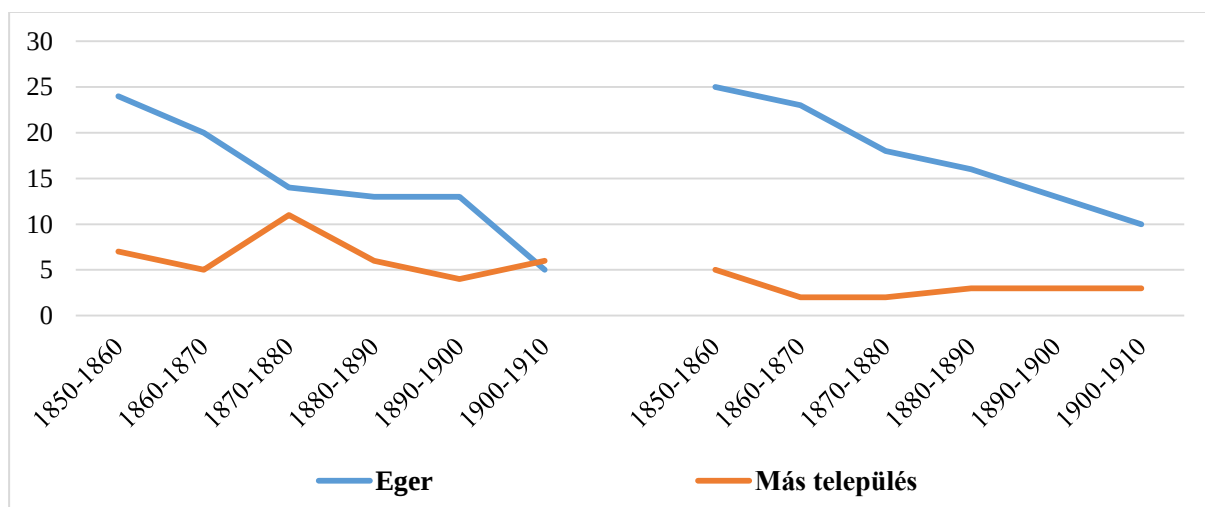
22. diagram A városi mintában szereplő személyek születési helyének városi átlaga (férj-feleség megosztásban)

Amennyiben külön-külön megvizsgáljuk a házaspárok születési helyét, hasonló tendencia tapasztalható. Abban az esetben, ha a férj és a feleség is egri születésű volt, azonos születésű kategóriába soroltam őket. Ellenkező esetben a másik csoportba soroltam őket, függetlenül attól, hogy a férj vagy a feleség származott-e másik településről, vagy esetleg mindketten. Az így csoportosított adatokat párhuzamba lehetett állítani az előző táblázat adataival. A vizsgálat alá vont első három évtizedben az Egerben született házaspárok aránya magasan meghaladta a másik csoportban szereplők számát, ami megegyezik az előző táblázat alapján tapasztalt azonos ívet lekövető számsorral. Az 1880-as évek végétől azonban nemcsak a letelepedett, házasságot kötő férfiak száma növekedett meg, hanem összességében a más településről érkező, házasságot kötő párok száma is. A századfordulót megelőző évtizedben tehát a város népességszámában megmutatkozó bevándorlási többlet már a házasságot kötő személyeknél is tetten érhető, egyre erősebben megnyilvánult az exogámia.

23. diagram A városi mintában szereplő házasságot kötő felek származási hely szerinti megoszlásának városi átlaga

A következő lépésben, a mintában szereplő városi átlagot hasonlítottam össze az Egerben házasságot kötött választott képviselők származási helyének megoszlási arányával. Az így kapott adatok túlnyomó többségben lekövétték a városi átlagot, hiszen a választott képviselők esetében is folyamatos csökkenést tapasztaltam: az első két évtizedben szinte megfeleződött a helyi születésűek aránya, majd rövid stagnálás után a számuk már alig volt számottevő. A más településről érkező, de házasságot Egerben kötött képviselők száma viszont nem mutatott olyan dinamikus növekedést, mint amilyen a városi átlag alapján várható lett volna. Jelentős különbség figyelhető meg az egri születési menyasszonyok esetében is. Míg a városi átlagban egy huzamosabb időszakon keresztül nem volt számottevő kilengés, addig a városban házasságot kötött képviselők számának csökkenésével párhuzamosan több mint a felére csökkent az egri születésű menyasszonyok száma is.

24. diagram Az Egerben házasságot kötő választott képviselők származási hely szerinti megoszlása (férj-feleség megosztásban)

Mindez azonban könnyen félrevezethet minket abban az esetben, hogyha nem vesszük figyelembe a nem Egerben házasságot kötött képviselők jelenlétét, vagy azokat a személyeket, akik már családotul telepedtek le a városban és azt követően kerültek megválasztásra. Hiszen a másik oldalról nézve jóval hangsúlyosabb azoknak az aránya, akiket nem tudtam nyomon követni a városi házassági anyakönyvekben. Amennyiben jobban megnézzük a táblázatban kirajzolódó görbét, akkor rögtön szembetűnik a hasonlóság a képviselőtestületben résztvevő családok és családtagok számának ingadozásával, majd századfordulót megelőző évtizedben a csökkenésével. A testület folytonos részét kitevő tagokat tehát valóban tekinthetjük a törzsökös családokhoz tartozóakhoz, hiszen nemcsak jelentős szerepet töltöttek be a testületben jelenlétükkel, hanem kitapintható körükben a városon belüli, azonos csoporton belüli házasságkötést, legalábbis származáshely tekintetében. Az 1880-as évek végétől a képviselőtestületben részt vevő családok fogyatkozásával tehát az Egerben házasságot kötött választott képviselők körében, az egri származáshely szerinti megoszlásban is csökkenés volt tapasztalható. Abból viszont, hogy az egri születésű menyasszonyok száma is szinte a felére csökkent, arra következtethetünk, hogy a századforduló környékén érkező újonnan bekerült képviselők már nem használták fel a házasságot, a városon belüli integráció eszközeként. Ebből kifolyólag, az 1890-es évektől folyamatosan növekvő számú új emberek tehát valóban újak tekinthetők a város életében, hiszen a régi, törzsökös családokkal házasságkötés által nem alakult ki kapcsolat.

A kérdés a továbbiakban már csak az, hogy ez hogyan jelent meg a foglalkozási csoportok szintjén és a rokon hálózatok elemzése alkalmasnak bizonyulhat-e arra, hogy a foglalkozási csoportok kapcsolódási irányait is nyomon követhessük.

VII.3. Rokonok. Családi, rokonsági kapcsolathálók

Az elmúlt évtizedek kutatási eredményei régtől hangsúlyozzák a házassági kapcsolatokat társadalomszervező erejét, illetve azt, hogy ennek révén kialakult kapcsolatrendszerük a társadalmi identitás-tudatot is erősen meghatározta. Ennek köszönhetően, a kapcsolathálók elemzése révén lehetőség nyílik arra, hogy a különböző társadalmi csoportok, azon belül is a vizsgált csoportok kontúráját sikerüljön megrajzolni. A házassági szokások, a házassági

anyakönyvekben szereplő adatok így több társadalomtörténeti kérdés megválaszolására is alkalmat adhatnak. Amennyiben a házasodást, mint weberi értelemben vett rendies viselkedés ismervét értelmezzük, akkor egyrészt vizsgálni lehet a házassági szokásokban a töredezettség hatását, másrészt azt is, hogy mennyire mutatható ki egy bizonyos szintű zártság a képviselőtestületi tagok között. Ilyen keretek között vizsgálom ebben az alfejezetben a családok és a helyi elit viszonyrendszerét. Kitérek arra is, hogy kikövetkeztethető-e a házassági kapcsolatokból a társadalmi presztízis fenntartására való törekvés, vagy éppen az emelkedés lehetősége volt-e a cél vele? Milyen különbség van közöttük házassági jellemzőket tekintve? A kirajzolódó kontúrvonalak, folyamatok rávilágítanak-e egy-egy társadalmi csoport stratégiáira? Továbbá a képviselők társadalmi hátterét felmenői oldalon vizsgálva a különböző életutak is körvonalazódnak. Fontosnak tartom kiemelni, hogy a házasságkötéseket nem demográfiai szempontból elemeztem, még ha ez a tényező erősen befolyásolta is a házassági szokásokat.³⁹⁵ Elsődlegesen vegyük sorba a vizsgált csoportok általános jellemzőit, különösen azt, hogy ki törekedett leginkább csoport endogámiára, lehet-e az azonos társadalmi csoportok összeházasságáról beszélni vagy ennek ellentétéként a különböző csoportok egymás mellett éléséről van szó. Majd ezt követi egy-egy jellemzőnek vélt család bemutatása.

Az iparosság egy kisebb csoportjánál a tradicionális családból való származás már nem volt feltétel a házasságkötésnél, nyitottabbak voltak a bevándorlók felé és gyakran előfordult, hogy maguk is elkerültek a városból. Az iparosság másik része határozottan különvált - leginkább a nagy létszámú szakmákban - foglalkozás alapján mindegy önálló csoportot alkotva a társadalomban, ennek jeleként a házasságnál pedig valamelyik gyerek egy szintén képviselőtestületi tag családjába házassodott be. A városi iparoscsaládok túlnyomó többségének eredete visszavezethető 1828-ig, ahol a családfőt már adózó személyként regisztrálták. A legtöbb család felmenőinek a nevét a polgárkönyvben is megtaláljuk, hiszen a családfő akkorra már polgárjogot is nyert. A belvárosi képviselők esetében megfigyelhető volt a házassági mintákat tekintve a zártság, melynek következtében egy-két gyermeket egy másik képviselőtestületi tag gyermekével házassítottak ki. Ez egyben azt is jelentette, hogy ők a városban maradtak és folytatták apjuk foglalkozását. Ezeknél az iparos családoknál fontos szerepet játszott a régi, törzsökös családok által formált kapcsolat-rendszer, ebbe próbáltak beépülni - ami által maguk alakították ki magát a rendszert-, hiszen fontos volt a család helyi ismertsége, presztízse, törzsökössége, melynek révén meg akarták őrizni a családi presztízst. A

³⁹⁵ A házasságot befolyásoló demográfiai keretek részletes vizsgálata lásd Tóth Árpád 2009: Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között. Pozsony. 21-72.

többi gyereknél viszont inkább a városból való kifelé orientálódás volt megfigyelhető, ők szakmájuk miatt vagy tanulmányaik okán elkerültek a városból. Voltak olyan családok, akik taníttatták a fiaikat, akik értelmiségivé válva, visszakerültek a városba, ahol a család ismertsége révén megválasztották őket képviselőnek. Azok, akiknek a fia(i) tovább vitték a választott képviselőiséget, mint „átörökített” pozíciót, egészen a századfordulóig képviseltették magukat. Egy-egy olyan eset is előfordult, amikor a polgár fiából virilis lett, azonban ez az állapot nem volt tartós, hiszen csupán egy-két évben került be így a testületbe.³⁹⁶ A példák persze nem egyediek, hiszen a tornai kézművesek életútjának vizsgálata is azt mutatta, hogy jellemző volt a kézműves-dinasztiákra a házassági endogámia és erős volt a hajlandóság a „szakmán belüli” házasságra. A generációs folytonosság pedig a mesterség kontinuitásával is együtt járt.³⁹⁷ Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a régi polgárság elkülönült a vagyonos kereskedők körétől, a századforduló környékén pedig már a városi hivatalnokok, tisztviselők körétől is.

A szőlőművesek körében volt a leggyakoribb az azonos csoportból való házastárs választása. Ők adták egy-egy családból a legtöbb főt a képviselőtestületbe, akik ugyanakkor nem egy időben voltak jelen a választottak között. A kézművesek mellett a földművesek csoportjánál figyelhető meg leginkább a több család házassági kapcsolatrendszerének létezése, a családok tagjai szintén tagok voltak a testületben. A családrekonstrukció esetükben jelentett a legtöbb problémát, a névegyezőség miatt nem minden családnál volt biztosan beazonosítható, hogy ki melyik családi ághoz tartozott. A külvárosban élő földművesek, szőlőművesek körében volt a legerősebb az azonos csoportból való házastárs választása, házasságkötés szempontjából zárt csoportot alkottak. Az ő csoportjukat jellemzi leginkább a foglalkozási immobilitás, hiszen a legtöbb családban a beházasodott fiúk és a városban házasságot kötött lányok férjei is földművesek voltak. A vizsgált csoport tagjai közül az 1830-as években született, majd az 1850-es években házasodó személyeknél a „con pleb” jogállást tüntették fel az anyakönyvekben. Polgárjogot - mint ahogy láttuk a polgárjogot szerző személyek foglalkozási összetételénél - senki nem szerzett. Ők jellemzően a külvárosban éltek a házasságkötésük idején is, illetve még az 1887. évi házajstrom szerint is külvárosi lakosok voltak. Párválasztásuknál egyöntetűen az azonos jogállás és foglalkozási csoporthoz való tartozás volt mérvadó. Csupán egy-két vizsgált családnál volt tapasztalható, hogy a család valamelyik ága felhagyott a szőlőműveléssel és

³⁹⁶ A fővárosi virilisekre koncentrált kutatási eredmények azt mutatták, hogy az 1873. évi legnagyobb adófizetői listán a régi polgárok még erőteljesen őrizték a pozíciójukat. 1903-ra azonban a még 1888-ban is jelen lévő virilisek teljesen kihullottak a listákról. A 19. század elejének és végének budapesti polgársága között személyükben alig volt kimutatható a kontinuitás. Vörös 1979: 62-63., 105-109.

³⁹⁷ Pozsgai Péter 2011: Kézművesek és kézművescsaládok Tornán a 19. században II. Életutak- kontinuitás, földtulajdon, családi stratégiák. Korall 3-4. 266-296.

valamilyen kézműves mesterségre váltott. Arra viszont nem találunk példát, hogy az iparos családból származó személy szőlőművesek lányát vette volna feleségül. A századfordulóra azonban ezek a keretek is lazulni kezdtek. A testület soraiban kitapintható volt a földművesek jelenlétének a csökkenése pedig a századforduló környékén többségüket még az adóösszeírások alapján a városban találjuk, de a korábban szereplő családok tagjai már nem kerültek megválasztásra, a választásokkor az új embereket részesítették előnyben.

Az értelmiség csoportjánál már másfajta házassági minták voltak megfigyelhetőek, mivel esetükben határozott elkülönülés tapasztalható. A csoport jellegzetes részét alkották a régi polgárok leszármazottjaihoz köthető személyek, akiket nem lehet szorosan hozzákapcsolni a városban kialakuló, házassági kapcsolatok révén működő „családbokrokhoz”. Legtöbbjük az intézményes keretek, az oktatás révén elérték a család státusának emelkedését, így esetükben meghatározóvá vált a felfelé irányuló társadalmi mobilitás. Ebből kifolyólag már házassági stratégiáik is eltérőek voltak. Az iparos foglalkozású apáktól eltérően a második, illetve harmadik generáció már értelmiségi pozíciót töltött be és jellemzően szinte minden esetben házasságkötésüket követően elkerült a városból. Azokat a személyeket, akik valamilyen okból kifolyólag mégis visszakerültek a városba, gyakran a képviselőtestület soraiban találjuk meg. Találunk példát olyan kiházásítási gyakorlatra is, ahol az értelmiségi családok több ponton is érintkeztek az iparos, esetleg kereskedői körökkel. A magasabb presztízsű, hivatásbeli közösségekhez tartozó ügyvédek és orvosok esetében jellemzően szoros egymást közötti házassági minták voltak megfigyelhetőek. Ennél a csoportnál érzékelhető, hogy zömében „kívülről” házasodtak, betelepült, nem egri feleséget választottak és többségük elkerült a városból. A csoport sajátossága, hogy házasságkötéseivel kötődött az uradalmi gazdatiszti réteghez is.

Nem lehet szem elől tévesztetni a megválasztott zsidók folyamatosan növekvő jelenlétét sem. Az anyakönyvek alapján azonban megfigyelhetjük, hogy nem volt jellemző a vegyes házasság még a századfordulón sem. Az egri adatok hasonlóak a szegediekhez, ahol az figyelhető meg, hogy a zsidó társadalmi elit nem volt "rászorulva" az érvényesülés ilyen formában történt előmozdítására és nem nehezedett társadalmi nyomás az egyéni asszimiláció vegyes házassági stratégiájára.³⁹⁸

Bár a törzsökös családok leszármazottjai jelen voltak tehát a századfordulón is, azonban az újonnan megválasztottak - köztük a zsidók is - házasság útján már nem integrálódtak a régi

³⁹⁸ Marjanucz László 1991: A zsidó-keresztény vegyesházasság Szegeden a századfordulón. In: Á. Varga László (szerk.) Rendi társadalom-polgári társadalom 3. Társadalmi konfliktusok, Salgótarján. 249-253.

elithez. Az 1890-es évek elejére végbement változások áttekintése során figyelembe kell venni a foglalkozásszerkezeti átalakulást is, hiszen az értelmiség és kisebb részt az egyházi személyek megnövekedett jelenléte a képviselőtestület soraiban hátrányosan érintette a tradicionális elitet, amely kiszorult a város közigazgatásából.

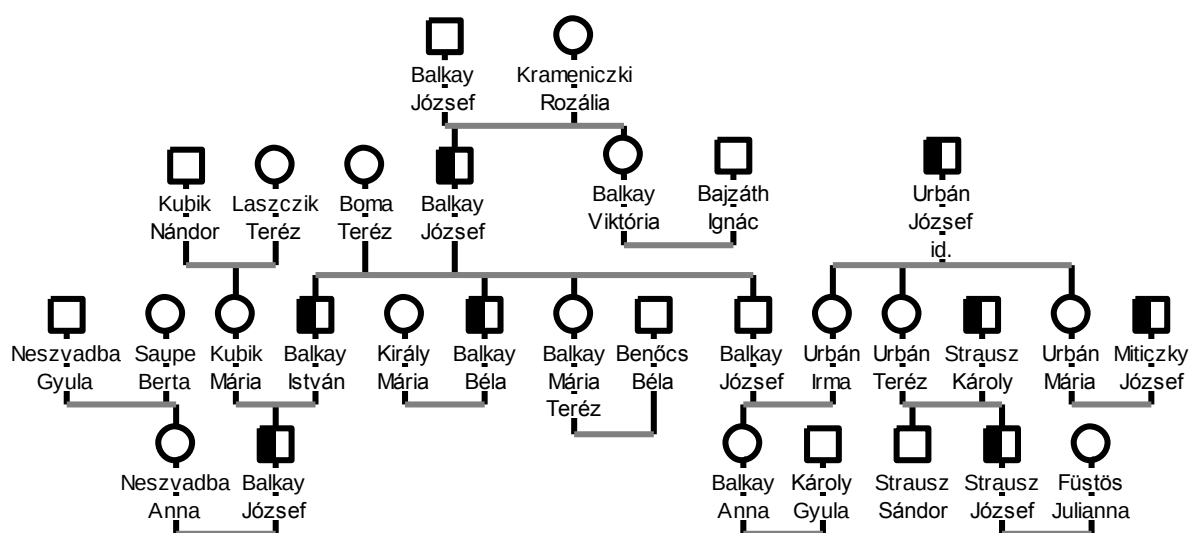
Az elemzést, a tendenciák ismertetését követően, néhány jellemző helyi családot mutatok be, akiknek a történetét több generáción keresztül nyomon lehetett követni. A következő családok elsődlegesen a házasság útján létrejövő szoros családi kapcsolatokra világítanak rá. Ezekből pedig olyan törekvésekre is következtethetünk, hogy ezeket a rokoni kapcsolatokat a városon belül igyekeztek kiépíteni. Első példaként hozhatjuk fel az asztalos mesterséget űző id. Balkay Józsefet, (sz.1820) aki 27 évesen, 1847-ben szerzett polgárjogot. (5. *családfa*, a félbevágott négyzet a megválasztott képviselőkre utal.) 1860 és 1867-ben képviselőtestületi tagként, majd városi tiszttviselőként regisztrálták a városházán.³⁹⁹ A szintén polgárjoggal rendelkező, puskaműves Boma János lányával, Terézzel kötött házasságából 3 fiuk született. A lakatos foglalkozású István, (1855-1931) Kubik Nándor kerékgyártómester lányával, Máriával kötött házasságát megelőző években, a maklári külvárosban élt, azt követően, 1881 után, már az apósa házában tűnt fel bérlőként, a Káptalan utcában (mai Kossuth Lajos). 1888-ban a felesége révén örökségként teljes egészében a tulajdonába került a hatszobás ingatlan (amely egészen haláláig, 1931-ig a tulajdonában állt). A belvárosi ingatlantulajdonlást követően, 1893-ban a képviselőtestületi taggá vált és minden választás során tartotta pozícióját a második negyedben.⁴⁰⁰ Testvére, Béla (1862-1925) a felnémeti születésű Király Máriával való nősülésének évében (1885), szintén a maklári külvárosban élt pékként, a Szent János utcai, négyszobás belvárosi ingatlant csak 1902-ben vásárolták meg. A városi átlaghoz képest viszonylag későn, 43 évesen, 1905-ben választották meg képviselővé.⁴⁰¹ Testvérük, ifjabbik József (sz.1850), egyedülként vitte tovább az apja mesterségét, a képviselőtestületben betöltött tisztségét ő is „örökölte” (1887). Feltehetően szintén a külvárosban birtokolt ingatlant, hiszen az 1880-as években még bérlőként szerepelt a hatszobás Érsek utcai ingatlanban, amely csak

³⁹⁹ Az 1848-as választójogi listára „iparosüzleténél” fogva választójogot szerzett a negyedik negyedben majd ezt követően (1860-ban) már ingatlan és ipar alapján került fel a listára a második negyedben, a hatszobás Síp közben lévő házára hivatkozva.

⁴⁰⁰ A családfában negyedik generációként szereplő fiuk, József Neszvadba Annával kötött házasságot. Apját, Neszvadba Gyulát könyvkötőként, majd városi tiszttviselőként regisztrálták (vágóhídi biztos).

⁴⁰¹ Öt éven keresztül a Keresztény Iparoskör igazgatói tisztségét is betöltötte. 1913-ban 3 másik képviselőtársával, egy 13 szobás, bérházként feltüntetett, Széchenyi utcai, bérházként funkcionáló ingatlanra is szert tett. Mindkét ingatlan 1923-ig tulajdonában állt.

1898-ban került a felesége, a polgárcsaládból származó Urbán Irma és az ő nevére.⁴⁰² Egyetlen évben a virilisek között is szerepelt.⁴⁰³ A fent említett családokhoz, Urbán Teréz révén rokoni szálakkal kapcsolódó, kocsmáros foglalkozású Strausz Károly (sz.1831) haláláig adója alapján volt testületi tag, 1887-ben a három szobás Jókai utcai ingatlanát fiai, Sándor és József örökölte. Az asztalosmesterként működő József (sz.1858) már két évtizede a testület tagjaként regisztrált Füstös Bernát lányát vette feleségül 1888 nyarán. Örökségként tulajdonába került házon kívül, a századfordulót megelőző években a Széchenyi utcában vásárolt házat, majd 44 éves korában az első negyedben megvásárlásra került, ahol jövedelem alapján szerzett választójogot. A mészáros mesterséget űző testvérét, Sándort (sz.1863) ingatlanhalmozóként tarthatjuk számon: házat birtokolt a Karéj, Bárány, Széchenyi utcában. Szintén jövedelem alapján a harmadik negyedből, viszonylag hamarabb, 33 évesen került a képviselőtestületbe.

5. családfa A Balkay család rokoni kapcsolatai

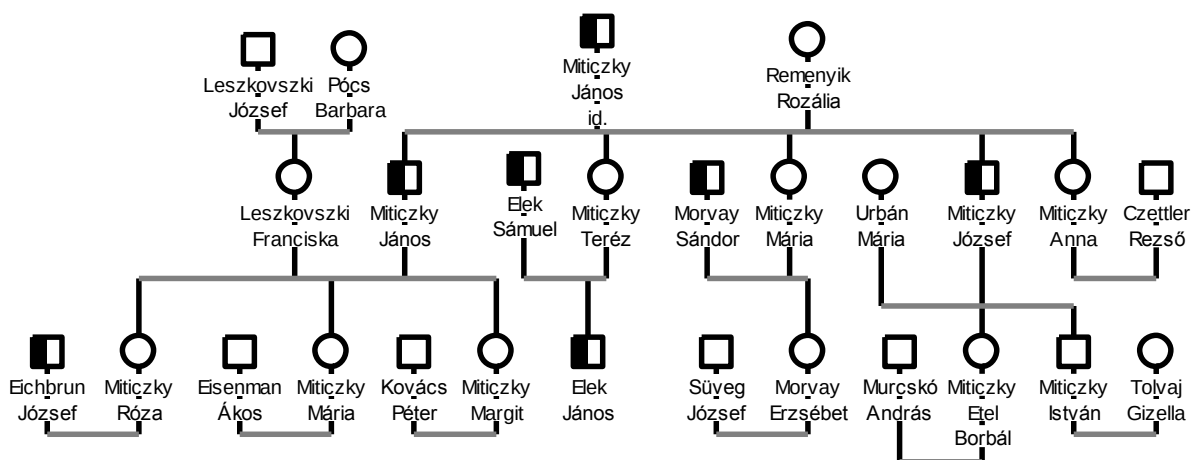
Az előző családokhoz kapcsolódik az egri születésű id. Miticzky János (1806-1886), aki 1828-ban szerzett polgárjogot, szűrszabóként.⁴⁰⁴ (6. családfa, a félbevágott négyzet a megválasztott képviselőkre utal.) 1872-ben ugyan virilisként tagja volt a képviselőtestületnek, ez a pozíció nem bizonyult tartósnak azonban választott képviselőként haláláig szerepet játszott a város igazgatásában. Fia, József (sz.1838) bár ingatlant nem örökölt, továbbvitte apja

⁴⁰² Lányukat, Annát az egri születésű Károly Gyula papír kereskedő és könyvkötőhöz (sz.1875) háziasították ki. Gyula nagyapja, id. Károly Károly németiszabóként 1835-ben polgárjogot szerzett, 1848-ban és 1861-ben képviselőtestületi tag volt.

⁴⁰³ Testvérehez hasonlóan elnöki tisztséget is betöltött, a Kereskedelmi és Iparokör alelnöke volt.

⁴⁰⁴ A második negyedben lévő Széchenyi utcán lévő ötszobás ingatlana alapján 1848-ban választójogot szerzett, 1860-ban a ház és 10 hold szőlő mellett már az ipar és a régi jog is fel volt tüntetve. 1869-ben azonban már csak ház, mint birtok szerepelt, annak ellenére, hogy 1867-ben még szőlőbirtokosként tünt fel az összeírásokban.

műhelyét, amely után szűrszabóként, 1869-ben választójogot szerzett a második negyedben, édesapja házában élve. Ezt követően feleségével, Urbán József szűrszabómester és képviselőtestületi tag lányával, Máriával, testvére, ifj. János városi tisztviselő szomszédságába, a felnémeti negyedbe költöztek. Mindkét testvér közel 20 évig tagja volt a képviselőtestületnek. Idősebb Miticzky a két lányát szintén egri kézműves családok leszármazottaihoz adta. A Széchenyi utcai ingatlan tulajdonjogát lánya, Teréz és férje, a kovács mesterségű Elek Sámuel (sz.1859) vitte tovább, aki 1890-től volt tagja a képviselőtestületnek. Második lányát, Máriát (sz.1840) szintén egri születésű Morvay Sándor (sz.1831) szűrszabómesterhez és választott képviselőtestületi taghoz adta feleségül. Testvéréhez hasonlóan a belvárosban éltek, 1883-tól már biztosan tulajdonukban állt a három szobás Servita utcai ház. A harmadik generáció, Róza és Mária apjuk, ifj. János foglalkozásához hasonlóan Eichbrun József és Eisenman Ákos városi tisztviselőkhöz mentek feleségül. Unokatestvéreik házasságkötésénél sem volt már fontos az iparoscsaládból való származás: Etel Borbál a Szepesről származó Murcskó András kereskedőhöz ment feleségül, a Mezőkövesden élő takarékpénztári főkönyvelő István, Tolvaj Jenő ügyvéd lányát, Gizellát vette el.

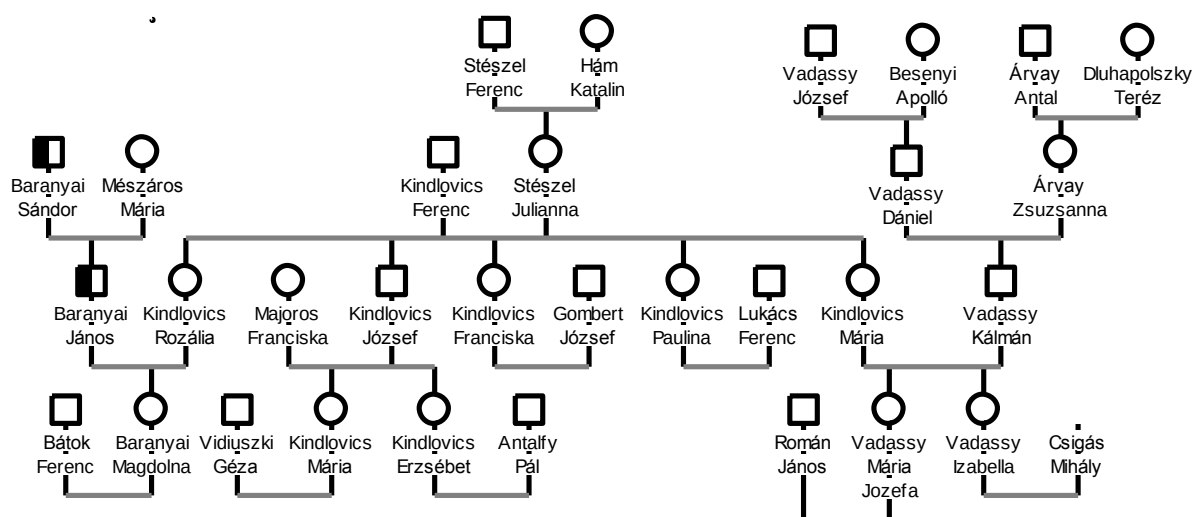

6. családfa A Miticzky család rokoni kapcsolatai

Kindlovics Ferenc szűcsmester ingatlantulajdonos polgárként került összeírásra a belvárosi harmadik negyedben 1828-ban.⁴⁰⁵ (7. családfa) Stészel Ferenc csizmadia lányával, Juliannával való házasságkötését követően öt gyerekük született. Ennél a családnál érvényesült leginkább a családi mesterség fenntartására való törekvés. Az egyetlen fia, a szűcs foglalkozású

⁴⁰⁵ 1848-ban a polgárjogára hivatkozva, régi jog alapján szerzett választójogot a helyhatósági választások alkalmával és birtok alapján az országgyűlési követválasztáskor. 1860-ben már csak a kétszobás Nyár utcai ingatlan alapján szerepelt a választójegyzéken.

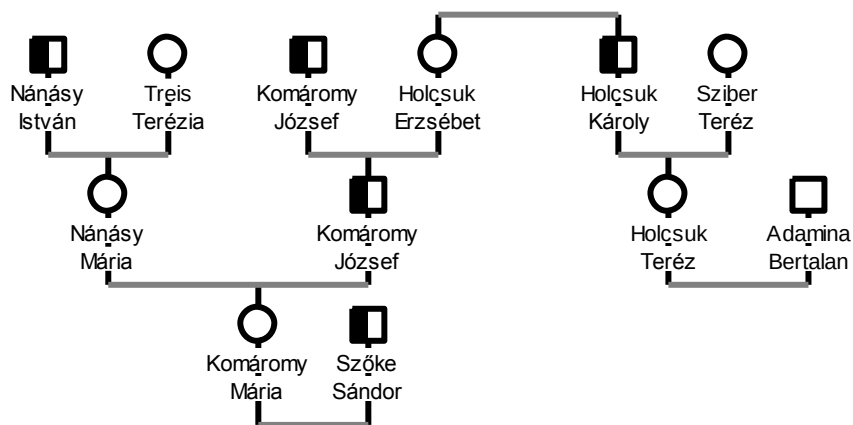
József Majoros Franciskát vette feleségül. József apósa kőműves vállalkozása mellett testületi tagságot is betöltött (1872 és 1896 között). Testvéreinek férjei mind iparos családból származtak. Paulinát Lukács Ferenchez (sz.1839), Rozáliát (sz.1840) Baranyai Sándor szücsmester és polgár fiához, a már kisbirtokos Jánoshoz (sz.1828) adták feleségül 1859-ben. Az 1860-as években már tulajdonukban állt a kétszobás Knézich Károly utcai ingatlan, Jánost pedig 1872 után rendszeresen megválasztották a testületbe, 1896-ben bekövetkezett haláláig. Testvérük, Kindlovics Mária (sz.1851), Vadassy Dániel (1814-1870 körül) szintén szücsmester, polgárcsaládból származó fiához, Kálmánhoz (sz.1846) ment feleségül 1870-ben, akit pénzügyi hivatalnokként és képviselőtestületi tagként volt jelen a város életében (1890-1896). Kálmánt a házasságkötésének évében még az apja hatszobás Servita utcai házában találjuk, azonban az ingatlant végül testvére, Vadassy Julianna, özv. Tamasi Endréné örökölte 1870 decemberében. Így Kálmán feleségével, 1883-tól már szerényebb körülmények között, az apósától örökölt kétszobás Nyár utcai ingatlanban élt és csak hat évvel később került a tulajdonukba a háromszobás Servita utcai ingatlan, testvéreinek szomszédságában. A testvérek gyerekeinél (a családfában szereplő negyedik generációnál) sem tapasztalunk nagyobb társadalmi elmozdulást, mindannyiukat iparos férjhez házasították ki, erős volt az örökölt foglalkozási tradíció folytatására való törekvés.⁴⁰⁶ Kivételként említhetjük meg Kálmán két lányát, Vadassy Mária Jozefát és testvérét Izabellát, akik okleveles tanítónőként szereztek képzettséget. Férjeik, az olaszliszkai Román János tanító és a nagyváradi lakosú Csigás Mihály elemi iskolai tanító révén ők is elkerültek a városból.

⁴⁰⁶ A negyedik generációnál szereplő lányok, Mária férje a szilvási születésű borbély foglalkozású Vidiuszki Géza volt, Erzsébet az egri könyvkötő Antalfy Pálhoz ment feleségül. Unokahúgukat, Magdolnát az egri iparoscsaládból származó Bátor Ferenc asztalosmester vette feleségül.

7. családfa A Kindlovics család rokoni kapcsolatai

Azoknál a családoknál, akik nem integrálódtak ilyen szorosan ezekbe a családbokrokba már sokkal inkább kitapinthatóvá váltak az előzőekben bemutatott stratégiáktól eltérő minták is. Szembetűnővé váltak a különböző esetek, amivel nyomon követhető a család státuszának emelésére való törekvés, több esetben látványos felfelé irányuló mobilitás. Az egri születésű szűcs, id. Komáromy József (sz.1800) a szintén helybeli, iparos családból származó Holcsuk (Holtchuck) Erzsébetet⁴⁰⁷ vette feleségül.⁴⁰⁸ (8. *családfa*) Fiuk, ifj. József (sz.1834) amellett, hogy folytatta apja szűcsmester foglalkozását, apjához hasonlóan szintén képviselőtestületi tag lett, első megválasztására 1884-ben került sor (1884-1893). A szintén egri születésű, iparos-képviselő családból származó Nánássy Máriával kötött házasságából (1864) született lánya, Mária (sz.1866) kiházásításakor azonban már nem törekedett iparos férj választására, így a büdsszentmihályi születésű Szőke Sándorhoz (sz.1859), az Érseki Tanítóképző tanítójához adta feleségül 1889-ben. Sándor a házasságot majd ingatlanvásárlást (negyedik negyedbeli Servita utcai ingatlan) követő sikeres beilleszkedést után szintén a képviselőtestület soraiba került (1896-1911).

8. családfa A Komáromy család rokoni kapcsolatai

Gyengébb kapcsolódási törekvést, városi társadalomba való beágyazódást tapasztalhatunk a Plank családnál, hiszen a családfe gyerekei házasságkötésüket követően

⁴⁰⁷ Testvére, Holcsuk Károly kötelesemester és fertálmester, 1861-ben képviselőtestületi tag volt. Lánya, Teréz házasságkötését követően valószínűleg elkerült a városból.

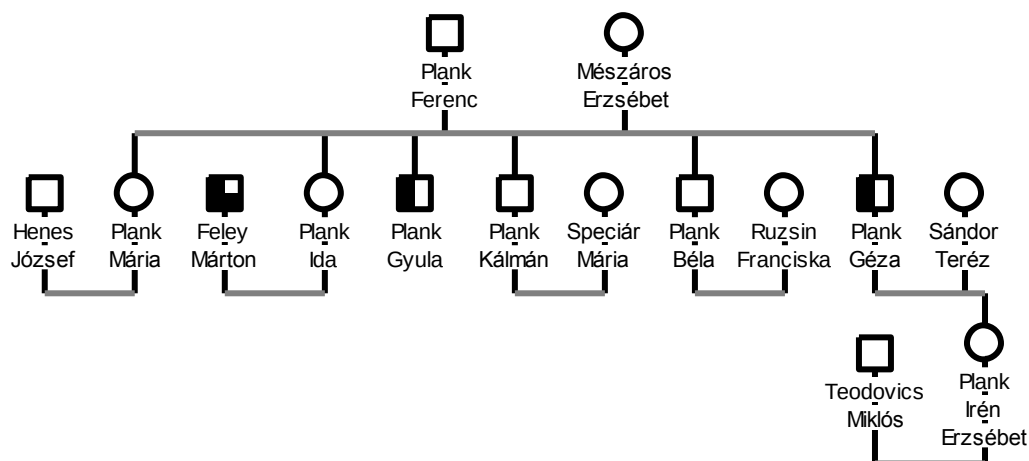
⁴⁰⁸ A család tagjaira választójogi tekintetben részletesen kitértem a Két évtized változásai a választópolgárok összetételében című fejezetben.

szinte minden esetben elkerültek a városból. (9. családja, a félbevágott négyzet a megválasztott képviselőt, a majdnem teli négyzet a virilist jelzi.) Plank Ferenc 1828-ban még házatlan zsellérként és egyedül dolgozó könyvkötőként szerepelt, ugyanebben az évben polgárjogot szerzett.⁴⁰⁹ A fiai foglalkozás választásánál és lányai kiházasításánál talán a legdiverzifikáltabb stratégiákat tudjuk nyomon követni. Lányát,⁴¹⁰ Plank Idát, a Nógrád megyei születésű Egerben élő Feley Márton városi írnokhoz adta feleségül, aki valószínűleg az adókétszerezés útján, 1872-ben virilisként szerepelt, ezt követően azonban eltűntek a város életéből. Három fiából csak Béla (sz.1838) és Gyula (sz.1830) vitte tovább apja mesterségét. Gyula iparos jogon 1869-ben választójogot nyert, illetve testvére szomszédságában, a Szent János utcai kétszobás ingatlan tulajdonjogát is megszerezte. 1867-től rendszeresen beválasztották a képviselőtestületbe (1867-1911). Plank Ferenc 1846-ban született második fia, Géza, pékként, 1869-ben ipar alapján szerzett választójogot, illetve édesapja Szent János utcai, négyszobás, gazdasági épülettel rendelkező ingatlanának tulajdonjogát ő vitte tovább. Közel 20 éven keresztül, 1881-től a századfordulóig tagja volt a testületnek, 1893-ban pedig virilisként is fel volt tüntetve, bár ez a pozíció nem tűnt tartósnak. A hat évvel idősebb testvére Plank Kálmán, a Hont vármegyei születésű (ismeretlen település) Speciár Máriával kötött házasságának évében⁴¹¹ (1883) városi tisztviselőként volt feltüntetve, ezt a pozíciót haláláig, 1902-ig betöltötte. Választójogot mégis az édesapjától örökölt szőlőbirtok alapján szerzett. A harmadik generációt, bár csak Géza révén tudjuk nyomon követni, a férj foglalkozása azonban már példázhatja a család által elért presztízst (vagy arra való törekvést). Feleségével, a szűcs-iparoscsaládból származó Sándor Terézzel lányukat, Irént (sz.1869) a huszti (Máramaros) születésű, budapesti lakosú kereskedőhöz, Teodovits Miklós adták feleségül. A házasságát követően életpályájuk már nem tudjuk nyomon követni, elkerültek a városból.

⁴⁰⁹ Az 1848-as választójegyzékben az első negyedben írták össze, már a földje és ingatlana (négyszobás Szent János utcai ház) után, birtok alapján.

⁴¹⁰ A másik lányáról, Máriáról és férjéről Henes Józsefről nem állnak rendelkezésemre adatok. Testvérükről, a könyvkötő Béláról még szó lesz a Ruzsin családnál.

⁴¹¹ Az 1883-ban kötött házassága már a harmadik volt: 1865-ben Perger Máriát, majd 1873-ban az egri születésű Krausz Annát vette feleségül.

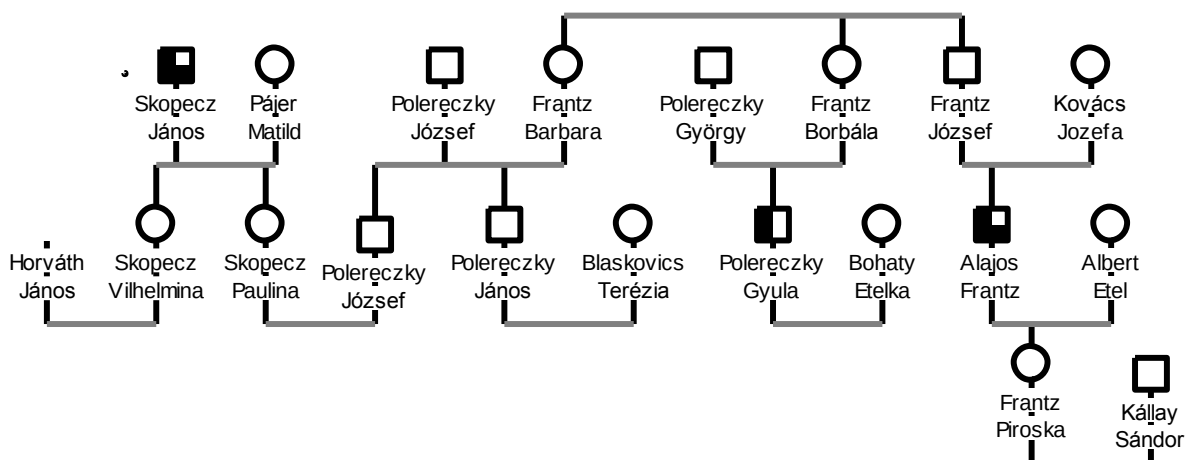
9. családfa A Plank család rokoni kapcsolatai

A következő családok példájával a társadalmi emelkedésre való törekvés útját tudjuk nyomon követni, rendszerint intézményes keretek, az oktatás révén. A második generációnál már érzékelhető a magasabb státusz felé törekvés, a család társadalmi helyzetének megváltoztatása, emelkedése. A foglalkozási kontinuitás megszakadt, az iparos foglalkozást űző apáktól eltérően a második majd harmadik generáció már értelmiségi pozíciókat töltött be és/vagy házasság útján vitte tovább a presztízt. A némettímárként polgárjogot szerzett Francz József és Kovács Jozefa házasságából született Franz Alajos dr. (Eger, 1831-1885) Hevesvármegye tiszti főorvosa (1867-1885) az 1860-as évek végén tűnt fel értelmiség jogcímen. (10. családfa, a félbevágott négyzet a megválasztott képviselőt, a majdnem teli négyzet a virilist jelzi.) Kezdetben még bérlő volt az első negyedben, azt követően több ingatlanra is szert tett a belvárosban, amellet 1872-től haláláig tartotta a helyét a virilis listán. Házasságot az egri líceum tanárának lányával, Albert Etellel⁴¹² kötött (1865-ben) majd lányukat, Piroskát (Eger, sz.1866) már szintén egy hasonló presztízzsel bíró személyhez, ifj. Kállay Sándor magyar királyi főhadnagyhoz (Nagykálló, sz.1859) adták feleségül (1889). A polgárcsaládból származó Francz József testvérei, Barbara és Borbála révén a család másik ágába iparral foglalkozó személyek házasodtak be azonban a második generáció közül már Polereczky Gyula és József is fűszerkereskedelmet folytatott.⁴¹³ József apósát, Skopecz Jánost

⁴¹² Édesapját, Albert Ferencet (Adelhaida de monteDego) 1851-ben az egri érsek a csillagvizsgáló igazgatójává és a líceum könyvtárnokává, tanárává nevezték ki. Másik két lánya szintén értelmiségi foglalkozású személyekhez mentek feleségül: Mária, Krammer Károly orvoshoz, Erzsébet pedig Szalay József ügyvédhez.

⁴¹³ Francz Borbála és az ácsként dolgozó Polereczky György fia, Gyula fűszerkereskedőként több évtizeden keresztül jelentős szerepet játszott a városigazgatásban (1872 és 1899 között). Francz Barbara és férje, id. Polereczky József két fia, ifj. József kereskedőcsaládból származó Skopecz Paulinát vette feleségül, a mérnöknek tanult János pedig az iparoscsládból származó Blaskovits Teréziát.

ráadásul szintén a legnagyobb adózók között lehetett számon tartani, aki a másik lányát, Vilmát is eszerint házásította ki a budapesti születésű Horváth János líceumi jogtanárhoz (1866).

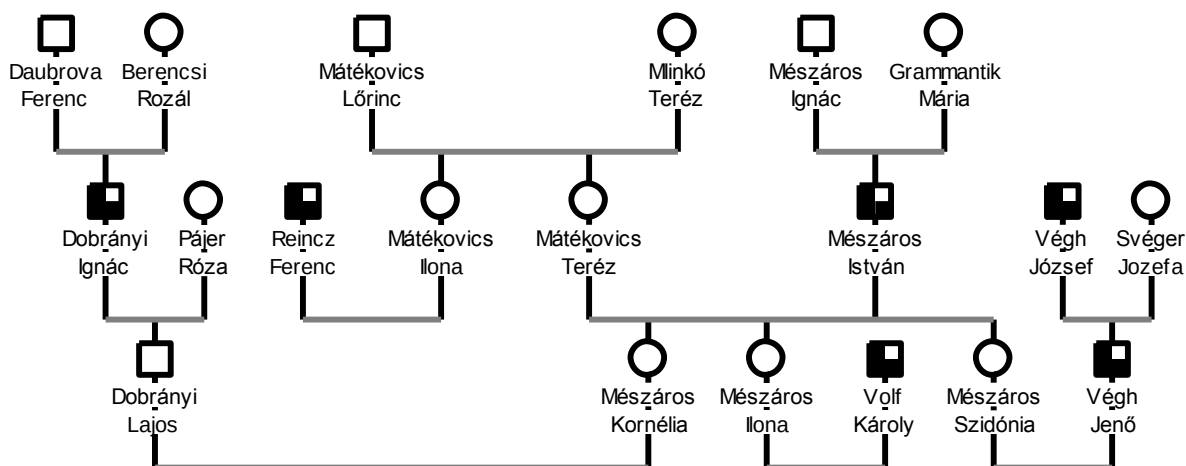
10. családfa A Franz család rokoni kapcsolatai

Szintén polgárcsalád gyökerekkel rendelkező Dobrányi család leszármazottai között már fontosnak bizonyult a magasabb presztízsű, hivatásbeli közösségek egymás közötti házassága, azonban minden családnak egri gyökerei voltak, a második, illetve harmadik generáció pedig szintén a városban maradt. Dobrányi (Daubrova) Ignác (1815-1875) szerepet játszott az 1867-es képviselőtestületben (1848-ban városi tisztviselő), azt követően haláláig virilisként szerepelt. (11. családfa, a majdnem teli négyzet a viriliseket jelzi.) 1848-ban orvosként, lakbér alapján szerzett választójogot, 1850-től pedig a város főorvosa lett. Ingatlan ekkor még nem állt tulajdonában, ugyanis az alapján, akkor még apja, a szíjgyártó foglalkozású Daubrova Ferenc szavazott.⁴¹⁴ Ignácnak apja halálát követő években kerülhetett a tíz szobás Széchenyi utcai ház a tulajdonába, ugyanis az 1860-as jegyzéken már az ingatlant is feltüntették. A korábbi családfában szereplő Pájer Matild testvérétől, Rózától született fia, Lajos (Gyöngyös, sz.1858) törvényszéki jegyzőként, később aljárás bíróként szintén jelentős pozíciót töltött be. Lajos szintén ügyvéd foglalkozású Mészáros István lányával, Kornéliával (sz.1855) kötött házasságot. Érdeemes megvizsgálni a család többi tagját is, hiszen az egri születésű, iparos családból származó Mészáros István⁴¹⁵ ügyvéd (1860 és 1867-ben

⁴¹⁴ Daubrova Ferenc 1828-ban szerzett polgárjogot, és ugyanabban az évben polgárként és két segéddel dolgozó iparosként írták össze.

⁴¹⁵ Apját, Mészáros Ignácot szabóként regisztrálták, majd fertálymesternek is megválasztották. Felesége, Gramantik Mária szintén iparoscsaládból származott.

képviselőtestületi tag) és a Mátékovics Terézia⁴¹⁶ házasságából született három lányának (Kornélia, Ilona és Szidónia) szintén magas presztízsű férjeket találtak: Végh Jenő (sz.1853) takarékpénztári tisztviselő, Volf Károly (sz.1851) farmosi születésű ügyvéd és Dobrányi Lajos törvényszéki bíró került be a családba.

11. családfa A Dobrányi család rokoni kapcsolatai

A Glósz család kiházasítási gyakorlatából azt a jelenséget ismerhetjük meg, hogy az iparos családok több ponton is érintkeztek az értelmiségi, esetleg kereskedői körökkel. (12. *családfa*, a majdnem teli négyzet a viriliseket jelzi.) Ezekkel a kapcsolódási pontokkal egyben kitapinthatóvá válnak a társadalmi emelkedésre irányuló törekvések is. Glósz Ferenc (1796-1870k.) 1828-ban polgárként és gombkötőként került összeírásra, ingatlan nem állt a tulajdonában.⁴¹⁷ Iparos foglalkozásával valószínűleg felhagyhatott és időközben házat is vásárolt, ugyanis 1855-ben kiskereskedőként, 1867-ben szőlőbirtokosként fizetett adót, az 1860-as években birtok alapján szerzett választójogot (kétszobás Vadász utcai ház). A szintén iparos és szőlőbirtokos, korábban már megemlített Ruzsin Ferenc testvérével, Juliannával kötött házasságából született fia, Károly (sz.1836) pékként és szőlőbirtokosként több alkalommal is bekerült a testületbe, a virilisek soraiba (1875-1893). Második házassága során⁴¹⁸ a szintén iparoscsaládból származó, makiári negyedben élő Kövér Magdolnával⁴¹⁹ kötött házasságot (1862). A harmadik generáció azonban már itt is más házassági mintát követett.

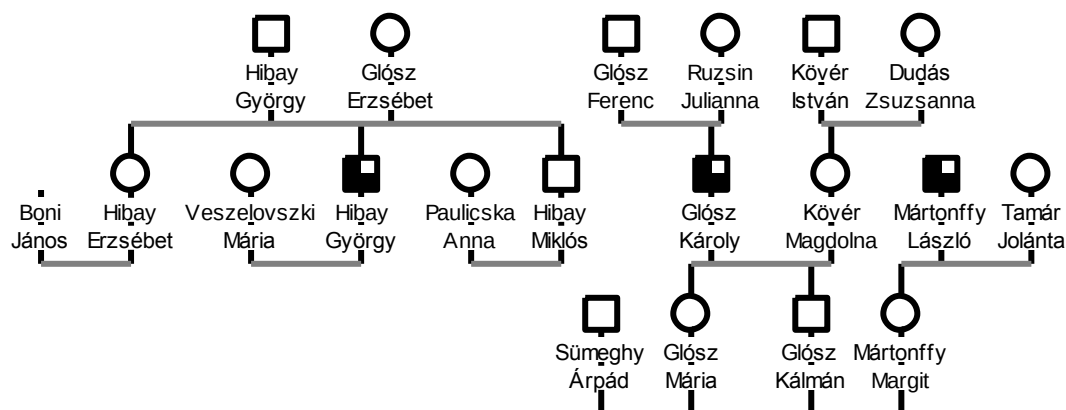
⁴¹⁶ Szülei, az orvos foglalkozású Mátékovics Lőrinc és Mlinkó Teréz másik lányukat, Ilonát is az ügyvéd és virilis, Reincz Ferenchez adták.

⁴¹⁷ Választójogának alakulásának tekintetében részletesen bemutattam a Két évtized változásai a választópolgárok összetételében című fejezetben.

⁴¹⁸ Az első felesége, polgárcsaládból származó Kulcsár Emília, két évnyi házasság után, 21 évesen elhunyt.

⁴¹⁹ Szülei a molnármester foglalkozású Kövér István és az egri származású Dudás Zsuzsanna. Apja 1861-ben városi képviselő testületi tagságot töltött be, 1875-ben virilis listán is megtaláljuk.

Lányukat, Máriát (sz.1869), már egy kisvárdai születésű gyógyszerészhez, Sümeghy Árpádhoz adták, majd az esküvőjüket követően elkerültek a városból és Tiszanánán telepedtek le. Fiukból, Kálmánból, (1863-1927) orvos majd később Eger város főorvosa lett. 1894-ben kötött házasságot a városban szintén nagy presztízzsel bíró Mártonffy László ügyvéd lányával, Margit Anna Etellel.⁴²⁰ A Glósz család másik ága, Erzsébet és a fazekas foglalkozású Hibay György mindhárom gyerekének kiházásításánál meghatározó jelleg volt, hogy a házastárs más településről származott, nem volt fontos a helyi polgárcsaládból való származás.⁴²¹

12. családfa A Glósz család rokoni kapcsolatai

Érdeemes nyomon követni a Ruzsin család másik ágát is, hiszen általuk a sikeres pályát befutó Ringelmann kereskedő család történetét is nyomon tudjuk követni, akiknek az eredete egészen 1828-ig visszavezethető. (13. családfa, a félbevágott négyzet a megválasztott képviselőt, a majdnem teli négyzet a virilist jelzi.) Ringelmann Antal (Eger, 1804-1874) 1828-ban még szintén (négyes klasszisú) kereskedelemmel foglalkozó apja, Ringelmann Alajos házában került összeírásra, házatlan zsellérként és kereskedőként.⁴²² Az ingatlant valószínűleg már Antal örökölte és vitte tovább a kereskedést, mert 1848-ban már ő jelent meg az első negyedben, ingatlan alapján.⁴²³ Antal aktívan részt vett a városvezetésben egészen haláláig, 1848-ban tisztviselő, illetve tagja volt az 1861-es és az 1867-es képviselőtestületnek. A harmadik generáció házasságkötését figyelembe véve, változatos példákat tudunk bemutatni. Antal mindkét fia folytatta a kereskedést. Imre (sz.1837) 1869-ben szerzett először

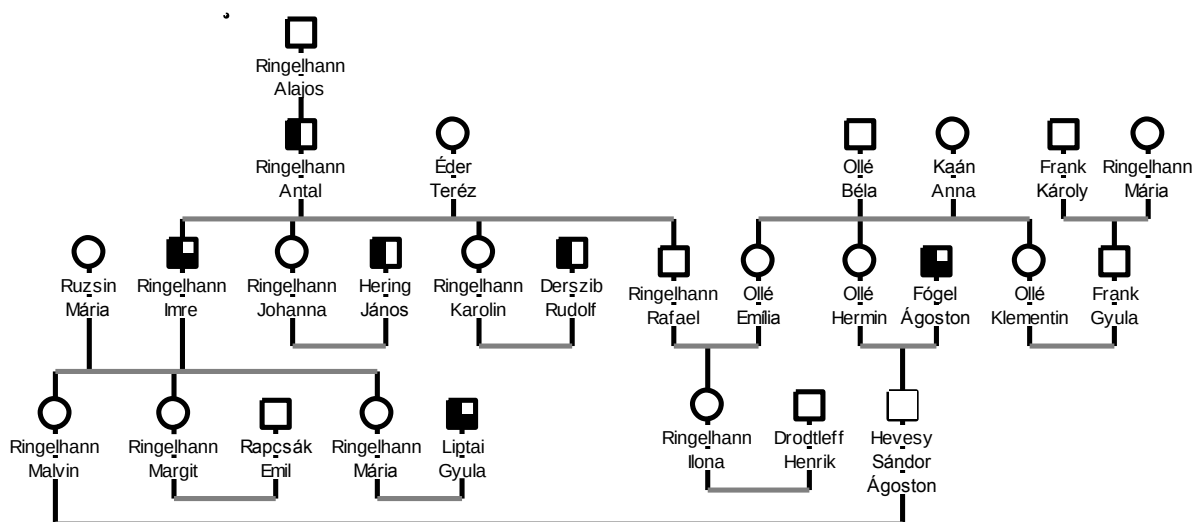
⁴²⁰ Az egri születésű Mártonffy László ügyvéd 1885-től megyei főügyész, 1881-1896 között a virilisek között tudjuk számon tartani.

⁴²¹ Hibay Erzsébet férje, Boni János Szepes vármegyéből származott, Miklós felesége, Anna Késmárkon született, a Veszélovszki család eredete ismeretlen, mindenestre nem egriek.

⁴²² Apja 1848-ban régi jog alapján nyert választójogot, bár polgárjogot nem szerzett az első negyedben a helyhatósági választásokon.

⁴²³ 1860-ban szintén ház és régi jog alapján került fel a listára.

választójogot (első negyedben) fűszerkereskedőként, majd 1881-től 12 éven keresztül szerepelt a virilisjegyzéken. Lányait, Johannát (sz.1835) az egri születésű rézműveshez, Hering Jánoshoz adta, Karolina Derszib Rudolphhoz (1824-1892) az Érseki Tanítóképző tanárához ment feleségül, aki 1872-től haláláig képviselőtestületi tag volt. Antal második fia, Rafael (sz.1850) fűszer és festékkereskedelemmel, illetve lisztárusítással foglalkozott, azonban a vagyona alapján nem találjuk a listákon. Ollé Emiliával kötött házassága révén a család további kereskedelemmel foglalkozó személlyel bővült.⁴²⁴ A negyedik generáció kiházasításánál már minden esetben megfigyelhető az értelmiségi csoport felé való orientálódás, a nem egriekkel való házasságkötés, mely után a párt szem elől veszítjük. Malvint (sz.1879) Hevesi Sándor (sz.1874) takarékpénztári titkárhoz, Máriát (sz.1866) Liptai Gyula⁴²⁵ ügyvédhez, Margitot (sz.1873) egy orosházi születésű tiszafüredi lakosú orvoshoz, Rapcsák Emilhez adták feleségül.

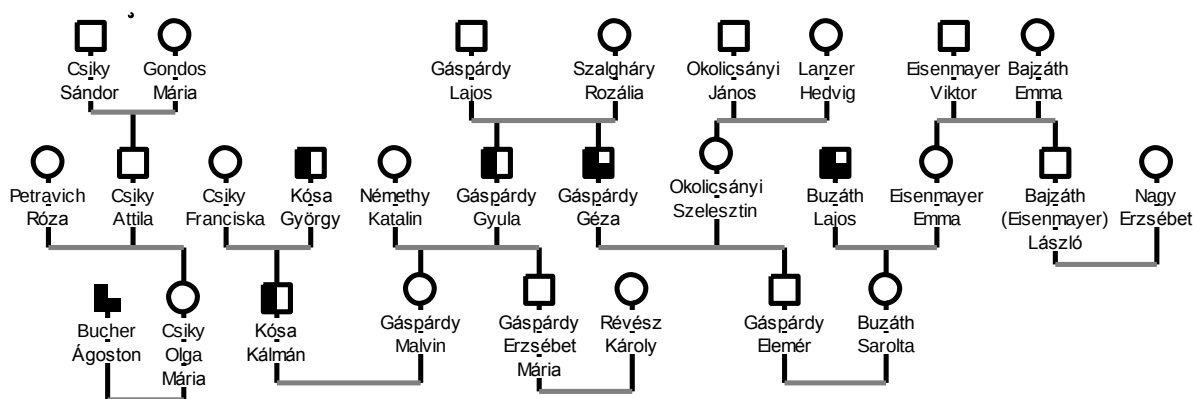
13. családfa A Ringelhann család rokoni kapcsolatai

Másfajta házassági szokásokat figyelhetünk meg a magasabb presztízsű – hivatásbeli közösségi - ügyvédek esetében, akik jellemzően egymást között házasodtak, de nem volt ritka a szomszédság sem. Az értelmiség esetében leginkább az ügyvéd szakmáknál öröklődött tovább a foglalkozási státusz a gyerekek párválasztása esetén. Gáspárdy Gyula (sz. 1835) ügyvéd, később a Hevesvármegyei Takarékpénztár igazgatója 12 éven keresztül tagja (1899-1911) volt a képviselőtestületnek. (14. családfa, a félbevágott négyzet a megválasztott képviselőt, a majdnem teli négyzet a virilist jelzi.) Felesége szintén „kívülről”, a szabolcs megyei Laskodból

⁴²⁴ Ollé Hermin a Rozsnyón született Fögel Ágostonhoz ment feleségül, Klementin a Bács-Bodrog vármegyéből (ismeretlen település) származó Frank Gyulához.

⁴²⁵ Apja Liptai Ferenc 1881 és 1887 között virilis, háztulajdonos.

érkező, nemesi származású Némethy Katalin volt. Lányuk,⁴²⁶ Malvin (sz.1861) egy egri gyökerekkel rendelkező ügyvéd, Kósa György (sz.1813) és Csiky Franciska fiához, Kálmán (1842-1913) királyi járásbíróhoz ment hozzá.⁴²⁷ A szintén nemesi származású após városi tanácsnok és képviselőtestületi tag (1861, 1867) volt. Gyula testvére, Gáspárdy Gézá⁴²⁸ (1837-1891) apja foglalkozását követve, ügyvédként 1872-től haláláig a legnagyobb adózók között találjuk. Fia, Elemér házasságkötésénél is fontos volt a magas presztízs, a máramarosszigeti gyógyszerész lányát, Buzáth Saroltát vette feleségül. Érdekes még röviden kitérni a Csiky családra is, hiszen a családfő, Csiky Sándor (1805-1892) 1861-től a város polgármestere volt.⁴²⁹ Fia, Attila (sz.1846) 1875-ben kötött házasságot Petravich Ferenc gazdasági felügyelő és Kummer Júlia lányával, Rózával. A házasságkötésük évében gödöllői lakosként és királyi adótisztként volt feltüntetve. Egerbe valószínűleg csak az 1880-as évek közepén került vissza, ekkor már kisbirtokosként és városi tisztviselőként regisztrálták, illetve a város közéletében is szerepet játszott.⁴³⁰

14. családfa A Gáspárdy család rokoni kapcsolatai

A földműves családoknál ugyanez a házasság útján létrejött családi összefonódás figyelhető meg.⁴³¹ Azok a családok, akik a testület folytonos részében az egész korszakban részt

⁴²⁶ Másik lánya, Erzsébet Mária (sz.1869) a Bihar vármegyéből származó Révész Károly Iparos tanonciskola igazgatójához ment feleségül.

⁴²⁷ Kósa Kálmán tanulmányait az egri gimnáziumban és az Érseki Jogakadémián végezte. 1881 és 1887 között választott képviselőtestületi tag volt. A házasságuk során felkért tanú Csiky Sándor polgármester, Franciska testvére és Imre Miklós, Heves vármegye főügyésze volt.

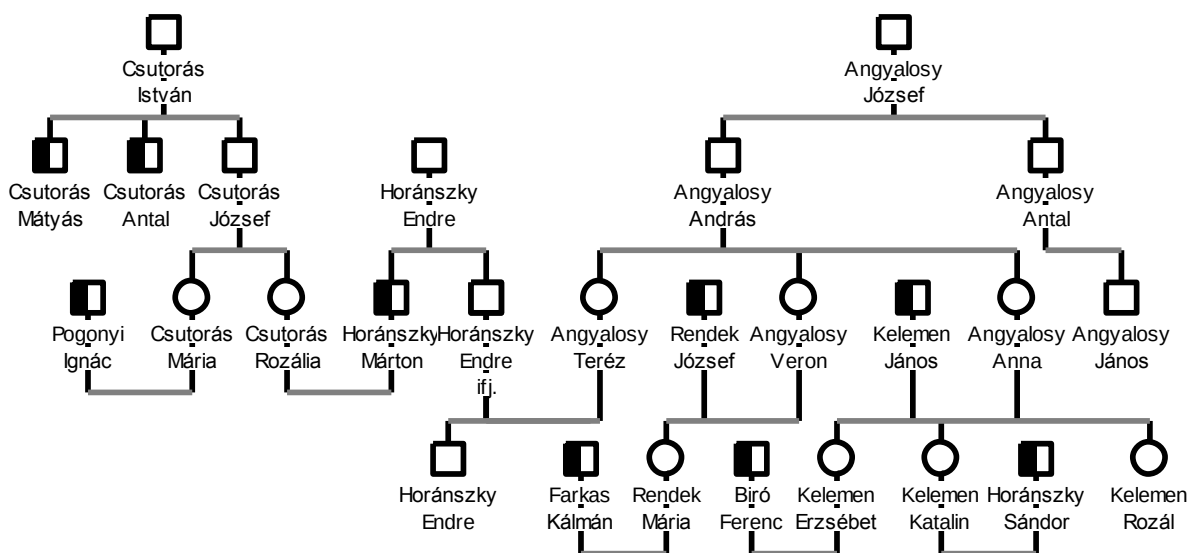
⁴²⁸ Felesége, a pesti születésű Okolicsányi Szelesztin.

⁴²⁹ 1848-ban az értelmiség jogcím mellett ingatlanbirtokra hivatkozva szerzett választójogot. 1869-ben már csak a nemesség, mint régi jog alapján került fel a listára. 1867-ben választott képviselőtestületi tag volt, 1872-ben virilisként szerepelt.

⁴³⁰ Lánya, Olga az egri születésű földbirtokos Bucher Ágostonhoz (sz.1875) ment feleségül, aki egyszer 1896-ban megválasztásra került a képviselőtestületben, emellett az 1880-as években virilisként szerepelt.

⁴³¹ Biró, Balog, Bóta, Csőke, Csutorás, Farkas, Horánszky, Kelemen, Kocsis, Kormos, Lepres, Pogonyi, Szeredi, Vas

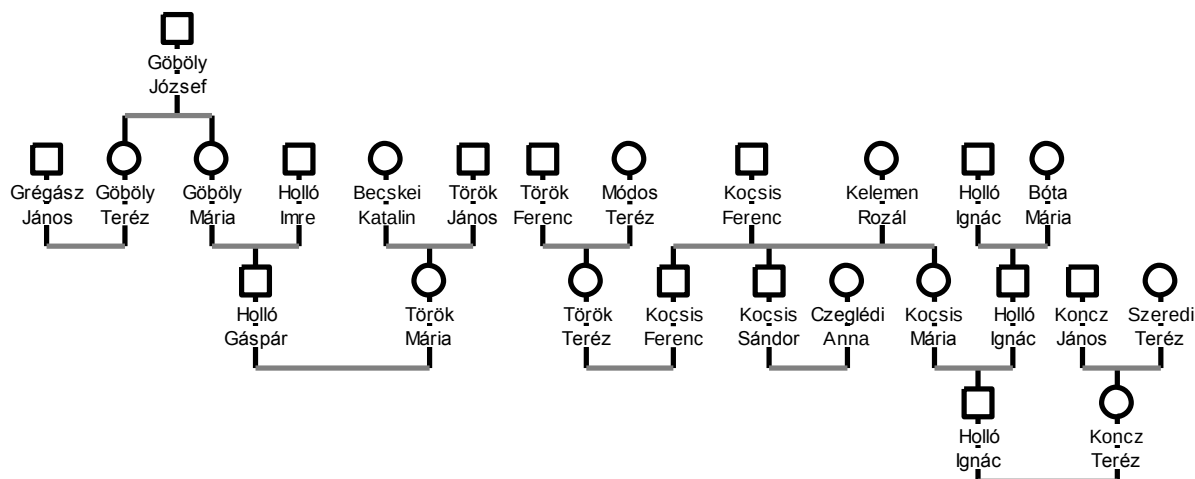
vettek, a házasság útján létrejött kapcsolatok útján tartották fenn helyüket. Csutorás Antal (sz.1822) földművest (1867-1882) mindvégig a hatvani negyedből választották be, ahol egyetlen évben, testvérevel, Mihállyal (sz.1825) találjuk a tagok között. (15. családfa, a félbevágott négyzet a megválasztott képviselőkre utal.) Magas életkorukból kifolyólag ezt követően már két vejük képviselte a családot: Mária (sz.1853) férje, Pogonyi Ignác, akit házasságkötésük évében közvitéztként regisztrálták (1871-ben) így viszonylag későn, 55 éves korában lett tag a felnémeti negyedből, illetve Rozália (sz.1843) férje, a földműves Horánszky Márton, akit 39 évesen szintén a felnémeti negyedben (1878-1902) választottak meg. A Horánszky Márton testvére, ifj. Endre révén kapcsolódik ehhez a „családbokorhoz” az Angyalosy család is. Angyalosy András szőlőműves apjához, Józsefhez hasonlóan fertálymesteri tisztséget is betöltött. Papp Erzsébettel kötött házasságából született három lányuk, Teréz, Veron és Anna férje szintén földműves családból származott, akiket vagy fertálymesterként, vagy képviselőként találunk. A harmadik generációnál megfigyelhető, hogy a párválasztásánál már nem vették figyelembe a földműves családból való választás: Farkas Kámánt kisbirtokosként, városi képviselő testületi tagként (1893-1899), Horánszky Sándort földművesként, majd sertésvágóként és szintén városi képviselő testületi tagként (1893-1899) regisztrálták.

15. családfa A Csutorás család rokoni kapcsolatai

Utolsó példaként hozhatjuk Török János földműves családját, akit több évben is megválasztottak fertálymesternek. (16. családfa) Lányát, Máriát szintén a földműves Holló Gáspárhoz (sz.1880) adta feleségül, akinek apját, Imrét szintén a fertálymesterek között

találjuk. Kocsis Ferenc földműves és képviselő tag (1872-1887) Kelemen Rozállal kötött házasságából született lánya, Mária, a szőlőműves családból származó Holló Ignáccal (sz.1858) kötött házasságot. Ignác „örökítve” apjától, id. Holló Ignáctól a fertálymesteri tisztséget, szintén betöltötte ezt a pozíciót. Két fia, Kocsis Sándor (sz.1873) és Ferenc (sz.1870) felesége, Török Teréz és Czeglédi Anna szintén földműves családból származott.

16. család A Török család rokoni kapcsolatai

Összegezve az eddigi adatokat, az eddig tárgyalt két kérdéskör alapján több következtetést tudunk levonni. Egyrészt, a századfordulót megelőző évtizedtől elkezdődött családi folytonosság csökkenése az időközben lezajló generációváltással is magyarázható. A tagok életkorából kifolyólag magasabb lett a halálozási arány, illetve a fiatalabb generáció közül sokan már nem kerültek megválasztásra. Ami viszont még ennél is fontosabb tényező volt az az, hogy egyrészt, az exogám jellegű kapcsolatok száma növekedni kezdett, másrészt a városba újonnan érkező személyek már nem házasodtak a helyi, törzsökös családok leszármazottaival. Nemcsak az úgynevezett városi mintában, hanem a házasságot kötött képviselők körében is egyre erősebb tendenciává kezdett válni az 1880-as évektől kezdve, hogy nem egeri származású feleséggel házasodtak. A más településről érkező, de házasságot Egerben kötött személyek száma viszont dinamikus növekedést mutatott. Ezzel párhuzamosan természetesen a városba érkező, de nem Egerben házasságot kötött személyek és képviselők száma is emelkedett.

Másrészt, a fejezetben vizsgált másik kérdéskör, a rokonsági kapcsolatháló kirajzolódásának vizsgálata alapján, arra a következtetésre juthatunk, hogy figyelembe véve a már korábban bemutatott példákat, a század második felében is folytatódott a családok házasság útján történő összefonódása. Ezek a házassági minták egyben tükrözték a város jellegéből,

város hierarchiában elfoglalt helyéből adódóan a szűkösebb választási lehetőségeket, ugyanakkor az is láthatóvá vált általuk, hogy csak lassan kezdtek mozdulni ezek a társadalmi határok. A néhány jellemzőnek vélt helyi család, több generáción keresztül való nyomon követése után arra tudunk következtetni, hogy a nagyobb társadalmi csoportok között a házasságkötés, házasodás szempontjából jelentős különbség volt, a csoportok többnyire határozottan szétváltak egymástól. A rendi állapothoz fűződő értékkepzetek a párválasztás által is közvetítődtek és mindez a házasságkötésekben is megnyilvánultak. A kiházásítás nyomán kialakuló családi kapcsolatokat vagy éppen a fiúgyermek taníttatását családi stratégiaként is értelmezhetjük, tudatos döntésnek is tekinthetjük. A családi példák egyben arra is rávilágítottak, hogy azok a személyek, illetve leszármazottjaik tudtak hosszú távon a város életében részt venni, akiknek sikerült az 1848-as választásokat követően megtartani a választójogukat. Az ehhez szorosan kapcsolódó örökösödési rendnél pedig megfigyelhető volt, hogy míg a lányokat próbálták kiházásítani, addig a műhelyt az ingatlantulajdonnal együtt a fiúgyerek vitte tovább. Több fiúgyerek esetén gyakori volt a foglalkozási diverzifikáció is, melynek során minden gyerek más-más foglalkozást kezdett űzni. Kérdés lehet továbbá az is, hogy a házasság útján létrejövő családbokrok milyen jellegű kapcsolatokat sejtetnek. Az így létrejövő kapcsolatok esetleg lehettek gazdasági jellegű, kooperációból kiinduló kapcsolatok, ami mintegy a munkamegosztás ésszerűségéből indult ki, azonban az itt bemutatott példák mégis azt érzékeltetik, hogy sokkal fontosabbnak tűnt a státusz fenntartása, a hasonló gyökerekkel rendelkező, polgárcsaládból, értelmiségi családból való származás, mint az előbb említett okok. Fontos továbbá kiemelni, hogy a polgárjoghoz köthető presztízs alapján ugyanolyan meghatározó lehetett a földművesek csoportjánál a fertálmesternek való megválasztás. Több családnál megfigyelhető volt, hogy a választott képviselőtestületi tagsághoz hasonlóan, a fertálmesterség is „öröklődött”, a földműveseknél is szintén házasság útján létrejövő családbokornál egy-egy személyt biztos, hogy találhattunk, aki fertálmester volt. A századforduló környékén azonban lazulni kezdtek ezek a keretek, a fiúgyerek többnyire elhagyták a várost, a lányok kiházásítását követően pedig férjükkel együtt más településre költöztek. Ez is magyarázatul szolgálhat a korábban tárgyalt tendenciákra, hogy miért voltak már domináns többségben új emberek a századforduló környékén a képviselőtestületben.

A rokon kapcsolatokból épülő hálózat, már magának a házasságnak a jellegéből adódóan is egy töredezett társadalmi képet tükröz. Amennyiben elfogadunk egy bizonyos szintű folytonosságot, figyelembe kell venni, hogy a rendi világ örökségeként, a rendi jogi státusz átszivárgott a polgári korba is és megnyilvánultak a viselkedésszociológiai értelemben vett rendi különbségek jegyei. Az elitek közötti kapcsolatrendszer változása vagy épp állandósága

tehát a köztük lévő érdekek mozgását is magyarázza, amelyeket nagyban befolyásolt a foglalkozások egymáshoz viszonyított presztízse is. Gondolhatunk itt a rokoni-családi kapcsolatok között a vármegyei vezetésében helyet foglaló személyek hiányára is vagy az értelmiség a városi határokon való túlnyúlására a házasságkötései során. Emiatt a képviselőtestület tagjai közötti rokonsági szintet önmagában még nem tekinthetjük hálózatnak, még akkor sem, ha a hálózatok működésének mechanikáját nehéz nyomon követni. Egy-egy tényező, mint jelen esetben a házassági kapcsolatok kijelölése azonban nem elegendő ezek szerepének megértésében, egy nagyobb kontextusba helyezve kell értelmezni, hiszen ezeket nem lehet egy mechanikusan működő „szövetségeknek” tekinteni. Ezért válik szükségessé az egyének, a családok és a tágabban értelmezett városi közösség közötti konfliktusok vizsgálata, amely egyben rávilágítana a városi politika működésére, a döntéshozatal mechanizmusára és az egyének viselkedésének miéértjére is. Jelen esetben azonban csak arra van lehetőség, hogy utolsó lépésben megvizsgáljuk, hogy milyen városon belüli integrációs lehetőséget biztosított az egyesületekben való részvétel, az egyesületi tagság betöltése a céhes keretektől való elszakadás után.

VIII. Egyleti tagság és intézményes pozíciók

Az 1970-es évek elején Lawrence Stone az elit leírásában egy strukturalista megközelítést alkalmazott. A prozopográfia módszerét használva, kollektív biográfiát alakított ki a brit nemzeti elithez tartozó egyének gazdasági, kulturális és szociális háttéréről. Stone elméleti és statisztikai vizsgálatait után kijelentette, hogy a prozopográfia módszere alkalmas a társadalmi háttér megállapításához, illetve annak a kapocsnak a beazonosítására, ami összeköti a különböző csoportokat. Meggyőződése volt, hogy a módszer alkalmas az elit pozicionális vizsgálatához, aminek erőssége abban rejlik, hogy társadalmi mintákat tud ábrázolni olyan emberek mögött, akik valamilyen pozíciót töltöttek be.⁴³² Felhívta a figyelmet ugyanakkor a módszer hátrányaira és korlátaira is. Már az 1971-ben megjelent cikkében kétféle „iskolát” különített el, leginkább annak tükrében, hogy a rendelkezésre álló források alapján a kutatók

⁴³² Stone 1971: 46.

hova helyezték a hangsúlyt. Az elitista iskola egy jó forrásadottságokkal rendelkező kisebb csoportra fókuszált, leginkább politikai megközelítést alkalmazva, míg a másik iskolában, a tömegkutatók inkább statisztikai alapokon próbálták megközelíteni a nagyobb, hétköznapi emberek alkotta, kevesebb fennmaradó forrással rendelkező csoportokat. Meglátása szerint a két iskola mégis azonos volt, legalábbis annyiban, hogy a kutatók a vizsgált csoportok „közös háttérvonásait” elemezték.⁴³³ Stone szerint azonban a legtöbb kutató kizárólag az elitre koncentrált anélkül, hogy vizsgálták vagy figyelembe vették volna a szociális háttérüket, a „névtelen tömeget” vagy az intézményi kereteket.

A városirányításban betöltött szerepükből kifolyólag kétségtelenül hasznos kijelölni és elemezni akár a tanácstagokat akár a képviselőtestületi tagokat, mint a pozicionális elit részét, de egy komplexebb kép kialakításához mindez nem elégséges. A különböző csoportok együttes vizsgálata révén nagyvonalakban beazonosíthatóvá váltak a vidéki elittársaságok és azok a személyek, akik potenciálisan ezekhez a körökhöz tartoztak. A helyi elit azonban nem korlátozódott azokra az emberekre, akik valamilyen pozíciót töltöttek be a városirányításban. Míg az intézményi háttér fejlődésével, a gazdasági viszonyok alakulásával a pozíciók eloszlása folyamatosan változott, addig a gazdasági háttér formálódásával újonnan betelepülők jelentek meg a városban, akik hamarosan a politikai pozíciókat is megszerezhették. A politikai és társadalmi pozíciók közül azonban nehézséget okoz kijelölni a legbefolyásosabb személyeket. Az egyletekben való részvétel vizsgálatával azonban véleményem szerint olyan kapcsolatok rajzolódnak ki, melynek segítségével képet kapunk arról, hogy hogyan ágyazódtak egymásba az egyes csoportok. A módszer egyik előnyét abban látom, hogy amennyiben összekötjük az ebben a formában létrejött kapcsolatok elemzését a prozopográfiával, megoldhatjuk azt a problémát, amit Stone a vizsgálatait nyomán vetett fel. Azaz valamilyen szinten megoldást találunk arra a problémára, ami a társadalmi határok kijelölését érinti, azoknál az embereknél, akik nem töltöttek be pozíciót, így nem lehetett őket a pozicionális elit részeként értelmezni. A módszer másik előnye továbbá az, hogy ennek vizsgálata mégis összeköti az elitet az intézményi háttérrel, amiben működik, de már egy tágabb kör, a városi közösség egy részének a figyelembe vételével. Mindennek köszönhetően, a vizsgálat segítségével be lehet mutatni a korábban elemzett személyek városon belüli integrációjának mértékét. Hátránya azonban az összehasonlítható adatok időbeni változékonysága, hiszen minden kapcsolatot csak egy meghatározott időpontban tekinthetünk érvényesnek, mindezt befolyásolták többek között az anyagi és családi kapcsolatok. Figyelembe kell venni továbbá az egyletek és az egyleti tagok

⁴³³ Stone 1971: 46-79.

számának évről-évre végbemenő alakulását is, amelyet a források hiányában nem minden esetben tudunk nyomon követni. Ezt a struktúrát tehát nem tekinthetjük állandónak, ugyanis folyamatosan változott és hatással volt rá a társadalmi és politikai fejlődés is. Mindennek ellenére jó elemzési lehetőséget ad az egyének közötti kapcsolatok, az egyletekben való részvétel vizsgálatához és az előző fejezetekben alkalmazott prozopográfiával egybekötve még megbízhatóbb eredményeket ad.

Az egyesületkutatás korábban bemutatott különböző irányzatai közül a kutatók között az egyletek városiasodásban játszott szerepének vizsgálata játszik fontos szerepet. Ehhez szorosan kapcsolódva, az elmúlt két évtizedben az egyesületek kutatásának középpontjában a polgárosodáshoz kapcsolható kérdéskör kezdett meghatározóvá válni. Az elemzések, az egyesületek történeti vizsgálata során, leginkább az a kérdés merült fel, hogy hogyan ágyazódott az egylet működése, jelenléte a társadalmi változások folyamatába. Ezen belül is arra, hogy az egyletek hogyan segítették elő a késő rendi társadalom határvonalainak átlépését, megvalósult-e gyakorlatban a jogegyenlőség, majd miként eredményezték a rendi társadalom szerkezeti örökségének a továbbélését. A késő rendi városi társadalomban ugyanis a polgárjog, az öntudat, a törzsökösség mellett már az is fontossá vált, hogy kinek milyen volt a szociabilitása, hogyan élte a mindennapjait. A közéletből, a civil társadalmi öntevékenységből tehát aktívan ki kellett venni a részüket a polgároknak.⁴³⁴ A reformkori egyletek többsége már a rendi, vallási választóvonalakat metszve jöttek létre, ezeknek a keretein belül hatottak a legkevésbé a külső világban még létező rendi és vallási válaszfalak és érvényesülni tudott a kibontakozó polgári társadalom szervező elvei.⁴³⁵ A modern egyesületek pedig már hozzájárultak a társas élet, viselkedésmód és a rendi, vallási választóvonalak lebontásához. 1848 után az egyletekben való részvétel már a társadalmi presztízis kifejezésének új formájának számított, de a kérdés továbbra is fennállt, miszerint a társadalmi és tudati különbségek feloldódtak-e, vagy továbbra is fennmaradtak. Kövér György a történeti-jogi rendiségből a viselkedésszociológiai rendiségbe való összekeveredés egyik formájának tekinti az egyesületekben való részvételt. A korszakra vonatkozó magyar társadalomtörténet egyik legelterjedtebb értelmezési keretének, a „középosztályosodásnak”, „tömbösödésnek” a vizsgálatát weberi fogalmakkal értelmezte és a viselkedésszociológiai értelemben vett rendiséget tartja vizsgálandónak. Ennek értelmében ezek az egyesületek „egyszerre elkülönítették a különböző társadalmi csoportokat, ugyanakkor egybekeverték az eredet szerint

⁴³⁴ Gyáni Gábor 2012: Rendi polgárság, régi-új polgárság, pesti-budai polgárok. In: Az urbanizáció társadalomtörténete, Kolozsvár. 79.

⁴³⁵ Pajkossy Gábor 1993: Egyesületek a reformkori Magyarországon. História 15. 2. 6–9.

sokszor nagyon is eltérő származású tagjaikat.” A „ki kivel ül le egy asztalhoz” a 19. század végére már az orvosoknak, ügyvédeknek is fontos volt, így megjelent a foglalkozási vagy hivatásrendi társaságképződés is.⁴³⁶ A különböző társadalmi helyzetűek eloszlása a pozíciók között, a tagdíjak, a felvételi kritériumok alapján az egyleteket tekinthetjük a rendi szerkezet örökségének továbbéléseként is.

Az ilyen irányú megközelítést, a rendi társadalom örökségének továbbélését egyesületi alapokon a céhes keretektől való elszakadás után a Kaszinó tagság és a fertálymesterség alapján vizsgálom. Emellett felhasználtam az Keresztény Iparoskör, Katolikus Legényegylet, Lövészegylet tagságának egy-egy időmetszetből sporadikusan fennmaradt tagnévsorát. A társaságok szerveződését elsődlegesen az egyletek társadalmi bázisa alapján vizsgálom, a tagság foglalkozási összetételét elemezve. Vizsgálati szempontként jelöltem ki továbbá, hogy az egyes egyesületekben jelen voltak-e, játszottak-e valamilyen szerepet a rokoni, házassági kapcsolatok. Szerepet játszottak-e a kapcsolatok az egyletek szerveződésében és rekrutációjában a 19. század második felében? Az egyesületek tagságának vizsgálata előtt azonban érdemes megvizsgálni milyen típusú társaságok léteztek a városban a 19. század második felében, illetve a vizsgálat alá vont egyesületeknek milyen reformkori előzményeik voltak.

VIII.1. Az egri egyesületek számának és típusainak alakulása a kiegyezéstől az első világháborúig

Az első egyesületi kimutatást, amely megközelítően hiteles képet ad az egyesületi életéről, Hunfalvy János állította össze 1862-ben. Hunfalvy különböző hivatalos adatok felhasználásával készített kimutatást, az egyleteket tevékenységük alapján öt csoportba sorolva. Vármegyék szerint haladva sorolta fel az egyletek székhelyét, a tagok létszámát, az egylet nevét és elnökét. Egeri székhellyel 6 egyesületet regisztrált: takarékpénztár, társalgási, lövész, nő, zene és női-olvasóegylet.⁴³⁷ Az első országos, már teljes körű összesítésre 1878-ban került sor, a

⁴³⁶ Gyáni - Kövér 2003: 106-107.

⁴³⁷ Hunfalvy János (szerk.) 1863: Magyarország különböző egyletei. Statisztikai Közlemények 4. kötet 2. füzet. Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága, Pesten. 252-253.

feladat elvégzésével a törvényhatóságokat bízták meg.⁴³⁸ Az adatok összesítését követően mintegy 4000 egyesületről készült meglehetősen részletes kimutatás, melynek jelentősége abban áll, hogy a dualizmus korában hasonló vizsgálatra már nem került sor.⁴³⁹ Az adatgyűjtés kiterjedt az egyesletek céljára, alapításának évére, részletes taglétszámára (alapító, pártoló, rendes és egyéb tagok száma) emellett, gazdasági, pénzügyi hátterére vonatkozó kérdéseket is felvettek (tagdíj, bevétel, kiadás, vagyon). Az egyesleteket és a társulatokat tevékenységük alapján 16 főcsoportba sorolták, majd további 76 alcsoportba osztották. Fontos szempont volt a megszűnt céhek helyébe lépő ipartársulatok adatainak részletes feldolgozása, hiszen az 1872. évi ipartörvény (1872. VIII. tc.) elrendelte a céhek eltörlését és helyette az iparosok számára, „közös érdekeik előmozdítása végett” (76. §) ipartársulatok létrehozását tette lehetővé. Az ipartársulatoknak alapszabályt kellett alkotniuk, a tagság önkéntes volt, azok is beléphettek, akiknek szakmája nem volt képesítéshez kötve – mindez lényegében megfelelt az egyesületi formának. Az adatfelvétel során Egerben 30 különböző egyesületet regisztráltak az 1880-as évek elején. Az egyesületek túlnyomó többségénél az ipari érdekképviselő került előtérbe. Az alapításkor a különböző társulati tagok a közös iparérdekeinek előmozdítását, az asztalosság folytatását, a temetési költségek fedezését, a kölcsönös jótékonytságot, az ipar fejlesztését tűzték ki célként (Asztalos; Szűcs társulat, Csizmadia ipartársulat, Szabó testület). Az egyesület másik része a jótékonykodás és önszegélyezés céljából alakult, továbbá feladatának látta a szűkölködők segélyezését, az árvák felnevelését, az özvegyek segélyezését (Heves-Szolnok megyei jótékony nőegylet, Heves-Szolnok megyei szegények és árvák házat gondozó nőegylet, Érseki líceum hallgatóit segélyező egylet). Emellett a Korcsolyázó egylet a korcsolyázás gyakorlását, a Torna egylet a tornázképzést, az Orvos - és gyógyszerészegylet a szakbeli tudományok fejlesztését, az Új Casino a művelt szellemi társalgást, az Önkéntes tűzoltó egylet veszély esetén az élet és vagyon óvását tartotta szem előtt.

Az említett egyesületek mellett érdemes számba venni részletesebben további jelentősebb városi egyesületeket is. Eger legrégebbi társadalmi egylete a Polgári lövész-társulat volt, mely megelőzte a Kaszinó alakulását is, ugyanis szabályait már 1769-ben megállapították. Nem palástolt katonai szellemben tevékenykedtek, a rendszeres baráti összejöveteleken túl ünnepekre vonultak ki, ahol őrségi szolgálatot teljesítettek. Az Új Kaszinót (később Egri

⁴³⁸ Varga Gyula (szerk.) 1880: Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. Hivatalos Statisztikai Közlemények. XLII. Országos magyar királyi Statisztikai Hivatal, Budapest. 130-133.

⁴³⁹ A harmadik teljes körű egyesületi statisztikai kimutatást 1932-ben készítette el a Központi Statisztikai Hivatal. Ennek összegzését lásd Dobrovits Sándor 1933: Eger város társadalmi egyesületei. Magyar Statisztikai Szemle, XI. évfolyam, I. kötet, 5. szám. 351-354.

Klub) az 1870-es évek közepén alapították egyháziak, katonatisztek, állami tisztviselők.⁴⁴⁰ Az egyesület a visszaemlékezések szerint egyfajta hiány pótló társadalmi tényező volt, „polgárság és a katonaság közötti jó viszony fenntartására hasznos intézmény, amennyiben a helyőrség tisztikarának minden tagja klub-tag is.”⁴⁴¹ Az önszegélyező egyesületek közül emelhetjük ki az 1878-ban megalakult az Egri Izraelita Nőegyletet, aminek feladatai között szerepelt a „szegény, betegágyas nők ápolása, segélyezése”, árvák gondozása.⁴⁴² Céljában azonos volt a Hevesvármegyei és Egervideki jótékony nőegylet, vagy az 1898-ban megalakult Egri Izraelita Filléregylet is, melynek tagjai a vidéki szegény középiskolásokat támogatta sokszor vallási felekezetre való tekintet nélkül, akik a támogatásuk nélkül nem tudták volna folytatni tanulmányaikat. A városi egyesületek között meg kell említeni továbbá a Keresztény Iparoskört, a Katolikus Legényegyletet, az 1874-ben alakult Önkéntes tűzoltó- és mentőegyesületet, az 1882-ben alapított Egri Dalkört, és az 1886-ban létrehozott Atlétikai Klubot, mely feladataul tűzte ki, „az egri társadalomban az egyéni önérzet egészséges és nemes irányba való fejlesztését.”⁴⁴³ Célja volt továbbá az egészség, az ügyesség fejlesztése, éppen ezért bőséges programkínálatot biztosított az érdeklődők számára. Lehetőség nyílt a vívásra, katonai céllövésre, mely nem titkolt katonai felkészítő jelleggel bírt, ezen kívül atlétikára, tornára, úszásra, korcsolyázásra. Az egyesületek száma ismeretlen okok miatt 1908-ra 24-re csökkent, ezeken belül a legtöbbet az ifjúsági és önképző, illetve a jótékony és emberbaráti kategóriában regisztrálták, emellett nagy volt a sport, társas, felekezeti, zene és dalegylet száma. Az egyesületi tagság városi szinten összességében 5437 embert érintett a századfordulót követő évtizedben.⁴⁴⁴

Az egyesületek számának és típusainak alakulásáról rendelkezésre álló nyomtatott források alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a 19. század második felében sokszínű egyesületi élet létezett Egerben.⁴⁴⁵

⁴⁴⁰ Orbánné Szegő 2005: 74.

⁴⁴¹ Az Egri Klub alapszabályai. Eger, Nyomtatott az Egri Nyomda-részvénytársaságnál, 1900.

⁴⁴² Orbánné Szegő 2005: 88.

⁴⁴³ Az egri Atlétikai Club alapszabályai. Érsek Lyceumi Nyomda 1886. Eger.

⁴⁴⁴ Thirring Gusztáv (szerk.) 1912: Magyar Statisztikai Évkönyv. 1. évf. Budapest. 525.

⁴⁴⁵ Reisz László 1988: Egyesületek a dualizmus kori Magyarországon. Statisztikai Szemle 66. 10. 930–946.

VIII.2. A vizsgált egri egyesületek és reformkori előzményeik

VIII.2.1. A Kaszinó

Az egri Kaszinó, Pyrker János László érsek engedélyezését követően 1833-ban kezdte el működését.⁴⁴⁶ Az alapításnál feltételként szabták meg a feddhetetlen, tisztességes jellemet és a megfelelő műveltséget. A szabályzata értelmében az egyesület fő célja a kellemes társalkodás és mulatozás mellett a közhasznú dolgok előmozdítása volt. A társaság tagja lehetett minden „műveltebb érzésű és jelesebb magaviseletű honpolgár, ki a közjó előmozdításában példát mutat.”⁴⁴⁷ A tagság betöltéséhez két rendes tag ajánlására, emellett az első években 10 pengő tagdíj befizetésére volt szükség. Elutasítás esetében az illető fél éven belül nem kérhette a felvételt. A tagdíj ezt követően folyamatosan emelkedett: 1878-ban 8 forintról felemelték 10 forintra, majd 1888-tól 12 forint, 1901-ben 26 koronát, 1912-ben 30 koronát szedtek tagdíjként. A tagok jelenléte erős ingadozást mutatott az 1855 és 1913 közötti időintervallum, azonban a tagnévsor alakulásának nyomon követésével szembetűnővé válik az a jelenség, hogy a legnagyobb aktivitás az 1890-es évektől kezdődött. A tagok létszáma kezdetben 180 és 200 fő között mozgott, a századfordulóhoz közeledve már 250-260 tag vett részt rendszeresen a Kaszinó életében.⁴⁴⁸

Az alapítást követően az első, leghamarabbi rendelkezésünkre álló tagnévsor 1836-ból származik.⁴⁴⁹ Ekkor 130 tagja volt a társaságnak, a társadalmi összetétel foglalkozási szempontból már ekkor is vegyes képet mutatott. A tagnévsorból megállapítható, hogy alakuláskor az értelmiségi foglalkozásúak alkották a legnagyobb csoportot (29%), az ügyvédek mellett az orvosok és két tanító tartozott ide. Őket követte a vármegyéhez köthető személyek köre (20%), majd egyenlő arányban (9-9%) a városi tisztviselők (belső, külső tanácsstagok) és kereskedelemmel foglalkozó személyek következtek. Ha kis számban is, de polgárok közül is találunk egy-két személyt a regisztrált tagok között (9 fő). A Kaszinó megalakulásánál összeírt tagoknál megfigyelhető foglalkozási összetétel a század második felében alig módosult, ami arra is utal, hogy a város életében hasonló szerepet töltött be az egész korszakban.

⁴⁴⁶ Az egri Kaszinó keletkezési körülményeit és hosszú távú történetét összefoglalja Breznay Imre 1934: Az Egri Kaszinó százéves története 1833-1933. Eger, Egri Nyomda Rt.

⁴⁴⁷ Egri casino-könyv 1836. évben. Az Egri Casinoi társaság névsora, s alaprajza és szabályai 1836. évben, Egerben.

⁴⁴⁸ MNL HML X-202/1 k. Az egri Casinoi egyesület részvényes tagjainak névsorozata; MNLHML X-202/5 k. Egri Kaszinó tagdíj befizetési 1905-1909. évre; MNL HML X-202/6 k. Egri Kaszinó tagdíjkönyve 1910. évtől

⁴⁴⁹ Egri casino-könyv 1836. évben. Az Egri Casinoi társaság névsora, s alaprajza és szabályai 1836. évben, Egerben.

A 19. század második felére vonatkozóan három időmetszetben tettem kísérletet a változások pontos nyomon követésére. A vizsgált években 643 fő volt tag, akik közül 505 főnek (78%) sikerült a foglalkozását is beazonosítani az adott mintaévekben (1867, 1891, 1910). A foglalkozási adatok részletes elemzése után kitűnik, hogy a Kaszinó tagok között minden egyes időmetszetben az ügyvédek, ügyészek, bírók, közjegyzők csoportja volt a legnépesebb. Az alapításnál tapasztalható jelenlétük továbbra is markánsan körvonalazható volt a tagnévsorban, szerepük a századfordulóhoz közeledve sem kezdett csökkenni. Őket követték a városi tisztviselők, hivatalnokok vagy bármely megyei pozíciót betöltő személyek, annyi különbséggel, hogy míg a megyei hivatalnokok csoportjába sorolt tagok létszáma az 1890-es évektől csökkenni kezdett, addig a városi tisztviselők között növekedés volt tapasztalható. Kezdetben hangsúlyos volt a kereskedők jelenléte, az 1870-es évektől azonban folyamatosan növekedett a számuk. Erősen felülreprezentált volt továbbá a más értelmiségi foglalkozású tagok aránya, mint például az orvosok, gyógyszerészek, de minden időmetszetben szerepeltek mérnökök, építészek is. Jóval kisebb, de jelentős arányban voltak jelen a tanárok, tanítók és a bankokhoz vagy takarékpénztárakhoz köthető alkalmazottak. Bár az említett csoportok arányát az iparhoz köthető foglalkozásúak csoportja nem haladta meg, de a tagság lényeges részét alkották ők is. Elenyésző volt azonban a földbirtokosok, egyházi személyek tagsága. A mintaévekben vizsgált foglalkozási összetétel ugyan nem mutatott jelentős kilengéseket, azonban figyelembe kell venni azt, hogy mindig az előző időmetszethez viszonyított tagok közötti kicserélődési arány jelentős volt, 68%, illetve 79%-os volt az újonnan tagságot betöltők aránya. A tagok közötti lefedettség tehát elég alacsony volt, emellett pedig a századfordulót követően megnövekedett azoknak az aránya és száma, akiknél semmilyen foglalkozási vagy egyéb adat nem állt rendelkezésükre (párhuzamosan a képviselőtestületben tapasztalt tendenciával). Esetükben, feltételezhetően, a városhoz kevésbé kötődő személyek töltötték be tagságot.

VIII.2.2. A fertálmesterség

A bemutatott egri egyesületek mellett és a Kaszinó megalakulásának előzményeinek ismertetését követően rá kell térni a fertálmesterekre, akik a 19. század közepéig a városrészükben hivatali jogkörrel rendelkeztek, mintegy összekötő feladatot ellátva a városi hatóság és a lokális társadalom között. Feladataik közé tartozott ezzel párhuzamosan a városi

határozatok, rendeletek kihirdetése, magyarázása a negyed lakosai számára, az utcák tisztaságának felügyelete, az éjjeli csend és a lakók erkölcsös életének ellenőrzése. Fontos feladatuk volt a tűzvédelem, a tűzveszélyes épületek kijavíttatása a tulajdonossal, ellenőrizték a pálinkafőzést, részt vettek az adók begyűjtésében, házról-házra járva az adósok névsorával. A fertálymesterek nem működtek egységes testületként a 18-19. század folyamán, azonban minden fertályban, negyedben létezett egy-egy jól elkülöníthető csoport, amelyhez minden addig megválasztott és még életben lévő fertálymester tartozott. Ezeken a kereteken belül választották meg minden évben az új fertálymestert.

A fertálymesterek választási módjáról kapunk információt a közgyűlési jegyzőkönyvben szereplő bejegyzések kapcsán. A fertálymestereket, amennyiben a tanácsnak nem volt észrevétele, választásukat követően tanácsilag megerősítették, és a közszolgálati esküjük letétel után iktatták be az állásukba.⁴⁵⁰ A különböző negyedekben szolgálatra megválasztott fertálymesterek hivatala egy évre szólt, a következő év február 9-én, Apollónia napján járt le. A 18. század végén még az egész negyed választotta az új fertálymestert, a neveket pedig beterjesztették a városnak megerősítés céljából.⁴⁵¹ A 19. század első negyedétől a fertálymestereket már a negyedek „érdemes lakosai” választották.⁴⁵² A hivatali eskü letételének szükségessége és a beiktatásuk továbbra is megmaradt. Egy 1828-as bejegyzés szerint az addigi rendnek megfelelően, minden második évben szőlőművest, harmadik évben pedig mesterembert választottak (legalábbis a Cifra és Sánc negyedben). Ezzel a választási rendszerrel azonban probléma lehetett, hiszen 1828-ban panasz érkezett, miszerint már több éve nem választottak iparos mesterembert, így azt kérték, hogy a soron következő választásnál válasszanak a mesterek közül, majd mindig azt, akin a sor van. A régi rendet tehát tartásuk be.⁴⁵³ A választás során szempont volt, hogy az adott személy háztulajdonnal és megfelelő anyagi háttérrel rendelkezzen, továbbá becsületes, megbízható, köztisztelő ember legyen. 1886-tól pedig azt is megkövetelték, hogy tudjanak írni és olvasni.⁴⁵⁴

A bejegyzések arról is tanúskodnak, hogy az 1840-es évektől a fertálymesteri tisztség inkább terhet jelentett, a korábbi presztízsképző funkciója pedig kezdett átalakulni. 1842-ben készült az első bejegyzés, miszerint a fertálymesteri tisztséget, mint mesterségi és gazdasági tekintetből igen terhes kötelezettséget, sokan nem tudták elvállalni, így helyettessé kellett

⁴⁵⁰ MNL HML V-1/a /109 Tanácsjegyzőkönyvek 1841.év 184.

⁴⁵¹ Petercsák Tivadar 2014: A fertálymesterség. Egy hagyományörző tisztség Egerben. Kossuth Kiadó. Eszterházy Károly Főiskola. Budapest-Eger. 94.

⁴⁵² MNL HML V-1/a /107 Tanácsjegyzőkönyvek 1839. év

⁴⁵³ MNL HML V-1/a /95 Tanácsjegyzőkönyvek 1828. év 89.

⁴⁵⁴ Petercsák 2014: 95.

felfogadniuk. A következő évben Stancel József úgy nyilatkozott, hogy ha ezer forintjába kerül is, a fertálmesterséget nem vállalja el.⁴⁵⁵ Ezek szerint úgy tűnik, hogy a távol maradással együtt pénzbüntetés is járt. Mindenkit, aki nem akarta betölteni ezt a hivatalt, arra kényszerítettek, hogy a következő ülésen megjelenjen és letegye az esküt, hiszen a közszolgálatjal járó hivatalviselést minden egri lakosnak vállalnia kell, ez alól alapos ok nélkül senki nem vonhatta ki magát.⁴⁵⁶ A tisztség betöltése a 19. század elejére, mint a forrásokból is kitűnik, inkább már teher volt, mint megtiszteltetés. Ugyanakkor a várostól kapott hivatalos jogkörök és szerepük azt is jelentette, hogy ezeket a tisztségeket a megfelelő tekintély nélkül nem tölthették volna be. Figyelembe kell venni azt is, hogy a tisztség betöltéséért csekély éves bért kaptak a várostól, mintegy becsületből teljesítették a városban feladataikat. A szerteágazó kötelességek rendszeres feladatvégzést igényeltek a tisztség betöltőjétől, ami folyamatos leterheltséget is jelentett. Ez sok foglalkozási területen jelenthetett gondot, hiszen idővesztés és jelentős anyagi kár nélkül nem tudták teljesíteni kötelességüket. Éppen ezért sokan igyekeztek minél előbb megszabadulni tőle, tették ezt oly módon, hogy helyettest jelöltek ki maguk helyett. Az 1860-as évektől kezdve - a tisztség visszaállítását követően - a fertálmesterré való választást már kezdték megtiszteltetésnek venni, visszautasítani nem illet, de a tényleges munkát mindig másra bízták.

A 19. század közepén a polgári közigazgatás erősödésével a törvényhatósági törvények mindenhol megszüntették ezeket a korábbi népi önkormányzati tisztségeket (tizedesek, utcakapitányok, fertálmesterek). Az egyes feladatokat ezt követően a megfelelő városi tisztviselők és alkalmazottak látták el.⁴⁵⁷ A miskolci példa jól illusztrálja a fertálmesterség megszűnésének fokozatait: 1867 után a rendőrség és tűzoltóság professzionalizálódását követően a fertálmesterek már egyre kevesebb rendészeti és tűzbiztonsági feladatot láttak el, így főként a városi adóhivatalnál segédkeztek, adóbehajtással foglalkoztak, kerületükben összeírtak, kézbesítettek, kampánymunkákban vettek részt, mint például az 1869-es népszámlálás munkálataiban. A törvényhatósági, illetve községi törvényeket követően szétválasztották a tisztségeket, a korábbi fertálmesterek felét átsorolták a rendőrség hatáskörébe, a többiek feladata az iratok kézbesítésére korlátozódott. Ezt követően, 1884-ben megszüntették a fertálmesteri intézményt.⁴⁵⁸ Egerben viszont, magyarországi kivételként, a fertálmesterség megélte a 20. századot is, ugyanis a városi képviselőtestületnek nem állt

⁴⁵⁵ MNL HML V-1/a /111 Tanácsjegyzőkönyvek 1843. év

⁴⁵⁶ MNL HML V-1/a /113 Tanácsjegyzőkönyvek 1845. év

⁴⁵⁷ Petercsák 2014: 15.

⁴⁵⁸ Petercsák 2014: 37.

szándékába eltörölni ezt.⁴⁵⁹ Felismerték, hogy az intézmény a társasági élet és kapcsolattartás fóruma is lehet. Ebből a szempontból válik fontossá jelenleg ennek vizsgálata, hiszen a fertálymesteri tisztség, a hagyományőrzés keretein belül, városi egyesületté alakult át.

Ezt követően érdemes nyomon követni hogyan változott a fertálymesterek foglalkozási összetétele a század elején, míg közigazgatási feladatot láttak el és a század végén, amikor már megtiszteltetésnek vették a megválasztást. A rendelkezésre álló adatokból megállapíthatjuk, hogy 1848 előtt kereskedők, céhes iparosok és nagyobb földbirtokkal rendelkező személyek közül kerültek ki a fertálymesterek. A megválasztottak között tehát a földművesek jelenléte már ekkor is domináns volt. A század második felében a foglalkozásuk alapján 48%-uk földműves volt, 31%-uk pedig a kézművesek közül került ki. A jelentős különbség már abban állt azokban az években, amikor a fertálymesterség már nem járt hivatalos feladattal, hogy megjelentek az orvosok, ügyvédek, tisztviselők, tanárok, tanítók, egyházi személyek (21%), de nem volt ritka az sem, hogy a megyei főispánt vagy egy-egy országgyűlési képviselőt is fertálymesterré választottak.⁴⁶⁰ A megválasztott fertálymesterek foglalkozási összetétele egyben a negyedek foglalkozási struktúráját is követte, hasonlóan a megválasztott képviselőtestületi tagokhoz.

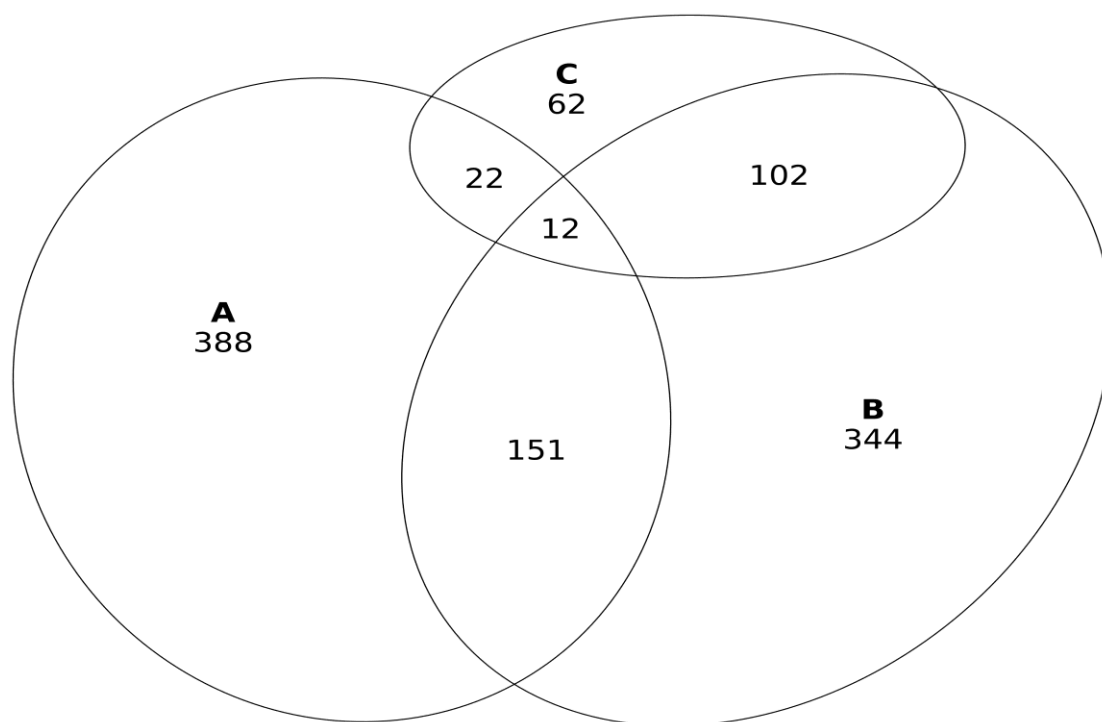
A vizsgálati szempontként elsődlegesen tehát a választás módját jelöltem ki: a Kaszinóba a tagdíj befizetését követően „bárki” beléphetett, a fertálymesterek azonban maguk választották az újakat, a városi képviselőtestületbe pedig az adott negyed választójoggal rendelkező személyei jutatták be az illetőt, szintén választás útján. A kérdés, hogy az ebből a szempontból vizsgált körök között mekkora átfedést tapasztalhatunk. Mindez annak tükrében érdekes, hogy a városi társadalmon belül a városirányításban részt vevő tagoktól függetlenül vagy velük szorosan összefonódva léteztek-e más körök, továbbá a vizsgált elittagok milyen arányban reprezentálták magukat az egyesületben? Mindezt megfordítva, össze lehet vetni az egyesület tagságát a város irányításban részt vevő tagokkal, melynek segítségével megtudhatjuk, hogy mekkora és milyen szintű volt a személyi összefonódás közöttük.

⁴⁵⁹ A fertálymestereknek járt a „százcáncú” köpeny, a fertálymesteri bot, a tisztséget viseltek nevével és évszámával. Az újonnan megválasztottak lakomát, „traktát” adtak a régebbieknek. 1869-től fényképes tablók is készültek, a választásokról, a „suttogókról” a helyi újság pedig rendszeresen beszámolt, mint fontos társadalmi eseményről.

⁴⁶⁰ Petercsák 2014: 96.

VIII.3. Az egyleti tagság vizsgálata, választás módja szerint

Az egyleti tagság elemzéséhez elsődlegesen a választás módja szerint kijelölt három kör közötti átfedés - Kaszinó tag, fertálmester, választott képviselő - nagyságát kell megállapítani. A vizsgált korszak egészében, az 1867 és 1910 közötti időszakban, a három csoportban összességében 1380 személyt tudtam beazonosítani. A Kaszinó tagok és a képviselők közel azonos arányban szerepelnek (573 és 609 fő), míg a fertálmesterek száma az előző két csoport közel harmada (198 fő). A választás módja alapján megkülönböztetett csoportok között jól kirajzolódik a különbség. A legnagyobb átfedés – meglepő módon – a Kaszinó tagok és a választott képviselők között tapasztalható, 151 személy szerepelt mindkét kategóriában. Ugyanakkor jól elkülöníthető a fertálmesterek köre, hiszen az összlétszámukhoz képest nagy azoknak az aránya, akiket csak ebben a kategóriában találunk meg (62 fő). Szembetűnő jelenség, hogy a fertálmesterek közül nagyobb eséllyel lett az adott személy választott képviselő, minthogy tagságot töltött volna be a Kaszinóban (ilyen eset csupán 22 alkalommal figyelhető meg). Ebből arra tudunk következtetni, hogy a képviselőtestület választott felébe nagy arányban kerültek be olyan személyek, akik a városi politikában való szerepvállalás mellett fontosnak tartották a város közéletében való részvételt is. Ugyanakkor a fertálmesterekkel való szoros összefonódás utalhat arra is, hogy rendelkeztek a városon belüli ismertséggel, kapcsolatokkal, ami bejuttatta őket mind a képviselőtestületbe, mind a pozicionális lokális elit mellett létező szűkebb, erősen elkülönülő körbe is. Ennek eloszlását szemlélteti a következő ábra.

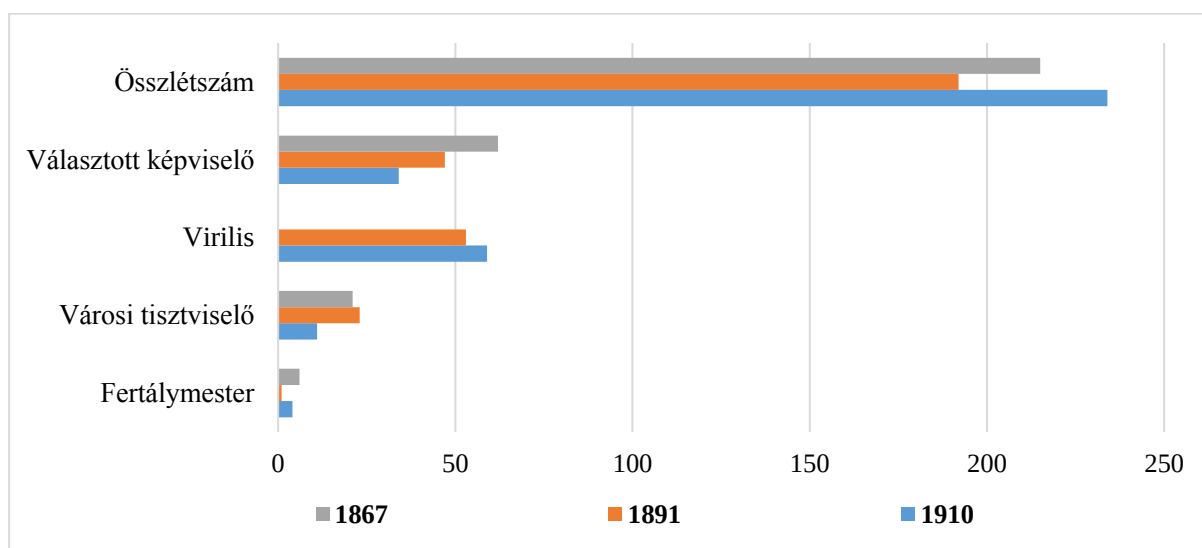
25. diagram A vizsgált személyek választás módja szerinti átfedésének aránya

A Kaszinó tagok
B Választott képviselők
C Fertálmesterek

Következő lépésként az így kapott adatokat érdemes részletesebben is összevetni a városirányításban részt vevő személyek számával és a Kaszinó tagok összlétszámához viszonyított arányával, annak érdekében, hogy képet kapjunk arról, mekkora volt az egyleti tagok között a városirányítási pozíciót betöltők aránya. A Kaszinó tagságának három időmetszetben elvégzett elemzése (1867-1870; 1870-1890; 1890-1910) arra mutatott rá, hogy körükben folyamatosan csökkent azoknak a száma, akik egyben a választott képviselőtestületi tagságot is betöltötték. Az első időmetszetben, a teljes tagsághoz viszonyítva még 63 személy választott képviselő is volt, addig a századforduló első évtizedére ez a szám már a felére csökkent úgy, hogy az egyesület összlétszáma egy rövid megtorpanást követően, még a korábbi tagok létszámát is meghaladta. Kétségtelen, hogy a Kaszinóban a legnagyobb adót fizető személyek száma mutatta a legmagasabb arányt, a korábban vizsgált, mintaévekben szereplő személyek közel kétharmada az egyesületben is betöltött valamilyen pozíciót (rendes tag, választmányi tag, igazgató). Érdekes vizsgálati szempont az a kérdés is, hogy 1867-ben Kaszinó tagságot betöltők közül hányan jelentek meg 1872-ben a városigazgatásba? Míg az 1867-es városi képviselőtestület teljes létszámát az 1872-es listával összevetve csupán csekély egyezést figyelhettünk meg, választott képviselőként 31 fő, legnagyobb adózóként pedig 25 fő került át

a régi képviselőtestületből, addig mindezt a Kaszinó tagsághoz viszonyítva már más tendencia rajzolódott ki. Az 1867-ben Kaszinó tagként regisztrált személyek között ugyanis nagyszámban jelen voltak az adójuk alapján képviselőtestületbe került személyek.

Ezzel szemben a fertálmesterek jelenléte a tagok között alacsony arányt mutatott, míg a városi tisztviselők aránya a századfordulóig stabilan tartotta magát, majd a számuk csökkenésnek indult. Az egyesület tagjai között a közigazgatásban, város irányításban szerepet játszó személyek aránya tehát meglehetősen alacsony volt, ami a századfordulóhoz közeledve még inkább csökkenést mutatott, hiszen az egész tagsághoz viszonyított arányukhoz képest csak a kisebbik részét tették ki ezek a személyek. Ugyanakkor az a tény, hogy az teljes tagság között számszerűleg csak elenyésző arányban voltak jelen rávilágít arra is, hogy létezett mellettük egy nagyobb kör is, azonban ezek a személyek nem birtokoltak városigazgatási pozíciókat. A csoport többi részéről azonban csak egy halvány képet kaphatunk, hiszen a mellettük jelen lévő tagok nagyobbik részéről kevés adat áll rendelkezésünkre, amire már utaltunk a Kaszinó tagok foglalkozási összetételének változásánál is. Esetükben azonban elképzelhető az is, hogy az aktív társadalmi szerepvállalás megalapozta a későbbiekben a városon belüli szocializációjukat is. A tagság közrejátszhatott abban, hogy a városban újonnan letelepedőként – gondoljunk a belvárosi első és második negyedbeli, 1890-es években újonnan megjelenő, ingatlanbirtok nélküli, csupán értelmiségi cenzussal rendelkező személyekre - személyes és társadalmi kapcsolatokat építsen ki, majd integrálódjon a városi közéletbe (elitbe), kompenzálva ezzel idegen származását.

26. diagram A testületi tagok (választott képviselő, virilis, tisztviselő) és fertálmesterek aránya a Kaszinó tagok összlétszámához viszonyítva

Fontos továbbá kitérni arra is, hogy a fertálymesterek és a választott képviselők között is jelentős átfedés volt tapasztalható, leginkább az 1860-as és 1880-as évek között. A két tisztség megoszlása leginkább a külvárosban élő családok tagjai között koncentrált, azaz a család egyik tagja vagy választott képviselő volt, vagy fertálymester. Ez az átfedés pedig leginkább a külvárosban volt látványos. A rendelkezésünkre álló adatokból tehát arra tudunk következtetni, hogy míg 1848 előtt a fertálymesterek túlnyomó többsége a belvárosból került ki, addig a század végére már a külvárosi lakosok vállalták a nagyobb szerepet. Történt ez annak ellenére, hogy a választójog kiszélesedett, a választhatók aránya és összetétele átstrukturálódott, az újonnan letelepedő személyek külvárosi jelenléte következtében a külvárosban élő emberek száma drasztikusan megnőtt, továbbá a már megválasztott képviselők között a külvárosi negyedekben volt tapasztalható nagymértékű fluktuáció. Ennek ellenére, éppen ezekben a negyedekben alakult ki egy szűk kör, akiket maguk közül mind a korábbi fertálymesterek, mind a választott képviselőtestületi tagok közé beválasztottak a negyed választójoggal rendelkező személyei. Még fontosabb megvizsgálni őket a társadalmi háttérük tekintetében is, hiszen erősen kettéválik két csoport: 1848 előtt a városban polgárjogot szerzett személyek köre nem egyezik meg az 1848 előtti fertálymesterek körével. Úgy tűnik azonban, hogy fontos jellemzője a szőlőművesek, földművesek csoportjának, hogy a fertálymesteri tisztség hasonló szerepet töltött be náluk, mint az iparosoknál a polgárjog, így a polgárok leszármazottai túlnyomó többségben a választott képviselők között voltak megtalálhatóak, egyben aktív társadalmi életet is éltek a század második felében. Másrészt, míg a képviselőtestületi tagok között erős volt a családi folytonosság és mindig próbáltak azonos családból választani tagot a választások alkalmával, addig a fertálymesterek közé mindig más személyt került be. A vizsgált korszakban a fertálymesterek között nem volt jellemző a családi folytonosság, a század második felében is ritka az a megválasztott fertálymester, akinek a családjából korábban már betöltötték ezt a tisztséget.

Összességében megállapítható, hogy megvalósult a viselkedésszociológiai értelemben vett rendi elkülönülést. A rendelkezésünkre álló adatokból arra a következtetésre juthatunk, hogy a városi egyesületeknél létezett a társadalmi elkülönülés, de ezek a korlátok korántsem voltak merevek. Egy jól körülhatárolható csoport nem rajzolódik ki a tagok között, ugyanakkor egyértelmű, hogy a Kaszinó vonzotta a legkülönbébb társadalmi helyzetű, foglalkozású egyéneket. Az elkülönülés arányát a többi egyesületben nincs lehetőség vizsgálni, ehhez a városban működő összes egyesület tagnévsorára szükség lenne, különböző időmetszetekben. Ezeknek a súlypontoknak a változását azonban nem tudjuk nyomon követni. Nyilvánvaló

azonban, végignézve a város egyesületeinek számának alakulását, hogy megjelentek az egyesületeikkel a hivatásrendek is a város társadalmi életében, emellett pedig a városban jelentős szerepet betöltő izraeliták is külön kialakították maguknak az egyleteiket, ami persze nem állt ellentétben azzal, hogy részt vegyenek a város többi egyletében, többek között a Kaszinóban. Fontos szempont továbbá, visszautalva az előző fejezetre, a házassági-rokoni kapcsolatok az egyesületi életben játszott szerepe, ugyanis ennek jelenléte mérvadó szempont lehetett az egyesületek szerveződésében és a tagok rekrutációjában is. A tagnévsor elemzése azonban arra mutatott rá, hogy a rokonság nem játszott szerepet az egyesületeket szervező és működtető tényezők között.

IX. Összegzés

A dolgozatomban a viselkedésszociológiai értelemben vett rendiséghez kapcsolódó definíció által vizsgáltam empirikusan, helyi szinten a 19. századi egri városi társadalmat. Az elemzésnél egy lokális városi társadalom átalakulásának több szempontú analízise volt a cél, melynek során társadalomtörténeti megközelítéssel a különböző aspektusokat külön-külön vettem számba, mint például a választójogi participáció, a tulajdonjogi mozgás, a családi, rokonsági stratégia, az egyesületi-társadalmi érdek összefonódása. A némileg szeparáltan bemutatott egyes szegmensek között azonban megvannak a belső összefüggések, létezik az ezek közötti kohézió, egymás közötti kapcsolat. Érdeemes kitérni azonban arra is, hogy az ilyen jellegű polgárságtörténeti elemzés, megközelítés mellett akadnak még felderítetlen aspektusok is, mint például az életmód (lakástörténet, lakáshasználat, lakáskultúra), vagy a szociabilitás (amit a vizsgált és elemzett egyesületek csak részben fednek le) vagy maga a csoportidentitás. Ez utóbbiak a modern polgár lényeges attribútumai, fontos csoportképző tényezői. Ezeknek a jelentősége egyértelmű, vizsgálati szempontként azonban nem jelentek meg az elemzésekben, egyrészt területi, másrészt forrásadottságok hiányában.

A célkitűzésekben megfogalmazott problémaköröket illetően az eddigi adatokat összegezve arra a következtetésre juthatunk, hogy a városi tér társadalomszerkezeti átalakulása, a vizsgált személyek lakóhelyi elhelyezkedése, városon belüli mozgása jelentős összefüggést mutatott a városigazgatásban szerepet betöltő személyek körének (át)szerveződésével. A 19.

század elejétől a polgárjoggal rendelkezők csoportjára fokozatos bezárkózás volt jellemző, a házassági-rokonai kapcsolataikat a polgárjog megszerzésére, a városon belüli társadalmi presztízs fenntartására használták fel. 1848 után, a cenzusos választójog bevezetését követően azonban úgy tűnik, hogy a régi, tősgyökeres családok elsődleges célja az volt, hogy továbbra is fenntartsák a pozíciójukat a városon belül. Túlnyomó többségük azonban a szükséges vagyoni cenzusnak nem tudott megfelelni, így az egyetlen opcióként - jogilag alaptalanul - csupán a régi jog használata merülhetett fel. A választójog következetesebb használatát követően, az 1860-as évek elejére a városi életben betöltött szerepük valóban csökkent, súlyuk már alig volt mérhető. Ebből kifolyólag az 1848 előtti polgárjoggal rendelkező személyek körét nem tekinthetjük városi elitnek, vagy legalábbis nem mindenkit.

A választójog kiterjesztésének következtében azonban megváltozott a városi önkormányzat összetétele, változások akkor következtek be, amikor nagyobb számban megjelentek az újonnan választójoghoz jutott személyek és az adójuk alapján automatikusan bekerülő személyek. A belvárosi kerületek ingatlanvásárlási- és eladási tendenciája szoros összefüggést mutatott a választójogi cenzus változásával, ami összefüggésben volt a kerületek általános társadalmi jellemzőinek átalakulásával is. Mindezzel együtt pedig a kerületben megválasztható személyek összetétele is átalakult és a változás aránya visszahatott a képviselők fluktuációjára és társadalmi összetételére. A kerületek közötti választói jogosultság arányeltolódása ebből kifolyólag tükrözte a kerületek társadalmi karakterét, mindezt úgy, hogy a korszakban a választójoggal rendelkezők számában nem történt jelentős változás.

Mindez abban nyilvánult meg, hogy a korábban polgárjoggal rendelkező személyek egy része elveszítette a választójogát, majd kiszorultak a belvárosi első negyedből, külvárosba költöztek, helyüket pedig az ingatlanal nem rendelkező értelmiség vette át. A polgárjogot szerzett személyek kisebb köre ugyan már szintén nem szavazhatott, az ingatlanjukat sikerült megtartani és továbbra is a város adott területén, a belvárosi harmadik és negyedik negyedben éltek. Erre utal az örökösödési minta, hiszen az örökösök ezeken a belvárosi területeken voltak jelen leghosszabb ideig és a legnagyobb számban. Esetükben semmilyen lakhelyváltoztatást nem lehetett kimutatni, generációkon keresztül adva volt a lakóhelyi folytonosság, amelyre családi kapcsolataik is hatást gyakoroltak. A belváros első és második negyede azonban jelentős mobilizációs térré alakult a századforduló környékén, amit tehát párhuzamban lehetett állítani az ingatlanal nem rendelkező értelmiség megjelenésével. Folyamatosan növekedett az értelmiségi foglalkozásúak (iskolák tanárai, megyéhez köthető pozíciókat betöltő személyek) száma a belvárosban, akik választójoguk után bekerültek a képviselőtestületbe az 1880-as évektől kezdve. Ők vették át tehát az addig külvárosban, a hatvani kerületben élő egri születésű

értelmiségiek, túlnyomó többségben az ügyvédek helyét, akik korábban mind választás, mind vagyonuk alapján szerepelni tudtak a testületben. Az 1860-as évektől az 1880-as évekig a földművesek mellett lényegében az egri születésű értelmiség töltötte be a belvárosi „régipolgárok” helyét a képviselőtestületben, akik addigra meghaltak vagy elvesztették a választójogukat. Az 1880-as években megjelenő értelmiség másik része azonban nem került megválasztásra, illetve jövedelem alapján sem kerültek be a testületbe, csupán a Kaszinó tagok között találjuk meg őket. Figyelembe kell venni azt a tény is, ezeken a területeken voltak megtalálhatóak a városban bérbe adható házak, ami nagyban befolyásolta a választójoggal rendelkező személyek számát is.

A kiszélesedő választójog és a folyamatos népességnövekedés által idővel a meghatározóbbá vált a külvárosi lakosság mind a választójogi, mind képviselőtestületben betöltött szerepet illetően. A korábbi mezővárosi jellegnek megfelelően domináns csoportot alkottak a testületben, 1848 és 1872 után is jelentős szerepet kaptak a külvárosban élő földművesek. A képviselők között csupán az 1890-es évektől csökkent a számuk viszont a családi kapcsolataikon, illetve a szűk kört érintő fertálymesteri pozíciókon keresztül őrizték a városon belüli szerepüket, helyüket az újonnan letelepedők és a virilisekkel szemben.

A századfordulóhoz közeledve azonban ezek a keretek lazulni kezdtek. A századfordulót megelőző évtizedben a belvárosi negyedekben növekedett a vásárlások száma és aránya, ezzel párhuzamosan új tulajdonosok jelentek meg, a belvárosi lakosság elkezdett kicserélődni.⁴⁶¹ Az 1880-as évek végétől, az 1890-es évek elejétől a városi képviselőtestület több mint a felét már az újonnan letelepedő személyek tették ki. Mindez felgyorsította a fluktuáció mértékét, ami hatással volt a megválasztott képviselők összetételére is. A századfordulóhoz közeledve, az új emberek letelepedésével és a képviselőtestületben való megjelenésével az exogám jellegű házassági kapcsolatok száma is növekedni kezdett, másrészt az újonnan érkező személyek már nem házasodtak a helyi, törzsökös családok leszármazottaival. Az 1880-as évektől kezdve egyre erősebb tendenciává kezdett válni, hogy nem egri származású feleséget választottak, így az újonnan érkezőknek már nem állt szándékába beházasodni ezekbe a körökbe. A más településről érkező, de házasságot Egerben kötött személyek száma ráadásul ezzel párhuzamosan dinamikus növekedést mutatott és a

⁴⁶¹ Városon belüli változásként lehet számon tartani a belvárosból való kitelepülést is, az addigi külvárosban lévő Deák Ferenc utcai villasor és a Tisztviselőtelep kiépülését. Figyelembe kell venni egyrészt a 19. század második felében országos szinten felgyorsuló elvándorlás mértékét, az 1848 előtt polgárjoggal rendelkező személyekhez viszonyított második, harmadik generáció elvándorlását a városból.

városba érkező, de nem Egerben házasságot kötött személyek és képviselők száma is emelkedett.

A kontinuitás szempontjából a 19. század második felében megválasztott képviselőket azonban mégsem lehet új embereknek tekinteni, hiszen az 1880-as évek végéig a század elején polgárjogot szerzett személyek leszármazottjai nagymértékben helyet kaptak a városigazgatásban, presztízs és elismertség alapján megválasztották őket. A foglalkozási összetételt alapul véve a választott képviselőtestületi tagok többségét a városi ipartestületbe regisztrálva is megtaláljuk, a tagok pedig többnyire nem a Kaszinót, hanem a Keresztény Iparoskört látogatták, többen a vezetőségében (elnök, alelnök) is részt vettek. Ezáltal politikai stabilitást tudtak elérni, mert társadalmilag integrált kapcsolathálóban működtek. Ebből a szempontból felfoghatjuk a kézművesek csoportját a hagyományos, céhes eredetű kézművesipar továbbörökítőinek, a tradicionális helyi elitnek, akik a dualizmus éveiben a társadalmi elismertség és presztízs révén megőrizték a pozícióikat. A házasság útján létrejövő kapcsolataikon keresztül kiegyenlíthették az értelmiség növekvő jelenlétét, de politikai befolyásuk a gazdasági tevékenységükön nem tudott túlnőni, ugyanis a virilis pozíciókat egyik évben sem ők töltötték be. Az újonnan betelepülő értelmiség azonban nem azonosult teljes mértékben a „régivel” elítélhez, hiszen nem szerzett minden esetben ingatlant, a házasságot, mint egyik stratégiaként kínálkozó utat sem használták fel, nem házasodtak be ezekbe a körökbe. Ezek voltak azok a keretek, amelyek a város fejlődését és az újonnan érkezők (köztük a zsidók) integrálódási esélyeit is meghatározták. A bemutatott családi példák, és a számos egyéni, családi életút alapján az a tendencia is kirajzolódni látszódik, hogy a közös választójog ellenére sem lettek egységesek ezek a társadalmi csoportok. Mind a rokoni-házassági kapcsolatok, mind az egyletekben való részvétel alapján megfigyelhető a viselkedésszociológiai értelemben vett rendi elkülönülés.

Felhasznált források és irodalom

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltár

MNL HML IV-7/a/17. Országos összeírások Conscriptio Regnicolarie Archi Eppalis Civitatis Agriensis

MNL HML IV-7/b 817. Az egri nemes uraknak kik a ház fundusaik után adóznak 1841/42ik katonai esztendőben való összeírása

MNL HML IV-34/1. Népszámlálások (1786-1844) Eger város házakat és famíliákat egybefoglaló II. József-kori népszámlálás

MNL HML IV-254/5. Heves és Külső-Szolnok Vármegye Bizottmánya Központi Választmányának iratai (1861-1869)

MNL HML IV-403/14. Heves és Külső-Szolnok vármegye Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának Iratai

MNL HML IV-416/141-158. Heves vármegyei felekezeti anyakönyvi másodpéldányok gyűjteménye (1827-1895)

MNL HML V-1/a Tanácsjegyzőkönyvek

MNL HML V-1/b Eger város tanácsának iratai. 506. 1848/704.

MNL HML V-2/a/1. k Polgárjogot nyertek nyilvántartása. Egri polgárjogot nyert egyének betűrendes jegyzéke

MNL HML V-42/2. k Eger város képviselői gyűlések ülésjegyzőkönyvei. (1860–1871) 1861.

MNL HML V-44/c 3. n.d. Eger város polgármesterének iratai. 1860. évi tisztújítás iratai (5345/7.)

MNL HML V-44/c 5. Eger város polgármesterének iratai (1857)

MNL HML V-44/c. Eger város polgármesterének iratai. 152. 1860. évi szavazók névjegyzéke (1860)

MNL HML V-44/c/3. n.d. Eger város polgármesterének iratai. 1860. évi városi tisztújítás iratai

MNL HML V-44/c/5.n.d. Eger város polgármesterének iratai. Egerre vonatkozó népszerű írományai és táblázatai (1837-1858)

MNL HML V-45/b/10. k Eger város adószedőjének iratai. Eger város betűsoros névjegyzék az adófülkönyvhöz (1867)

MNL HML V-45/b/2. k Eger város adószedőjének iratai. Eger város adófülkönyve (1854/55)

MNL HML V-45/b/3. k Eger város adószedőjének iratai. Eger város lakosai vagyonainak összeírása (1855-1856)

MNL HML V-45/b/6. k Eger város adószedőjének iratai. Eger város ház-és földadókönyve (1855/56)

MNL HML V-71/1/2/3/5/7/8/10/13/16/19/25 Eger város képviselőtestületének közgyűlési jegyzőkönyvei (1872-1950)

MNL HML V-72/b/50. Eger Város Tanácsának iratai. Eger város birtokos lakosainak névsora 1887-ben

MNL HML V-74/23. k Eger Város Adóhivatalának iratai. Házadólajstrom (1884)

MNL HML IX-1 – IX-9 Céhek

MNL HML IX-205. Közttestületek. Egri Ügyvédi Kamara iratai (1846-1945)

MNL HML X-202/1 k. Az egri Casinoi egyesület részvényes tagjainak névsorozata

MNL HML X-202/5 k. Egri Kaszinó tagdíj befizetési 1905-1909. évre

MNL HML X-202/6 k. Egri Kaszinó tagdíjkönyve 1910. évtől

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár

MNL OL N26 208. Conscriptionis Privilegiati Oppidi Rima-szombat

MNL OL N26 214. Conscriptionis Eppalis Civitatis Rosnaviensis

Egri Járási Hivatal Földhivatali Osztály. Belvárosi telekkönyvek, tulajdonlapok.

Nyomtatott forrás

Az egri Atlétikai Club alapszabályai. Érsek Lyceumi Nyomda 1886. Eger.

Az Egri Klub alapszabályai. Eger, Nyomtatott az Egri Nyomda-részvénytársaságnál, 1900.

Egri casino-könyv 1836. évben. Az Egri Casinoi társaság névsora, s alaprajza és szabályai 1836. évben, Egerben.

Hevesvármegye alispánjának jelentése Hevesvármegye évi állapotáról. Eger, Egri Nyomda-részvénytársaság.

Közhasznú Honi Vezér. Gazdasági, házi és tiszti kalendárium ... esztendőre. Landerer nyomda. Pest.

Magyar Katolikus Lexikon. Szent István Társulat, Budapest.

Magyar Statisztikai Közlemények. A Magyar Szent Korona Országainak évi népszámlálása. Budapest.

Schematismus Cleri Archi-dioecesis Agriensis ad annum Jesus Christi 1828-1910. Agriae. Typis Lycei Archi-episcopalis.

Thirring Gusztáv (szerk.) 1912: Magyar Statisztikai Évkönyv. 1. évf. Budapest.

Varga Gyula (szerk.) 1880: Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. Hivatalos Statisztikai Közlemények. XLII. Országos magyar királyi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Hírlap és hetilap

Eger. Politikai és vegyes tartalmú hetilap

Egri Értesítő

Hevesvármegyei hírlap

Budapesti Hírlap

Digitális forrás

Képviselőházi Napló

Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár

Felhasznált irodalom

Antal Tamás 2011: Város és népképviselő. Az 1848. XXIII. tc. és intézményei Debrecenben, 1848–1872. Szeged.

Bácskai Vera - Nagy Lajos 1984: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban, Akadémiai Kiadó.

Bácskai Vera 1972: Pest társadalma és politikai arculata 1848-ban. (A választók és megválasztottak alapján). Tanulmányok Budapest Múltjából, 19. 283–325.

Bácskai Vera 1979: Pest társadalomtörténetének vizsgálata a házasságkötések alapján (1735-1830). In: Tanulmányok Budapest Múltjából 21. 49-104.

Bácskai Vera 1987: Az 1848 előtti városi társadalom kutatásának főbb forrásairól. In: Erdmann Gyula (szerk.): Kutatás-módszertan. Rendi társadalom - polgári társadalom 2. kötet. Gyula. 10-20.

Bácskai Vera 1988: Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején, Budapest, Akadémiai Kiadó.

Bácskai Vera 1997: A magyarországi városkutatás helyzete és feladatai. In: Németh Zsófia - Sasfi Csaba (szerk.): Kőfallal, sárpalánkkal... Vároštörténeti tanulmányok. Rendi társadalom - polgári társadalom 7. Debrecen. 9-15.

Bácskai Vera 2001: „Csak saját erőmre és teljesítményemre utalva.” A „self-made manek” világa. Aetas 3-4. 159-181.

Bácskai Vera 2003: Befogadás és bevándorlás a dunántúli városokban a 19. század első felében. Korall. Társadalomtörténeti folyóirat, 11–12. Május. 103-110.

Bácskai Vera 2006: A régi polgárságról. In: Kövér György (szerk.): Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Századvég Kiadó, Budapest. 15–37.

Bácskai Vera 2006: Vároštörténet. In: Bódy Zsombor - Ö. Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Osiris, Budapest. 243–257.

Bácskai Vera 2007: A mezővárosok történetének módszertani kérdései Nyíregyháza története alapján. In: Uő.: Városok és polgárok Magyarországon I. kötet. Vároštörténeti tanulmányok 8. Budapest. 59-62.

Bácskai Vera 2007: Város és városi polgárság a Dunántúlon (1790-1830). In: Uő.: Városok és polgárok Magyarországon II. kötet. Vároštörténeti tanulmányok 8. Budapest. 517-523.

Balázs Magdolna 1986: A középszintű közigazgatási apparátus személyi állományának vizsgálata a dualizmus időszakában. Történelmi Szemle, 1. 116–124.

Balázs Péter 1971: Az 1848-as választások Győrött és Győr megyében. In: Bónis György - Degre Alajos (szerk.): Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Budapest. 175-203.

Balázs Péter 1980: Győr a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Beluszky Pál – Győri Róbert 2003: „A város a láz, nyugtalanság, a munka és a fejlődés”. Magyarország városhálózata a 20. század elején. Korall, 11-12. sz. 199-238.

Beluszky Pál 1990: A polgárosodás törékeny váza. Városhálózatunk a századfordulón I. (Városhierarchia – vázlat tényképekkel). Tér és Társadalom 4. 3-4. 13-56.

Beluszky Pál 2006: Az (egykori) szabad királyi városok a dualizmus kori városhálózatban. URBS Magyar Városthörténeti Évkönyv I. Budapest. 281-287.

Benda Gyula 2006: A polgárosodás fogalmának történeti értelmezhetősége In: Uő. Társadalomtörténeti tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest. 341-350.

Benda Gyula 2006: Patrónusok és komák. A keresztszülői kapcsolathálók Keszthelyen (1740-1849). In: Uő: Társadalomtörténeti tanulmányok, Osiris Kiadó, Budapest. 519-546.

Benda Gyula 2008: Zsellérből polgár - társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban (Keszthely társadalma 1740-1849). Budapest, L'Harmattan.

Bene János 1994: Népkepviseleti választások Szabolcs vármegyében és Nyíregyházán 1848-ban. In: Vinnai Győző (szerk.): Tanulmányok választásokról és önkormányzatokról Szabolcsban (1848-1948). Nyíregyháza. 5-28.

Benedek Gábor 2009: A dualizmus kori tisztviselők lakásviszonyainak történetéhez. In: A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére. Századvég Kiadó, Budapest. 181-191.

Bibó István 1990: Elit és szociális érzék In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. Első kötet (1935-1944). Válogatta Huszár Tibor - Vida István - Nagy Endre. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

Bohony Nándor 1985: Adózó gazdaság és társadalom Egerben az 1828. évi országos összeírás alapján. In: Agrártörténeti Szemle 27. évfolyam. 1-2. sz. 66-157.

Bónis György - Degré Alajos (szerk.) 1971: Tanulmányok a helyi önkormányzat múltjából. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.

Boros Zsuzsanna-Szabó Dániel 1999: Parlamentarizmus Magyarországon (1867-1944). Budapest.

Borovszky Samu 1909: Magyarország vármegyéi és városai. Heves vármegye. Országos Monográfiái Társaság, Budapest.

Bottló Béla 1957: Az 1828. évi összeírás. In: Kovacsics József (szerk.): A történeti statisztika forrásai. Budapest. 242-272.

Bösze Sándor 1985: A Somogy megyei egyesületek története a dualizmus idején – az 1867-1918 között alakult Somogy megyei egyesületek katasztere. In: Somogy megye múltjából. 16. 401-432.

Bősze Sándor 1987: Egyesülettípusok a dualizmuskori Somogyban. In Somogy megye múltjából. 18. 247–289.

Bősze Sándor 1997: „Az egyesületi élet a polgári szabadság...” Somogy megye egyesületei a dualizmus korában. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár.

Breznay Imre 1934: Az Egri Kaszinó százéves története 1833-1933. Eger, Egri Nyomda Rt.

Cieger András 2003: Érdekek és stratégiák. A helyi politikai elit érdekérvényesítési lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában. Korall, 13. 87-106.

Cieger András 2004: A dualizmus kori helyi politikai elit kutatása regionális szinten. In: Mi végre a tudomány? Fiatal kutatók fóruma, I. Budapest. 297-311.

Czoch Gábor 2006: Hogyan határozható meg a város területe? Az 1843/44. évi városi törvény vitái. Korall 24–25. sz. 216–230.

Czoch Gábor 1999: Városfogalom, városok és polgárság a reformkorban. In: Temesi József (szerk.): 50. éves a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. Jubileumi tudományos ülészek. 2. kötet. Budapest. 1179-1192.

Czoch Gábor 2009: „A városok szíverek”. Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Kalligram, Pozsony.

Czoch Gábor 2009: A polgárság és a polgárjog változásai Kassán a 19. század első felében. In: „A városok szíverek”. Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Kalligram, Pozsony. 94-149.

Czoch Gábor 2009: A reformkori polgárság történeti emlékezete a 19. század második felében. In: „A városok szíverek”. Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Kalligram, Pozsony. 185-197.

Czoch Gábor 2009: Lakóhely és társadalmi helyzet. A reformkori külvárosok problematikája Kassa példáján keresztül. In: Cieger András (szerk.): Köttöerők. Az identitás történetének térbeli keretei. Budapest. 237- 257.

Czoch Gábor 2011: A későrendi magyarországi polgári identitás területi különbségeinek kérdéséről. In: Cieger András (szerk.): Terek, tervek, történetek. Az identitás történetének térbeli keretei 2. Budapest. 85–100.

Czoch Gábor 2015: Városi tisztújítás Kassán 1848-ban. Századok. 149. 5. szám. 1113-1135.

Czoch Gábor–Szabó Gábor–Zsinka László 1997: Változások a magyar város- és településszerkezetben 1784 és 1910 között. In: Németh Zsófia–Sasfi Csaba (szerk.): Kőfallal, sárpalánkkal. Várostörténeti tanulmányok. Rendi társadalom – polgári társadalom 7. Debrecen. 25-49.

Csekő Ernő 2006: A szekszárdi Leopoldok. Pillanatfelvétel egy saját irathagyatékkal nem rendelkező család kutatásának állásáról. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 17. 449-466.

Csekő Ernő 2011: Szekszárd házai és háztulajdonosai a 19. század közepétől az 1920-as évekig. (Egy elkészítendő adattár felépítéséről, tudományos és helytörténeti hasznáról) In: Új Dunatáj. Tudományos és Művészeti Szemle. XVI. évf. 4. 39-59.

Csengery Antal 1884: Töredék eszmék a községek rendezése körül. In: Publicistikai dolgozatok és beszédek. Csengery Antal összegyűjtött munkái. Negyedik kötet. Budapest. 23-40.

Csik Tamás 2014: Cenzusok a századelő választójogában és képviseleti reformterveiben. Levéltári Szemle, 64. 3. szám. 19-60.

Csíki Tamás 2014: Városiasodás és önszerveződés. Egyesületek Kassán a 19. század második felében. Korall 56. 171-193.

Csizmadia Andor 1962: Az egyházi mezővárosok jogi helyzete és küzdelmük a felszabadulásért a XVIII. században. Budapest.

Csizmadia Andor 1963: A magyar választási rendszer 1848–49-ben (Az első népképviselési választások). Budapest.

Csizmadia Andor 1976: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Dányi Dezső 2000: A 19. század végi hazai belső vándorlás néhány jellemzője. In: Faragó Tamás – Őri Péter (szerk.): Történeti demográfiai évkönyv 2000, KSH Népeségtudományi Intézet, Budapest. 21–121.

Dányi Dezső –Dávid Zoltán 1960: Az első magyarországi népszámlálás (1784-87). Budapest.

Dávid Ferenc - Goda Károly - Thirring Gusztáv 2008: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai, 1488-1939. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron.

David Warren Sabeau – Simon Teuscher 2007: Kinship in Europe. A new approaches to Long-term Development. In: David Warren Sabeau – Simon Teuscher – Jon Mathieu (eds.): Kinship in Europe. Approaches to Long-term Development (1300-1900). Berghan Books, New York.

Dávid Zoltán 1963: A városi népesség nagysága Magyarországon. Történeti Statisztikai Közlemények, 1963-1964. 110-127.

Deák Ágnes 2000: „Nemzeti egyenjogúsítás”. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849-1860. Osiris Kiadó, Budapest.

Demeter Gábor 2009: A dualizmus kori Eger lassú népességnövekedésének demográfiai hátteréről. In: Demeter Gábor - Bagdi Róbert Asszimiláció és migráció Északkelet-

Magyarországon és a Partiumban 1715-1992. *Studia Historico - Demographica Debrecina I.* Debrecen. 48-61.

Demeter Gábor 2018: Hasonlósági (formális) régiók és területi egyenlőtlenségek a történeti Magyarországon (1890–1910). In: Demeter Gábor – Szulovszky János (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. Módszerek és megközelítések.* Budapest–Debrecen. 195-218.

Dobrovits Sándor 1933: Eger város társadalmi egyesületei. *Magyar Statisztikai Szemle*, XI. évfolyam, I. kötet, 5. szám. 351-354.

Dobszay Tamás 1994: A községi igazgatás rendezésének egyes kérdései Magyarországon (1766-1849). In: Orosz István-Pölöskei Ferenc (szerk.): *Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára.* Budapest. 31-48.

Dobszay Tamás 2005: A szabad községek rendezésétől a szerződött községek felszabadításáig: A községek ügye az 1843/44-es országgyűlésen *Századok*, 139. évf. 3. szám. 545-584.

Dobszay Tamás 2006: Politikai intézmények és választások a magyar kései rendiség időszakában. In: Gergely Jenő (szerk.): *Fejezetek az új- és jelenkori magyar történelemből.* Budapest. 13-73.

Dominkovits Péter 1997: Kőszeg 18. századi polgársága. Vasi honismereti és helytörténeti közlemények. Szombathely. 4. szám. 62-82.

Dr. Fenyő György - Dr. Vincze László 1993: *A magyar ingatlan nyilvántartás.* Erdészeti és Faipari Egyetem Földmérési és Földrendezési Főiskolai Kar, Székesfehérvár.

Dr. Petrik Ferenc 2006: *Ingatlan-nyilvántartás. Kommentár a gyakorlat számára.* Lap-és Könyvkiadó Kft. Budapest

Eöry Gabriella 2006: Az Országos Kaszinó és a középosztály. In: Kövér György (szerk.): *Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Századvég Kiadó, Budapest,* 321-351.

Faragó Tamás 1995: A szentendrei kézművesek társadalmi mobilitása a 19. század közepén a házasságkötések tükrében. In: Á. Varga László (szerk.): *Vera (nem csak) a városban. Rendi társadalom-polgári társadalom. Supplementum, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Salgótarján.* 125-159.

Faragó Tamás 1996: Rokonsági viszonyok a magyarországi falvakban a 18. században. *Demográfia*. XXXIX. 4. 241–262.

Faragó Tamás 1997: Család és háztartás Magyarországon a 18. században. In: Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Millecentenáriumi előadások.* KSH, Budapest. 217–239.

Faragó Tamás 1999: Tér és idő-Család és történelem. Társadalomtörténeti tanulmányok. Miskolc.

Fényes Elek 1851: Magyarország geográfiai szótára. Pest, 1. kötet.

Fenyő István 1997: Csengery Antal és a községek „népelmű” rendezése. In: A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon. Argumentum. 283-289.

Gattáji Gorové László 1876: Eger városának története. Eger.

Gerhard Péter 2010: A politika személyessége. In: Budapesti Negyed. 68. 181–209.

Gerhard Péter 2019: Deszkafalak és potyvacsorák. Választói magatartás Pesten a Tisza Kálmán-korszakban. Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 10. Korall. Budapest.

Gerő András 1988: Az elsőprő kisebbség. Népképviselet a Monarchia Magyarországon. Gondolat Kiadó. Budapest.

Gottfried Barna 1993: Nyíregyházi virilisek 1874 és 1912 között. In: Gyarmathy Zsigmond (szerk.) Helytörténeti tanulmányok. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai I. Évkönyvek 9. Nyíregyháza. 141-168.

Gusztiné Toronyi Judit 2008: A dualizmus kori Nógrád vármegye társadalma a választói névjegyzékek tükrében (1886-1914). A választói elit a dualizmus kori Nógrád vármegyében. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

Gyáni Gábor – Kövér György 2003: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. 2. javított kiadás, Osiris Kiadó. Budapest.

Gyáni Gábor 1995: Elkülönülés és egyesülés. Szegregáció és egyesületek a dualizmus kori Vásárhelyen. In: Mikó Zsuzsa (szerk.): Mezőváros-kisváros. Csokonai, Debrecen. 181-190.

Gyáni Gábor 1998: Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940). Budapest.

Gyáni Gábor 2002: Mai várostörténet-írásunk: teljesítmények és irányzatok. In: Gyáni Gábor: Történészdiskurzusok. L'Harmattan, Budapest. 67-78.

Gyáni Gábor 2003: Városbiográfia és mikrotörténet. In: Vonyó József (szerk.): Várostörténet, helytörténet. Elmélet és módszertan. Pécs. 19-28.

Gyáni Gábor 2009: Demokrácia – hatalom. Az elit fogalma és történeti változékonysága. Korunk. 3. folyam, 20. évf. 3. sz.

Gyáni Gábor 2012: Az urbanizáció társadalomtörténete. Tanulmányok.

Gyáni Gábor 2012: Rendi polgárság, régi-új polgárság, pesti-budai polgárok. In: Uő: Az urbanizáció társadalomtörténete. Tanulmányok. Kolozsvár. 67–86.

Gyáni Gábor 2012: Vagyon és polgár, avagy a vagyonos polgár a diskurzusban. In: Az urbanizáció társadalomtörténete. Korunk, Kolozsvár. 87-115.

Gyimesi Sándor 1975: A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Horváth Gergely Krisztián 2000: Elbukás és újrakezdés. Egy járszági redemptus család öt generációjának története. Korall 2. 43-60.

Horváth J. András 1998: Józsefváros választópolgársága az 1884. évi képviselőválasztás tükrében. Fons (5.) 4. 481-525.

Horváth J. András 1999: Új emberek az újvárosházán – Az egyesített főváros első közgyűlésének társadalmi összetétele. Tanulmányok Budapest múltjából XXVIII. Budapest. 23-52.

Horváth J. András 2010: A megigényelt világváros. Budapest hatósága és lakossága a városegyesítés éveiben. Disszertációk Budapest Főváros Levéltárból 2. Budapest Főváros Levéltára, Budapest.

Horváth Zoltán 1972: A községi önkormányzat és a parasztság. In Szabó István (szerk.): A parasztság Magyarországon a kapitalizmus időszakában 1848-1914. 2. köt. Budapest. 565-615.

Hudi József 1995: Pápa szabadalmas mezőváros polgársága a 18-19. században. In Á. Varga László (szerk.): Vera (nem csak) a városban. Rendi társadalom-polgári társadalom. Supplementum. Salgótarján, 95-107.

Hudi József 1995: Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730-1847). Fejezetek Pápa város történetéből 2, Pápa, Pápa Város Önkormányzata.

Hunfalvy János (szerk.) 1863: Magyarország különböző egyletei. Statisztikai Közlemények 4. kötet 2. füzet. Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága, Pesten.

Husz Ildikó 2000: Az angolszász családtörténeti kutatások és hatásuk a magyarországi történeti demográfiára. Szociológiai Szemle 2. 81-104.

Irinyi Károly 2002: A politikai közgondolkodás és mentalitás változatai Debrecenben 1867-1918. Debrecen.

Iványi Béla é. n.: A városi polgárjog keletkezése és fejlődése figyelemmel Buda és Pest városokra. Budapesti Statisztikai Közlemények. 84/1. Budapest. 3-198.

Járolai József 1987: Az anyakönyv, mint a nem nominális és nominális vizsgálatok forrása. In: Erdmann Gyula (szerk.): Kutatás-módszertan. Rendi társadalom-polgári társadalom. 2. Gyula. 466-475.

Jean Bérenger – Kecskeméti Károly 2008: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918. Napvilág, Budapest.

Juliane Brandt 2009: Német polgárok Pesten és helyzetük a városi társadalomban: a protestáns árvaegylet, 1859-1914. In: A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére. Századvég Kiadó, Budapest. 163-174.

K. Lengyel Zsolt 2008: Neoabszolutizmus vagy önkényuralom? Megjegyzések a magyarországi Bach-korszak újabb historiográfiájához. Aetas. 23. évf. 3. szám. 237-255.

Kajtár István 1992: Magyar városi önkormányzatok (1848–1918). Akadémiai Kiadó. Budapest.

Kajtár István 2004: A polgári modernizáció közigazgatási autonómiáinak jogtörténeti keretei. In: Gergely Jenő (főszerk.): Autonómiák Magyarországon 1848-1998. Tanulmányok, ELTE, Budapest. 25–41.

Kállay István 1989: A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon 1686-1848. Budapest.

Kerecsényi Edit 1978: Adatok Nagykanizsa településtörténetéhez a „polgárok lajstroma” (1745–1826) alapján. In: Zalai Gyűjtemény 8. Zalaegerszeg. 115–134.

Kérészy Zoltán 1942: Községi közigazgatásunk alaptörvényének (1871: XVIII. tc) előzményei. Különnyomat Dr. Viski Illés József Emlékkönyvéből. Budapest.

Kiss Péter 2007: Hatszáznégyen Eger múltjából 1944-ig. Eger.

Kiss Zsuzsanna 2006: A Zala megyei gazdasági egyesület működése (1861-1869). In: Kövér György (szerk.): Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Századvég Kiadó, Budapest. 255-283.

Klinger András (szerk.) 1979: A népmozgalom főbb adatai községenként, 1828–1900. Heves megye, 6. kötet Budapest.

Koroknai Ákos 1986: A dualizmus kori parlamenti választások a dél-kelet Dunántúlon II. rész (Módszertani kísérlet a választási statisztikák és a választói névjegyzékek elemzésére) In Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1985-1986. Pécs. 215-297.

Kovács Alajos 1933: Eger város népességének fejlődése és összetétele. In: Magyar Statisztikai Szemle, XI. évfolyam, I. kötet, 5. szám. 277-298.

Kovács I. Gábor – Kende Gábor 2006: Egyetemi tanárok rekrutációja a két világháború közötti Magyarországon. In: Kövér György (szerk.): Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Századvég Kiadó, Budapest. 473-501.

Kovács István Gábor 2011: A magyarországi polgári korszakbeli országos elitek empirikus kutatásának historikumához. Történeti elitvizsgálatok az ELTE Szociológiai Intézete

szervezésében 1978-tól. In: Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 33-75.

Kovács Melinda 2011: Tisztviselői adattár (1849-1919). In: Heves megye történeti archontológiája (1681-) 1687-2000, Eger.

Kozári József 1987: Földbirtokviszonyok Egerben az 1888-ban keletkezett kataszteri telekkönyv alapján. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Eger. 71-88.

Kövér György 1995: Kisvárosi elit társaságok. Hajdúböszörmény a két világháború között. In: Mikó Zsuzsa (szerk.): Mezőváros-kisváros. Debrecen. 217-223.

Kövér György 2003: Kulturális rétegződés és társadalmi értékrend a magyar középosztály történetében. In: Vonyó József (szerk.): Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században. Pécs, Pannónia Könyvek – Magyar Történelmi Társulat. 35–44.

Kövér György 2009: A politikatörténet „visszavétele”. Aetas, 24. évf. 3 szám. 147-155.

Kövér György 2010: Kiből lett és kiből nem lett virilista? Szabolcs megye, 1883. In: Bódy Zsombor – Horváth Sándor - Valuch Tibor (szerk.): Megtalálható-e a múlt? Argumentum Kiadó és Nyomda. Budapest. 282-296.

Kövér György 2011: A tiszaezlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek. Osiris, Budapest.

Kriston Pál 1992: Heves megye iparosítása a dualizmus korában. Studia Agriensia 13. Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Eger.

Kujbus Éva 2008: „Kegyeskedjenek Nyíregyháza városa kebelibe bévenni...” Lakos-és polgárjog Nyíregyházán (1753-1848). Memoria Rerum – Tanulmányok Bán Péter tiszteletére. Eger. 315-324.

Lengyel György 1993: A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között. ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Budapest.

Löffler Erzsébet 1981: Eger város jogi helyzete a török kiűzésétől 1854-ig. Agria XVIII. Az Egri Múzeum Évkönyve. 85–97.

Löffler Erzsébet 2006: Iparosok Eger közigazgatásában a XVIII. században. Agria 42. Az Egri Múzeum Évkönyve. 581-591.

Madas József 1978: Pécs-belváros telkei és házai. Adatgyűjtemény. Janus Pannonius Múzeum. Pécs.

Marjanucz László 1991: A zsidó-keresztény vegyesházasság Szegeden a századfordulón. In: Á. Varga László (szerk.): Rendi társadalom-polgári társadalom 3. Társadalmi konfliktusok, Salgótarján. 249-253.

Max Weber 1987: Gazdaság és társadalom. Budapest.

Mazsu János 2013: A zsidók letelepedése Debrecenben (1790–1870). Kísérlet tér- és társadalomszerkezeti rekonstrukcióra és elemzésre. In: Felekezeti társadalom – felekezeti műveltség, Rendi társadalom – polgári társadalom 25. Budapest. 43-72.

Nagy Ágnes 2005: Városnegyedek életciklusa: lakáelosztás - társadalmi rétegződés. Tanulmányok Budapest Múltjából, XXXII. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest. 179-214.

Nagy Beáta 1987: Klubok, kaszinók, társaskörök: az elit társaséletének színhelyei. In: Lengyel György (szerk.): Történeti szociológiai tanulmányok a 19-20. századi magyar társadalomról. MKKE, Budapest. 3-20.

Nagy János 2017: Az új szabad királyi városok becikkelyezésének ügye az 1751. évi országgyűlésen. Fons. XXIV. 1. sz. 69-108.

Nagy József 1978: Eger története. Gondolat Könyvkiadó. Budapest.

Nemes Lajos 1998: Eger város népessége és társadalma a XVIII. század végén. Heves Megyei Levéltár közleményei 15. Eger. 131-155.

Nemes Lajos 2001: Eger város önkormányzata 1687–1848. Eger.

Nemes Lajos 2007: Az egri hóstyák kialakulása és története. In: Guszmanné Nagy Ágnes - Miskolczi László - Petercsák Tivadar (szerk.): Az egri hóstyák. Eger Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala, Művészetek Háza. Eger. 10-34.

Orosz István 1982: A mezővárosok észak-magyarországi típusai. In: Petercsák Tivadar (szerk.): Mezővárosi kultúra Heves megyében. Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében 3. Eger. 5-14.

Oszetzky Dénes 1935: A hazai polgárság társadalmi problémái a rendiség felbomlásakor. I. rész. Budapest.

Őri Péter – Pakot Levente 2016: Háztartásszerkezet a 19. századi Magyarországon Korall 65. 164–192.

Őri Péter 2007: Család és házasodás a 18–19. századi Magyarországon. Korall 8. évf. 30. szám 61-98.

Örsi Julianna 1983: Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII-XX. században. Demográfia, 26. évf. 4. szám. 572-597.

Pajkossy Gábor 1991: Polgári átalakulás és nyilvánosság a magyar reformkorban. Előadások a Történettudományi Intézetben 14. Budapest, MTA.

Pajkossy Gábor 1993/4: Egyesületek Magyarországon és Erdélyben 1848 előtt. Korunk. 3–4. 103–109.

Pajkossy Gábor 1993: Egyesületek a reformkori Magyarországon. *História* 15. 2. 6-9.

Paksa Rudolf 2013: Prozopográfia vagyis „kollektív biográfiai elemzés”. (A Horthy-kori magyar nemzetiszocialista elit vizsgálata.) In: Ballabás Dániel (szerk.): Módszertani tanulmányok. Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai. Konferenciák, műhelybeszélgetések VIII. Eger. 7-19.

Pál Judit 2014: The Study of the Hungarian Elites of the 19th and 20th Century. *Historica - Review in History and Related Sciences*, 5, 2. 221-237.

Pál Judit 2016: Választók, választási részvétel és választói magatartás Székelyföldön a dualizmus korában. Az erdélyi választójog sajátosságai és a választókerületek átalakulása. *Aetas* 31. 45-75.

Pálmány Béla 1990: A nógrádi mezővárosok társadalma (1820-1870). In Szabad György (szerk.): A polgárosodás útján. Budapest. 171-299.

Pap József 2011: A választójog kiterjesztése körül folyó vita és az egri közélet a huszadik század elején. In: Ballabás Dániel (szerk.): Trianon 90 év távolából. Eger. 68-95.

Pap József 2011: Tisztviselői adattár (1849-1919). In: Heves megye történeti archontológiája: (1681-) 1687-2000, Heves Megyei Levéltár, Eger.

Pap József 2013: A dualizmus kori képviselők életpálya-elemzésének dilemmái. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig. Argumentum Kiadó. 420-432.

Pap József 2014: Országgyűlési választások, országgyűlési képviselők Heves megyében a dualizmus korában. In: Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből. Akadémiai Kiadó - Líceum Kiadó. 313-358.

Pap József 2016: Rokonok. Családi kapcsolati hálózatok a dualizmus kori Heves vármegye főszolgabírói karában. In: Pap József – Tóth Árpád (szerk.): Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon. Rendi társadalom – polgári társadalom 28. Budapest. 468-485.

Pap József 2016a: Eger választópolgárai a 19. század közepén. *Történelmi Szemle* I. 149-164.

Pap József 2016b: A városi képviselet, városi képviselők a dualizmus időszakában. In: Kónya Péter - H. Németh István (szerk.): Városok a diétán. Presov. 224-258.

Pénzes János 2018: Fejlettségi különbségek és centrum-periféria viszonyok a történelmi Magyarországon (1910). Összehasonlító módszertani vizsgálat. In: Demeter Gábor – Szulovszky János (szerk.): Területi egyenlőtlenségek nyomában a történelmi Magyarországon. Módszerek és megközelítések. Budapest–Debrecen. 85-114.

Peter P. Schweitzer 2000: Dividends of Kinship: Meanings and Uses of Social Relatedness, London, Introduction.

Petercsák Tivadar 2014: A fertálmesterség. Egy hagyományörző tisztség Egerben. Kossuth Kiadó. Eszterházy Károly Főiskola. Budapest-Eger.

Péterné Fehér Mária 1992: Az első országgyűlési képviselőválasztás Kecskeméten. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): Bács-Kiskun megye múltjából XI. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét. 152–217.

Péterné Fehér Mária 1994: Az 1865. évi országgyűlési választások Kecskeméten. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): Bács-Kiskun Megye Múltjából XIII. Kecskemét. 33-76.

Pierre Bourdieu 1978: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Tanulmányok. Szerk. Ferge Zsuzsa - Léderer Pál. Budapest.

Pór Edit 1988: A magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig. 1–3. kötet. Művelődéskutató Intézet. Budapest.

Pozsgai Péter 2000: Család, háztartás és tulajdon Torna vármegyében a 19. század második felében. Történeti Demográfiai Évkönyv. Budapest. 166-224.

Pozsgai Péter 2000: Kézművesek és kézművescsaládok Tornán a 19. században I. Az iparosok személyi körének meghatározása. Korall 2. 23-42.

Pozsgai Péter 2001: Kézművesek és kézművescsaládok Tornán a 19. században II. Életutak - kontinuitás, földtulajdon, családi stratégiák. Korall 3-4. 266-296.

Pozsgai Péter 2001a: Család és háztartás. Magyarországi történeti demográfiai források fogalomhasználata a 16-19. században. Demográfia. 44. évf. 3-4. sz. 332-346.

Pozsgai Péter 2001b: Család- és háztartásciklusok vizsgálatának eredményei a történeti demográfiai kutatásokban. In: KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve 2. Budapest. 265-281.

Pölöskei Ferenc 2005: Városok jogállás a kiegyezés után. In: Angi János - ifj. Barta János (szerk.): Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára. Debrecen. 209-216.

Reisz László 1988: Egyletek a dualizmus kori Magyarországon. Statisztikai Szemle 66. évf. 10. 930–946.

Ruszoly József 2002: Az országgyűlési népképviselő bevezetése Magyarországon. Az 1848:V. tc. létrejötte. In: Uő.: Újabb magyar alkotmánytörténet. 1848-1949. Válogatott tanulmányok. Püski Kiadó. Budapest. 38-66.

Rúzsás Lajos 1964: Városi fejlődés a Dunántúlon a XVIII-XIX. században. In: Értekezések. A Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete II. Budapest. 279-315.

Sárkány Mihály 1992: Rokon perspektívák. Egy vegyes lakosságú falu német és magyar rokonsági terminológiája. In: Mohay Tamás (szerk.): Közelítések. Néprajzi, történeti,

antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. Alföldi Nyomda, Debrecen. 245-255.

Sarlós Béla 1976: Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Sashegyi Oszkár 1981: A neoabszolútizmus rendszere 1849-1867. In Pölöskei Ferenc - Ránki György (szerk.): A magyarországi polgári államrendszerek. Tanulmánykötet. Tankönyvkiadó, Budapest. 81-139.

Sebők László 2005: Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai. Teleki László Intézet. KSH Levéltár, Budapest.

Simonffy Emil 1971: Zalaegerszeg képviselőtestülete és tanácsa a polgári kor első évtizedeiben (1848-1872). In: Bónis György-Degré Alajos (szerk.): Tanulmányok a magyar helyi önkormányzatok múltjából. Budapest. 235-283.

Sipos András 1996: Várospolitikai és városigazgatás Budapesten, 1890-1914. Budapest.

Soós Imre 1958: A jobbágyszomszéd sorsa Heves megyében a XVIII. században. Eger.

Stone, Lawrence 1971: Prosopography. In: Daedalus (Journal of the American Academy of Arts & Sciences), 46-79.

Szabó Dániel 1992: A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. Történelmi Szemle, 34. 3-4. 199-230.

Szabó Dániel 2006: Politikai társadalomtörténet – a politika társadalomtörténete. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Osiris, Budapest. 373–388.

Szekeres András 1999: Mikrotörténelem és általános történelmi tudás. Századvég, 4. évf. 15. szám. tél. 3-16.

Szende Katalin 2013: Az eltűnt tér nyomában. Kataszteri térképek és várostopográfiai kutatások: Sopron és Győr példája. In: Fedeles Tamás (szerk.): Pécs város topográfiája a kezdetektől a 20. század elejéig. Kronosz Kiadó, Pécs. 11-41.

Szijártó M. István 2006: A mikrotörténelem. In: Bódy Zsombor - Ö. Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Osiris Kiadó, Budapest. 500-521.

Szilágyi Zsolt 2011: Város és elit. A Horthy-kori Kecskemét történelmi földrajzi és társadalomtörténelmi megközelítésben. (PhD. disszertáció) Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Debrecen.

Szilágyi Zsolt 2017: Föld és hatalom. Mezővárosi elit Kecskeméten 1920-1939. L'Harmattan. Budapest.

Szívós Erika 2010: Az István (Klauzál) tér lakói a 19-20. század fordulóján, avagy a zomming in módszere a társadalomtörténetben. In: Bódy Zsombor – Horváth Sándor – Valuch Tibor (szerk.): Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára. Argumentum Kiadó, Budapest. 481-499.

Szőcs Sebestyén 1996: A városi kérdés az 1832–1836. évi országgyűlésen. (Várostörténeti tanulmányok). Budapest.

Takács Péter 1994: Adalékok a dualizmus kori választások Szabolcs megyei társadalmi hátteréhez. In: Vinnai Győző (szerk.): Tanulmányok választásokról és önkormányzatokról Szabolcsban (1848-1948). Nyíregyháza. 29-60.

Takács Tibor 2008: Döntéshozók. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a XX. század első felében. L'Harmattan, Budapest.

Tilcsik György 1989: Az első népképviselői országgyűlés választójogi névjegyzékeinek felhasználási lehetőségei a társadalomtörténeti kutatásokban. In: Erdmann Gyula (szerk.): Kutatás – módszertan. Rendi társadalom - polgári társadalom 2. kötet. Gyula. 371-384.

Tilcsik György 2000: Adatok Kőszeg polgárságának összetételéhez (1781-1848). In: Bariska István- Söptei Imre (szerk.): Kőszeg 2000. Egy szabad királyi város jubileumára. Kőszeg. 129–169.

Tilcsik György 2004: Adatok Kőszeg és Szombathely polgárságának etnikai összetételéhez a 19. század első felében. In: Mayer László - Tilcsik György (szerk.): Előadások Vas megye történetéről. Szombathely. 4. 129–169.

Tokaji Nagy Erzsébet 1995: Szombathely urbanizációja a századfordulón. Éhen Gyula szerepe a város modernizációjában. In: V. Fodor Zsuzsa (szerk.): Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában, Veszprém. 212-233.

Tóth Árpád 1998: A társadalmi szerveződés rendi és polgári normái. A Pesti Jótékony Nőegylet fennállásának első korszaka (1817–1848) FONS, 4. 411–479.

Tóth Árpád 2000: A megőrzött presztízs. Pozsony rendi polgársága a XIX. század első felében. In: A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára. Osiris, Budapest. 151-176.

Tóth Árpád 2001: Önszegélyezés és önszerveződés. Temetkezési és betegsegélyező egyletek a reformkori Pesten. Korall. 5-6. szám, Ősz-Tél. 49-71.

Tóth Árpád 2003: Az egyesületi szerveződés történeti vizsgálata. A kutatás tematikai irányai és a könyvtári/nyomtatott dokumentumok forrásértéke. In: Kiss Bori–Sándor Tibor (szerk.): Önszerveződő helyi társadalom. Történelmi változatok, új formák. A helyismereti könyvtárosok X. országos tanácskozása. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Budapest. 51-61.

Tóth Árpád 2004: "A polgárok józanabb része..." Pozsony evangélikus választott polgárai, 1800-1848. Fons, XI. 2. 235-276.

Tóth Árpád 2005: Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban. L'Harmattan. Budapest.

Tóth Árpád 2009: Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között. Pozsony.

Tóth Árpád 2011: A pesti Nemzeti Casino reformkori társadalmi összetételének tanulságai. In: Deák Ágnes - Völgyesi Orsolya (szerk.): História mezején. A 19. század emlékezete. Tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged. 45-56.

Tóth Árpád 2012: Az evangélikus polgárság és nemesség kapcsolatai és rokoni hálózatai Pozsonyban a 18. században. Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv 7. 263–282.

Tóth Zoltán 1987: Társadalmi státus és a foglalkozás az osztrák és a magyar társadalomstatisztikában. Statisztikai Szemle, 65. évfolyam 1. szám. 62-86.

Tóth Zoltán 1987a: A századvégi foglalkozásstatisztika ágazati rendszere, mint rendi strukturális örökség. In Á. Varga László (szerk.): Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Nógrád megyei Levéltár. Salgótarján. 407-419.

Tóth Zoltán 1989: Szekszárd a dualizmus korában (1867-1918). In: K. Balog János (szerk.): Szekszárd város történeti monográfiája. I. Szekszárd. 292- 317.

Tóth Zoltán 1989: Szekszárd társadalma a századfordulón. Történelmi rétegződés és társadalmi átrétegződés a polgári átalakulásban. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Tóth Zoltán 1996: Rendek, osztályok, rétegek Lukán a jobbágyfelszabadítás után. In: A társadalomnéprajz eredményei és lehetőségei az Alföldön. Tanácskozás Csongrádon 1. 1993. július 3-4. Csongrád. 9-22.

Tóth Zoltán 1991: A rendi társadalomszervezet történeti színeváltozásairól. In: Tóth András (szerk.): Rendiség és polgárosodás. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest. 13-25.

Tóvári Judit 1997: Az elit Miskolc város társadalmában 1872-1917. Stúdium Kiadó. Nyíregyháza.

Tózsza-Rigó Attila 2012: A pozsonyi városvezető elit politikai, rokoni és lakóhelyi hálózata. FONS XIX. 3. 279-319.

Vörös Károly 1966: Budapest legnagyobb adófizetői 1903–1917. Tanulmányok Budapest múltjából. Budapesti Történeti Múzeum Kiadványa. 17. 145-194.

Vörös Károly 1978: A győri városigazgatás és várospolitikai történetéhez 1861-1914. In: Gecsényi Lajos (szerk.): Tanulmányok Győr és vidéke történetéből. Győr Megyei Város tanácsa. Győr. 113-127.

Vörös Károly 1979: Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Vörös Károly 1982: Pécs a 20. század elejének magyarországi városhálózatában. In: Sándor László (szerk.): Tanulmányok Pécs város történetéből Baranya Megyei Levéltár, Pécs. 73-82.

Melléklet

1. diagram A polgárkönyvben regisztrált, évszámmal feltüntetett személyek száma 1781 és 1851 között
2. diagram A választók korcsoportonkénti eloszlása 1848 és 1869 között
3. diagram A korábbi polgárjogú, választójogot szerzett személyek életkora 1848-ban
4. diagram Tulajdonviszony-változás (vásárlás, örökség, ajándékozás) időbeli megoszlása városi szinten 1859 és 1920 között, a tíz éves átlagot ábrázoló vonallal
5. diagram Ingatlanszerzés megoszlása 1860 és 1920 között a tulajdonszerzés módja alapján
6. diagram Vásárlások időbeli megoszlása 1860 és 1920 között, a tíz éves átlagot ábrázoló vonallal
7. diagram Öröklések időbeli megoszlása 1860 és 1920 között, a tíz éves átlagot ábrázoló vonallal
8. diagram Eladások és öröklések időbeli megoszlásának összehasonlítása 1860 és 1920 között
9. diagram A bel- és külterületi képviselők fluktuációja
- 10./a diagram Választott képviselői jogcímen szereplő tagok előfordulási száma
- 10./b diagram Virilis jogcímen szereplő tagok előfordulási száma
- 11./a diagram Választott képviselői jogcímen szereplő tagok előfordulási száma évenkénti bontásban
- 11./b diagram Virilis jogcímen szereplő tagok előfordulási száma évenkénti bontásban
12. diagram Korábban nem szereplő, 1861-es kezdő évhez majd mindig az előző évhez viszonyított új választott képviselők aránya
13. diagram Korábban nem szereplő, 1872-es kezdő évhez majd mindig az előző évhez viszonyított új virilisek aránya
14. diagram Az egyes években újonnan bekerült, előző években még nem szereplő virilisek %-os aránya
15. diagram Az egyes években újonnan bekerült, előző években még nem szereplő választott képviselők %-os aránya
16. diagram A választott képviselők és a virilisek származási helye
17. diagram A választott képviselők és a legnagyobb adózók foglalkozási főcsoportok szerinti összesített aránya
18. diagram A résztvevő családok és családtagok száma
19. diagram A város népességszámának alakulása 1828 és 1910 között
20. diagram A születések és halálozások városi átlagának alakulása

21. diagram Egerben házasságot kötött személyek száma 1828 és 1900 között
22. diagram A városi mintában szereplő személyek születési helyének városi átlaga (férj-feleség megosztásban)
23. diagram A városi mintában szereplő házasságot kötő felek származási hely szerinti megoszlásának városi átlaga
24. diagram Az Egerben házasságot kötő választott képviselők származási hely szerinti megoszlása (férj-feleség megosztásban)
25. diagram A vizsgált személyek választás módja szerinti átfedésének aránya
26. diagram A testületi tagok (választott képviselő, virilis, tisztviselő) és fertálmesterek aránya a Kaszinó tagok összlétszámához viszonyítva

1. táblázat Városi kritériumoknak megfelelő mezővárosok polgárainak száma
2. táblázat A polgárok foglalkozási megoszlása 1786-1848 között
3. táblázat Választójoggal rendelkező száma 1848 és 1869 között
4. táblázat Helyhatósági választásra jogosultak száma (1848)
5. táblázat Országgyűlési választásra jogosultak száma (1848)
6. táblázat Helyhatósági választásra jogosultak száma (1860)
7. táblázat A helyhatósági listán szereplő, ingatlan cenzus után választók foglalkozásszerkezeti eloszlása 1848-ban
8. táblázat A helyhatósági listán szereplő, ingatlan cenzus után választók foglalkozásszerkezeti eloszlása 1860-ban
9. táblázat Országgyűlési képviselő választásra jogosultak száma (1869)
10. táblázat A korábbi polgárjogú, választójogot szerzett személyek száma
11. táblázat Választott képviselők foglalkozási megoszlása 1848 és 1867 között
12. táblázat Eger és Gyöngyös város választójogi cenzus megoszlása 1901 és 1910 között
13. táblázat A lakosság és a lakóházak eloszlása negyedek szintjén 1786 és 1900 között
14. táblázat Tulajdonszerzés kezdete és módja évtizedes bontásban
15. táblázat Ingatlanok öröklés utáni sorsa a teljes ismert eladások figyelembevételével
16. táblázat A negyedek ismert ingatlanainak %-a az adott év városi átlagához viszonyítva
- 17/a. táblázat Belvárosi országgyűlési képviselő választójoggal rendelkezők aránya cenzusonként
- 17/b. táblázat Külvárosi országgyűlési képviselő választójoggal rendelkezők aránya cenzusonként

18. táblázat A belvárosi negyedek ingatlan eladási aránya, a képviselők kicserélődési arányával összevetve

19. táblázat A képviselőtestületi tagok megoszlása életkor szerint

20. táblázat A városi tisztviselők átlagéletkora

21/a. táblázat A legnagyobb adózók megoszlása foglalkozási csoportok szerint

21/b. táblázat A választott képviselők megoszlása foglalkozási csoportok szerint

22. táblázat A résztvevő családtagok alakulásának száma választási évenként

1. térkép Eger belvárosa az 1887-es kataszteri térkép alapján

2. térkép Eger belvárosa utcák és negyedek szintjén

1. családfa A Kudlik család rokoni kapcsolatai

2. családfa A Zeleznik család rokoni kapcsolatai

3. családfa A Burik család rokoni kapcsolatai

4. családfa A Pócs család rokoni kapcsolatai

5. családfa A Balkay család rokoni kapcsolatai

6. családfa A Miticzky család rokoni kapcsolatai

7. családfa A Kindlovics család rokoni kapcsolatai

8. családfa A Komáromy család rokoni kapcsolatai

9. családfa A Plank család rokoni kapcsolatai

10. családfa A Franz család rokoni kapcsolatai

11. családfa A Dobrányi család rokoni kapcsolatai

12. családfa A Glósz család rokoni kapcsolatai

13. családfa A Ringelhann család rokoni kapcsolatai

14. családfa A Gáspárdy család rokoni kapcsolatai

15. családfa A Csutorás család rokoni kapcsolatai

16. családfa A Török család rokoni kapcsolatai

Témában megjelent fontosabb tanulmányok, előadások

Eger kiváltságos mezőváros polgárai a 19. század elején. KORALL. 20. évfolyam. 78. 2019. 114-133.

Családi, rokonsági kapcsolatok Egerben a 19. század második felében. ACTA UNIVERSITATIS DE CAROLO ESZTERHÁZY NOMINATAE: SECTIO HISTORIAE 2019. 51-65.

Választók és választottak: Az egri képviselő-testületi tagok rokoni kapcsolatai a dualizmus korában. SZÁZADOK 152. 2018. 1377-1394.

Burghers of the Privileged Market Town of Eger in the 18-19th Century. PRO&CONTRA CENTRAL EUROPEAN STUDIES IN HUMANITIES 1. 2017. 56-73.

Az egri képviselőtestület társadalmi összetétele a dualizmus korában. AGRIA: ANNALES MUSEI AGRIENSIS: AZ EGRI MÚZEUM ÉVKÖNYVE. L. 2017. 475-491.

Az adatbázis alkalmazási lehetőségei a várostörténetben. Az ingatlanbirtokosok térbeli szerveződésének vizsgálata a dualizmuskori Egerben. A hely embere – az ember „helye”. Emberközpontú történetírás – helytörténeti kutatás című konferencia, Zamárdi, 2018. augusztus 14-16.

Az egri városvezető elit rokoni kapcsolatai a dualizmus korában. Az érzelmek története, Hajnal István Kör, Gyöngyös, 2017. augusztus 31-szeptember 2.

Continuity and change at the local government in a middle-sized town in northeast Hungary: The impact of family networks (1848-1914). Elites, Groups, Networks. Collective Actors in Central and Southeast Europe from the 18th to mid-20th Centuries, Institute for East and Southeast European Studies Regensburg, Graduate School for East and Southeast European Studies Regensburg, Babes-Bolyai University Cluj-Napoca, Regensburg, 8-9 May 2017.

A városon belüli helyváltozás vizsgálata a tulajdonbirtoklás tekintetében. A vidéki élet és a vidéki társadalom Magyarországon című konferencia, Hajnal István Kör, Eger, 2014. augusztus 29.